

6. NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

Szárszó 75

„A szélességet az ég derekán keresztül
„méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

Egy lezárult korszak, egy hamvába holt kísérlet, vagy az emlékezet parazsában ébredő, tollászkodó „csodamadár” próbálgatta hangját, 1983 augusztus 20-án kora este, Balatonszárszón, amikor – az 1943. évi konferencia 40. évfordulóján rendezett találkozón Somodi István szólásra emelkedett és pohárköszöntőt mondott a nem önszántából távol maradt Püski Sándor egészségére? „Barátaim! – kezdte. – A mai nap története úgy alakult, hogy előzetes várakozásainktól eltérően most csak ünnepelni jöttünk Szárszóra. Ez a körülmény meghatározza találkozásunk jellegét, maradjunk hát az ünnep korlátai között. Köszönjük meg mindazoknak, akik mellénk álltak a megemlékezés igényében, meggyőzték a továbbra is hatni tudó – és a világosságra továbbra sem kíváncsozó – ellenerőket, és legalább az egymást láthatás jogát kieszközölték megfogyatkozott táborunknak. Fogadják érte elismerő kézszorításunkat. A köszönet szavai mellett két kívánság tartozik még e rövid pohárköszöntő keretei közé. Az egyiket az a tény indokolja, hogy Szárszó nem egy múltba vezető, egyszervolt mozzanat újkori történelmünkben, hanem maradandó modell, gyakorlati példa minden idők magyar társadalmá számára: útmutatás, hogyan kell megállapítani a bajt és keresni a cselekvés módjait, ha a haza sorsáról van szó. A mai ünnep nagyon helyénvaló, de azt hiszem, sokan vagyunk, akik úgy gondoljuk: azt a régi tanácskozást az élő nemzet javára csak egyféleképpen lehet megidézni: időről-időre összeülő másik, harmadik konferenciával, Szárszón, vagy akár Budapesten, Kecskeméten vagy Debrecenben, ahová ugyanúgy eljőhet minden hazánkfi, mint oda, és ahol ugyanúgy megvitatjuk mindenkori gondjainkat, mint akkor. Tudjuk, hogy országunk állapota, más problémákkal terhelt, ma sem nélkülözheti a nemzeti felelősségtudat eme kritikus alkalmait. Kívánjuk, akarjuk, hogy erre mielőbb és rendszeresen sor kerüljön, természetesen a bennünket felváltó generációkkal együtt. Lemoshatatlan szégyen lenne, ha a mostani Magyarországon nem lehetne annyit megtenni, mint akkor, a régi világ ezerszer elítélt viszonyai között, a megszállt Európa kellős közepén. Úgy gondolom, hogy ennek megállapításán kívül legalább egyetlen kötelességünknek még a mai ünnep keretében elég kell tenni, mert nem tudhatjuk, megérünk-e még egy ilyen évfordulót. Elköltözött mestereinkről méltán és sűrűn esik szó, alakjuk tiszteletben tartott emlékkép továbbra is. De negyven évvel ezelőtt küzdöttek oldalunkon mások is; olyanok, akiknek ellenkező sors jutott azóta. Az önkényuralom korában nevüket megbélyegezték, politikai és emberi jóhírüket beszennyezte a rágalom; volt, aki azt sem érthette meg, hogy porát a haza földje fogadja be. A torzítások nélküli valóság megállapítása ügyekben még ma is várat magára. Múlik a kor, tizedel bennünket, ideje áttekinteni, mit tettünk és milyen tennivalóink vannak még. A mi hitvallásunk, e század volt 48-as honvédeinek politikája ebben a tekintetben is csak egy lehet: a becsület politikája. Nézeteltéréseink lehettek velük, tévedhettek ők és tévedtünk mi is, de ők már halottak, mi pedig még élünk. Mondjuk meg nyíltan: többségük derék ember, jó demokrata vagy jó szocialista volt, és mindenképpen a hazáját féltő magyar. egykor bajtársaink voltak a szabad hazáért vívott küzdelemben és a későbbiekben sem a hazájukkal kerültek szembe, hanem a néphatalom ama bitorlóival, akik felett a magyar nép is pálcát tört azóta. Helyre kell állítani tisztességüket, nyakatekert magyarázatok, huzavona és fenntartások nélkül, nyilvánosan és félreérthetetlenül. Nem fordulhat többé elő, hogy a kor panteonjából hiányozzék Nagy Ferenc, Kovács Béla, vagy bármely más volt küzdőtársunk képe. (Kézzelfogható és friss illusztrációként felmutatja a jubileumra kiadott „Szárszó 1943”

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXX. évfolyam 6. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelvnyelv), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (tördelés), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráffik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radinóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.

Teléfono: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongyi@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjesztő a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Somodi István: Pohárköszöntő borítóbelső
„...vagy hóhér, vagy áldozat...”

1949: ez történt Magyarországon
(részlet egy korabeli kalendáriumból) 3
Márai Sándor: Hol vagyok? 12
Szabó Szekeres Zsuzsa: Firtassuk, miért
hagyta el hazáját! 13
Szabó Zoltán: Bevezetés a Harmadik úthoz . . 20
Varga László: Száműzve lett a gondolat. . . . 43
Dékány Károly versei 57
Domahidy Miklós versei 63
Nyéki Lajos versei 69
Tóttós Gábor: A színjátéktól a színműig. . . . 75
Filep Tamás Gusztáv: Gáli József
életei, halálai 86
Gáli József: Püthagorasz. 103
„Az a csönd lett mit úgy hívnak halálos”
(Tamási Orosz János Illyés naplójáról) . . . 119
Gátfalvi István versei 126

„...vesztesnek maradni?”

Gátfalvi István: Szárszó '83 . . . színes melléklet
Szeredi Pál: Gondolatok a Szárszói
Konferencia utóéletéről 129
Sinka István három szárszói verse
(Medvigy Endre közlése) 144
Medvigy Endre: Nem múltba
vesző mozzanat 148
Somodi István: Kiűzni a kufárokat. 168
A „szárszói gondolat” és a rendszerváltás
(Dialógus Bíró Zoltánnal és Szeredi Pállal) 172
Tamási Orosz János: Végzés és összegzés 188
„Történelmi feladatot láttunk el,
s megbűnhödtünk érte”
(Dialógus Somodi Istvánnal) 193
E számunk szerzői. 200
Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 126.

Bereményi Géza: Shakespeare királynője
(Történelmi színjáték)

A lapszám színes mellékletében Gátfalvi István 1943-as szárszói fotográfiáiból merítettünk, a fekete-fehér fényképfelvételeket Bérci László 1943-as és 1983-as szárszó képeiből válogattuk.

A lapszám témakezdeményezője, összeállítója, szervezője és szerkesztője Tamási Orosz János költő, publicista, műhelycsapatunk tagja, szerkesztőársunk. Köszönjük munkáját. (A szerkesztőség)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XX. évfolyam 6. szám

Szárszó 75

Lapszámunk összeállításának finisében, szinte órákkal annak nyomdába küldése előtt, kaptunk egy meghívást. Így szól: „A nagy szárszói találkozó, a népi mozgalom és a harmadik út programrendezvénye idén 75 éves. Nem meglepő módon hivatalos évfordulós ünnepséggel nem találkozhatunk. Ezért Németh László nagyhatású programbeszédének napjára, augusztus 25-ére az egyesületünk szerény, de jelképes megemlékezést szervez. ... A népi mozgalom kulturális hatása a reformkoréval és a reformációéval mérhető. Jelentősége, hogy a XX. század valamennyi krízisére közösségépítő, értékeltető és autochtón szellemi választ tudott adni. A népiek ott voltak a két háború közti szellemi és szociális újjáépítésben, a háborúból kiutat kereső jó magyarok között, 1945 után az újjáépítésben, 1956 élén, s maradékuk a rendszerváltozást előkészítő irodalmi és mozgalmi életre is hatott. A (részben Eötvös-collegisták által indított és vezetett) népi mozgalom szellemi kisugárzását 1943. augusztus 23. és 29. közt fókuszba gyűjtő, nagy jelentőségű kulturális rendezvény és a vele összekapcsolható szellemi, történelmi erő nagyságát, erkölcsi jelentőségét nem a hozzá képest pár évvel később bekövetkező, az illúziókat leleplező, a jogos reményeket összetörő háborús vereség és despotikus rendszerváltás, hanem 1956 mutatta meg. Szárszó jelképévé vált ennek a gondolkodásmódnak és szellemi teljesítménynek. Ha a mai hatalmasoknak erre nincs is szükségük, nekünk annál inkább.” Ennél többet nem, csupán mást tudnánk, de engedjék meg, hogy váltsak, tehát tudnék ehhez hozzátenni. Annyit mindenképp: Szárszó nem konfrontációt, hanem megegyezést sürgetett, annak lehetőségeit kutatta. Hogy miként sikerült, nos, erről szól ez az összeállítás; a „szárszói gondolat” történelmi elhelyezésére vállalkozik, objektív és szubjektív értékelések füzére segítségével. Talán összeállt általa egy kép a népi mozgalom eredőiről és átfogta annak kiterjedését; beilleszkedését a politikai átalakulások struktúrájába, mindenkori forradalmi lázadását a diktatúrák ellen, így szerves összefüggését az 1956-os magyar forradalommal. Dokumentumok és emlékezések adják vissza most az olvasónak Szárszó emlékezetét – és adják át annak örökségét. Örülök, hogy lehetőséget kaptam erre a Napút szerkesztőtől, és a lap főszerkesztőjétől, Szondi Györgytől. Lectoris salutem!

Tamási Orosz János

1949: ez történt MAGYARORSZÁGON

Dolgozó népünk évről-évre fokozódó bizalommal, növekedő optimizmussal halad a Szovjetunió felszabadító műve nyomán felemelkedésének, boldogulásának útján. Amikor a magyar dolgozó nép egy esztendővel ezelőtt hároméves tervünk utolsó esztendejébe lépett, az újrólévi számvetésnél büszkén, jogos optimizmussal állapíthatta meg, hogy a munkásosztály egységes pártja, a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével új, egyre nagyobb sikerek küszöbéhez érkezett, előrehaladásának irama, életszínvonalának emelkedése fokozódik. Milliókban vált tudatossá, hogy „van hánánk, van mit védünk”, hogy a hatalom a dolgozó népé, a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztályé! Végérvényesen eldőlt a kérdés, merre haladjunk: a — „polgári demokrácia” útján a népi-nyomás rendszere, a burzsoázia diktatúrája, az imperialista rab-szolgaság nyomora felé, vagy a népi demokrácia útján, a Szovjet-unió oldalán a szocializmus felé, az embernek ember által való kiszákmányolásától mentes, szabad, boldog társadalom megvalósítása felé. A magyar dolgozó nép szótár-dan a népi demokrácia útjára lépett arra az útra, amelyet a marxizmus-leninizmus elméletének fényköréjével Rákosi Mátyás „A népi demokrácia problémájáról” című cikkében (jan. 16.) élesen megvilágított: „... a népi demokrácia olyan állam, amelynek segítségével a Szovjetunió győzelmeinek eredményeként és a Szovjetunióra támaszkodva a dolgozó nép a munkásosztály vezetésével halad a kapitalizmusból a szocializmus felé.

A népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül.” S ebben az értelemben népi demokráciánk a legszélesebb demokráciát, az emberi szabadságjogok teljesítését jelenti a dolgozó nép számára, a tömegök tevékeny bevonásával az államvezetésbe, de ugyanakkor a nép kemény öklét, a proletáriátus diktatúrájának következetes érvényesítését jelenti népünk ellenségeivel szemben, azokkal szemben, akik demokratikus vívmányaink, szabadságunk ellen törnek.

Ezt a tanulságot szolgáltatta az imperialisták magyarországi főügynökségének, a „fekete reakció” összeesküvésének felszámolása, ezt az igazságot tárta fel a nép igazságszolgáltatása a világhírhírté-
mény nagy nyilvánossága előtt lefolyt

Mindszenty-bűnper

főtárgyalása során (február 3—február 8.). Hiába állt heteken-hónapokon át népi demokráciánk az imperialisták rágalmainak, hazugságainak pergőtűzében, hiába fogtak össze a világ minden rendű és rangú reakciói, hogy lehazudják, elködösítsék a Vatikántól az amerikai hadügyminiszteriumig a fél világot behálózó csehszövések szálainak szövetségét, — a „Sárga könyvben” nyilvánosságra hozott írá-

sos dokumentumok, levelek, kémjelentések, amelyek írói és címzettjei között ott szerepelt *Montini* vatikáni államtitkár, *Spellman* newyorki érsek, *Royall* USA hadügyminiszter, *Chapin* amerikai követ, csakúgy mint a hazaáruló Mindszenty és bűntársainak beismerő vallomásai teljes és megdöbbenő valóságában tárták fel a habsburgista - horthysta - feudális-nagykapitalista összeesküvés részleteit és összefüggéseit az amerikai imperialisták gyarmatosító törekvéseivel.

A hazaáruló főpap és cinkosai vallásos mezbe öltöztetett, népelelmes bűncselekményeinek leplezése egész dolgozó népünk számára megmutatta: békénket, szabadságunkat, függetlenségünket, csak a Szovjetunió barátságára támaszkodva, minden hazafias és alkotó erő összefogásával, a munkásosztály vezetésével tudjuk biztosítani. Mindszentyék háborúra spekuláltak, — dolgozó népünk az imperialista rágalmak elleni sorozatos tiltakozó gyűlésein a béke megvédésének elszánt akaratával felelt rá. Mindszentyék a város és falu dolgozói között mesterséges ellentéteket igyekeztek szítani, a dolgozó osztályok szembeállítására törekedtek, — népünk azzal felelt erre, hogy a Magyar Dolgozók Pártja, Rákosi Mátyás mögé felsorakozva megszilárdította a munkásosztály, a dolgozó parasztság, a dolgozó kisemberek szövetségét. Szoros egységben tömörült pártja mögé, mely a tagfelülvizsgálattal megtisztította sorait az osztályidegen elemektől, megjavította szociális összetételét, továbbfejlesztette élcsapat jellegét, hatalmasan megnövelte tekintélyét és ezzel vitathatatlanná tette vezetés szerepét a népi demokrácia erőinek összefogásában. Megalakult

a Magyar Függetlenségi Népfront

(február 1.), amely a proletár vezetés önkéntes elismerésén épült, amelyben a pártversengés helyére a közös munka lépett és a széthúzás helyére a fegyelem a közös célok szövegezésében. A Függetlenségi Népfront közös céljait megalakulásakor Rákosi Mátyás, a Népfront elnöke így határozta meg: „minden alkotó erő mozgósításával biztosítani dolgozó népünk fejlődését a szocialista átalakulás útján” — és — „közétársaságunkat népközétársasággá kell továbbfejlesztenünk.”

A „fekete reakció” felett aratott győzelemünk, az építő nemzeti örök tömörítése nemcsak a népi demokrácia rendszerének belső megerősödését eredményezte, hanem emelte nemzetközi tekintélyünket, megmutatta szilárd helyzetünket a béke táborában, — hogy mint dolgozó népünk szeretett vezére a Függetlenségi Népfront első kongresszusán (március 15.) mondotta: „a mi országunk nem rés, hanem erős bástya a béke frontján.”

A békefront reánkeső frontszakaszának további megerősítését jelölte, hogy Zápotocky miniszterelnök vezetésével cseh-szlovák kormányküldöttség

érkezett Budapestre (április 14.) barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés aláírására.

Politikai sikereinket gazdasági eredményekkel,

a termelés frontján

aratott győzelmekkel erősítettük. Nemzetgazdaságunk gyorsiramu fejlődését mutatta az országgyűlé-

sen az új költségvetés benyújtása (január 17.), amely 3.320 millió forintos előirányzatával csaknem tizennégyszerese szabad országunk első (253.7 millió) és több mint négyszerese az előző (800 millió) állami költségvetésének. Ipari termelésünknek lendületét fokozta az új kollektív szerződés megkötése (január 15.) és a normarendezés, amely együttesen biztosította a nemzetgazdaság termelő erejének tervszerű fejlesztését, a termelés emelését, a dolgozók anyagi és kulturális jólétének fokozását. Az új normákat is csakhamar túlszárnyalják munkásosztályunk élenjárói, az új munkaerőkölcs szülői, élmunkásaink, újtíóink. A diósgyőri vasgár dolgozói versenyre hívták az ország munkásait (február 19.) az önköltség csökkentéséért, az anyagtakarékosságért, a selejt leszorításáért, a gépállások megszüntetéséért. A Szakszervezetek Országos Tanácsa, majd a Nagybudapesti Pártbizottság felhívása után megindult az új szocialista munkaverseny (március 1.) a szocializmus építésének tudatos meggyorsítására. A munkaverseny szervezését tekintik elsőrendű feladatuknak az új üzemi bizottságok, amelyek megválasztása során (március 7—15.) a dolgozók legjobbjaikat küldték az üzemi szakszervezeti bizottságokba

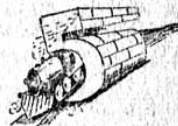
Az ipari munkássággal párhuzamosan versenyzett a falu is: a tavaszi szántásvetési terv teljesítéséért, a dolgozó nép nagyobb darab és jobb kenyerének biztosításáért. A mezőgazdaság tervének teljesítése kemény harcok között folyt. az osztályharc élésekedett, a falun a kulákok szabotáltak és mesterkedéseikkel a középparasztságot is megpróbálták szembeállítani a dolgozó nép közös érdekeivel. Rákosi Mátyás az MDP Központi Vezetőségének ülésén (március 5.) elhang-

zott nagy beszédében a hármast lenini jelszó alapján megvilágította a helyes parasztpolitikát: „vaskéz- zel sujtani a kulákra, következetesen erősíteni a szegényparasztot, tettekkel támogatni a középparasztot.” Ugyanebben a beszédében felvázolta a jövő nagyszerű távlatait, öt éves tervünket, amelynek megvalósításával „hazánk iparosodó mezőgazdasági országból fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari országgá válik”.

Felszabadulásunk negyedik évfordulóján (április 4.) megjelent az MDP Központi Vezetőségének határozata

az Öt éves Tervről,

amelyet a nemzet nyilvánossága elé terjesztett széleskörű megvitatásra. Munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk, értelmiségünk az öt éves tervet, a jómódú erős, művelt, szocialista Magyarországot építésének tervét forró lelkesedéssel tette magáévá. Vállalta három éves tervünk két év és öt hónap alatt való teljesítését, hogy lezárva az újjáépítés történelmi szakaszát, hozzákézdjen az újat-építés tervének megvalósításához, amely meggyorsítja, az ország iparosítását, felszámolja mezőgazdaságunk elmaradottságát, népünk életszínvonalát a háborúelőttinek több mint másfélszeresére emeli, megszünteti a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát és megteremt a döntő gazdasági és társadalmi feltételeit a város és a falu közötti különbség fokozatos megszüntetésének. Dolgozó népünk magáévá tette azt, amit Gerő Ernő az öt éves tervről szóló beszédében (április 13.) mondott, hogy „a sikerért, az eredményekért keményen meg kell dol-

gozunk, takarékoskodunk kell azzal, amink van.“ Szívvel-lélekkel tette magáévá, mert tudja, hogy az ipar termelékenységének emelése, az önköltségsökkentés, az új gyárak, új vidéki ipari centrumok létesítése, a mezőgazdaság gépesítése, gépállomások százai és traktorok ezrei, a községek villamosítása, az új iskolák, kollégiumok, napközi, óvodák, fürdők, sportpályák, színházak, mozik, könyvtárak, kórházak, üzemi rendelők, egészségházak, üdülők százai és ezerai mind őt, a dolgozó anyagi és kulturális felemelkedését szolgálják és a „legfőbb érték a dolgozó ember“ elvét váltják valóra.

Amikor a Magyar Függetlenségi Népfront elnöksége (április 6-án) felkérte a kormányt, hogy a házában az 1947-es választások óta bekövetkezett alapvető változások, a politikai erőviszonyok döntő megváltozása következményeként tegyen javaslatot az országgyűlés feloszlására és az

új országgyűlési választás

kirására, — népi demokráciánk eddigi hatalmas építőmunkájának, az ötéves terv programjának és békepolitikánknak jóváhagyását kérte. A köztársasági elnök feloszlatta az országgyűlést, a Függetlenségi Népfront elnöki tanácsa határozatot hozott, hogy a Népfrontba tömörült pártok és tömegszervezetek közös listával indulnak a választáson (április 12.). Megjelent a Függetlenségi Népfront választási felhívása (április 17.), amely ismertette az építő nemzeti erők összefogásának programját: „Ötéves terv, béke, függetlenség, ez a mi programunk a választásra, a munkára a kormányzásra. Szavazzatok egy emberként a Magyar Függetlenségi Népfrontra!”

A népfront választási küzdelmét Rákosi Mátyás angyalföldi beszéde nyitotta meg (április 19.). „Ami Kossuth, Petőfi, Táncsics száz esztendővel ezelőtt zászlajukra tűztek, de nem tudták megvalósítani, azt mi most végre tudjuk hajtani és tovább tudjuk fejleszteni, ha élünk a történelemadta lehetőségekkel“ — mondotta. Az a hatalmas országos visszhang, amely a Rákosi-beszédet fogadta, a Párt és a népfront több ezer választási gyűlése bebizonyította, hogy a magyar nép megértette nagy tanítójának szavait, azt, hogy kedvező történelmi helyzetben vívjuk harcunkat, mert harcunk együtt halad az egész haladó világ küzdelmével, mert mellettünk áll a Szovjetunió és a bölcs, a szeretett Sztálin!

Május elsején nemzeti ünnepünkön a felvonuló százazrek, az ünneplő milliók hitet tettek a Magyar Dolgozók Pártja és a népfront programja mellett. S a munka ünnepén a demokratikus honvédség káprázatos díszszemléjén megmutakozott az is: dolgozó népünk mennyire összeforrott hadseregével, amely Farkas Mihály honvédelmi miniszter vezetésével békénk, alkotómunkánk erős védőpajzsa lett. A választás „az ország gazdájává lett dolgozó nép számvetése“ (május 15.), minden bizakodó várakozást felülmúlt: a választójogosultak 94,7 százaléka leszavazott s a szavazatok 95,6 százaléka — öt és félmillió szavazati — a Népfront listájára esett. Dolgozó népünk valóban egy emberként adta szavazatát a Függetlenségi Népfrontra és új jelszót tanult meg a választáson: „Eljen a Párt!” Mint Rákosi Mátyás a választásokat értékelő be-

szédeben megállapította az MDP Központi Vezetőségi ülésén (május 31.) „Pártunk vezeti az egész dolgozó népet”. Ugyanakkor Rákosi megjelölte a választás utáni közvetlen feladatokat: fokozni éberségünket a nép ellenségeivel szemben, megvalósítani új népköztársaságunkat és fokozni erőfeszítéseinket, hogy hároméves tervünk minden részlete elérje a kitűzött célt.

A megválasztott új országgyűlés, a nemzeti egység, az alkotó munka parlamentje összeült (június 8.). Az országgyűlés elfogadta a Népgazdasági Tanács létesítéséről szóló törvényjavaslatot és a magyar népgazdaság irányítására hivatott új szerv vezetésével, elnöki minőségben Gerő Ernőt bízták meg.

Megalakult

az új kormány

(június 10.). Miniszterelnök Dobi István, Rákosi Máttyás miniszterelnökhelyettes, Gerő Ernő államminiszter, Farkas Mihály honvédelmi miniszter, Kádár János belügyminiszter, Révai József népművelési miniszter, Marosán György könnyűipari miniszter, Rónai Sándor külkereskedelmi miniszter, Kossa István pénzügyminiszter, Kállai Gyula külügyminiszter, Rátkó Anna népjóléti miniszter, Ries István igazságügyminiszter, Bébrits Lajos közlekedési és postaügyi miniszter, Zsófinyecz Mihály nehézipari miniszter, Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter, Darvas József építésügyi miniszter, Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Az új kormány, amely összetételében is kifejezi a munkásosztály vezető szerepét, bemutatkozott az országgyűlésen és Dobi István miniszterelnök ismertette a kormányprogramot (június 14.) és a nép parlamentje ünnepi ülésen iktatta törvénybe (június 15.) a

magyar-csehszlovák barátsági szerződést, amelynek ratifikációs okmányait kormányküldöttségünk Prágában (június 23.) kicserélte.

Ugyanakkor, amikor a Csehszlovák Köztársasággal baráti egyetértésben „rendezzük közös dolgainkat”, déli határainkon mind sűrűbbé váltak a szocializmus és a népi demokráciák táborából az imperialistákhoz átvált Titó-banda fegyveres provokációi. Rákosi Máttyás a „Tartós békéért, népi demokráciáért” című lap június elsőjei számában „A jugoszláv trockisták az imperializmus rohamcsapata” címmel írt cikkében leleplezte a Titó-banda aljas szerepét és gyalázatos aknamunkáját, amelyet a háborús uszítók zsoldjában folytattak. Az MDP

Központi Vezetőségének és Központi Ellenőrző Bizottságának határozata (június 16.) a trockista kémcsoport leleplezéséről, — amellyel Rajk Lászlót és dr. Szónyi Tibort, mint idegen imperialista hatalmak kémeit és trockista ügynököket kizárta, — Rajk és bűntársainak letartóztatása újabb csapást mért az imperialisták háborús gyujtogató tervére.

Országos békeértekezletünk (június 17.) félreérthetetlen feleletet adott az imperialistáknak és zsoldosoknak. Győzelmes békeakarattal, a béketábor vezető erejéhez, a Szovjetunióhoz való töretlen hűségünket fejezte ki a magyar dolgozók levele is, amelyet a hatalmas békenagygyűlésről intézett, Sztálin generalisszimuszhoz (június 18.). „Mi, magyar munkások, parasztok, értelmiségiek egész népünk nevében megfogadjuk, hogy szilárdan és megingathatatlanul állunk a Szovjetunió vezette béketáborban”

— hangzott a levél. — „Meggogadjuk, hogy mint eddig, a jövőben is keményen és határozottan visszaverjük az imperialista háborús gyújtogatók s mindenfajta ügynökeik támadásait és provokációit, hogy kérlelhetetlenül leszámolunk az álcázott belső ellenséggel.“

A nagybudapesti pártaktívák háttározata (június 25.) tettekké kíváncsolta dolgozó népünk feleletét a trockista árulók sötét szándékaira: „azzal válaszolunk Pártunk és népünk ellenségeinek, hogy élénjárunk a termelő munkában, a szocializmus építésében.“ Az ipari termelés frontján új munkaskerekkel, a hároméves terv telteljesítésének vállalásával, az önköltség további csökkentésével, a minőség javításával szélesítettük ki a Rajk-kémbanda felszámolásával aratott győzelmünket, így azzal, hogy (július 6.) 46 államosított üzemünk 97 és félmillió fölös forgóalapot fizetett be a Nemzeti Bankba. Dolgozó parasztságunk azzal válaszolt, hogy a bő aratás után versenyre kelt a jó termés sikeres begyűjtéséért és széles körben magáévá tette a Szovjetunióban járt nyolcvantagú parasztküldöttségünk egyhónapos tanulmányútjának beszámolóit, tapasztalatait. A szellemi élet frontján pedig azzal válaszoltunk, hogy erőteljes harcot kezdtünk a reakciós háboris ideológia, a nacionalizmus és kozmopolitizmus ellen. Az igaz hazafiság szellemében, Petőfi szellemében ünnepeltük a Szovjetunió és a hajadó világ népeivel együtt szabadságharcunk lángelkű költője halálának századik évfordulóját (július 31.), Petőfi forradalmi álmát váltottuk valóra

a Magyar Népköztársaság Alkotmánya

megteremtésével. A történelmi törvényjavaslat (augusztus 7.), amely népi demokráciánk vívmányait, a

dolgozók jogait és kötelességeit, a szocialista építés alaptörvényeit rögzíti az új alkotmány kereteiben, kimondja, hogy „1. §: Magyarorszag: Népköztársaság“ és „2. §: A Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó paraszatok állama. A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népe.“ A törvényjavaslatot az alkotmány atyja, Rákosi Mátyás terjesztette

az országgyűlés és a nép elé (augusztus 10.) és nagy előadói beszédében (augusztus 17.) megállapította: alkotmányunk a magyar dolgozó nép győzelmeinek eredménye.

Nagy győzelmi jelentés a népköztársasági alkotmányról szóló Rákosi-beszéd: az ipar 91.1 százaléka már az államosított, illetve társadalmisított szektorhoz tartozik, iparunk 30 százalékkal többet termel, mint az utolsó békeévben, a mezőgazdaságon belül a szocializált részleg már a vetésterület 7 százaléka; a nagykereskedelem 93.9 százalékat az állam, a kiskereskedelemben az állam és a szövetkezetek az áruforgalom huszoneöt százalékat bonyolítják le. „Uton vagyunk a gazdasági élet minden területén a szocializmus felé!“ — mondotta Rákosi Mátyás. — „A magyar munkás nem kizsákmányolt proletár többé“ — hangsúlyozta — „tulnyomó többsége felszabadult, szocializmust építő munkásokoztállyá változott.“ S győzelmi jelentése végén, idézve az alkotmánytervezet első mondatát, amely a Szovjetunió felszabadító szerepéről szól. Rákosi a hála és szeretet szavaival állapította meg: „Népi demokráciánk minden sikerének, minden eredményének kiinduló

pontja a Szovjetunió felszabadító harca és az a segítség, amelyet a magyarság megértő nagy barátja, a bölcs Sztálin nyújtott és nyújt nekünk.“

Az országgyűlés egyhangú lelkesedéssel iktatta törvénybe (augusztus 18.) a népköztársasági alkotmányt és közfelkiáltással választotta meg augusztus 23.) a Népköztársaság Elnöki Tanácsát: elnökét, Szalkasits Árpádot, két helyettes elnökét: Kiss Károlyt és Nagy Danielt, titkárát: Olt Károlyt, tizenhét tagját: Andics Erzsébetet, Apró Antalt, Balogh Istvánt, Donáth Ferencet, Erdei Mihályt, Harustyák Józsefet, Horváth Mártont, Katona Jenőt, Kovács Istvánt, Mihályfi Ernőt, Nánási Lászlót, Prieszol Józsefet, Rusznyák Istvánt, Seregélyi Józsefet, Szabó Pált Szabó Piroskát és Vig Pált. Ugyancsak közfelkiáltással választották meg az országgyűlés első munkáselnökét, Drahos Lajost.

Az új kenyér ünnepén (augusztus 20.) dolgozó népünk együtt ünnepelte Népköztársasági Alkotmányunkat

a Világifjúsági Találkozón

résztevő több mint 80 ország tizezernyi ifjú küldöttével. Az újpesti stadionban rendezett színpompás megnyitótól (augusztus 14.) a ragyogó zárófelvonulásig és a Hősökkerén megtartott hatalmas zárónagygyűlésig (augusztus 23.) eltelt két hét alatt Budapest a világ ifjúságának vidám, eleven, harcoss fővárosává változott; színházainkban, szabadtéri színpadainkon egymást érték az öt világrész nemzeti kultúrájának dalos-táncos bemutatói, sportpályáinkon a Főiskolai

Világ bajnokság versenyein mérték össze tudásukat az ország legjobb ifjú sportolói, s a Világifjúsági Találkozó minden eseménye, minden megnyilatkozása egy szersmind a világ ifjúságának testvériségét és

a Szovjetunió ifjúságával az élen, a béke megvédéséért folytatott közös harcának legyőzhetetlenségét sugározta. A magyar nép örökre szívébe zárta a sztálini nemzedék, a hős lenini Komszomol képviselőit; a formájában népi, tartalmában szocialista szovjet kultúra ifjú fegyverhordozóit, akik a fővárosban és vidéken estérő-estére izzóhangulatú, tapsviharoktól kísért előadásokon mutatták be fáradhatatlanul a Szovjetunió népeinek felszabadult, magasrendű művészetét. A tízezernyi külföldi fiatal, két hét felejthetetlen emlékeivel távozott, szívében a Hősökkerén tett fogadalommal: „Esküszünk, hogy a békéért és boldogulásért vívott harcot győzelemre viszük!”

A demokratikus világifjúság békeharcának újabb állomása volt — mintegy a VIT folytatásaként — a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség budapesti II. kongresszusa (szeptember 2—8.) Az országgyűlés házában lefolyt tanácskozáson nagyjelentőségű határozatok születtek az ifjúság egységéről, nemzetközi együttműködéséről, a béke védelméről.

A magyar nép békéjét, demokráciáját, nemzeti függetlenségét, jobb jövőjét védte meg a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Rákosi Mátyásnak az ébersége és államvédelmi hatóságaink jó munkája, amikor leleplezte Rajk Lászlót és kémbandáját.

A Rajk-kémbanda hazaárulási bűnpere

főtárgyalásán (szeptember 16—szeptember 24.) — a világsajtó és a magyar nép képviselőinek jelenlétében — a vádlottak részletes beismerő vallomásai, az elébük tárt súlyos bizonyítékok, a felvonultott tanúk hosszú sora pontról pontra igazolták a vádiratban feltárt gonoszterveteket. Azt, hogy „Rajk László és társai olyan szervezkedést létesítettek, amely célul tűzte ki az alkotmányos törvénnyel biztositott magyar demokrácia megdöntését, Magyarország függetlenségének megsemmisítését, az ország idegen szolgátságba taszítását, Rajk és bandája azt a célt tűzték maguk elé, hogy kiszakítsák Magyarországot a béke védőinek táborából, amely egyedül, biztositéka népünk szabadságának, boldogulásának, országunkat odaláncolják az imperialista háborús frontoz, s ezzel az imperialisták csatlósává, játékszerévé alacsonyítják. Ezt a célt megbízóik, a jugoszláv állam mai vezetői, Tito, Rankovics, Kardelj és Gyilaszfegyveres segítségével remélték megvalósítani.

Rajk és bandája meg akarták semmisíteni a magyar népi demokrácia minden nagy vívmányát, a parasztoknak kiosztott földet vissza akarták adni a nagybirtokosoknak, a bányákat, a gyárakat a nagytőkéseknek, a dolgozó nép kezét újra bilincsbe verni és újra hatalomra juttatni a magyar nép nyugalra szokott ellenségeit. Az összeesküvők Magyarországot jugoszláv gyarmattá akarták zulesztetni, annak a Titonak a gyarmatává, aki bandájával együtt megszökött a szocializmus és demokráciák táborából,

átszökött a külföldi tőke és a reakció táborába és ily módon Jugoszláviát az imperialisták csatlósává tette. Rajk és társai tervei mögött is az amerikai imperializmus állott, amely a német és osztrák megszállási zónában már összegyűjtötte láncos kuttyáit, azokat a nyilas, fasiszta, horihysta volt tiszteket, volt csendőröket, akik arra számítanak, hogy mint 1944-ben, újra térdig gázolhatnak a magyar dolgozó nép vérében és újra — ezúttal nem a német fasizmus, hanem az amerikai imperialisták érdekében — áruba bocsáthatják Magyarországot, s ezzel elpusztítsák, megsemmisítsék felszabadulásunk, újjáépítésünk minden eredményét. Rajk László és társai e bűnös, aljas célok elérésére semmiféle gaszágtól nem riadtak vissza... (a vádirat indoklásából).

Népünk igazságszolgáltatása keményen lesújtott az elvetemült banditákra: a hazaárulók elvették méltó büntetésüket!

A Rajk-banda megsemmisítésének tanulságairól a Nagybudapesti Pártbizottság aktívülésén (szeptember 30.) mondott beszédében Rákosi Mátyás hálával emlékezett meg nagy tanítónkról, Sztálinról, „aki azzal, hogy a jugoszláv árulókról kimélelően le rántotta a leplet és biztos kézzel mutatott rá a tennivalókra, bennünket is a helyes útra vitt.” — Ugyanakkor emlékeztetett a sztálini tanításra: „az osztályharc a proletárdiktatúra viszonyai között még elkeseredettebbé válik, mint előtte volt.” Ezért — mint Rákosi mondta — „legyen éber Pártunk minden szervezete, minden funkcionáriusa, minden tagja és ezen túlmenően legyen éber az egész dolgozó nép.”

Rákosinak e szavai csakúgy, mint az egy hónappal ezelőtt a Nagybudapesti Pártbizottság vé-

lasztnányi ülésén (augusztus 13.) elhangzott figyelmeztetése, hogy „a jó pártmunka próbaköve a jó termelés” — lelkes, tettékben megnyilvánuló, a munkafegyelem megszilárdításában, az egyéni munkaverseny kiszélesítésében megnyilatkozó visszhangot váltott ki mind a kommunisták, mind a pártonkívüli dolgozók széles tömegeiből. Hasonló lelkes visszhangra talált a Magyar Népköztársaság kormányának felhívása

az Ötéves Tervkölcson

jegyzésére: „Legyen a kölcsönjegyzés népszavazás az ötéves terv, az ország szabadságának és függetlenségének, a békének megvédése mellett, népszavazás a szocialista építés munkája mellett.” A kormány felhívására a magyar munkásosztály, a dolgozó parasztság és értelmiség a tervkölcson több mint

ötven százalékos túljegyzésével válaszolt (szeptember 30.—október 13.): 752.827.600 forint értékben jegyzett! Szívesen jegyzett tervkölcson, versenyezve, boldogan szavazott a szocializmus építésének ötéves tervére, hiszen a tervgazdálkodás, a hároméves terv eredményeit naponta tapasztalta élet-színvonalának emelkedésében, így a kenyérjegy megszüntetésében (szeptember 1.), a hús és zsír árának jelentékeny leszállításában (október 8.—október 11.). A tervkölcson túljegyzését munkásosztályunk a termelés frontján aratott új győzelmekkel kapcsolta össze: a WM-Martin két év, egy hónap, 25 nap alatt befejezte hároméves tervét és nyomában a gyárak dolgozói egymásután írták levelüket

Rákosi Mátyáshoz: „Jelentjük, hogy üzemünk teljesítette hároméves tervét!” Dolgozó parasztságunk az MDP Politikai Bizottságának határozatát (október 1.) követve nagy lendülettel fogott hozzá, hogy idejében végrehajtsa az őszi szántás vetési tervet.

A tervkölcson túljegyzésével a magyar nép a békére adta szavazatát, a békére, amelyet a világ dolgozóinak százmillióival együtt ünnepelt a Nemzetközi Békenapon (október 2.). A legyőzhetetlen békefront vezető erejét, felszabadítónkat, a Szovjetuniót ünnepelte lelkiesen dolgozó népünk a Nagy Októberi Forradalom 32. évfordulóján (november 7.) együtt a földkerckség minden szabadságszerető, békét akaró nemzetével. Az egész haladó emberiséggel együtt forró hálával és szeretettel készült a magyar nép a Szovjetunió népei és a világ minden dolgozója bölcs vezérének és tanítójának, a nagy Sztálinnak 70. születésnapjára (december

21.). Munkafelajánlással, — amely országos mozgalommá nőtt — fejezte ki szeretetét, hálaát a dolgozó nép nagy vezére, Sztálin iránt. Ugyanakkor kifejezte akaratát, hogy a háborús uszítókkal szemben szilárdan helytáll a Szovjetunió vezetete békefrontban, tántoríthatatlanul hú marad ahhoz a programhoz, amelynek megteremtője a nagy Sztálin; a béke, a nemzetj függetlenség, a szocializmus programjához. Ezt a programot, a szocialista építés programját viszi előre az 1949-es évben kivívott sorozatos győzelmei után az újévben, ötéves tervünk első esztendőjében újabb győzelmek felé a dolgozó magyar nép a béke védelmének reáeső frontszakaszán.

(Vélhetően mindannyian csodálkozva kezdték olvasni e lapszám első oldalait. A borítón az áll, Szárszó 75, s a harmadik oldalon az 1949-es esztendő diadalainak krónikája – mármint ahogyan azt a tömegek számára összefoglalták. Bizony, egy évvel a fordulat éveként aposztrofált 1948 és hat évvel a közeljövőre készülődés izgatott s izgalmas vitái után, melyekben az illúziók realitásai és az allúziók irrealitásai csaptak össze, nos, ekkor már minden eldőlt. A konferencia záróelőadását Veres Péter tartotta, s abban is egy szinte mindent magában foglaló útra bocsátó üzenettel: „A világtörténelem nagy erővel szembe úgysem fordulhatunk, mert akkor megsemmisülhetnénk. Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk. Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: megmaradni. Ahogy lehet.” Amikor ott, Szárszón, 1943-ban, körülpillantott hallgatóságán, egyvalamiben talán biztos volt: így, együtt, csupa jóra való, derék magyar emberrel, sikerülhet. Vagy így, vagy úgy. S majd később, évtizedek múltán, 1971-ben megjelent Szárszó című naplóösszejében már ezt olvashatjuk: „1945 után nem sokkal találkoztam, aki fontos helyen lett volna! A Rákosiék machiavellista és bizantinikus logikájában ezek naiv humán-kommunistának minősültek. (Nem »szalonkommunistáknak«, azok közül elég sokan fontos helyeken túlbuzgóskodtak.)” Az előző oldalakon láttuk: mi volt, mi lett az elvárás, az igény. Nem volt, nem maradt választás. Szinte egyetlen „népi gondolat” maradt érvényben: „vagy megszoksz, vagy megszöksz”. Róluk, az utóbbiakról beszélünk most, s arról a hetvenöt évről, melynek végén, napjainkban, Szeredi Pál majd pont-ról pontra ugyanúgy vélekedik, mint az 1943-as Szárszói Konferencia sok résztvevője, felszólalója: „...nem lesz 2023-ban szárszói találkozó, mert nem lesz nemzet”. És szólunk persze a bujdosó magyar gondolatról is, arról a hontalanságról, amelyre azért mindig rávetültek az otthon emlékeinek képei... /Tamási Orosz János/)

Márai Sándor

Hol vagyok?

Ülök a padon, nézem az eget.
A Central Park nem a Margitsziget.

Milyen szép az élet, – kapok, amit kérek.
Milyen furcsa íze van itt a kenyérnek.

Micsoda házak és micsoda utak!
Vajon, hogy hívják most a Károly körutat?

Micsoda nép! – az iramot bírják.
Vajon ki ápolja szegény Mama sírját?

Izzik a levegő, a Nap ragyog.
Szent Isten! – hol vagyok?

Szabó Szekeres Zsuzsa

Firtassuk, miért hagyta el hazáját!

Szabó Zoltán, amint azt a Magyar Televízió¹ adott interjúbán említi, azok közé a ritka emberek közé tartozott, akik 1945-ben nem a front elől menekültek, hanem a front felé igyekeztek. A német megszállás után azonnal illegalitásba vonult, de amikor Budapest már nem volt biztonságos, úgy döntött, hogy a Mát-rában, Parádfürdőn várja meg a front átvonulását. Egész véletlenül, egy orosz repülőgépből ledobott röpcéduláról értesült, hogy Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Azt is felfedezte, hogy barátja, Erdei Ferenc lett a belügyminiszter, így elindult Debrecenbe, ahol az új korszak kezdetén írotársa kanapéjáról figyelhette Magyarország átalakulását.

Köztisztviségre is felkérték az újjáépülő országban: a Magyar Közlöny, vagyis a hivatalos lap szerkesztője lett, amit színekúrának is lehetett tekinteni, pedig egyáltalán nem volt az.² Belép s aktív a parasztpártban is. Majd a négy párt ifjúsági szervezeteit koordináló Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) elnökséget is elvállalja. Ebben a minőségben ma is láthatjuk egy rövid híradóban, amint egy felvonulás keretében a pódiumról beszédet mond, míg a hallgatóság soraiban a kamera Kovács Imrét emeli ki Rákosi társaságában. A felvonuló fiatalok közt feltűnnek a népi kollégisták, de a kommunista ifjúsági szervezetek mellett még az árvalányhajás cserkészek is. Szabó Zoltán azért vállalta a MADISZ elnökségét, mert ez lehetőséget nyújtott neki arra, hogy a fiataloknak egy folyóiratot hozzon létre. A Valóság szerkesztését Márkus Istvánra bízta, míg ő a lap felelős szerkesztője és a szerkesztőbizottság elnöke maradt. Mindezzel egy jobb jövőben bizakodó, tettekre kész ember benyomását kelti.

„Úgy tűnhetne, hogy az újrakezdetés, a tabula rasa adta lehetőségek elnyomták Szabó Zoltánban a kételkedés és az aggodalom hangját”, írja Czigány Lóránt Szabó Terepfelverés című könyve előszavában,³ amelyben a szerző ezt a '45-ben elindult korszakváltás eleveníti meg. Majd Czigány Szabó Zoltán a Valóság 1945 szeptemberében megjelent beköszöntő, hosszú, Hazugság nélkül című esszéjére hivatkozva azt bizonyítja, hogy Szabó már akkor is óvni akarta a társadalmat attól, aminek egyszer már áldozata lett: „a közgondolkodás nem épülhet hazugságszövevényekre, mert ebből deformált értékrend születik, s ez csak hamis prioritásokhoz vezethet. Ilyen

¹ Radványi Györgynek, a Magyar Televízió munkatársának adott interjú, 1983. november. Ennek az interjúnak a vége felé hangzik el Radványinak az a mondata: „ne firtassuk, miért hagyta el hazáját”, melyre e cikk címe reflektál.

² Tokaji Nagy Erzsébet – Szádeczky-Kardoss Zsófia, Szabó Zoltán, Kortárs – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2018, 179.

³ Czigány Lóránt bevezetője, in: Szabó Zoltán, Terepfelverés, Európai Protestáns Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1987, 17.

értelemben elmélkedik a »felszabadulás« értelmezésén is, ami veszélyes féligazságot tartalmaz.”⁴

Az aggodalom tehát megvolt, amit csak fokozhatott az a bonyodalom és szenvedélyes vita, amit Bibó István a Valóságban közölt *A magyar demokrácia válsága* című tanulmánya váltott ki.

Írótaisaival ellentétben Szabó Zoltán 1945-ben és 1946-ban is kiutazhatott nyugatra, ami bizonyára megerősítette benne a nyugati demokráciák iránt érzett rokonszenvét, mely már oly erősen nyilvánul meg Franciaországgal szemben az *Összeomlás* című 1940-es útinaplójában.

Az első kiutazási alkalom 1945 novemberében adódott, amikor MADISZ-elnökként ő vezette a magyar delegációt, mely részt vett a Londonban alakuló demokratikus ifjúsági szervezet világkonferenciáján. A kalandos útról, ennek a konferenciának az esetleges jelentőségéről, találkozásairól Károlyi Mihállyal, Révai Andrással, a történész Macartney-vel vagy Hugh Seaton-Watsonnal nem írt akkor semmit, ellenben az *Angliai vázlatkönyvben*,⁵ mely ennek az útnak a tapasztalataiból merít, igen érzékenyen ráérez az angol társadalom különlegeségére és igen pozitív képet rajzol Angliáról.

Másodszor 1946-ban jutott ki, ismét Párizsba, ahol a béketárgyalások idejére, vagyis július 27-e és október 15-e közt a Centre d'Études Hongroises vezetését is átvette, míg a tárgyalásokról az Új Magyarországot tudósította.

Közben Budapestről Márkus Istvántól, a Valóság szerkesztőségétől „*Kedves Zoltán, nehezen nélkülözhető főszerkesztőnk*” címmel kapja a beszámolókat a lapról, valamint két kérést is. Az első: „...az októberi számba küldjetelek anyagot. Gondolok valami mélyenjáró beszámolóra, amibe sok mindent bele lehet írni, ami sem napilapba, sem Új Magyarországba nem való. S gondolok még valami olyan »párizsi levél«-re, amely kulisszatiékokat, nemzetközi helyzetet és francia benyomásokat is tartalmazna.”⁶

A Szabó Zoltán-bibliográfiát átkutatva kiderül sajnos, hogy ilyen írást Márkus nem kapott. Márkus István második kérése sem járt sikeresen: „*változatlanul szeretnék valahová kijutni, kérlek ne felejtsd el a londoniakat megkérdezni, hogy van-e lehetőség*”, majd egy későbbi levélben még nyomatékosabban írja: „*Hadd kérjelek meg újra: hívass meg engem Londonba ha tudsz... csak már egyszer világot láthassak. Rettenetesen elkívánkozom innen.*”⁷

Talán saját tapasztalatai, Márkus István s ehhez hasonló kérések hatására, amikor 1947 elején Szabó Zoltán megint Párizsban van a békeszerződés aláírása alkalmából, az *Une semaine dans le Monde* hetilapnak pesszimistán nyilatkozik a magyar irodalom s a népi írók helyzetéről.⁸ Említi, hogy az utóbbiak

⁴ Uo.

⁵ *Angliai vázlatkönyv*, Budapest, Szikra ny., 1946, 74 o. (Az Új Magyarország röpirata) A kis könyv több kiadást is megélt.

⁶ Márkus István levele Szabó Zoltánnak, 1946 szeptember 4. OSZK, Szabó Zoltán Fonds

⁷ Márkus István levele Szabó Zoltánnak, 1946 szeptember 13. OSZK, Szabó Zoltán Fonds

⁸ Hubert Beuve-Méry, a *Le Monde* napilap alapítója 1946-ban színesebb anyagokkal akarta kiegészíteni a napilap hatókörét. Mivel egy *Le Monde*-melléklet létrehozását a Fédération Nationale de la Presse Française (Francia Nemzeti Sajtó Federáció) nem engedélyezte, az *Une semaine dans le monde* független hetilapként jelent meg 1946 áprilisától 1948

mennyire el vannak kedvetlenedve, elnémultak, s a gyakorlati körülmények sem segítik őket a publikáláshoz: a kevés rendelkezésre álló papír rendszerint a kommunista szerzőket szolgálja. A Szabad Népből ezért több támadás is érte, ami miatt kénytelen volt magyarázzkodni, sőt az interjú bizonyos passzusait hivatalos nyilatkozattal is cáfolni.⁹

A Valóságnál is elmérgesedett a helyzet. Egyre nagyobb lett a feszültség Szabó Zoltán és a szerkesztőbizottság fiatal tagjai közt, viszály, ami lemondásához vezetett. Ennek okait Márkus Istvánnak írt levelében részletezi.¹⁰

Kedves Barátom!

1947. 3. 10.

Mint ezt a legutóbb említettem neked, arra az elhatározásra kellett jutnom, hogy a Valóság című általam alapított, felelős szerkesztői és szerkesztőbizottsági elnöki minőségemben jegyzett folyóirattól véglegesen megválok. Ezért ezúton is megkérlek, hogy a folyóirat következő (márciusi) száma nevem feltüntetésével jelenjék meg.

Elhatározásomat számodra tulajdonképpen fölösleges megindokolnom. Ha mégis megteszem néhány szóban, csupán azért van, hogy írásban nyom maradjon.

Mint tudod, a Valóság-ot egy új magyar realizmus fórumául alapítottam a baloldali magyar ifjúság számára. A magam szerepét benne a mentorénak és nem a cenzorénak képzeltem el. Ezért óvakodtam attól, hogy a lapból önhatalmúan az ifjú munkatársaknak akár a tévedéseit is kizárjam.

Magatartásom az ismert következményekkel járt. A Valóság-ból filozopteri ítélkezőszenvedélyek miatt lassan minden kiszorult, amit reálisnak nevezhetünk. A Valóság a helyett, hogy új csapásokat vágott volna, széptani tanulmányok pozícióharcos melléktermékeinek vált közlönyéül. A lap fejlődésének ez irányával nem értettem egyet. Ezért, mint alapítója és felelős szerkesztője véleményemet egy cikkben fejeztem ki (1947. Februári szám).

Cikkem nagy meglepetésemre megcsonkítva jelent meg. A Valóság munkatársai, akiknek szellemi szabadságát én mindig tiszteletben tartottam, az én szólásszabadságomat tiszteletben nem tartották. Szerkesztői cikkemből értesítem, megkérdezésem és jóváhagyásom nélkül töröltek. Ilyesmit eddig, ilyen formában, szerkesztői működésem alatt senkivel sem cselekedtem.

Ezzel egyidejűleg az Eötvös Kollégium dolgában az eredeti szerkesztőbizottsági konstrukció felbomlott. A magam ügyét a köz ügye mögé helyezvén, először ezt kívántam rendezni. Új szerkesztőbizottságot hoztunk létre. Ennek tagjait összehívtam, hogy a magam nézeteit a Valóság általános tematévesztéseinek, hiányainak, továbbá a lap fiataljainak és köztem lévő viszonyok a kérdéseiben kifejtsem. Ez összejövetelem a szerkesztőbizottság tagjai két kivétellel nem jelentek meg.

szeptemberéig. Összesen 124 számot élt meg. A Szabó Zoltán-interjút Jean Schwoebel készítette, s az 1947. február 8-i számban jelent meg *Zoltán Szabó jeune écrivain hongrois* címmel, egy kis portré rajzzal díszítve.

⁹ Szabó Zoltán levele Losonczy Gézáknak, Budapest, 1947. március 22. OSZK, Szabó Zoltán Fond

¹⁰ Szabó Zoltán levele Márkus Istvánnak, Budapest, 1947. március 10. OSZK, Szabó Zoltán Fond

Ezek után érthető módon elkedvetlenedtem a Valóság ügyeivel való foglalkozástól. Nem látok ezenfelül semmi reményt arra, hogy a buzgólkodó munkatársak és köztem az együttműködés kétoldalúvá váljék. Ezért erről a szándékról az ifjak példáját követve magam is lemondok. Mivel mindig úgy véltem, a Valóság nem az enyém, hanem a fiataloké, legyen ezentúl az övék nélkül. Magatartásukból számomra Arany János sorainak követése következik: „Ha egy úri lócsiszárral / Találkoztam s bevert sárral / Nem pöröltem, / Félreálltam, letöröltem.”

Kérlek, hogy a szerkesztőbizottságot elhatározásomról értesítsd. Kérlek, kérlek, hogy a szerkesztési tisztesség parancsai szerint gondoskodj a támadásokra adott válaszok közléséről. S remélem, hogy a Valóság némi ifjonti elhajlások után megtalálja a maga útját a jövőben.

Ehhez jó munkát kíván, Igaz híved: Szabó Zoltán

Márkus Istvánnak a Valóság szerkesztője, Budapest.

Kérése ellenére nevét nem távolították el, kénytelen volt áprilisban lemondását egy nyilatkozatban, az *Új Magyarországnak* közzétenni.

A Valósággal kapcsolatos kudarc s perspektíva hiányérzését egy másik mozzanat is megerősítette. A Nemzeti Parasztpárt Illyés Gyula, Tamási Áron mellett őt is jelölte a Keresztury Dezső lemondása által megüresedett kultuszminiszteri posztra, de kinevezéséhez a kommunista párt nem járult hozzá. Bár valószínűtlen, hogy ezt a feladatot végül is vállalta volna, mégis érzékelhette ekkor, mennyire bezárulnak a cselekvési lehetőségek számára. Így annál is inkább létfontosságúnak tűnt neki Károlyi Mihály kérése, fogadja el az általa vezetett párizsi követségen a kulturális attaséi posztot. Károlyi Mihállal a '45-ös londoni látogatása alkalmával találkozott, s azóta jó kapcsolat alakult ki köztük, ami ezt az állást szinte garantálta, de ő az utolsó percig mégis aggódott. Farkas Ferencet levélben, 1947 júniusában arra kéri, hogy támogassa kinevezését a minisztertanácson, „mert lenyelhetetlen volna, s eléggé becsületbe vágó, ha ez ennyi huzavona után nem lenne meg. S valóban nem nagyon tudnék mit kezdeni szégyenkezésemben”.¹¹

Magánjellegű körülmények is készíthették az elutazásra: házassága Nádas Erzsébettel, Lillel ekkor már zátonyra futott, közös gyermekük, Ádám 8 éves volt, Zoltán pedig 35, amikor 1947 őszén Párizsba megérkezett.

A hetvenes évek elején Hajdú Tibor kétszer is találkozott Szabó Zoltánnal Londonban, ahol Károlyi Mihállal kapcsolatos kutatást folytatott. Bár beszélgetéseikről nincs írásos nyom, Hajdú Tibor szerint Szabó Zoltán akkor említette, hogy már kiutazásakor, 1947-ben felmerült benne a kint maradás gondolata. De ennek akkor semmi jelét nem mutatta, hanem hihetetlen energiával és lelkesedéssel belevetette magát a kultúrdiplomáciai tevékenységekbe. Számos jelentés s magánlevelezés tanúskodik életének erről a gazdag korszakáról. Az azonban figyelemre méltó, hogy ha nem is azonnal, de 1948 folyamán kihozatta Párizsba az egész könyvtárát, ami nem éppen egy gyors hazatérési szándékról tanúskodik. A könyvtára követte később Londonba is, ahol egy részét a hetvenes években megvásárolta a British Museum.

¹¹ Bisztrai Farkas Ferenc emlékezete, Ráció Kiadó, Budapest, 2007

A francia–magyar kapcsolatok nem voltak egyszerűek 1947-ben. A magyarországi politikai helyzet egyre gyorsuló romlása, Nagy Ferenc miniszterelnök emigrációba kényszerülése Auer Pált, a párizsi magyar nagykövetet lemondásra készítette. A francia hatóságok, valamint a közvélemény inkább a távozó politikusokkal, diplomatákkal rokonszenvezett, ahogy azt Auer Pál állami kitüntetése is bizonyítja.¹² Utódjának, Károlynak tehát nem volt könnyű a feladata, s Szabó Zoltáné sem. Annál is inkább, mert ugyan Károlyt becsülte, de nem mindig értett egyet politikai nézeteivel. Helyzetét továbbá komplikálta, hogy beleszeretett Károlyi Mihály legkisebbik lányába, Judithba, akit 1948. augusztus 31-én feleségül is vett. Az apósa iránt érzett családi lojalitás azt parancsolta neki, hogy politikai fenntartásainak csak a magánszférában adjon hangot. A fordulópont Mindszenty letartóztatása volt. Az volt az a csepp, amelytől kicsordult a pohár. Károlyi Judith szerint¹³ ’48 karácsonya előtt Szabó Zoltán már elhatározta, hogy disszidál apósa nagy kétségbeesésére, aki nem akart kedvenc lányától elszakadni, s több ízben Boldizsár Ivánhoz fordult, hogy térítse észre vejét. Természetesen sikertelenül, hiszen Boldizsár jól ismerhette Szabó Zoltán álláspontját.

Ők ketten régi barátok voltak, óvodás koruk óta ismerték egymást, a közös piarista diák múlt, a Névtelen Jegyző szerkesztése, együttműködésük a falukutatói mozgalomban szoros kapcsolatot teremtett köztük annak ellenére, hogy útjuk egyre inkább szétágazott. Államtitkári minőségében Iván sokat járt Párizsba, Szabó Zoltán gyakran emlegette, hogy ilyen alkalmakkor néha kiruccantak együtt Párizsból, gyakran Chartres felé. Az odavezető út több szakaszát platánfasorok övezik, s a Mindszenty-per után minden platánfára egy nagy plakát volt kiszögezve, ami vertikálisan szétválasztva két fényképből állt: a bal oldali Mindszentyt ábrázolta letartóztatása előtt, a jobb oldali megkínzása után. A kontraszt megdöbbenő volt. S Zoltán Boldizsártól kérdezte, miként lehet ilyen körülmények közt Magyarországot büszkén képviselni?

Szabó Zoltán 1949. március 5-én a következő levelet intézi Károlyi Mihályhoz:¹⁴

Elnök Úr!

Elnézését kérem, hogy amit szóban is kifejezhetnék, írásban foglalom össze. Így világosabb. Amit alant mondok nem hirtelen megrendülés, hanem sokhetes tépődés eredménye. Kötelességemnek érzem, hogy ezeket nyíltan és köntörfalazás nélkül elmondjam, legalább Ön előtt. Olyan időponthoz érkezünk, amelyben elkerülhetetlen, hogy az ember beszéde legyen igen, vagy legyen nem.

Ami Magyarországon az elmúlt két hónapban történt, ami ott a jövőben minden jel szerint történni fog, arra én rábólintani nem tudok. Nézeteimet

¹² Lásd: Haas György, *A magyar demokrácia diplomatája: Auer Pál*, Magyar Szemle, Új folyam XVII. 9–10. szám.

¹³ Károlyi Judith interjúja Huszár Lászlónak, 2003. január 13., 1956-os Intézet Oral History Archívuma

¹⁴ OSZK, Szabó Zoltán gyűjtemény 47. ó.e. Ezt a levelet Hajdú Tibor adta közre Károlyi Mihály levelezésében, VI. kötet, 696. A levél teljes szövege ott olvasható, valamint Kenedi János a Beszélő 1989. I (26). számában megjelent a *Nem ugyanakkor, nem ugyanúgy és nem ugyanazért* című tanulmányában.

még mindig Kölcsey szavai alakítják: »jelszavaink valának a haza és a haladás«. Ahogyan mindig képtelennek éreztem magam arra, hogy a haza eszményét a haladás érdekei ellen szolgáljam, úgy nem tudom a haladás vitás és egyoldalúan értelmezett érdekeinek az ország érdekeit feláldozni. Még gondolatban sem, még úgy sem, hogy ebben tevékeny részt nem veszek, csak hallgatólagosan elfogadom, mert vétkesek közt cinkos, aki néma. (...)

Ezért a következő lelkiismereti elhatározásra jutottam.

A párizsi magyar követségen viselt kulturális attaséi állásomat a mai nappal felmondottnak tekintem. A felmondást, amely a mai dátumot viseli a magyarországi kormány külügyminiszterével későbbi időpontban közölni fogom. E későbbi időpontot úgy fogom megválasztani, hogy e közlés Elnök Úrral kapcsolatban semmiféle félreértést ne okozhasson, még oly csekély mértékben sem, amennyire személyem s főként házasságom révén módot adhat. (...)

Elhatározásomnak nem egyedüli oka, csak közvetlen kirobbantója az esztergomi kardinális elítélése. A bíboros politikai magatartása ugyanolyan távol állt tőlem, amíg Esztergomban székelt, amennyire távol áll tőlem annak a politikai procedúrának az elfogadása, amely őt a váci fegyházba, Magyarországot támadások pergőtüzébe juttatta. A támadások nagyrészbeleni igaztalansága nem mentsége annak az igazságtalanságnak, amely a támadásra alkalmat adott. Azt, ami ekörül történt, mind katolikus politikai akciónak, mind magyar hibának, mint baloldali bűnnek érzem. Ez azonban csak egy feltűnő érvényesülése oly elveknek, melyeket mai megvalósulási modorukban elfogadni képtelen vagyok. Mint magyar nem tudom kormányzó elvként elfogadni, hogy a magyarságból mindenki kiküszöbölendő minden áron, mert balról nézve jobbrább áll. Ezen az úton eljuthatunk odáig, hogy a magyarságot egészében kell kiküszöbölni, ha egy adott helyzetben, amely nem tőle függ, eléggé baloldalnak nem látszik. Mint keresztény, nem tudom elfogadni azt a vallásháborús léghört, amely a marxista-leninista tant hitvallásként állítja a kereszténységgel szembe. Mint Nyugaton járt ember nem vagyok képes arra, hogy a franciákat és az angolokat alattomos szándékú imperialistáknak tekintsem, pusztán azért, mert a szocialista-kapitalista ellentétet odahaza globálisan keleti-nyugati ellentétnek látják, követelvény, hogy állítsuk: minden jó, ami szláv, minden rossz, ami angolszász. Mint dreyfusard nem tudom elfogadni és helyeselni, hogy egyénekekkel igazságszolgáltatás útján úgy bánjunk el, ahogy ezt a társadalmi rend pillanatnyi érdekei és az orosz-amerikai feszültség követelik. Mint békebarát nem tudom elfogadni, hogy a háborús feszültséget csak az növeli, aki háborús uszításra alkalmat felhasznál, s nem az is, aki ezeket az alkalmakat szolgáltatja. Attól tartok, hogy a magyarság túlnyomó többsége ilyenformán gondolkodik, s nemcsak eszményeim szövetségét, hanem őket tagadnám meg, ha ettől a gondolkozástól eltérően cselekednék. Ahogy a hazafiasságot nem vállaltam, mihelyt nacionalizmussá torzult, úgy a progressziót se tudom vállalni, mihelyt vallásos fanatizmussá torzul. (...)

Ám arra kérem Elnök Urat, hogy ennek a levélnek se tartalmára, se létezésére ne emlékezzék elolvasása után. Egy köztársasági elnök vejének lenni olyan államban, amilyen Magyarországon kialakult, életveszélyes ál-

lapot. Engem kötelességem és kívánságom ezentúl annak a szolgálatára és kizárólagos szolgálatára rendel, akit legjobban szeretek, a feleségemre és a születendő gyermekére. Amiről lemondok értük, nem kevés: hazám, szüleim és fiam közeli viszontlátását adom azért, s szüleimet és fiamat lehet hogy veszélynek, de mindenképpen létbizonytalanságnak teszem ki. Két hónap kétségbeejtő vívódása kellett hozzá, hogy ami igaz, azt a kifejezésig tudatosítsam magamban. Semmit, amiben hittem, el nem árulok, és semmit, ami ellen harcoltam, el nem fogadok ezzel. De nem vállalom egy kialakuló helyzetet, amelyben annyi a szabadságom, hogy vagy hóhér leszek, vagy áldozat. Hogy ezt vállaljam, azt akkor sem tehetném, ha tudnám tenni, mert nem egyedül vagyok. Eötvös József, amikor száz éve a forradalom olyan útra lépett, amely Bach-korszakot ígért, csomagolt és ment. Semmit, amit vallott, meg nem tagadott és semmit, amit nem vallott, nem vállalt. Így vagyok.”

Annak ellenére, hogy ez a levél elég egyértelmű volt, Károlyi Mihály még reménykedik, hogy jobb belátásra bírja. A következőt írja bizalmas emberének, Havas Endrének 1949. április 1-én: „Remélem sikerülni fog a »festőt« észreteríteni. Mondják meg Boldizsárnak, h. végtelen hálás lennék, ha sikerülne a festővel megértetni, h. nem csak politikáról, de családi békéről is van szó. Ha a festő disszidálna, engemet, de méginkább lányomat lehetetlen helyzetbe hozná. Ezenkívül a Molnár utcai ház – később Av. Löwendal, az én feleségem halála után az egész örökség kockán forog. Illyés van olyan »hazafi«, mint Z., mégis otthon marad.”¹⁵

Károlyi azonban Rajk László letartóztatása miatt június 1-én lemondott a követi posztjáról. Szabó Zoltán azzal az ürüggyel, hogy várandós feleségénél tölti szabadságát, június 5-én, 37-ik születésnapján, Károlyi Katinka társaságában átutazott Angliába s onnan június 7. után írt levelében közölte Károlyi Mihállyal végleges lemondását. Hivatalosan június 24-én küldte el Kállai Gyula külügyminiszternek lemondólevelét. Apósa és anyósa továbbra se helyeselték döntését, egy ideig még mindig reménykedtek abban, hogy hazatérhetnek s elkerülhetik az újabb emigrációt. Nem így lett. Következett a vence-i magány, Károlyi Mihály kedvenc lányát, Judithot sose látta többé. Szabó Zoltán se látta többé szüleit, s fiával, Ádámmal is csak a hatvanas évek után találkozhatott. Szabó Zoltán kénytelen volt „hazájáról lemondani egy olyan kormány miatt, amelyről hazája szívesen lemondana, ha módjában állna”.¹⁶

¹⁵ Károlyi Mihály levelezése, VI., 494. Ld. még Havas Endre Károlyi Mihálynak szóló 1949. április 29-i levelének Zoltánra vonatkozó részét: A festő [Szabó Zoltán] hosszú levelet írt nekem. A levéllel, az adott körülmények között, meg lehetünk elégedve. Azt hiszem, nincs semmi baj. Közben én is írtam neki, mégpedig a megbeszélte vonalon mozogva. Levele rokonszenves és kedves. El sem mondhatom, hogy mennyire örültem neki. Hiába, minden ellentét dacára, nagyon kedvelem őt, és nagyon szeretném, ha le tudná gyűrni kétségeit. (708. sz. levél, V. köt., 717.)

¹⁶ Kenedi János által idézett passzus egy Szabó Zoltán-beadványból, Nem ugyanakkor, nem ugyanúgy és nem ugyanazért, Beszélő, 1989 I (26), 52–60.

Szabó Zoltán

Bevezetés a Harmadik úthoz

(1960¹ és 1979²)

Ez a könyv egy fogoly gondolkodó írásait szabadítja ki könyvtárak folyóirattermeinek celláiból. Amikor Bibó István tanulmányainak javát és zömét az olvasó elé bocsátom, zavart megilletődés fog el: bénul az értelem, ha olyasvalakivel „száguhd az Illés szekere”, akinek közelében élt. Egy nemzet nagyjai vagy gondolkodók, akik értelmükkel, vagy hősök, akik életükkel szolgálnak; Bibó mind a kettővel. Az, aki a köztársaság nehéz éveiben közzétett korai tanulmányaiba belemélyed, aggodalmasan tárgyilagos, józanul mérlegelő, higgadtan argumentáló gondolkodóval ismerkedik meg: ő a legtűrelmesebb magyar. S ezt a hűvös logikával érvelő embert veti egy vasárnap hajnala a magyar történelem legendáriumába a magatartás hősei mellé, a klasszikus példatárak nagy jelleminek szomszédságába. A történelmi pillanat magasízzása élő, javakorbeli embert éget itt rettentő véglegességgel a nemzeti emlékezetbe:

A NAPTÁR novembert s vasárnapot jelez; az elsőt Halottak Napja után. Az ágyúszó a város peremén előzönlést dörög, a fehér zászló a parlament kapuján kapitulációt hirdet. Az ország néptelen házába behatoló szovjetkatonák a szőnyeges folyosón fegyverest hiába keresnek: a vak is látja, hogy az épület nem védi senki. Már inkább kíváncsiság, mintsem gyanakvás rúgatja be velük a nehéz tölgyfaajtókat. Az egyik teremben mégis találnak valakit, egy civilt. A magos, hajlott hátú, borotvátlan férfiú egy írógép előtt ül. Ír. Mivel tanárra s nem partizánra emlékeztet, nem bántják. Célpont híján a megszállók turistaösztone támad fel a katonákban: nézegetni kezdik a termék falfestményeit. Ezek a századvég teátrális realizmusával ábrázolnak lélekemelő történelmi jeleneteket. Rókamálás, zsinóros díszruhákba öltözött, ápolt szakállú férfiak csoportosulnak rajtuk, a nemzet nagyjai, feltehetően szabadságjogok kihirdetésére, ünnepélyesen. „Kharaso” – bólintanak rá a képek mondandójára a katonák. A kopott ruhájú, korántsem ünnepélyes külsejű férfiú pedig kopogtatja az írógépen, számukra semmitmondó nyelvén, a maga mondandóját.

„Magyarok! – írja. – Nagy Imre miniszterelnök a ma hajnali szovjet támadáskor a szovjet követségre ment tárgyalások folytatása céljából, és onnan már visszatérni nem tudott. A reggel összehívott minisztertanácsra a parlament épületében tartózkodó Tildy Zoltánon kívül csak B. Szabó István és Bibó István államminiszterek tudtak megérkezni. Mikor a parlamentet a szovjet csapatok körülfogták, Tildy államminiszter a vérontás elkerülése végett megállapodást

¹ Bibó István, *Harmadik út (Politikai és történelmi tanulmányok)*, Magyar Könyves Céh, London, 1960.

² Utánközlés: Magyar Füzetek, Párizs, 1979 (A szerző kiegészítéseit ezzel megegyezően az írás végén közöljük)

kötött velük, amely szerint ők megszállják az épületet, a benne levő polgári személyek pedig szabadon távozhatnak. Ő a megállapodáshoz tartva magát, eltávozott. Az országgyűlés épületében egyedül alulírott Bibó István államminiszter maradtam, mint az egyedül törvényes magyar kormány egyedüli képviselője. Ebben a helyzetben a következőket nyilatkozom:

„Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni, sőt teljes mértékben benne akar élni a kelet-európai szabad népek ama közösségében, akik életüket a szabadság, igazságosság és kizsákmányolásmentes társadalom jegyében akarják berendezni. A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, mintha a dicsőséges magyar forradalom fasiszta vagy antiszemita kilengések színhelye lett volna: a harcban osztály és felekezeti különbségek nélkül részt vett az egész magyar nép.

„Megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és különböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hadsereg és a honi hóhérekülönítmények ellen fordult. A néhány napig napirenden volt utcai igazságtételeket, valamint ókonzervatív politikai erőknek minden fegyveres erőszak nélkül való jelentkezését az éppen megalakult kormány rövid úton megszüntethette volna: az az állítás, hogy evégből óriási idegen hadsereget kellett az országba hívni, komolytalan és cinikus. Éppen ellenkezőleg, a hadsereg jelenléte a nyugtalanság és zavargások legfőbb forrása.

„A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnek ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyvereivel éljen – kivéve azokat, amelyek Budapest közellátását és közműveit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába, a katonai helyzetről tájékoztatva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek alapokmányába foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében.

„Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseletének törvényes feje: Kéthly Anna államminiszter. Isten óvja Magyarországot!...”

Ezt a fogalmazványt keltezéssel látja el: „Budapest, 1956. november negyedikén”, majd teljes névalíráásával hitelesíti: „Bibó István államminiszter”. Másolatokat is maga készített róla. Közben újabb és újabb orosz katonák tévedtek be, báméskodtak, kimentek.

Két nap múlva a miniszter a maga helyzetét már egy csöppet nevetségesnek találta. Helyben maradásának sem volt értelme többé. A szovjet katonaság ostromgyűrüje mögé aligha várhatta forradalmi bizottságok szóvivőit, a tanácsok küldötteit. Az országházban nem volt több tennivalója: a nyilatkozat példányait zsebre vágta, kiment. Gyalogszerrel elment Nagy-Britannia és az Egyesült Államok követségére, valamint a francia kultúrattaséhoz. Amikor ajtót nyitottak neki, általában bemutatkozott: „Bibó István államminiszter vagyok” – mondotta és kissé elcsodálkozott, amikor első szóra elhitték, hogy az, aki. A követség-

geken átadta nyilatkozatának egy-egy példányát, s arra kérte a diplomatákat, hogy juttassák el kormányaikhoz.

A nyilatkozat kikézését kilenc óra tájban fejezte be. Ekkor hazaindult. Lakása félóra járás, a Duna túlsó partján, a Rózsadomb tetején. A hídfőken az oroszok már megkettőzték a tankjaikat, mivel a magános harckocsikat a szabadságharcosok még megtámadták. A magára gondatlan magános férfiú bántatlanul kelt át a Margit-hídon, egy szomszéd rokonához tért be. Innen telefonált haza és ismerőseinek. Kérte, hogy a fiatalabb barátai, mihelyt a helyzet megengedi, keressék fel. Ideiglenes szállásán tovább gépelte, másolta a nyilatkozat szövegét, s másnap azzal a kéréssel adta tovább, hogy fordítsák le angolra, franciára, s a fordításokból adjanak példányokat a külföldi újságíróknak, míg a magyar példányokat juttassák el befolyásos emberekhez. Írókhoz, politikusokhoz, egyetemi hallgatókhoz, munkástanácsok tagjaihoz.

Arra a kérdésre, hogy falragaszon közhírré tegyék-e a nyilatkozatot, Bibó határozott nemmel válaszolt: tucatjával jelentek meg akkor pontozatok és kiáltványok a házfalakon, ezeket nem akarta szaporítani. Másnap, mivel a lakásán nem keresték, hazatért, s kiáltványa később mégiscsak felkerült a főváros falaira. „Amikor a szovjet csapatok már szerte a városban megakadályozták a lakosság csoportosulásait – írta egy szemtanú később –, százakra menő tömeg hullámozott a Bartók Béla úton egy falragasz előtt. A Múgyetem egyik hallgatója hangosan olvasta a kiragasztott röpcédula szövegét, a kormány parlamenti hivatalában egyedül helyén maradt képviselőjének a nyilatkozatát.” Ezzel a nyilatkozattal került Bibó István a magyar történelem ama nagyjai közé, akik egész lényükkel álltak helyt népük tudatos szándékaiért és ösztönös kívánságaiért.

BIBÓ ISTVÁN 1911-ben született, augusztus hetedikén. Az évszám abba a nemzedékbe utalja, amelynek az Osztrák–Magyar Monarchia boldog és balga békeidejéről már nem voltak emlékei. Ezeket a korosztályokat a háború kitörése kora gyermekkorukban érte, a háborúvesztés, a monarchia szétrobbanása, a Károlyi-forradalom, a proletárdiktatúra, a történelmi ország szétesése és az ellenforradalom: elemi iskolában. A húszas években, amikor a csonka országban a régi rend egészben helyreáll, még gimnazista. A konzervatív konszolidáció megingása, a diplomásokat állástalanságra kiképző egyetemek közül a szegedin éri. Államtudományi doktorátusa után Bécsben és Genfben egészíti ki tanulmányait. Később igazságügyi minisztériumi előadó lesz, de tüzetes történelmi tanulmányokat is folytat: ezek szembeállítják a korszak hivatalos szemléletével, amely a magyarság elhelyezkedését a keresztény-germán kultúrközösségben kereste. Őt alkati adottságai is a magyar politikai gondolkodás erdélyi iskolája felé vonták. Egész habitusában a tizenhatodik és tizenhetedik században fellépő realista államférfiak tanítványa lesz. Azoké, akik Magyarországon „két tar közti”, „üllő és verő közé szorult” helyzetében tartották fenn a független államiságot az erdélyi szűkebb hazában. A „német párt” és „török párt” között harmadikutas politikával egyensúlyozó erdélyiek közül elsősorban Bocskayt tekinti mintaképének. Azt a férfiút, aki végül már szembefordult az egész országterület, nyugati Habsburg-felszabadításában reménykedő urakkal is: elvégre ezek maguk is bevallották, hogy „mit lehetne velünk jót az német, holott magával is tehetetlen”. Ám e régi magyarokhoz őt nem történelmi pár-

huzam keresése vonta. A „nyitott szem és csukott száj hőseinek” realizmusát érezte követendőnek: a Horthy-Magyarország kóros önáltatása ellen keresett védőoltást s Bocskaynak ezt a mondatát idézte legszívesebben: „sem az dialektikához, sem az rhetonkához nem tudunk, a dolgot őt magát nézzük, csak a mi nemzetünk javát és magunk megmaradását”.

A „dolgot őt magát” néző ember a harmincas évek második felének irodalmi és politikai áramlatai közül szükségszerűen a népi mozgalomhoz érezte magát közelállónak. Ez a marxisták dialektikájától és a nacionalisták retorikájától egyaránt eltávolodva, magát a valóságot igyekezett szem ügyre venni: az ország helyzetét, a nép állapotát. Az új literatúra szóvivői, akiket Babits forradalmároknak becsült, mert „új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom”, egytől-egyig vagy a Bibó Istvánnal egyidős, vagy a nála valamivel idősebb korosztályból kerültek ki, – nem véletlenül. Szekfű Gyula, 1934-ben úgy látta, hogy olyan nemzedékváltásról van szó, amelyben a fiúk szemlélete csaknem minden ponton szembekerül az apák szemléletével: az apák nacionalizmusa országterületben gondolkodik, a fiúk nemzeteszzméjének tartalma a nép lett. Ezért a trianoni problematikából őket az új államokba került magyar kisebbségek megtartása foglalkoztatja, számukra népében él, erősödik vagy gyengül a nemzet. Demokraták, de demokratizmusuk nem polgári. Következésképpen földreformpártiak, s távol állanak mind a nagybirtokrendszer konzervatív híveitől, mind a mezőgazdasági nagyüzem marxista híveitől. Ez a jellemzés épp annyira talál az akkori és későbbi Bibó Istvánra, mint azokra, akiket Szekfű modellnek választott.

Ez a nemzedék a korszak hivatalos szemléletével minden ponton szembe kerül, de radikalizmusa különbözik a marxistákétól is. A különbség az „előbb-utóbb”, „honnan-hová” kérdésekben alapvető, a módszer abban, hogy induktív, empirikus. Míg a marxisták általában kész elméleteket alkalmaznak föltérképezetlen társadalomra, ők a társadalom állapotrajzából jutnak el konkrét reformtervekhez. A Márciusi Frontba torkolló népi mozgalom akkori és Bibó István későbbi gondolatmenete nagyjából így summázható: Magyarország demokratikus átalakításának kérdése elsősorban a parasztság felszabadításának kérdése; ez a kérdés nem oldható meg a haladó értelmiség melléállása nélkül; a marxistáknak a parasztkérdésben a magyar helyzetre találó, vonzó javaslataik nincsenek; a parasztsághoz és az értelmiségi tömegekhez nem tudnak hozzáférni; ebben a helyzetben az ország minden kizsákmányolt rétegét kielégítő társadalmi reform csak nem marxista, agrárszemponitú, és nemzeti jellegű mozgalmak közreműködésével harcolható ki és hajtható végre. Azt, hogy ez a gondolatmenet szilárdan fogódzik meg a magyar valóságban, kommunista részről, akkor, Révai József ismerte el. 1938-ban Prágában írt könyvében ő mutatott rá arra, hogy a marxizmustól eltérő magyar szocialista öntudat és terv kialakulásáért „a magyar munkásmozgalom gyengesége, régi lendületének lelohadása” is felelős, ő vallotta be, saját hitén belül majdnem eretnekségnek ható szókimondással, hogy a „magyar proletárszocializmus ma már nem vonzza magához, nem gyűjti maga köré a haladó gondolat mindenféle irányzatát, nem alkotja gerincét a magyar haladás táborának”. Ő mondta ki, hogy „ezzel a ténnyel szemben nem sokat ér, ha papíron proklamáljuk a munkásosztály, a marxi szocializmus „vezető szerepét”. Mert ez a „vezető szerep” nem valami-

lyen cím és jelleg, nem holmi rang, amit a történelem egyszer s mindenkorra a munkásságnak adományozott”. A Komintern vonalvezetésnek megfelelően akkor még népfrentpolitikában gondolkodó Révai József azt vette észre, hogy Magyarországon népfrentos program kommunista irányítás és munkáspárti közreműködés nélkül jött létre. Az új nemzedék „népi szocialistáit” így jellemezte: „Ellentétben az orosz narodnyikokkal, számukra nem központi probléma saját szocializmusuk és a marxi szocializmus közötti ellentét – tudatában vannak ugyan ez ellentétnek, de megférnek vele, ami más szóval azt jelenti, hogy a proletárszocializmust elfogadják, mint adott tényt, de nem hiszik, hogy a jövő és különösképpen a szocializmus jövője, az övé.” A háború előtt papírra vetett jellemzés találó. Nemcsak a Márciusi Front kiáltványát aláíró Erdei Ferencre, Féja Gézára, Illyés Gyulára, Kovács Imrére, Veres Péterre talált, hanem Bibó Istvánra is, aki – akár a fentiek – a nemzeti paraszt pártban vállal szerepet a háború után.

EZERKILENC SZÁZNEGYVENÖTIG Bibó István keveset hallatott magáról. Írói termése se jelentékeny: néhány tudományos tanulmány szakfolyóiratokban, cikk a „Magyarságtudomány”-ban. Személyes kapcsolatok főként a népi mozgalom ifjabb tagjaihoz, a „szegediek”-hez fűzik. Időnként jelen van Andrassy Klára szalonjában, ez a németellenes értelmiségiek egyik gyülekezőhelye a háború elején. Közéleti szereplése azonban csak 1945-ben kezdődik. Azzal, hogy Erdei Ferenc – akkor az ideiglenes kormány belügyminisztere – első fővárosi útján megkeresi és Szebeny Endrével együtt magával viszi Debrecenbe, közvetlen munkatársának. Bibó a belügyminisztérium közigazgatási főosztályának vezetését veszi át. Erdeinél lakik. Éjszakánként hajnalig dolgoznak, vastag cigarettafüstben, a közigazgatás reformtervén. Mivel a korai Bibó-tanulmányokat csak akkor értékeljük helyesen, ha írásait a felszabadulás első keserves esztendejének perspektívájából nézzük, szükséges fölidéznünk az ország helyzetét ebben a pillanatban.

1944 márciusa és 1945 márciusa között a főváros kéthónapos ostromot élt át, az ország olyan hadjáratot, amely egész területét végigdúlta, lépésről lépésre. A régi rend összeomlása során a Tiszántúlt – a papokat leszámítva – csaknem minden nadrágos ember elhagyta. A visszavonuló német csapatokkal elmenekültek a köztisztviselők, a tanítók és tanárok; a nagybirtokosok és gazdatisztek; még a kórházak orvosainak egy része is. Az amit „urak futása” néven emlegettek később, egy társadalmi földcsuszamlással ért fel. Az összeomlás, a nyilasterror, a hidrobantások és a rendszeres fosztogatás láttára az orosz hadsereget végül már olyanok is felszabadítóként várták, akiket éppen az oroszoktól és a kommunistáktól való félelem tett a hitleri szövetség helyeslőivé azelőtt. Azok, akiket a kommunizmus félelme vagy a visszacsatolás öröme tett a Horthy-rendszer támaszaivá, azt látták, hogy ennek a rendszernek egész állami építménye kártyavárként dőlt be, gyakorlatilag 1944 október 15-ének éjszakáján. A baloldal önbizalmát saját erőtlensége rendítette meg. A néhány száz magyarországi forradalmár kommunista az orosz hadsereg magatartásával kapta meg a maga leckéjét a kiábrándulásból. Mindez mindenkit arra tanított, hogy Magyarországon ebben az esztendőben már csak két valóságos erőtenyező volt, mindkettő idegen. Az egyik a német, a másik az orosz. Az alélt

nemzetnek mindenekelőtt azt kellett megtanulnia, hogy miképp nyerhetné vissza önbizalmát, hogyan állhatna saját lábára, az átélt csapások után. Bibó a megújulás lehetőségeit éppen abban látta, hogy a magyar társadalmat az egymásnak ugyan ellentmondó, de egy irányban ható megrázkódtatások együttese „olyan fehér lappá tette, amire 1945 elején minden komoly meggyőző erővel, összefüggő reformprogrammal és realista taktikával fellépő baloldali mozgalom azt írhatta volna fel, amit akart volna». A győztesek által előírt koalíció ilyen reformmozgalom politikai keretének nem volt eleve alkalmatlan. A magyarországi konstrukció az általános európai rendezés szerkezetétől nem tért el lényegesen. Koalíciós kormányok alakultak a főlsszabadult Franciaországban, Olaszországban és Belgiumban is. Ezeknek a nyugati koalícióknak is népfrontos jellege volt. A fejlemények perspektívájából ugyan bebizonyított-nak látszik, hogy a kelet-európai antifasiszta koalíciókat a Szovjetunió eleve átmenetnek szánta, ám 1945 elején még sok jel vallott ennek az ellenkezőjére is, Magyarország is.

Igaz, hogy a régi államszervezet megsemmisült, a megszálló hadsereg a tönkrement országban korlátlan úr volt, s az állam falvakra esett szét, ahol helyi törtetőök vörösörségeket állítottak fel és proletárdiktatúrát kiáltottak ki. Ezeket azonban éppen a Moszkvából érkező kommunisták terelték demokratikusabb útra. A helyi kisgazdapártiakból és nemzeti paraszt pártiakból ők szerveztettek nemzeti bizottságokat. A vörös karszallag helyére a nemzetiszín piros-fehér-zöldje került, a kezdetben fölállított vörösörség helyére polgárörség vagy nemzetörség. A négy antifasiszta párt szegedi értekezlete 1944 decemberének elején a Márciusi Frontéhoz hasonló közös programot fogadott el, s a Debrecenbe összehívott ideiglenes nemzetgyűlés a kommunisták kívánságára ülésezett a Református Kollégium oratóriumában. A küldöttek többsége nem volt kommunista. A nemzetgyűlést Révész püspök imája nyitotta meg. Az általában prédikatori hanghordozású beszédek Magyarország kiújult sebeit emlegették. Az orosz vezérkart szállásoló Arany Bika szálló erkélyén Kossuth és Petőfi képei, valamint „szabad, független, demokratikus Magyarországot” követő feliratok áztak az adventi havasesőkben. A kommunisták kitartó buzgalommal hangsúlyozták, hogy ők a magyar szabadságmozgalmak folytatóiként a demokrácia napszamosainak tértek haza, hátsó szándékok nélkül. Vigyáztak arra is, hogy az országban rossz emléké és Moszkvában is kudarcnak ítélt 1919-es Tanácsköztársaság polgárhökkentő és hetvenkedően osztályharcos modorára senkit se emlékeztessenek. Ahhoz is ők kötötték magukat majdnem iskolás hagyománytisztelettel, hogy a demokrácia első lépéseit abban a református egyházi teremben tegye meg, amelyben Kossuth a Habsburgok trónfosztását mondatta ki, abban a városban, amelyről Petőfi ugyancsak 1849-ben ezt írta volt: „Ha a magyar függetlenség balul üt ki, azt nem másnak köszönhetjük, mint annak, hogy Debrecenben kiáltattott ki. Micsoda gondolat is volt az, egy nemzet függetlenségét olyan városban proklamálni, ahol a házak kapujára ez van írva: aki bejön az udvarra, tegye be az ajtót, mert kimegy a disznó!”. A debreceni ideiglenes kormány Kossuthéra ugyan nem emlékeztetett, de Kun Béla egykori népbiztosainak tanácsára se hasonlított. Ez arra vallott, hogy a győztes Szövetségesek közös szándéka a Szovjetuniót Magyarországon demokratikus megoldás engedélyezésére kötelezi.

Az ideiglenes kormánynak – vasút, posta, közlekedés és közigazgatás híján – valóságos hatalma nem volt. A rendfenntartást mindenütt a négy párt tagjait tömörítő helyi nemzeti bizottságok látták el. Ezek nem váltak a kommunisták térfoglalásának engedelmes eszközeivé: legtöbbször élénk demokratikus élet jelei mutatkoztak; a bizottságok sok helyen eredményesen szálltak szembe a hadisarcot követelő helyi orosz kapitányok túlméretezett igényeivel is. A megszállott ország kiszolgáltatottságát az újjáépítésben jelentkező népi erők feltörése egyensúlyozta. Mindez reményekre is jogosított. A demokrácia megszilárdulásával párhuzamosan azonban jelentkeztek a demokráciát fenyegető veszélyek is. A katasztrófából lassan eszmélő ország közvéleménye fokozódó mértékben oszlott ketté. A sopánkodók – egyedül a megszállás tényeitől befolyásolva – olyan második felszabadulásban reménykedtek, amelynek során a nyugati hatalmak majd kiparancsolják az oroszokat az országból. A bizakodók viszont – a demokratikus államszervezés lehetőségeibe és a felszabadult népi erők demokratikus szándékaiba vetve reményeiket – úgy érezték, hogy ha a demokrácia Magyarországon tartóssá tehető, a békeszerződés az oroszoktól való függést is megszünteti vagy enyhíti majd. Az, aki Kőlcsey tanácsát követve munkálkodó akart lenni s nem panaszkodó, az utóbbi álláspontot tette magáévá: ez volt a kevésbé defetista! Bibó ezen felül meg volt győződve arról is, hogy a demokrácia védelmét az adott helyzetben éppen a kezdeti népfrontos konstrukció fennmaradása biztosíthatná. Valószínűtlen, hogy ezzel csupán a kommunistákat akarta volna szavukon fogni, saját népfrontos terminológiájukkal. Ilyen pusztán taktikai megfontolások elképzeléseiben csekély szerepet játszottak.

Bibó arról volt meggyőződve, hogy a 45-ös konstrukcióval a kommunisták – ha akarták, ha nem – a demokrácia ügyét is szolgálták. Ezt szolgáltatta a paraszt társadalom évszázados dermedtségét föloldó földreform. Ezt szolgáltatta a népfrontos tanácsrendszer is, mert ez a századokig bürokratákkal kormányzott népet az önkormányzat iskolájába íratta be. Ezt szolgálták a földosztó bizottságok és az üzemi tanácsok is, ugyanezért. 1943 tavaszán minden arra vallott, hogy a nép a felülről kapott kereteket alulról zavaros, de demokratikus tartalommal töltene meg, ha hagynák. Bibó 1943 nyarán a helyzetet így ítéli meg: a változás új, friss társadalmi erőket szabadított fel; ezek az erők a demokrácia irányában haladnak; az egészséges folyamatot azonban veszélyezteti a pártharcok kiélesedése, mert ezekben a pártharcokban már nem a demokraták szállnak síkra, együtt, nem-demokraták ellen, ami a koalíciót erősítené. A pártharcokban a demokrácia balszéle fordul a demokrácia jobbszéle ellen, s ez a koalíciót gyöngíti. A közvéleményt joggal maga mögött érző kispárt és a Szovjetuniót ugyancsak joggal maga mögött tudó kommunista párt mindegyre gyanakvóbban nézett egymással farkasszemet. A leszámolás gondolata mindegyre erősödött mindkét oldalon. A mérkőzés első futama a kispárt félreérthetetlen győzelmével végződött. A kommunistáknak mind a budapesti (51 %-os), mind az országos (57,3 %-os) kispártbűnség azt bizonyította, hogy a közbizalom nem fog feléjük fordulni, s a koalíció azért maradt fenn, mert Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke ehhez kötötte a titkos és különlistás választás engedélyezését. Azzal a járulékos feltétellel, hogy a belügyi tárca a kommunista párt kezére jut. Ilyen előzmények után jelentkezett Bibó István

első tanulmányával a magyar demokrácia válságáról, a népfreontos koalíció védelmét és megerősítését célzó érveléssel. A tanulmány nemcsak időrendben az első, hanem értékben is. 1943 decemberében jelent meg, nem minden nehézség nélkül. Ezekre talán érdemes részletesebben kitérnem.

„A MAGYAR DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA” a papírhiánnyal küzdő ország első és akkor még egyedülálló folyóirata számára készült. A „Valóság” megindításával az új magyar demokratikus szellemiségnek szántam műhelyt, hogy az ifjabb értelmiségiek szemléletének kialakítója és kifejezője legyen. Lapengedélyt s papírkiutalást azonban ilyen érveléssel akkoriban nem lehetett kivívni. Az alku és a politikai adok-veszek korszakát éltük. Ahhoz, hogy a folyóirat megindítása lehetővé váljék, a négy párt szervezeteit összefogó ifjúsági szövetség elnökségét kellett elvállalnom. A „Valóság”-ot magam szerkesztettem, de a szerkesztőbizottságban helyet kapott a népi kollégiumok igazgatója és az Eötvös-kollégium diákságának a képviselője is. A folyóirat törzsgárdáját javarészt népi kollégisták alkották. Az első szám 1945 nyarán került ki a nyomdából és Bibó István nagy tanulmánya a második füzet számára készült. Az előre megbeszéltek cikk kéziratának már a kefelevonata várt, amikor külföldi utamról visszatértem Budapestre. A levonatot kinyomatás végett a nyomdának már visszaküldtem, amikor a lap belső gárdájának két fiatal tagja jelentkezett az irodámban. Óvást emeltek Bibó tanulmányának közlése ellen. Ezt azzal a halk határozottsággal tették, amely az utasításra eljáró kommunistákat jellemzi. „Veszélyeztetni a demokráciát...” – mondták. Aggódtak, hogy Bibó István kritikája a demokrácia balszárnyán felháborodást kelthet. Nyomaték kedvéért megjegyezték, hogy a kommunista párt vezetői is aggályosnak látják a cikket. Azzal utasítottam el őket, hogy amennyiben a négy kormánypárt valamelyikének kifogása van egy még ki nem nyomtatott cikk megjelenése ellen, ezt az illető párt vezetőségének illetékes tagja fejezze ki.

Néhány óra múlva Révai József telefonált. Révai akkor a kommunista párt-szervezetben a kulturális ügyek gazdája és a Szabad Nép főszerkesztője volt. Beszélgetésre kért, mivel gyengélkedik, a lakására. Ő is a Bibó-tanulmány közlésének elhalasztását kérte, a fiatalokéval szó szerint egyező indokolással. Válaszomra, hogy a cikket megrendeltem, a kefelevonatokot jóváhagyva a nyomdába küldtem és a megjelenésért vállalom a felelősséget, Révai József indulatba jött. Kezében a kefelevonattal – ezt nyilvánvalóan a szerkesztőség valamelyik kommunista tagja juttatta el hozzá – szenvedélyesen érvelni kezdett. Egyre hevesebben és egyre lendületesebben ismételte azt, hogy a Bibó-tanulmány a demokráciát fenyegeti. Mindez furcsán hatott. A jelenetben az volt az elképesztő, hogy egy tömegpárt vezetője, egy megszálló hadsereg és egy győztes nagyhatalom árnyékában, az ellen ágált kitartó szenvedéllyel, hogy egy negyven oldalas értekezés egy ötszáz példányban kinyomtatott időszaki folyóirat hasábjain eljuthasson az olvasóhoz. Ettől féltette a pártját. Gondolatmenete azokra a harmincas években hallott vádbeszédekre is emlékeztetett, amelyek a falukutató könyvekkel kapcsolatban állapotrajzot nemzetgyalázásnak minősítettek, látleletet méregkeverésnek. Engem a kétféle észjárás kísérteties hasonlósága bosszantott, Révait viszont az én macacs korlátoltságom keserítette el, az, hogy nem értem: minderről hogyan

kell gondolkozni. Az én közbeszúrt megjegyzéseimnek gyér váltakozása az ő szillogizmusainak zuhogó záporozásával két óra hosszat tartott. Ez alatt a Bibó-tanulmányt hol ellenforradalminak, hol reakciónak minősítette. Az olyan ellenérvek, hogy Bibó éppen a maradisággal, éppen a reakcióval igyekszik a koalíciót – a maga egészében – szembeállítani, nem hatottak rá. Éppen az ilyen megjegyzések mutatják – tudtam meg tőle – hogy a tanulmány mennyire veszedelmes! Éppen az én értetlenségem bizonyítja, hogy mennyire alkalmas arra, hogy jó demokratákat is megtévesszen. Ez is arra vall, hogy megjelenése pusztító hatású volna, a demokrácia baloldalán. Jó, megengedi, a tanulmány nem reakciós, de akkor rosszabb annál: jobboldali... A kínálkozó ellenérv az volt, hogy ha Bibó szempontjai jobboldalibbak a kommunisták szempontjainál, ez természetes, hiszen Bibó nem kommunista, s a koalíciót nem lehet kommunista pártmértékkel mérni. Éppen ez az, amit Bibó a kommunista párt taktikájának elemzésében, joggal kifogásol... Révai József, akit saját érvelésének görgetege egyre szenvedélyesebbé tett, végülis elvesztette türelmét. „Látom, nem boldogulunk – csattant fel – szép szóval nem megyünk semmire! A szedést a rendőrséggel foglaltatom le, a nyomdában...” Az ilyen rendőri csattanó akkor még meglepő volt. Ez volna az első eset arra – mutattam rá – hogy egy koalíciós lapot az egyik koalíciós párt előzetes cenzúra alapján rendőrileg koboztat el. Ez az aktus mindenkit mélyen elgondolkoztatna. Nekem, mivel a cikket elfogadtam s jóváhagytam, nem volna más választásom, mint az, hogy lemondok az ifjúsági szövetség elnökségéről és minden egyéb tisztségemről. Ez az érv, őszinte meglepetésemre, hatott. – Hívjuk le Lukácsot! – legyintett Révai bosszúsan.

Az idő esztétikus ugyanabban a házban lakott. Lejött, meghallgatta Révait s a maga csendes modorában először azt jegyezte meg, hogy egyetért vele, majd higgadtan elemezni kezdte a helyzetet. A kisebb baj az, mondotta Lukács György, ha a Bibó-cikk tévedéseivel együtt megjelenik, elvégre ezeket helyre lehet igazítani. Ennél nagyobb baj volna az, ha a „Valóság” elkobzása egy sereg jó demokratát, köztük a lap szerkesztőjét, jobbfele tolna. Fontos azonban, hogy ebben az ügyben a kommunista párt is kifejttesse a maga álláspontját. Ezért azt ajánlotta: Révai törődjön bele a cikk megjelenésébe. Utána a „Valóság” rendezzen nyilvános vitát a cikkről. Ezen szólaljon fel Révai József, válaszoljon Bibó, s a vita teljes anyagát a „Valóság” adja ki nyomtatásban. Ennek nem volt akadálya.

„A magyar demokrácia válsága” a „Valóság” október-decemberi számában került el az olvasóhoz. A megjelenést követő Bibó-vitában Révai József – nyilvánvalóan pártjának beavatatlan vagy függetlenebb gondolkodású tagjai felé kiáltva „caveat”-ot – azt állította, hogy Bibó a kommunista pártról torzképet rajzolt: „gyerekesen helyt nem álló és informálatlan ember állításával vetekedő az olyan feltevés a mi pártunkkal szemben, hogy aki nincs vele, ellene van”. Bibóval ellentétben, ő a kommunista párttal szembeni idegenkedés okait nem saját pártjának taktikai hibáiban kereste. Hanem abban, hogy a kommunisták a magyar közéletben szokatlan „nagy politikai szenvedélyt” képviselik, „a népre való apellálás és a néppel való apellálás töretlen bátorságát”. Lukács György a maga felszólalásában a Bibó-tanulmányt „a demokrácia jobboldali kritikájának” mondotta és olyan „pszichológusztikus konstrukciót” látott benne, amely „tar-

talmában jobboldali” és „eltereli a figyelmet az egyedül aktuális reális veszedelemről, a reakció restaurációs kísérleteiről”.

Ez a mondat világította meg azt, hogy a néhány száz példányban megjelenő tanulmányt miért kellett országos veszedelemnek érezniök: kiindulópontján támadta meg azt a dialektikát, amelynek a kommunisták fokozódó alkalmazására készültek fel. Pártagitációjuk ekkor már egyre inkább a jobbra taszítás és balra szorítás taktikáján alapult. Az 1945-ös társadalmi változásokat, mondták, egyedül jobbról fenyegeti veszedelem, s ez ellen az egyedüli védekezés a baloldaliak közeledése a kommunisták pártjához és pártvonalához. A Bibó-tanulmány viszont arra utalt, hogy a 45-ös eredményeket a proletárdiktatúra éppen úgy megsemmisítené, mint a régi állapotok restaurációja, s közben átvilágította a kommunisták magyarországi működésének immanens ellentmondásait is.

Révai József riadalmát és rendkívüli ingerültségét különben alighanem személyes okok is magyarázták. Elvégre annak a népfrontos koalíciónak, amit Bibó nem-kommunista tartalommal töltött meg, ő volt a kommunista mérnöke. Ő volt felelős azért, hogy ez a konstrukció miképpen működik és hová vezet s néhány év múlva önbírálatában be kellett ismernie azt, hogy pártja ebben az időben még olyan célokat is szolgált, amelyek polgári demokráciának is céljai lehetnek volna. Becsületére válik azonban, hogy hajsztát a vita után Bibó István ellen nem indított.

BIBÓT MAGÁT sem a vita, sem nézeteinek kommunista félremagyarázása nem tudta elkedvetleníteni. Ez éppúgy nem csüggesztette el, mint az a jobbról érkező zsörtölődés, amely Illyés Gyula egy mondatának igazát idézte fel: „aki a helyzetbe belenyugszik, vagy csak egy kicsit is okosan mérlegeli, az nálunk már egy kicsit labancszámba is megy.” A kétfelől jelentkező értetlenség Bibót nem győzi meg arról, hogy a harmadik út járhatatlan. Hivatalában a köztársasági alkotmány törvényjavaslatának szövegét dolgozza ki és publicisztikai munkásságát se hagyja abba. 1946 tavaszán adja ki „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága” című röpiratát. Ez először folytatásokban jelenik meg, majd különálló füzetben is az „Új Magyarország” című hetilap kiadásában. Későbbi tanulmányait egytől-egyig az Illyés Gyula szerkesztésében és Sárközi Györgyné kiadásában megjelenő „Válasz” közli. Ezek vagy a demokrácia helyzetének elemzését folytatják a „Valóság”-cikk modorában („A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások”, 1946; „A koalíció válaszüton”. 1947; „Válság után – választások előtt”, 1947) vagy a harmadikutas gondolkodás történelmi és társadalmi hátterét vázolják fel („A magyar társadalomfejlődés és az 1945 évi változás értelme”, 1947; „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem”, 1948; „A zsidókérdés Magyarországon”, 1948).

Tanulmányaival Bibó István nem a nagyközönséghez szólt; a köztársaság politikai és intellektuális vezető rétegét akarta velük meggyőzni. Javasataival olyan emberekhez fordult, akik az érintett témákkal eleve familiárisak. Innen a tények részletezésének hiánya: az utalás elég. Ezek a studiumok egy olyan gondolkodó írásai, aki csak a szerkezeti felépítés tisztaságával és gondolatainak belső kohéziójával törődik. Olyan ember szól itt, aki aggályosan konstruktív, minden szónoki fogást, hatásos fordulatot elkerül. Mondatai gyakorta azért körülményesek, mert az amúgy is növekvő szenvedélyeket kritikájával nem akarta

növelni: az orvosságot ostyában igyekszik a betegre rátukmálni. Az ellentéteket is tompítani akarja. Fogalmazása ezért lesz árnyalt és körülíró, néha túlságosan az. Stílusa a reformkor magyar gondolkodóinak irányára emlékeztet és a német hatásokkal is birkózó Eötvös Józseféhez áll közel. Az észjárás azonban inkább nyugat-európai, mintsem németes: idegenkedik a meghatározásoktól, sehol se teoretikus, tényekkel érvel. Tetszetős vagy kerekded világkép kialakítására véletlenül se törekszik. Ideológia vagy politikai filozófia kiépítésének szándéka nem jelentkezik írásaiban: alapelveket nem szögez le, értékrendszerét nem fogalmazza meg. Mondandói nem csoportosulnak olyan címszavak alá, mint állam vagy tulajdon vagy hatalom – politikushoz illőn ő az éppen esedékes veszedelem elhárítását és a legközelebbi sürgős teendő megragadását tekinti feladatának. Írásaiban a problémák megközelítésének egy megvesztegethetetlenül tárgyilagos fajtája jelentkezik, a Széchenyi-féle „lelki független ember” beszél. Tulajdonképpen különféle témákra alkalmazott szempontjainak belső szilárdsága és következetessége hat. Ez éri el azt, hogy időszerű kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásaiból időtálló szemlélet bontakozik ki. Ez a szemlélet nincs hozzákötve a háború utáni demokrácia helyzeteihez és körülményeihez, más helyzetekre is alkalmazható: gondolatai nem évültek el azzal a történelmi helyzettel, amely kiváltotta őket. Nézetei szerves egészzé akkor ötvöződnek, ha szétszedi és aprólékosan vizsgálja őket az ember. Arra a látásmódra, amit annyira következetesen alkalmaz, tételeken nem tanít. Olvasója azonban, hogy úgy mondjam, „elkapja” tőle a tisztánlátásnak azt a sajátosan tárgyilagos fajtáját, amely írásaiban jelentkezik.

AZ A POLITIKAI RENDSZER, amely Bibó István írásaiból kibontakozik az európai szabadságeszme és a magyar helyzetismeret eredője. Mivel gondolkodását elsősorban a sajátos magyarországi helyzet határozza meg, általánosan elfogadott kategóriákkal nem jellemezhetjük őt. Liberálisnak például nehezen mondhatnók, noha gondolkodásának vezérlő csillaga a szabadság. Írásaiban egyedül ez a szó kap olyan fohász-szerű hangsúlyt, mint az „örök igazság” Rákóczinál. „Teljes emberi szabadság” után sóhajt; „egyetemes érvényű emberi szabadságot” követel; „az ember szabadságának ideálját” állítja elének és „a teljes emberi felszabadulás ügyének” szolgálatára szólít. Vagyis a szabadság hagyományos, európai, egyénre szóló értelmezését vallja. És mégis félrevezető volna, ha egyszerűen szabadelvűnek mondanók. Éppoly pontatlan, mint az, ha egyszerűen szocialistának minősítenők, azon az alapon, hogy a kommunistáknak ő veti szemére – 1945-ben – „a társadalomról való szocialista vízió” nyílt meghirdetésének elmaradását, vagy azon az alapon, hogy „szocialista átalakulásokat” kér számon a munkáspártoktól és „a szocializmus komoly előnyeit” emlegeti.

Ő maga se szabadelvűnek, se szocialistának nem mondta önmagát. Írásai azt az érzést keltik fel, hogy a szó szokványos értelemében vett liberalizmust és szocializmust olyan első és második útnak tekinti, ahol harmadikutas megoldás a helyénvaló. Azt a „negatív”, nyugati szabadságeszményt, amelyet Isaiha Berlin nemrég megjelent könyvében szembeállít a „pozitív”, keleti szabadságeszménnyel, ő már 1945-ben igyekszik emezzel összeegyeztetni. Ezért liberális szemmel szocialistának, szocialista szemmel liberálisnak látszik. A liberális

eszmevilághoz is, a szocialista reformokhoz is mélységes rokonszenv fűzi őt. Abban azonban nem hisz, hogy ezek valamelyikének egyszerű alkalmazása Magyarországon üdvözítő, pusztán azért, mert a már kialakult formák valamelyikét valamilyen nagyhatalom képviseli. Ő abban hisz, amiben Kölcsey, a helyi állapotok elfogulatlan, empirikus vizsgálatában. Külföldi példák változtatás nélküli, vagy éppen szolgálai utánzására nem gondol. Külföldi erők csak annyiban és azért befolyásolják, amennyiben a magyarországi helyzetre hatással vannak, vagyis nem önmagukért: azzal hogy a világpolitikai helyzetek megváltoznak, maga a hazai feladat még nem változik meg, jegyzi meg 1947-ben. Gondolkodásának kiinduló pontja, éppen azért, mert látóhatára Európa egészét felöleli – mindenkor hazai. Ebben hasonlít Széchenyire. A „nagy parlag” helyére azonban nála egy kevésbé romantikus kifejezés kerül: annak a felismerése, hogy a magyar társadalomfejlődés a nyugat-európai társadalomfejlődéstől elmaradt, a XVI. század óta.

Ebben a helyzetben – áldemokráciához, úri kormányzáshoz szokott középosztállyal, polgárság nélkül, elszigetelt munkássággal, jobbágyi alázatú parasztsággal – a törvényes jogok biztosítása egymaga nem elég. Ez még nem teremti meg a demokrácia valóságos lelki és társadalmi bázisait. Ebben a magyarországi helyzetben annak a mértéke, hogy „a magyarság szabad-e vagy sem” már szociális: „a paraszti milliók emberi állapotának foka”, az egyéni, emberi szabadsághoz társadalmi felszabadulás kell. Tapasztaláson épülő vizsgálat Bibót arra tanította, hogy 1945 alapvető reformjai, elsősorban a földreform, megteremtették e társadalmi felszabadulás előfeltételeit.

De olyan társadalomban teremtették meg, amely korábbi korlátokhoz szokott. Ezért van szükség egy „lelki felszabadulásra” is „az isteni, születési, vagy egyéb természetfeletti hatalmasságok lélektani nyomása alól”: e nélkül ez a társadalom nem tud élni a demokrácia lehetőségeivel. Ezért Bibó a felszabadulás társadalmi folyamatának állandósulását és intézményesítését kívánja. „Teljessé kell tenni az 1945-ben csak megindult, de be nem fejeződött felszabadulási folyamatot!” – ismétli makacsul. A politikai hatalomtól korábban távol tartott néprétegek öntudatra ébredését, aktivizálódását érti ez alatt. Olyan „közügyek intézésében forrongó aktív önkormányzati élet” lebeg a szemé előtt, amelyben a tömegeket tapasztalat tanítja meg arra, hogy „a köz ügye, az ő ügyük is”. Ez a zarándoki komolyságú demokrata arról volt meggyőződve, hogy a proletárdiktatúra kiépítését Magyarországon ugyanaz hárítaná el, ami a régi állapotok restaurációját: a népi erők mozgósítása. Az, ha maga a demokrácia lesz forradalmas.

A múlt felől kísértő és a jövő felől fenyegető rendszerek ellen, az ilyen rendszerekbe való engedelmes beletörődés ellen, „az emberi méltóságnak egy alapvető felkelését” látta szükségesnek. Azt kívánta, hogy a kormányzottak tehetetlen és passzív alázatához hozzászokott, következőképp a diktatúra igájába is könnyen befogható nép „tapasztalja meg a maga erejét”, válogassa meg, s ha kell, kergesse el a hatalmasokat, mert csak ez úton tanulhatja meg, hogy „demokratának lenni annyit tesz, mint nem félni”. 1945-ben – forradalmi forróság híján – az önkormányzati fejlődésben bízik. Ezért tulajdonít feltűnően nagy jelentőséget azoknak a népfrontos szovjeteknek, amelyeket ő legszívesebben „demokratikus szervezeteknek” nevez. A kettős hatalom általában átmeneti-

nek értékelt tanácsszerveiben ő a demokratikus forradalmiság kereteit látja. Ezekben alakulhat ki a „zajos, mozgalmas, követelő” új rend, a szabadságé. Az ő nézőszögéből minden szocialista reform szélesebb alapokat teremt a demokratikus szabadságjogoknak és demokratikus szabadságösztönöknek, – ha eredményeit nem bürokrácia, vagy állami centralizáció használja ki. 1945-ben már annak a szocialista alapozású demokráciának az útját kereste, amely tíz év múlva a tömegek jelszavaiban jelentkezett, Magyarországon is, Lengyelországban is.

Ezeknek a tömegeknek azonban akkor még se híre, se hamva, Bibó nem is a tömegekhez, hanem az „előjárókhöz” szólott. Érvelésének modora is harmadikutas. A kor a tézis-antitézis-szintézis logikájába szédül. Ő a kétfelől felhangzó „fikciók” cáfolásával emeli ki a valóságot. „Zsákutcák” és „tévutak” tilalomfáinak fölállításával keresi azt a harmadik utat, amelynek megtalálása „azon múlik, hogy milyen alternatívákat állítunk fel első és második útként”. Hamis alternatívák ingoványairól tereli az elméket a valóság szilárdabb talajára. Azt, hogy a magyar demokrácia erre az útra lépjen, a köztársaság megszilárdulása, a nemzetgyűlés, az államfői állás és a kormány tekintélyének kiépülése biztosíthatná az államéletben. A politikai életben a középpártok (szociáldemokrata párt, nemzeti parasztpárt) megerősödése volna kívánatos, és az, hogy a pártok mindegyike megtalálja a maga külön feladatát is a koalícióban, mint munkaközösségben. A fontolva haladó kiscgazdapárttól ő azt várta volna el, hogy „a magántulajdon alapján álló, de radikális parasztdemokratizmust képviselje”. A kommunistáktól azt, hogy megtalálják saját eszméik és „a parlamentáris demokrácia összeegyeztetésének ösvényét, amely keskeny ugyan, de járható”. A szociáldemokrata párt „kitűnő iskola lehetett volna azoknak a szocializmusra és demokráciára hajló értelmiségi, kispolgári és középpolgári rétegeknek”, amelyek máshova húzódtak. Végül a parasztpártról úgy vélte, hogy „radikális szellemiségénél és a magyar realitáshoz közelálló voltánál fogva kiválóan alkalmas arra, hogy egy radikális, de alkotó reformpolitika hordozója legyen”. Ezenfelül, restelve nagyigényűségét, a koalíciótól morált is követelt. Hogy a négy párt koalíciója – a maga 45-ös állapotában – feladatának színvonalára nem képes feljutni, azt Bibó István tudta a legjobban. „Távolabbi perspektívában – írta 1945-ben – a kiscgazdapárt parasztdemokratái és fiataljai, a parasztpárt, a szocialisták fiataljai és a kommunista pártnak a hazai realitást elevenebbül megragadó, egyáltalán nem feltétlenül a legmérsékeltőbb elemei, valamint az ezekkel kapcsolódni kész válogatott értelmiségi reformcsoport között kell majd a ‘második koalíció’, a nagy nagy reformpolitika közös platformjának kialakulnia.”

Ez a második koalíció 1956 őszéig várattott magára.

MAGYARORSZÁGON a valóságos demokrácia, a pártok hatalmi egyensúlyával mérve, csak két esztendeig tartott, de Rákosinak további két év kellett a demokrácia formai felszámolásához. Noha a földreform ekkor indította a népet új honfoglalásra, Feszty-körképre az első két esztendő se kívánczik. A piktor Bosch és Daumier ihletéből is kellene hogy merítsen, nem feledkezve meg a „Los Desastros de la Guerra” témáiról se. Bibó magos alakja magános volna e csoportképen, különálló is, a napi politika pártkalmáraitól őt jelentékeny tá-

volság választja el: egyedül a demokrácia közös érdeke foglalkoztatja, paraszt-pártisága pártos gondolkodóvá nem teszi.

Mivel szelleme emelkedettebb a többiekénél, mélyebbre lát és messzebbre tekint. Ennél súlyosabbat is írhatunk kontójára: minél jobban belenéz a bajok rettentő mélységeibe, annál magasabb célokat tűz a rokkant nemzet elé. Itt van, kezünk alatt, egy kicsiny, megtiport, elcsüggedt ország. Két hadjárat után, megszállás alatt, pincékből és koncentrációs táborokból feltántorgó vezetőivel. Jelentékeny megszegyenültségben, hogy az elmúlt időkben magához olyannyira méltatlannak mutatkozott. A lábadozót a század betegségével, a tudományos totalitarizmussal oltják be, s örei egyben kényszerzubbonyba is szorítják: így hat biztosan a szérum. Ettől a megfáradt, erejében hitetlen nemzetből várja azt, hogy megküzdjön a kórral? Nemcsak ezt várja tőle.

Azt várja el, hogy feltápászkodás közben nyomban példát is mutasson a világnak, s „a demokratikus konszolidáció, a szocializmusra való átmenet és egy új harmonikus társadalmi értékelési rendszer” műhelye legyen, olyan demokráciában, amelyhez, történetesen, nincsenek begyakorlott demokráciák. Nem tesz-e példátlan irrealizmusról tanúságot ez a realista, ezzel a várakozással? A nyugtalanító az, hogy nem. Ilyen egyszerűen nem térhetünk napirendre fölötte. Mondandója korántsem irreális, ha utólagos bölcsesség helyett, háború utáni szemmel nézzük. Mások is vártak akkor ilyesmit csehektől, magyaroktól; amerikaiak is. Egyikük a genfi tóra hívott, s a sétahajó fedélzetén magyarázta, Kálvin városától Vevey váráig, hogy tőlünk várják a feloldását mindannak, amit ők összebogoztak: tőlünk a kiegyenlítő közép-európai középutat. Angolok és franciák is gondolkoztak így. Ezenfelül a nagyralátó realizmusnak Bibó munkáiban jelentkező fajtája nálunk korántsem példa nélkül való. Ha jól meggondoljuk, Zrínyi is, a maga pattogóbb modorában ilyesmiről tett tanúságot, jobb kortársainak többségével együtt. A múlt században a példák elszaporodnak. Széchenyit Petőfivel egy jogon említhetjük. S itt van, ugyancsak példának, Kölcsey. „... Jelszavaink valának – dörgi ő – a haza és haladás!” A fogalmazás egy század múlva fellazul: az a kérdés, hogy „a közösség, a nemzet ügye egy üggyé tudjon válni, egy üggyé tud-e válni a haladás, a szabadság, a teljes emberi felszabadulás ügyével”. Ezt viszont Bibó írta. Vég nélkül sorakoztathatók mögé e magatartásában elődeit, Adyn át a kortársakig, József Attilát s Németh Lászlót nem feledve Illyésig. Vannak elmék, a legjobbak, amelyek a veszély és remény kétágú ostorcsapására veszik észre a kilátástalannak látszó helyzet legmélyén „az el nem játszott lehetőségek állapotát”. Amikor Bibó István a mélypontról tör a szabadság és szocializmus párosított ikercsillagai felé, nemcsak a magatartás ismerős, eszméinek szövése is az. Egy méltatója, Krassó Miklós helyesen jegyezte meg, hogy „voltaképpen politikai módon ő azt fejezte ki, ami a magyar kultúra uralkodó szemlélete volt”. Nem felfedező, összegező. Negyvenhatban-negyvenhétben írásai még csak egy tudós gondolkodó józan javaslatainak hatnak. Tíz év múlva derül ki, hogy már akkor az ötvenhatos forradalomban kifejeződő népakarat csapásán járt. A nagy elmék szerénységével tette.

A NEGYVENÖTÖS forradalmi méretű változások és az ötvenhatos forradalom közé tíz esztendő húzódik. Ez három szakaszra oszlik. Az első a demokráciáé, a második a sztalinizmusé, a harmadik azé, ami emeből a forradalomba

torkolt. Bibó István az első szakaszban annak a másodiknak az elhárítására törekedett, amelynek ötvenhatban forradalom a következménye. Az első négy esztendő – ha nem a döntő társadalmi változásokat nézzük – történelmünk két előnytelen korábbi korszakának árnyékát is felidézi. Az egyetemi katedrájára a Pasarétről begyalogoló Szekfű a bomlás búze mellé a Zápolya-kor leheletét is érzi, felmerül azonban ráadásnak Csák Mátéék kísértete is. A pártok, tisztelet annak, aki bennük tisztakezű, az oligarchákra is emlékeztetnek, ezek négyen azonban föld helyett pozíciókon osztozkodnak. Ez keletirányt adná el az országot, feledve, hogy aki bevett egy várost, nem fogja megvenni is; amaz annak a Nyugatnak, amely a befektetéstől vonakodik. Mind a fölös szolgálalkúség, mind az önáltató kínálkozás értelmetlen, kopogtat ceruzájával az asztalon Bibó, felindulás nélkül. Mind Nyugat, mint Kelet akkor jár jól, ha ez az ország nem a másiké. Ebből a harmadik út, emeből a függetlenség lehetősége következik, föltéve, hogy követjük Bocskay tanácsát: s „mind a kettő között igen okosan és szorgalmas vigyázással” járunk. Bibó helyzete azonban nem hasonlít a hajdúkapitányéhoz. Erdély helyett megszállott ország, hajdúserég helyett csak érvek regimentje áll rendelkezésére. Jobb híján az érveket veti küzdelembe, amit győzelmek nélkül is folytat. Az esélyek is csökkennek, rohamosan. – Felül már kétfelé hasadt a koalíció? Jó: pántoljuk meg alulról, javasolja, a nemzeti bizottságokkal. Természetesen hiába beszél. A közigazgatás reformja füstbe megy, az Erdei-terv is. Hogyan létesítene görög városállamok példájára mezővárosokat olyan párt, amely búzagyárat akar? Egyetlenegy javaslata se válhat valóra, a legkisebb se. Nagyjából biztosra vehető, hogy az általa fölvetett józan megoldásnak az ellenkezője kerül megvalósításra, pár hónap múlva. 1947 januárjában például azt javasolja, hogy a közoktatásügyet emeljék ki a pártharcokból, s a miniszter zavartalanul nevelhessen jó demokratákat jó magyarokká, jó magyarokat jó demokratákká. Két hónap múlva Rákosi jóvoltából olyan kigazdapárti miniszter került a Hold utcába, akiről ez biztosra vehette, hogy a kommunistákkal szavaz a minisztertanácsban. Így lett a magyar nevelésügy gondnoksága a minisztertanácsi szavazatarány függvénye. Rákosi hatalmának növekedésével párhuzamosan fokozódó és gyorsuló ütemben vált valóra a Bibó-javaslatoknak – mindig a fordítottja. Mintha Rákosi az ő írásaiból olvasná ki, hogy néhány hónap múlva minek az ellenkezőjét váltsa valóra. Vagy ennek az ellentéte az igaz? Bibó, a kommunista lépéseket előrelátva, időben teszi meg a maga védekező ellenjavaslatait? Jámbor szándékainak kifejezése így lesz a soron következő antidemokratikus fejlemény leleplezője. 1947 elején az összeesküvéseket gyártó rendőri politikát jellemzi. A cikk rendőrséggel foglalkozó passzusának ezt a tanáros címet adta: „Néhány módszerbeli kérdés”. A cím alá felsorakozó mondatok Swiftnek is becsületére válhattak volna. Figyeljük meg a hanghordozást. „Nem jó – figyelmeztet határtalan jóakarattal a tudós – ha a nyomozásnak nagyon élesen körülhatárolt politikai feltevései és tételei vannak, mert ha ezek szerint veszi az egyes adatokat komolyan vagy könnyen, ezzel gyakran saját magát vezeti ferde vágányra. A felderítés akkor jó, ha nem kész elképzelésekkel dolgozik, hanem mindenen felett kíváncsi. A közlések hitelességét semmi sem rendíti meg jobban, mint hogyha az adatok kezdik túlon túl felvenni a különféle politikai tantételek iskolás példázatainak a formáját... Nem jó egyszerűen fasisztáknak kezelni az összeesküvőket... Hiábavaló őket minden

további nélkül Hitler imádóinak és Szálasi barátainak megtenni, mert ez éppen azokat nem győzi meg, akik nem tételeznek fel egy vagy néhány szereplőről aljasságot s ingadoznak az összeesküvés megítélésében, akiket tehát éppen érdemes meggyőzni... Nem jó az összeesküvést politikailag nagyon türelmetlenül kihasználni akarni. A meggyőző erő rovására megy, ha úgy tűnnek fel az összeesküvésekről szóló híradások, mint új csatabárdok már előzőleg is folyó politikai küzdelmek számára.” 1947 őszén még mindig arra figyelmeztet, hogy mindenkinek közös érdeke a politikai élet, a sajtó, a publicisztika, a szellemi élet elért szabadságának megőrzése és rendületlenül azt hangsúlyozza, hogy „a félelem eddig kialakult gócait, különösen ha az államhatalomból sugároznak ki” fel kell oldani. Ezek a mondatok, ebben az időpontban, már valóban megátalkodott jóhiszeműségre vallanak: a tudatosan alkalmazott polarizálás, amely előbb csak a kisgazdapárti parlamenti többséget faragta le, már üzembe helyezte a rendőri megfélemlítés sztalinista apparátusát, Kovács Béla elhurcolásával és Nagy Ferenc külföldre szorításával letörte a kisgazdapártot, s a szovjet katonai hatóságok fokozódó beavatkozása a megszállás válságát növelte és állandósította. Bibó István 1948-ban már nem foglalkozik többé azzal a koalícióval, amely már névlegessé vált. Ebben az esztendőben már csak két nagyobb tanulmányt ad ki, az egyik az eltorzult magyar alkat és megromlott magyar politikai gondolkodás okait és tüneteit elemzi, a másik – ez jelenik meg utolsónak – a zsidókérdésről szól, de tulajdonképpen a közéleti morálnak és emberi tartásnak az idegen befolyással és megszállással kapcsolatos elzüllését is elemzi – a bolsevizálás előestéjén. 1949-ben, a Mindszenty-per és Rajk-per esztendeiben, elhallgat. Személyes sorsa is lejtőre kerül. Belügyminisztériumi osztályfőnöki állásából a szegedi egyetem politikai katedrájára jut, majd ezzel párhuzamosan a Kelet-európai Tudományos Intézet Társadalomkutató Osztályának vezetője lesz. Tanszékéről, illetve az Intézet vezető állásából azonban rövidesen elmozdítják, s a fővárosba csak az „új szakasz” idején jut majd vissza, az Egyetemi Könyvtár tisztviselőjének. Közben az ország közvetlen tapasztalatokat szerez arról, hogy a gyakorlatban mit jelent annak a kommunista párttaktikának a kibontakozása, amelytől ő már 1945 decemberben óvta a kommunistákat is. A kisgazdapárt bomlása után előtérbe és terítékre kerülő szociáldemokrata pártból Rákosi 1948 márciusában kizárhatja a munkásegység ellenzőit s a két munkáspárttal két hónap múlva mondatja ki az egyesülést. A Magyar Dolgozók Pártja 1948 őszétől 1949 tavaszáig százezer tagjának kizárásával töri le esetleges belső ellenzékét. 1949 májusában Rákosi már elég erős ahhoz, hogy a demokrácia formai maradványait közös listás választással semmisítse meg. A szovjet mintájú népszavaztatáson először jelentkezik a később konvencionálissá váló közel százszázalékos szótöbbség. Három hét múlva Rajk letartóztatása nyitja meg a már kommunisták ellen is alkalmazott polarizálást. 1949 Szent István napján az új szovjet-alkotmány a magyar szuverenitást adja fel és az országot formai tagállamiság nélkül ugyan, de csatlós-helyzetbe juttatja, olyan népi demokráciával, amelyről Rákosi már nyíltan azt mondja, hogy „proletárdiktatúra szovjetrendszer nélkül”.

A harmadik út, a független nemzeti élet kapuja ezzel bezárult, a kossuthi szabadságharc orosz leverésének századik évfordulóján. Ebben az esztendőben már az egész magyarság azt az életet kezdi élni, amelyet Bibó kisebbségi

élet gyanánt jellemzett. Olyan „háttérbe szorított, nyomott élet” ez csakugyan, amit csak „egy reális vagy kevésbé reális remény kompenzál”. Konzervatívok, demokraták, szocialisták után Rákosi Mátyás most már saját pártjának tagjait tizedelte rendőrségével és 1952 februárjában egy pártiskola hallgatóságának jelentette ki, hogy a „szalámitaktikát” – ez volt a henteskifejezés a polarizálás rendőri változatára – már 1945 elejétől alkalmazta. A nagyralátó iparosító tervet általános elnyomorodás, az erőszakos kolhozosítást kenyérjegy bevezetése követte. Azt a Bibó-tételt, hogy a kommunisták valóságérzéke csak akkor működik jól, ha „mintául szolgáló oroszországi helyzetek megragadásáról van szó”, Rákosi még azzal is igazolta, hogy 60. születésnapján „magyar Sztalinként” ünnepeltette önmagát, majd a miniszterelnökséget is maga vette át. A proletárdiktatúra ezzel pártidiktatúrából formailag is személyi diktatúrává változott, olyan esztendő után, amelyekben a népi demokrácia egy „elhatárolt és tervezett forradalom”, egy „magyar érdekű reformpolitika” műhelye helyett a baloldal szét darabolásának műtője lett. Hogy mindez nemcsak bűn volt, hanem hiba is egyben, az csak a Sztalin halálát követő hónapokban vált világgossá fokozatosan.

IMPAVIDUM FERIENT RUINAE? A négy esztendő élménye Bibó preventív kritikai tételeinek igazát húzza alá legvastagabban. A kezdeti bizalmatlanságból csakugyan „süket és csendes ellenségesség” fejlődött ki, országszerte. Ez szükségszerűen belejuttatta a kormányt, illetve

a kommunista pártot „abba a cirkulusba”, amelyben minden kudarcot „szervezett aknamunkával” magyaráz meg s erre megtorlással válaszol. A megtorlás az ellenségességet növeli, ez a kudarcok számát. Ezek ellensúlyozására a kormányzat csakugyan működésbe hozta azokat „a brutálisan célszerű módszereket is, amelyeket a hatalom koncentrációjára és az emberek kiszolgáltatottságára épülő rendszerek alkalmaznak”.

E módszerek felülkerekedésével velejárt a negyvenötös társadalmi felszabadulás korai eredményeinek leépítése is. Olyanformán, ahogy Bibó előre jelezte: „az állami szerveket a miniszteriális centralizáció, a népi szerveket a pártcentralizáció” vette kézbe. Keservesen beigazolódtott az is, hogy „maga a kormányzás ezekkel az eszközökkel nem volna különösebben nehéz, hiszen az államhatalomnak való passzív engedelmesség régés-régi beidegződéseire támaszkodnék”. Vagyis ugyanarra a „jobbágyi alázatra”, amely a korábbi gyarmati jellegű, konzervatív vagy jobboldali rendszerek bázisa volt. Bibó szemszögéből Rákosi négy esztendeje „az ellenforradalmi kormányzás” negyedszázada, a „kiegyezéssel konstruált” félszázada és a monarchia gyarmati jellegű évszázadai mellé került anélkül, hogy emlékeztetett volna arra a boldog békeidőre, amelyről az öregek beszélnek. A Rákosi-évek után Bibónak még a jobbfele sújtó érvei is balfelé ütöttek; a diktatúra felújította azt a rég ismert állapotot is, amelyet ő így jellemzett, reakciós állapot gyanánt: „a dolgokat a maguk nevével nevezni nemcsak nem lehetett, hanem nem is volt szabad... a tényeket nem az okok és okozatok egyszerű láncolatában, hanem azokon kívülálló feltevések és várokozások jegyében kellett magyarázni”, hogy a hazugság kerek konstrukcióján csorba ne essék. Ifjabb elmékben a marxizmus forradalmi elméleteinek szókinccse a bolsevizmus uralmi gyakorlata ellen fordult: a sztalinizmus, diktatúra lévén, odazökkent a reakció, ellenforradalmiság, fasizmus mellé. Az

olvadás rianásai között eszmélő értelem már jobbra-balra ítélve fedezhette fel, immár kétoldalt a rosszat. Az új hazugságkonstrukcióból lábadozó elme olyan független, magyar és demokratikus útra kívánczolt, amilyent Bibó a betegség megelőzésére javasolt.

1956 nyarára gyakorlatilag egy antisztalinista népfront jön létre. Ebben a szabadságfrontban, 1956 kora őszén, már ott vannak az ország összes haladó értelmiségi elemei: a „magyar valóságérzékű kommunisták”, a szocialisták és népi radikálisok fiataljai, a kisgazdapárti parasztdemokraták, és az „értelmiségi reformcsoport”, az Írószövetségben. Vagyis gyakorlatilag az a második koalíció, amelyet Bibó már 1945 végén kívánt volna a demokrácia védelmére. Ennek az új egységfrontnak az ifjúsága van ott az október 23.-i tüntetésen.

A következő napok lényegében azt is bebizonyítják, amit Bibó a korábbi hazugságkonstrukcióról mondott: ezek, ha „hosszú ideig valóban érvényesülni is tudtak”, nem egyenlők „magával a társadalmi realitással”. Hogy a jelenkor magyar társadalmi realitásait Bibó annak idején helyesen érzékelte, az a forradalom szerkezeti alapvonalaiban és programjában is bebizonyosul. A forradalom levée en masse jellegével jelentkezik: ami már egymaga is Bibónak azt a tételét igazolja, hogy az „1945. évi változások” magukban foglaltak egy társadalmi felszabadulást is: a nép felkelésével bizonyítja, hogy a közügy az ő ügye. Az idegen haderővel és a politikai rendőrsztagokkal „az emberi méltóság egy felkelését” szegezi szembe. „Megtapasztalja a maga erejét” is, amikor az első hét harcaiban az orosz helyőrséget visszavonulásra bírja. Egyben „megválogatja a maga fölött álló hatalmasságokat”, amikor csak a földreform mérnökét és az új szakasz miniszterelnökét hajlandó elfogadni kormányfőnek és „szükség esetén elkergeti” az ő kormányának tagjait is. Az erejét érző nép a fegyveres szabadságharc mögött ama „demokratikus összervek” forradalmi változataival, a forradalmi, nemzeti és üzemi bizottságokkal és tanácsokkal fejezi ki akaratát, amelyeknek Bibó korábban oly nagy jelentőséget tulajdonított. E bizottságok pontozatokkal fejezik ki a nép kívánságait.

A százfelől felhangzó programokban az egység a szembeötlő. Az a népi akarat, amely az ország különböző vidékeiről, a társadalom különféle rétegeiből szólal fel, egységben van a múlt radikális hagyományaival is. A forradalmi bizottságok antisztalinista programpontjai hasonlítanak a Márciusi Front egykori antifasiszta programpontjaihoz. Ha a Márciusi Front akkor „minden nagyhatalmi imperializmusnak a Dunavölgyből való kirekesztését” kívánta, most minden népi deklaráció a szovjeterők azonnali kivonulását követeli, a tüntetők azt, hogy „minden ország katonája menjen saját hazájába”. A párhuzam kimutatását pontról-pontra folytathatnók, s azt, amit 1945 a háború előtti követelésekből végrehajtott, a földreformot, nacionalizálásokat, a forradalmi bizottságok a maguk programpontjaival szentesítik. Vagyis a forradalom, akár Bibó korábban, a demokrácia alapját a negyvenötös változások elfogadásában jelölte meg. A forradalmárok, akár Bibó korábban, az 1945 előtti rendszerektől magukat elkülönítették. A felkelés erőit fegyvernyugvásra és munkafelvételre csak az bírja rá, hogy Nagy Imre visszaállítja azt a negyvenötös koalíciót, amelyet Bibó oly kitartó makacssággal s olyan hiába védett.

Mindez arra vallott, hogy a társadalom negyvenötben felszabadult eleven erőinek mozgásirányát Bibó István jól látta annak idején. Az, amit ő látott, s az,

amit ő látott jónak, egy évtized múltán az egész társadalom népi igényeként jelentkezett. Tanításának mérlege ebben a pillanatban így állt: minden olyan erő, amely kívülről zúdult az országra, rácáfolt reményeire. Minden olyan erő, amely az országon belül fejlődött ki, igazolta a nézeteit. Az elnyomás ellene, a forradalom mellette szólt.

A magyarországi forradalmat végső fokon az hívta ki, ami a háború utáni demokrácia helyzetét – Bibó diagnózisa szerint – válságossá tette. A két alapválságot, „a megszállás válságát” és a „kommunista párttaktika válságát” a magyar kommunisták a Szovjetunió katonai biztonsági politikájának szolgálatában állandósították és elmélyítették. Ezzel kiérlelték az első szovjetellenes népforradalmat. Bibó maga nyilvános fórumon 1956-ban nem szerepel, a Petőfi Körben nem szólal fel, a forradalom napjaiban se hallatja szavát. November 4.-e előtt a neve is csak kétszer jelenik meg a forradalom krónikáiban. Először akkor, amikor a nemzeti parasztpárt, Petőfi-párt néven, a réginel egyetemesebb igényekkel, újjáalakult, s őt végrehajtó bizottságának tagjául választotta. Másodszor akkor, amikor a november harmadiki kormánylistán Nagy Imre egyik államminisztereként szerepel. Felszólalni csak azután szólal fel, hogy a hatalmi-gyarmatosító vonalvezetés újra felülkerekedik s Oroszország történelmünkben harmadszor szegődik el a demokratikus és haladó törekvések eltiprására. Ha Bibó Nagy Imre miniszterelnök hívásának november 4.-e hajnalán nem enged, ha mint minisztertársainak többsége, ő is otthon marad, ha a parlamentben a helytállást a törvényes kormányért magára nem vállalja, se bántalom nem éri, se szemrehányás nem érheti később. Bibó azonban a reá hárult feladatot – ez most már nemcsak saját meggyőződésének, hanem a nép szándékainak képviselése is – azzal a minden pártostól mentes természetességei vállalja el, ami írásait is annyira jellemzi. Nézetei mellé személyét, jövőjét veti nyomatéknak.

NYILATKOZATÁNAK megszövegezése, kikézbesítése, sokszori lemásolása után, otthonában folytatta munkáját, rendületlenül. A szovjet katonaság ekkor már lefegyverezte a még ellenálló magyar csapatokat. A szabadságharcosok egyes csoportjai azonban folytatták a kilátástalan utóvédharcot, gyárépületekben, kapualjakból és mellékutcákban. Bibó István se kapitulált. Tovább képviselte azt a forradalmi kormányt, amelynek miniszterelnöke s egy minisztere már a jugoszláv követségre húzódott s honvédelmi minisztere az oroszok foglya volt. „Tervezete a magyar kérdés kompromisszumos megoldására” november hatodikára készült el. Ebben megismételte és részletezte a november negyedikai nyilatkozat tételeit. A kibontakozás kiinduló pontját továbbra is a parlamentarizmus, a többpártrendszer visszaállításában, a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson alapuló közösségi tulajdonában, a kibontakozás letéteményesét továbbra is a törvényes Nagy Imre kormányban jelölte meg. A kibontakozás feltételének továbbra is az orosz csapatok kivonását mondta. Ennek célszerű ütemezésére is kitért. A tervezet ötödik pontja alkotmányjogi formulázással összegezte mindazt, amit a forradalomban a népakarat vetett fel. Ez a tervezet ugyanúgy terjedt el a fővárosban, mint a korábbi nyilatkozat: „A higgadt hang, az okos érvelés, a semmilyen szenvedélyek irányában nem engedékeny szilárdság – vallja szemtanú gyanánt Molnár Miklós – leírhatatlan hatást gyakorolt a szenvedélyekre: meggyorsította azt a páratlan folyamatot,

amely szinte az egész forradalmi tömeget az államférfiak tömegévé alakította át, amilyen szervezetlen és spontán volt a forradalom, olyan átgondolt, bölcs és egységes volt a hónapokon át tartó nagy népi visszavonulás, amely lépésről lépésre védte a kivívott pozíciókat, tapogatta azt a pontot, ahol az ellenállás a lábát újra megvetheti s ahonnan útjára indulhat egy józan kibontakozás.”

A forradalom eszményeiért és kivívott eredményeiért helytálló államminiszter most csak látszatra magános; csak akkor látszik annak, ha elfeledjük, hogy a legszélesebb tömegek a fegyverek elhallgatása után mozdultak meg, sztrájkokkal és néma tüntetésekkel passzív ellenállásra. S ha a forradalom első két hetében a közbizalom a kommunista Nagy Imre felé fordult, a hosszú, kitartó és kilátástalan végső szakaszon azt a nemzeti akaratot, amelyért a sztrájkoló munkásság állt helyt, Bibó István fejezte ki. Eltökéltége összhangban van a tömegek eltökéltségével, kockázatvállalása és helytállása párhuzamos a munkásság helytállásával. Az egész magyar néppel van egyedül abban, hogy a történetek ellenére sem képes feladni makacs helytállását a forradalom célkitűzéseieért. „Ha a forradalmat utóbb eredendően kilátástalannak nyilvánították, akkor ilyenre nem saját esztelensége, hanem cserbenhagyottsága tette” írja később a külföldnek szánt emlékiratában. Ezzel a nagyvilághoz fordul. Erre az utolsó lépésre csak akkor határozza el magát, amikor kibontakozási tervet vezet, amely „minden elvi engedmény nélkül tartalmaz méltányos kiegyezés formájában megjelenő megoldást”, válasz nélkül marad. A „Magyarország és a világhelyzet” Bibó István utolsó szava a magyar kérdésben. Hanghordozása egy vádiraté: „Kitörhet még Kelet-Európában ennél nagyobb felkelés, több fegyverrel, harcossal és áldozattal, de aligha van annak valószínűsége, hogy a világpolitika napirendjére való tűzésnek ilyen hibátlan jogi, politikai és erkölcsi jogcímeit produkálja még egyszer egy ország: hogy elsöpri a gyűlölt, elnyomó és bürokratikus diktatúrát, törvényesen uralomra juttat egy meggyőződéses kommunisztát, aki számot vetve a kommunista párt magyarországi erkölcsi s politikai hitelvesztésével, elfogadja a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokráciát s bejelenti, hogy országa a katonai tömbökön kívül akar elhelyezkedni. Mi kell, ha ez nem volt elég, hogy összekényszerítsen egy olyan világhatalmi konferenciát, mely a Szovjetuniónak nyújtott kielégítő garanciák mellett kialakítja Magyarország függetlenségét és szabadságát?”

A Memorandumot, amely a magyar helyzetet a Szovjetunió, a nyugati hatalmak és a semleges országok szegényének, megoldását mindezek érdekének mondja, egy semleges ország diplomatája hozta ki Magyarországról. A bécsi Die Presse 1957 szeptember nyolcadiki számában jelent meg. Még idejében ahhoz, hogy az Egyesült Nemzetek éppen esedékes magyar ülését a megjelenés megelőzze. S már későn ahhoz, hogy Bibó István mondandója a tárgyalásokon szóba kerülhessen.

Bibó István ekkor már második hónapja fogoly volt. Az újjászervezett politikai rendőrség május 27.-én tartóztatta le, s ebből az alkalomból különös körülményekkel járt el. A házat, ahol lakott, erős különítmények vették körül. Arra a roppant valószínűtlen eshetőségre készültek fel, hogy Bibó a hatóságai közegekkel fegyveresen száll szembe, feledve, hogy közel fél esztendeje már korábbi hivatalába, az Egyetemi Könyvtárba is bejárt. A könyvtárból börtöncellába juttatott gondolkodó, ítélőszék elé csak másfél év múlva, 1958 júliusában

és augusztusában került. A zárt tárgyaláson hozott ítélet életfogytiglani fogságra szült, s a hatóságok csak néhány hónap múltán, 1958 karácsonyán hozták nyilvánosságra. A szűkszavú újsághírek az ítélet részletes megindokolását nem tartalmazták, s nem utaltak arra se, hogy Bibó visszavonta volna nézeteit. Tudjuk, hogy nem vallotta magát bűnösnek. Bűnét abban fedezték fel, hogy ő, „aki a semlegesség bajnokának szerepében tetszelgett, november negyedikén sürgette a nyugati imperialista hatalmak katonai intervencióját”. Mint nyilatkozatának szövege tanúsítja, ezt nem cselekedte, s a nyugati hatalmak 1956-ban nem mutatkoztak se imperialistáknak, se a szabadságeszmék hű megvédőinek. Olvashattuk még azt is, hogy Bibó 1945 és 1947 között „a nemzeti paraszt párt jobboldali ideológusa volt”, valamint azt is, hogy vezetője lett annak a paraszt párt örökébe lépő Petőfi-pártnak, amely „a tömegek megtévesztéséért folytatott harcban a revizionizmus után talán a legtöbb és legkorszerűbb muníciót szállította az ellenforradalomnak ideológiájával”.

A fogoly államférfi tanulmányainak egybegyűjtését értékük indokolja s kiadását az írja elő, hogy az Emlékirat közzétételét – a Die Presse tanúsága szerint – minden személyi melléktekintet félretételével kérte annak idején. Védelmét is írásai szolgálják hatásosan: személyében a magyarországi kommunisták azt az embert hallgattatták el, akinek meghallgatása elháríthatta volna tőlük azt a megpróbáltatást, hogy az első kommunistaelenes népferradalommal a Szovjetunió Magyarországon szembesüljön. Tanulmányai egy józanabb jövő politikai kultúráját alapozzák meg. Könyvéhez útravaló mottónak ezek a híres verssorok kívánkoznak: „Mert ha sehol is: otthon állok, – mert az a való, mit én látok, – akkor is, ha mint délibábot, – fordítva látom a világot”.

*

Otthon? Ha a lepergett két évtizedre s Bibó sorsára gondolok, felmerül a Kölcsey sor, az a „nem lelél honját a hazában”. A hatvanas évek elején Bibó még mindig fogoly. „Jobb helyre vitték! Jól bánnak vele!” bizonygatták a Magyarországról jövők s menők, kissé zavartan, s ha valaki egyszer összehasonlító tanulmányt írna Kazinczy kufsteini s Bibó magyarországi börtönélet-színvonaláról, alighanem a Habsburg-dinasztia királyai kerülnének ki a humánnum glóriájával övezetten a párhuzamból. Bibót 1963-ban helyezték szabadlábba, s ezt akkor meg is említettem, ahogy illik, egy akkori róla szóló előadásban írt utóiratban: így „... E sorok kinyomtatásának előestéjén, Kádár János közkegyelmi rendelete következtében, Bibó István visszatérhetett börtönéből otthonába. A jó hír még nem ígéri, de már fölkelti azt a reményt, hogy a független gondolkodó és moralista hamarosan elfoglalhatja azt a helyet a nemzet nagy tanárai közt, amely tudása és jelleme szerint egyaránt megilleti.”³ Reményt? Az ilyen ügyekben intézkedésre illetékesek alárendelt könyvtári állásba utalták, ahol a börtönvektől megviselt, s gyenge egészségű embernek jelentékeny munkát kellett végeznie elégtelen bérért. A pozíció mineműségét megfelelően érezteti a hivatali cím, amit megadott angliai barátának, hogy jobb, ha oda küld angol nyelvű anyagot stúdiumaihoz: „Központi Statisztikai Hivatal. Szerzeményezési Osztály”. Ez volt az a lehetőség, amely a tehetséget, Bibó Istvánét, élteti? Az,

³ „Mit cselekedjünk?”, Útitárs. Oslo-Bécs, 1963.

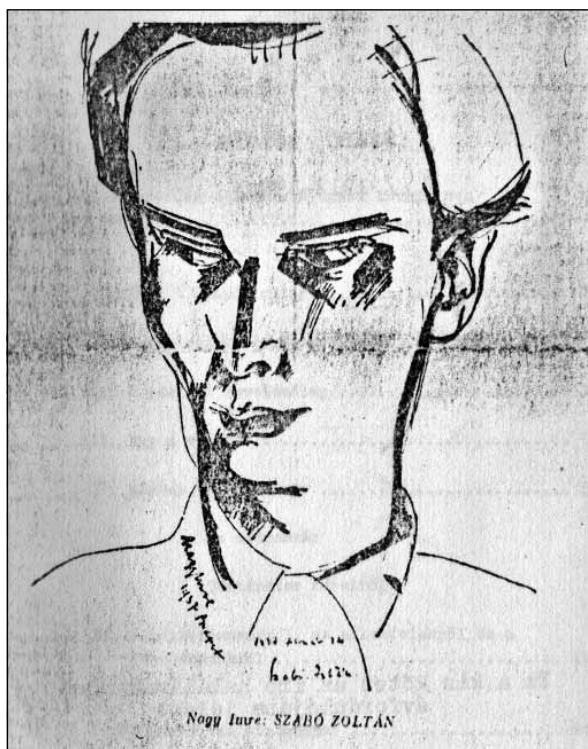
hogy egyre többen, egyre lelkesebben lettek „kiegyezés”-nek hívei, az „elvfeladás nélküli kompromisszumok” prókátorának lehetőségeit és szabadságát korántsem gyarapította. Egy évtizeddel a közkegyelmi szabadlábra helyezés után újságolta egy rokonszenves esszéista, hogy egy folyóirat Bibó-cikk kiadását vette tervbe. Meg is jelent egy rövid tanulmány „Tanya és urbanizáció” címmel még 1973-ban s elvégezhetett egy stúdiumot az Akadémia Igazgatástudományi Bizottságának a közigazgatási területrendezés ügyéről. 1976-ban kiadott angol könyvét Révai András, Huszár Lászlók és végül Crick professzor segítették megjelenéshez. Ebben hozzáértés híján s annak az előítéletemnek a foglyaként, hogy az elmélyülés ebben a témakörben veszteséges gazdálkodás a tehetségével, nem vettem részt. Bibó börtönévei nem rontottak se szellemén, se jellemén, de halála óta hiába igyekszem elnyomni magamban azt az érzést, hogy bizonyos átvitt értelemben azt az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélő végzést végrehajtották. A hagyaték számbavételét talán elvégzi majd, ha képes lesz örökségének felismerésére, egy új nemzedék.

Jegyzet

A fenti portrét, illetve portré-vázlatot, régi társamról, barátomról – Bibó Istvánról – nagyjából húsz évvel ezelőtt írtam. Amikor ezt írtam, ő harmadik éve volt börtönben – törvénykezés útján elkövetett államhatalmi bosszúállás következtében – Magyarországon. A forradalmat követő harmadik évben készült ez a szöveg, a Bibó válogatott politikai és történeti tanulmányait begyűjtő kötet bevezetőjének.⁴ Az ő fogsága, az évszám és az előszó-funkció határozta meg az írás műfaját, hangvételét és hanghordozását: nem a soron következő utókoroknak készült. Magam a betűvetőknek abba a fajtájába tartozom, amelyik régebbi írásaitól, indokoltan vagy oktanul, általában elidegenedik, erre a bevezetőre azonban a megszokottnál jóval intenzívebb gyanakvással gondoltam vissza később, s ennek a különleges rossz érzésnek több oka volt. Az egyik – valószínűleg nem ez a legsúlyosabb – az, hogy a tények, adatok, események rekonstruálásában több helyt egyedül a magam, illetve – 1956 novemberétől – mások emlékezetére voltam utalva, s az adatok ellenőrzésére alig-alig volt lehetőség. Pontosságra ugyan általában csak a kifejezésre törekedtem, többnyire sikertelenül, de válságos fordulópontokról, azokról a szürke és katasztrófális történelmi pillanatokról, amelyek oly sokszor s oly sűrűn értek engem és kortársaimat, a historikusok mesterségbeli precizitását az írói tisztességtudás is előírja, különösen, ha kiváló elméjű, tehetségű és becsületű emberről van szó, aki fogoly. Hogy ezt a pontosságot a rekonstruálásban mennyire tudtam megközelíteni, bizonytalan volt, valahányszor elővettem a könyvet, rossz érzés fogott el; s amikor közös barátunkat, Sárközi Mártát viszontláttam, s ő kérte a könyvet, fenntartásaimat az előszóról elmondtam neki. Alighanem ez váltotta ki azt, hogy Bibó a róla szóló bevezetőmet megigazította, anélkül, hogy én

⁴ Bibó István, *Harmadik út*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Szabó Zoltán. Magyar Könyves Céh, London, 1960. – A fenti szöveg első része a kötet előszava volt. A csillag utáni kiegészítés 1979 májusában íródott.

erre őt megkértem volna. A helyesbítéseket egy noteszből kitépett papírlapra írta rá, nehezen kiolvasható kézírásával, de pontos utalással – oldalszám, sorszám – arra, hogy mi hová való. Ezt elég régen tehettem, a papír sárgaságáról ítélve: azt, hogy ez minnek a korrektúrája, a papírlap tetején a „H. Ü. 1961” jelzés fejtette meg. Olyan mondatokon, amelyek az én nézeteimet fejezik ki, Bibó nem javított, s az, hogy aránylag kevés tárgyi pontatlanságot talált, tájékoztatóim lelkiismeretességét dicséri. A módosítások jelentőségét megfelelően érezteti, hogy én, mivel nem tudtam megállapítani, hogy Bibó meddig maradt az Országházban, miniszteri szobájában, az után, hogy 1956 november 4.-én az orosz katonák megszállták a parlament épületét: az időpont megjelölését kikerültem, s ezt írtam: „A miniszter a maga helyzetét ekkor már egy csöppet nevetségesnek találta.” Ez a mondat Bibó helyesbítésével így módosul: „Két nap múlva a miniszter a maga helyzetét már egy csöppet nevetségesnek találta.” Így tudtam meg, ebből a korrektúra-sorból, hogy két napig maradt hivatali szobájában, őrhelyén fegyvertelenül, a parlamentben. Mivel ezt az elsárgult papírlapot nehéz felindulás nélkül kézbe vennem, a Magyar Füzetek szerkesztőit kértem meg arra, hogy Bibó módosításait az eredetibe átvezessék. Magam a régi előszó szövegén nem változtattam, ami eltérés van a néhai s e mai szöveg közt: Bibó Istvánnak köszönhető. Magaménak nem az egykori bevezető eredetijét tekintem, hanem ezt. Ez a hiteles.

Zsögödi Nagy Imre (Csikszögöd, 1893. július 25. – Csikszereda, 1976. augusztus 22.) festőművész rajza. (Forrás: Szabó Zoltán: nyugati levelek, ABC Független Kiadó, 1985.)

Varga László

Száműzve lett a gondolat

A rendszerváltás utáni évek, évtizedek, de nyugodtan mondhatjuk úgy, a mai napig tartó közéleti viták egyik markáns kérdése az: a második világháború záróakkordját felszabadulásnak, vagy újabb megszállásnak nevezzük? Hogyan viszonyuljon ehhez kollektív történelmi emlékezetünk? A feladvány ráadásul – mondhatni – partikuláris, hisz több évtized telt el egyetlen ideológia nyomása és tudatformálása alatt, s ez a szellemi prés (miként 1956 „ellenforradalmának” okait is) meglehetősen leegyszerűsítette annak megválaszolását. Különösen azt követően, hogy (ha már említettük) a forradalom után létrejött egy, a hatalom számára jól felépített és kihasznált „három az egyben instans” konstelláció: a forradalom egysíkú ábrázolása ismét generálta a fasizmus visszatérésének fenyegetését, a forradalom leverésében ismét ki lehetett hangsúlyozni a „vöröshadsereg” testvéri segítő kezét, s a néhány év múltán megkezdődött konszolidációs folyamat – természetesen a valós történelmi tények további elhallgatásával s a tanúk nyílt vagy színpad mögötti elhallgatásával – immár szinte végleg a múlt fikciós homályába száműzte a történelem részleteinek pontos, tényszerű kibontását, bemutatását. Egy klasszikus verssort parafrázálva úgy is fogalmazhatnánk: hamis békévé old az amnéziás (amnesztikus? évődjünk-e kissé a szavakkal?) emlékezet; annak is, aki elmenekült a nyilas, a bolsevik s a megtorlás vészorszakai elől, a szíve mélyén ott rejtőzött, rejtőzik a haza, az anyanyelv, a gyerekkor képei – hangsúlyai ezért a kiegyezés felé tolódnak, még ha tudja, s tudják mások is, hogy ez kényszeregyezés.

A legtöbbet erről olykor a spontán mondatok hordozzák, mint például Hanák Tibor portréjában, ahol így villan fel a konszolidációs folyamat következménye az emigrációt választó nemzedék képviselőinek többségére: *„A »személyi kultusz« korában szerzett nehéz tapasztalatok s maguk az 1956-os események, amelyek önkéntes távozásukhoz vezettek, kezdetben mindenesetre ellenséges érzelmeket keltettek bennük a szocialista Magyarország társadalmi és politikai berendezkedésével szemben. A közvetlen politikai mondanivaló legtöbbjüknél mégis elapadt a múltó évek alatt, s nem utolsósorban a rendszeres hazalátogatások hatására, józan realizmus, sőt megbecsülő rokonszenv váltotta fel a korábbi szembefordulást. Ha a mai Magyarország szociális és kulturális eredményeiről szólnak, hangjukban érződik a figyelem és az elismerés.”¹*

Ezzel az idézettel, persze, máris veszélyes vizekre eveztem, hiszen meglehetősen közismert az említett összefoglalót követő vita és felzúdulás; ugyanakkor csak ennek történetét taglalva érdekes korrajzokra és viszonyrendszer-leképeződésekre bukkanhatunk – ám ezt most meg sem kíséreljük (csak javasoljuk újabb s újabb megközelítéseit, alkalmasint). Alapvető célunk most az ezen írás második részében közölt – mindmáig feldolgozatlan – cikkek forrásának bemu-

¹ A magyar irodalom története 1945–1975, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. (<http://mek.niif.hu/02200/02227/html/04/690.html>)

tatása marad. Ennek kapcsán azonban, ahogyan azt az olvasó azonnal érzékelni fogja, megkerülhetetlen volt nyitómondatunk, nyitókérdésünk megemlítése. Felszabadulás vagy megszállás? Az egyértelmű felelet előtt gondoljuk végig: mi is történt? Aki az előbbire hivatkozik, többnyire az ostrom véget érésének felszabadító érzésére hivatkozik, egy zsákutcába futott történelmi szakasz után a béke megteremtésének küzdelmes kezdeteire; ugyanakkor ez a mondat önmagában értelmezve sem jelent többet vagy kevesebbet a korábbi vészorszakok tényeinek, eseményeinek – és a zsákutcába jutás korábbi állomásainak, rossz döntéseinek – figyelmen kívül hagyásánál. S lehet-e, lehetett-e szabadságról, szabadságélményről beszélni ott, ahol meggyalázásuk fájdalmába és bánatába roskadt lányok, anyák próbálnak elrejtőzni a közömbösség vagy az újabb prédára leső tekintetek elől? Lehet-e szabadságról beszélni ott, ahol „felszabadító egyenruhások” cirkálnak az utcákon, s málenkij robotra hurcolják, hol találomra, hol „címre érkezve”, az áldozatokat? Lehet-e szabadságról beszélni ott, ahol már az első hónapokban megkezdődik a szellemi ellenállás felszámolása; ahol a demokrácia hívei és lehetőségeinek végiggondolói előtt sorra zárulnak be a kiadók, a szerkesztőségek ajtajai? Lehet-e szabadságról, demokráciaépítésről beszélni ott, ahol az egyeduralomra, egypártrendszerre törő kommunista párt a „szabad” választások első pillanataiban világossá tette: számára nem a konzervatív, jobb- és szélsőjobboldali, valóban vészorszakot „eredményező” bünyös lavírozása jelent ellenfelet, de magát a polgári demokráciát is a népelnyomás rendszereként, a burzsoázia diktatúrájaként, az imperialista rabszolgaság nyomora felé vezető útként aposztrofálja.

Mondom, több mint érdekes ez a vita, különösen az eltelt évtizedek távolából, amikor – egy új korszak kezdetén, a demokrácia nyitányaként – a közmegegyezés nem alapelveként kezeli s fogadja el a szabadságjogokat, hanem mintegy vitát nyitva arról, végeérhetetlen értekezésekbe kezd a vészorszakok eseményeinek kvázi jogos következményeiről. Mindezt teszi úgy, hogy tudomást sem vesz a közben köré épülő újabb vészorszakokról.

Még az sem lát világosan, aki pedig általában világosan lát: hosszan idézhetnénk az elmúlt évek s évtizedek hibás, bűnös, végzetes politikai döntéseivel szembenező, azokat elemző polgári gondolkodók hosszás vagy esetenként arcul csapóan aforisztikus megállapításaiból. Ám ezeknél is meglepőbb gondolatokkal szembesülhettünk; így Bibó István érthetetlen (bár értelmezhető, történelmi környezetbe ágyazható, elméleti diskurzusra inspiráló, de valójában mégis inkább érthetetlen) mondatával: „*Nem igaz, hogy a kommunisták apránként természetesen mindenkit reakcióba akarnak szorítani és reakciónak akarnak bélyegezni, aki nem hajlandó nyílt vagy titkos kommunistává lenni.*”² Hogyan tájékozódjon, akár akkor, akár az elkövetkező évtizedekben az, aki ilyen mondatokba botlik, majd később, a már említett konszolidációs (amely valójában még mindig egy oldalról irányított játszma) időkben ezzel a mondattal találkozik: „*Tudom, hogy az én művem végsőkéig naiv, naiv úgy, ahogyan naivak voltak 1945–46-os cikkeim.*” Naivitás, említi s minősíti írásait Bibó Huszár Tibornak egy interjúban, s bár természetesen sokat köszönhetünk

² Bibó István, *Válság után, választás előtt*. Válogatott tanulmányok, Magvető Könyvkiadó, 1986, II. kötet, 527.

Bibónak, a mai napig szellemi inspirálónk és (sor)vezetónk meglehetősen sok kérdésben, mégis megfogalmazódik bennünk: hogyan lehetett Bibó naiv akkor, azokban az években, amikor Szabó Zoltán világosan megfogalmazza: *„Semmit, amiben hittem, el nem árulok, és semmit, ami ellen harcoltam, el nem fogadok ezzel. De nem vállalom egy kialakuló helyzetet, amelyben annyira a szabadságom, hogy vagy hóhér leszek, vagy áldozat.”*³ S még mindig a naivitás, mely később nemzedékek sorának ítélőképességét homályosíthatta el: *„Hogy a néphatalom, és a szocializmus kivívása olyan dogmatizmus, voluntarizmus és személyi önkény torzulásait ölthesse, amint az bekövetkezett, arra nem voltak érzékszerveink, azért is lehattunk olyan vakok és bénák vele szemben”* – mondja Erdei Ferenc, huszonöt évvel később⁴, de lényegében még mindig egy olyan korban, amelyben legfeljebb ha finomodott a kín. S mondta ezt az az Erdei, akinek kanapéján üldögélve, az államhatalom megszilárdításának lépéseit figyelve ott ül Szabó Zoltán, s világos következtetésre és elhatározásra jut. S még hány száz és hány ezer, tízezer magyar polgár vág neki ekkor a nagyvilágnak. Többségében kényszerből, kényszerítvén erre a lépésre, mint Varga László, a „régivágású kereszténydemokraták egyike”, Barankovics István harcostársa s olykor még harcosabb vitapartnere.

Dr. Varga László családi kapcsolaton keresztül jutott el a keresztény munkásifjúsághoz. Bátyja, Varga Géza a józsefvárosi keresztény munkásifjúság egyik vezetője volt. Korai halála után Varga László – fiatal ügyvédbojtár – vette át munkáját. A munkásifjúsággal való törődés, a napi kapcsolattartás vezette a szociális, a keresztényszociális reformmozgalmakhoz, és innen már egyenes volt útja a német megszállás elleni küzdelemig. 1944. november 30-án lakásán, a Galamb u. 4.-ben alakult a kereszténydemokrácia első jelentős pártja, amely az 1947-es augusztusi választásokon a győzelmet is megszerezte. A Demokrata Néppárt azonban 1949-ben – a Kommunista Párt erőszakosságai és brutalitásai miatt – felfüggesztette tevékenységét. Varga László – aki a '47-es választásokon bekerült a parlamentbe – mindaddig cselekvő ügyvédi munkát is végzett. A meginduló koncepciós perekben védői feladatokat vállalt. E perek kapcsán állandó összeütközésbe került az államhatalommal, mert bizonyítani tudta a perek megalapozatlanságát, törvénytelen, koncepciós jellegét. A győri megyei bíróságon azzal vádolta meg a rendőrséget, hogy erőszakkal vettek vallomást egy KALOT-os védencétől. Izgatás miatt letartóztatási parancsot adtak ki ellene, ami persze már nem éri utol, mert – megneszelve a közelgő veszélyt – 1948. november 1-én nyugatra távozik.

Önként vállalt emigrációjának állomásai: pár hónapig Ausztriában él, majd Svájc következik, és már itt elkezdte emigrációs politikusi tevékenységét. Zürichben létrehozta a Demokrata Néppárt emigrációs központját. 1950-ben utazott Amerikába, és mindjárt bekapcsolódott a SZER sajtóosztályának munkájába. Mint szabad választáson megválasztott képviselő került a Varga Béla vezette, New York-i székhelyű Magyar Nemzeti Bizottmányba, a nyugati magyar emigráció csúcsszervezetébe. 1954-ben megalapította a külföldön élő

³ Szabó Zoltán 1949. március 5-én írt levele Károlyi Mihályhoz. Bővebben lásd Szabó Szekeres Zsuzsa lapunkban közölt írásában.

⁴ Erdei Ferenc, *Emlékezés Szárszóra*, Kortárs, 1968/8., 1299.

Szabad Magyar Jogászok Világszövetségét, amelynek élete végéig tiszteletbeli elnöke marad.

Életéről mindez sok és nagyon kevés; kilencvenhárom éves koráig aktív közösségi életet élt, számos külhoni és hazai sikere mindmáig dokumentálatlan, kiadatlan, így mind naplófolyama (páratlanul izgalmas jelentőségű), mind az a házilagos lapkísérlet, melyet az ausztriai menekülttáborban ír, sokszorosít, terjeszt, fáradhatatlan misszióként. De mielőtt erre térnénk rá, álljon itt néhány sor egy önvallomásából, személyisége, arcképe egyik legpontosabb ábrázolásaképpen: „Én még láttam, átéltem, az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmi utóöngéit. Mert hiába bomlott az fel »pendelyes« koromban; a mikrotársadalom sokkal lassabban, nehezebben bontja le megszokott struktúráját. Megtapasztaltam a feudalizmus felbomlásával együtt járó társadalmi átalakulás keserveit; a tőke által létrehozott igazságtalan osztálytagozódást és rétegződést; a hibás döntések és a világpolitikai változások (amelyeknek akkor és most és mindörökké ki vagyunk téve) emberek millióira gyakorolt, negatív hatását.

Így, ezért, számomra sohasem volt kétséges a demokrácia elveinek elfogadása, gyakorlása. S már korán, a negyvenes évek elején szembesültem azzal: a vallásra utalás egy párt szempontjából (is) igen nagy igényű, belső meghatározás. A politikai élet gyakorta sekélyes küzdelmeiben nagyon nehéz jó kereszténynek maradni... Ezért szinte természetes volt az, hogy a háború éveitől pártom nevéből elhagytuk a »keresztény« megnevezést; de ugyanilyen természetesnek vélem azt, hogy a békés, vértelen forradalom, a rendszerváltás kísérletének során egy párt nevében is hirdesse a keresztény hit és felebaráti szeretet társadalomformáló erejének vállalását! Mert ez a manifesztum, ha tiszta marad, tiszteletet parancsol és tartást ad... Ha – tiszta marad.”

A tábori újság, melyből most szemelvényeket válogattunk, ezt a szemléletet tükrözi vissza. Töredezett, sárgult oldalain jól nyomon követhető a szándék: a hazuról érkező hírek mind teljesebb összegyűjtése, bemutatása mellett a nyugati világ lassan csökkenő figyelmének ébren tartása is a diktatúra kiépülésének, a terror megjelenésének romboló erejére, és – nem utolsósorban – annak a nyugati világra is veszélyt jelentő ideológiai-szellemi terjeszkedésére. És olykor át is töri a nyelvi határokat, egy-egy írása – vezércikke – német vagy francia nyelvű lapban is megjelenik, elsősorban Varga László remek kapcsolatteremtő képességének köszönhetően. Érdemes egy – majd itt is olvasható – írásának sorsát végigkísérnünk naplójában, mely, mint említettük, mindmáig kiadatlan kéziratban lappang, bár tartalmában rendkívül eleven, pontos beszámoló a negyvenes évek végének politikai emigrációjáról, a belső harcokról, a sokszor (a naplói-író számára is komikus) pozícióharcokról, helyezkedésekről, egyéni érvényesülési próbálkozásokról; arról, hogy négy-öt magyar összeség a hatodik háta mögött... Lapját Varga László a Karitászs segítségével indítja be; rövid naplóbejegyzései, úgy gondolom, nem igényelnek külön kommentárt – elegendő, mintha csak regényt, úgy olvasnánk egymás után a sorokat. Lássuk hát annak néhány, célzottan válogatott részletét, 1949-ből.

„Július 4., hétfő. Az újságomnak jó volt a visszhangja. Nagy kedvvel csinálom tovább, már a jövő szám fele anyagát is összehoztam. Úgy néz ki, előbb adom ki, mint július 20.” „Július 11., hétfő. »Híradó«-t írom egész nap. Csuda egy lap

ez. Én állítom össze, én gépelem stencilre és húzom le, én borítékozom... úgy érzem, ez a szám jobb lesz, mint a másik. Babóthy Feri, Mézes Miklós, Pete Feri írtak bele... Barankovics Pistát kértem, de nem írt... Pedig milyen jó lett volna, ha egy pár gondolatot közöl velem. Világpolitikában, már ami minket érdekel, meglepett bennünket örvendetesen az a tény, hogy Eckhardt nyilatkozott, miszerint... »mi kelet-európai politikai vezetők először kaptunk biztosítékot Truman elnöktől ez év április 11-én, hogy 380 m. kelet-európai népet visszahelyeznek 2 éven belül jogaikba...« No nem lesz egy kicsit korán Eckhardt úr? Lesz abból 4 év is. De mi meg leszünk elégedve 4 évvel is. Eszterhás Gyurka írt... nemsokára jönnek, Belső Gyula is. Nagy az örömöm, nemsokára itt lesz az egész társaság!... Csak ezt a makacs Pistát tudnám idehozni...” „Július 12., kedd. Egész nap újsággal vagyok elfoglalva. Reggel lehúzom, délután postázom. 300 példányban megy el. Sok postát kapok, általában naponta 5-6 levelet, olykor kevesebbet, de van amikor többet. A bélyegköltség nagyon sok.” „Október 12., szerda. Pfeiffernek készítem elő a kívánt munkát. Újságomban írt vezércikkemnek jó a hatása. Egyre többen mondják, hogy miért nem csinálunk egy nagyobb lapot. Nagy élvezet a lapkészítés, mint a nevelésnek egyik legfontosabb eszköze.” „Október 24., hétfő. Ma jutott tudomásomra a N. B. véglegesnek mondható kerete. Ez bizony lesújtó. Nem tágítottak, hanem szűkítettek. Gettóba vonult a N. B. Most attól függetlenül, hogy a tájékoztatást nem választották el az igazságügytől, a következőképpen alakulna a »kormány«: Elnök V. B., alelnökök: Barankovics, Auer Pál, Dombay, Nagy Vince (a. 150.- dollár), Honv. Eckhardt, alelnök: Hajdu-Németh, Belügy: Közi-Horváth, helyettes: Hám, Pisky, Schmidt. Kultusz: Varga Béla, helyettes: Vattay, Horányi, Tájékoztatás és igazságügy: Pfeiffer, alelnök: Kovács Imre. Külügy: Bakách, Bessenyei, alelnök: Szegedy Masszák. No azonnal nekiültem a gépemnek és írtam egész nap levelet. Minden képviselőnknek, Barankovicsnak, Közi-Horváthnak és Hajdu-Némethnek, Horányinak írtam. Lényege ez volt: helyes, hogy megkaptuk a belügyet, kár, hogy az akciókész emberek Európában vannak. Jó a honv. alelnökség. A többi hely levegő. Barankovics alelnöksége a 150.- dollártól eltekintve levegő, Horányi alelnöksége levegő, úgyszintén Babóthy gazdasági (!) alelnöksége szintén az. Igaz, kihagytam még N. F. T. gazdasági elnökségét, ahová állítólag Szabó Pál, Babóthy, Quant Richard, Acsay L. kerültek. Kértem, hogy adjanak tájékoztatást abban az irányban, hogy

- 1.) Miért nem kapott Barankovics elnökséget,
- 2.) Miért került Varga Béla kezére a kultuszárca,
- 3.) Miért nem választották ketté az igazságügyet a tájékoztatástól,
- 4.) Miért nincs helyünk az ipar, illetve munkaügyben,
- 5.) Miért nincs helyünk a tájékoztatásban.

Estére elmegyünk⁵ – oh Uram, ha ezt megtudnák a Népmozgalmi emberek – a Follies Bergerbe és megnézzük Josephine Bakert. Igen kellemes estét

⁵ S egy élesnek tűnő váltás a naplóban, talán helyeslik, hogy nem szűkítettem a szöveget, de ez a részlet – és a napló számos hasonló élményrögzülése – talán pontosan rávilágít Varga László elkötelezett, mégis a világ minden jelenségére nyitottan figyelő s befogadó személyiségére. A napló ezen pillanata egyébként néhány olyan nap eseménykrónikája, amikor – sok év után – először jut el Varga László, egy konferencia kapcsán, a menekülttáborból egy jóval lüktetőbb városba.

töltünk ott. Josephine Baker még mindig a régi. Fess, elegáns, jókedvű. Volt egy Erzsébet-Stuart Mária jelenet, ami pompás ötlet volt. Érdekes nép az a francia. Az előző percben úgy szaladgálnak a meztelen nők a színpadon, mintha a fürdőszobában volnának. A következő percben Stuart Máriaként előáll J. Baker és elénekli az Ave Mariát. A mulató közönsége ájtatos csendben hallgatja.” „November 21., hétfő. A »Sáskajárás korunkban« című cikkem, amit németre lefordítottunk és sokszorosítottunk, jó hatást váltott ki. Az egyik szakszervezeti titkár (Metzger) szintén tovább akarja sokszorosítani és terjeszteni.

Ma mosok. A főzést már nagyon unom, de hát megvárom, amíg Niké befejezi az iskolát. Immár 9. hónapja főzők. Igaz, hogy nem nagy variálásban, de azért elég sok időt elvesz.” „December 21., szerda. Karácsonyt igen szépen készítjük elő. Közli velem a svájci ker. szakszervezeti titkár, hogy a »Sáskajárás a XX. században« című cikkemet lehozza a lapjuk. Még honoráriumot is fogok érte kapni.”

Így múlt az ott, míg itt egyre nehezebbé vált a lélegzetvétel. Érkeztek a hírek, s Varga László szorgalmasan szerkesztette s terjesztette lapját. A következő bekezdésekben két írását és – elsőként – egy összeállítást közlünk a régi stencilezett lapok címtelen, rövid, csillaggal elválasztott hírmorzsáiból. Kezdjük tehát ez utóbbival, egy „fantáziacímmel”:

A falusi osztályharc drámai fejleményei

Egy fiatal, tehetséges, nemrég menekült parasztképviselő (akinek a nevét nem írhatjuk ki otthon maradt családja miatt) tanulmányából vesszük az alábbi, megszívlelendő gondolatokat: »...a földreformra szükség volt. A kommunistákat azonban nem a nép kívánságának kielégítése vezette, hanem ördögi számítással arra spekuláltak, hogy amikor a földosztás tényét kihasználták politikai céljaik elérésére, az erős adóztatás és beszolgáltatás által az erőtlen újbirtokosok boldogulni nem tudnak, annál könnyebben megcsinálhassák a kényszer szövetségi gazdálkodást, a kolhozt. Nekünk nem földosztást, hanem komoly, időtálló földbirtok-reformot kell végrehajtani. Nem elaprózni a földet, hanem komoly, életképes kis életlehetőségeket kell teremteni. (...) Szükséges egy új örökösödési törvény meghozása. Meg kell teremteni a kisparaszti hitbizományt, hogy az egészséges kisbirtok szálljon apáról fiúra. A többi testvérek kielégítéséről pedig pénzben kell gondoskodni. Az új örökösödési törvénnyel

a parasztságnak a szaporodását is elő tudjuk mozdítani, ha a kis hitbizomány tulajdonban maradását a gyermekek számához is hozzá kötjük. (...) A jövő nagy feladatai közé tartozik a mezőgazdasági kisüzemesítés létrehozása. Ez azt jelenti, hogy amit megtermeltünk, azt mi magunk dolgozzuk fel, a saját, önkéntes társuláson alapuló szövetkezeti kisüzemeinkben. Teljesen kiaknázatlan területe ez még a magyar mezőgazdaságnak. (...) A földbirtok elrendezése, a termelés megszervezése mellett a parasztságnak égető szüksége van egy érdekvédelmi és parasztnvelési szervre. Ezt a szerepet töltené be a Parasztszövetség.”

Az u.n. „önkéntes” termelőszövetkezeti tömörülés (kolhoz) a magyar parasztság minden hősies ellenállása ellenére a legvadabb terrorral folyik tovább. A szörnyű erőszakos kollektivizálási folyamat mögött sötét drámák, a nemzetfenntartó magyar parasztság megmérhetetlen szenvedései húzódnak meg.

Azok a súlyos pénzbüntetések, letartóztatások és internálások, amelyeket a kommunista lapok nap nap után közölnek, azt bizonyítják, hogy a parasztságunk nem lebecsülendő ellenállás nélkül adja fel a harcot a magyar földért, a paraszti magántulajdonért.

Hogy milyen méretekben folyik a hajsza most már a közép és kisparasztok ellen is, azt szemlélteti az egyik dunántúli kommunista lap, amely közel 40 parasztnak 2–10000 forintig terjedő pénzbüntetéséről számol be, mint olyanokról, akik állítólag nem végezték el a kitűzött határidőre a szántóvetési munkálatokat, egyszóval szabotálták az 5 éves tervet. Ugyanez a lap több parasztról letartóztatásáról, illetve internálásáról is beszámol. Egy hazai levélben ezt írják: „Nem múlik el nap, hogy a rendőrök ne vinnének el a faluból egy-két gazdát. A falunkban a kétségbeesés és a rémület lett úrrá. Este jönnek autóval, állig felfegyverkezve. Néha megfélemlítésképpen egyszerűen csak végigrohannak a falun.”

De mindezekben a keserű és vigasztalan tényeken túl van még egy szomorú következmény. Ha ugyanis megszűnik a paraszti magántulajdon, akkor következképpen felbomlik a paraszti életrend, a hagyományoktól és íratlan ősi törvények által pontosan megszabott életkeret, bekövetkezik a paraszti életforma válsága. Az eddig biztos talajon álló, fizikai és lelki egységben élő társadalmi réteg, nem csak anyagi, de lelki hontalanná is válik, lassan felszívódik az osztálytalan kommunista társadalom, minden egyéni sajátságát és társadalmi jellegét megsemmisítő „csorda tömegébe”, ahol a 4 millió parasztegyéniségből négy millió tömeg-ember, négy millió proletár lesz.

Egy bizalmasan kapott levélből közöljük: „Sógorom bár minden követelésnek eleget tett, az őszi szántást és vetést idejében elvégezte, adót is megfizette, de még mindig követelődznek. Vasárnap volt gyűlés, amelyen a kiküldöttek azt a kérdést tették fel, hogy jelentkezzenek azok, akik akarják, hogy a kulákokat kihurcolkodtassák. Nem jelentkezett senki. Akkor megfordították a kérdést és azt kérdezték, kik nem akarják ezt? A válasz ismét nem volt kielégítő. Akkor leszidták az összes jelenlévőket, hogy ők is a kulákok pártján vannak. A múltkori

tervkölcson jegyzésnél sógorunkra 2000. forintot sóztak rá. Ezt természetesen ilyen szörnyű gazdasági helyzetben nem tudja kifizetni. Fizetési képtelenség esetén lefoglalják a tehenet, vagy a lovakat, vagy fizetés megtagadás esetén a faluból kihurcolkodtatják.

Disznóvágást sem engednek, amíg a kirovott 230. kg. hús és zsír mennyiséget le nem szolgáltatva. Ez is nagy nehézségekbe ütközik, mert az árpa és kukorica termésnek nagy százalékát le kellett adni. A gabona beszállításban még hátra van 12 q búza egység, ami megfelel 24 q takarmánynak, de ennyi már nincs. Így még a házi állatok tartása is lehetetlenné válik. Földönfutóvá válunk hazánkban, koldussá a saját tulajdonunk mellett. Írjátok már meg, hogy vége lesz-e egyszer szenvedésünknek, mert ezt nem sokáig lehet már bírni.”

Ugyancsak egy levélből közöljük: „Az év elején szóltam fiamnak, hogy angolra jelentkezzen, mert fontos, hogy azt a nyelvet tanulja. Fiam felpattant »Én oroszra akarok tanulni, mert az sokkal szebb és könnyebb«. Megdöbbenem. És ami még rettenetesebb volt, nem merem szólni neki, hogy változtassa meg szándékát, mert félttem, hogy bejelent és elvesztem állásom. Egész éjjel nem tudtam aludtam, borzasztó volt rádöbbenem, hogy elvesztettem gyermekem. Nincs módom őt a lelki fertőzéstől óvni, s ő még nem is tudja, hogy én már nem vagyok neki apja, csak egy féltő lakásadója, akinek vigyázni kell, hogy mit szól, mit tesz. Több ismerősömnek ugyanez a problémája: mi lesz gyermekeinkkel?”

Minden hazulról érkező hír egyöntetűen arról számol be, hogy a terror oly mértéktelen, hogy ezt mi idekint már elképzelni sem tudjuk. Munkások, parasztok, iparosok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, tisztviselők százával veszítik el szinte napok alatt az állásukat. Ezenfelül az oroszosítást példa nélküli szemérmertelenséggel erőltetik. 200000 diák tanul oroszul, könyvek csak orosz szerzőtől, most futó 9 színdarab közül 7-nek a szerzője orosz, filmek oroszok, művészcsere csak oroszokkal, ösztöndíj csak Oroszországba, kisdíjakjaink már nem olvasnak népi meséket, magyar történeteket, csak az orosz népléleket dicsőítő könyveket, ma már csak az lehet jó hazafi, aki beszél oroszul. S Nyugaton még mindig sokan vannak, akik naivan azt kérdezik tőlünk: „tényleg nem lehet a kommunista uralom alatt élni?”

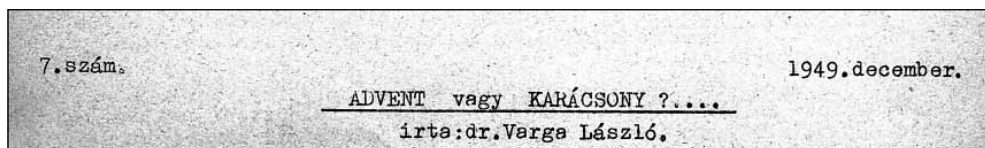
A kommunisták által Moszkvába kiküldött „magyar parasztküldöttség” vezetője Erdei Mihály mondta egyik fogadáson: „Meggyőződöttünk arról, hogy a mezőgazdaság felemelkedésének egyetlen útja a parasztok kollektív tömörülése”.

Ezzel egy időben a következő rendelet jelent meg: „Mezőgazdasági nagyüzemi épületet és pedig 500 q gabonát befogadó magtárt, 20 állat befogadására alkalmas istállót, 100 sertés vagy 25 anyakoca elhelyezésére alkalmas ólat, továbbá minden mezőgazdasági célt szolgáló egyéb épületet, mely a fent jelzett igényeknek megfelel, csak nagyüzemi gazdálkodás céljaira szabad igénybe venni”.

Hogyan is mondta Rákosi 1945-ben? „Halál arra, aki a paraszt földjéhez nyúl”; 1947-ben: „A kisemberek vagyonát védi a m. kommunista párt”. 1949-ben: „A kisbirtok életképtelen. Az egyedüli út az önkéntességen alapuló szövetkezeti termelés”.

És mi történik, ha a paraszt a 20 állatot befogadó istállóját nem hajlandó a szövetkezeti (értsd kolhoz) gazdálkodás céljaira átengedni? A rendelet erre is gondolt. Mint a szövetkezeti munka akadályozójára a következő paragrafus vonatkozik: „Büntettet követ el és 2-10 évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel, stb. büntethető az, aki a termelő szövetkezeti (kolhoz) csoport alakulását megnehezíti, működésében akadályozza, vagy annak fennmaradását becsmérlő /!/ kijelentésekkel veszélyezteti, a csoportba való belépéstől mást visszatartani törekszik (értsd: önálló véleménye van), vagy valamely csoport tagját megszegényíti, bántalmazza, illetve a kifejtett munkájában akadályozza, vagy akadályozni törekszik. Súlyosabb esetben életfogytiglani /!!!/ büntetéssel is sújtható az, aki a szövetkezet munkája elé akadályokat gördít.”

Így fest Magyarországon az önkéntes szövetkezés. Ehhez hasonló rendelet nem igen jelent még meg Európában.

Népünk legkedvesebb ünnepe a karácsony. Talán egy országban sem ömlik úgy a szeretet, nem fénylik, csillog úgy a zöldfenyő, mint nálunk.

A karácsony előtti napok mindig zsúfoltak és izgalmasak voltak. December 24.-én estére azonban megcsendesült az ország. Leálltak a villamosok, üresen robogtak a vonatok, s már mindenki így búcsúzott: kellemes karácsonyi ünnepeket! Eltűnt az advent kissé komor hangulata, s helyébe öröm és derű lépett.

Részünkre egy kissé megváltozott az ünnep formája. Szorongva várjuk a szentestét, mert emlékeink könnyeket fognak pergetni. Hiányzik a szeretet termőföldje, a családi élet melege, a hazai föld levegője, s ezeket pótolni nem lehet.

Otthon sem jobb a helyzet. Örülni hazánkban már nem tudnak az emberek, ezt az érzést száműzte a bolsevizmus. Szorongó, féltő, remegő emberek ünnepe lesz az idén.

A képzelet karácsonyát fogjuk megünnepelni. Gondolatban, egy nagy vágyakozásban mi hazamegyünk, s látjuk amint az édesapa, édesanya, feleség, testvér, jó barát, munkatárs elmerengve tépelődik. Az otthoniak viszont könnyes szemmel gondolnak a bolyongó, hajón, tehervonaton, országúton, IRO lágerokban sínylődő hozzátartozóikra.

A valóságban még adventban, történelmünk legizgalmasabb, s legkínzóbb várakozásában maradunk. Advent – hitünk tanítása szerint – a felkészülés időszaka. Nem semmittevő várakozás, hanem a lélek előkészítése a nagy napra.

Népünk megfosztva cselekvőképességétől, megrabolva az emberi jogok gyakorlásától, elzárva a fejlődéstől, egy megvadult és eszét vesztett diktatúra

önkényének börtönében. Csak várakozni, csak remélni tudnak. S ha olykor órákra-percekre felszabadulnak a kínzó nyomás alól, megálmodják az emigrációt, amelynek – a hazaiak egyöntetű felfogása szerint – csak egy kötelessége lehet: szabad földön élve – bármilyen körülmények között is – a legtökéletesebb keretet előkészíteni, amely népünk igényének meg fog felelni és alkalmas lesz a fejlődésre.

Politikai ámokfutó az, aki saját maga részére képzel el egy népet, maga formálja idekint kézi használatra a magyarságot, nyilatkozik egy képzeletbeli csoport, már régen tovatűnt elgondolás, vagy párt nevében, s görcsösen hiszi, hogy népünk olyan, amilyennek ő szeretné látni. Ezek hazatérésük előtt még átélik a csalódásukat, amikor népünk első szabad hangját meghallják, amely elsöprő erővel fog süvíteni feléjük.

Népünk hazatérésünkkor kemény vizsgának fog bennünket alávetni, hogy idekint jól készültünk-e.

Kimunkálódik-e az emigrációban korunk embere: a cselekvő, építő, előre látó, népéért élő magyar?

A magyar adventban kikristályosodik-e az a réteg:

akiknek idegen a személyi piszkálódás, természetlen vádaskodás, egymás magánéletébe való ízléstelen turkálás, mert pl. fontosabb az, hogy a jövő országunkat már most bevezessük az európai, sőt a világ kultúrközösségébe;

akik értetlenül fordulnak el azoktól, akik népünket név és fejforma szerint csoportosítják, ahelyett, hogy azt néznék, kiben van érték s kiben nincs. A hiányt pedig fáradságos neveléssel pótolják inkább;

akik félrelökik azt a felajánlkozót, aki mindig más csoportba, pártba vagy mozgalomba akar „beépülni”, s ott robbantani, mert nem robbantókra, besúgókra, hírvivőkre, mások lelki nyugalma és építőszándékát megzavaró sugdosókra, hanem építő munkatársakra van szükség,

akik jobban becsülik az alkotószándékú bírálót, véleményét őszintén kimondót, mint a minden hatalmon lévő kormány, párt és rendszer hízelgőit és sunyi talpnyalóit,

vajon megérti-e már mindenki, hogy aki osztály, faj, vagy egyéb ily szűkre szabott keretek között akarja országunkat felépíteni, az úgy fog hatni népünk előtt, mint aki a legmodernebb közlekedési eszközként a lóvasutat akarná hazánkban bevezetni.

Hazatérésünknek békét és megbocsátást kell jelenteni, s minden erővel meg kell gátolni a hozzánk nem méltó, európai és a világ szellemi közösségébe való bekapcsolódásunkat évtizedekre meggátló személyes, önkényes bosszúállásokat, viszont feleljenek a független magyar bíróság előtt a bolsevista terror kis és nagy kommunista diktátorai, a politikai ténykedés ürügye alatt közönséges bűncselekményt elkövetők, s bűnhődjenek cselekvőségük arányában, de inkább fusson el száz bűnös, mint hogy egyetlen magyar is ártatlanul szenvedjen.

Advent... előkészülés... karácsony, a... megváltó születése...

készülünk-e tehát hazánk újjászületésére:

napjaink abban telnek-e el, hogy a legjobb, népünk legtisztább vágyát kielégítő államszerkezetet vigyük haza,

égünk-e abban a munkában, hogy népünk valódi akaratát és cselekedetét a külföld elé tárjuk, hogy végre megismerje a magyarság igazi arcát és képes-

ségét, mert ha a több százezer magyar világtjárása után még mindig „csikós, gulyás, jogász” elképzelésben látnak bennünket, az a mi bűnünk lesz...

elvégezzük-e azt a tengernyi szakmunkát idekint, ami elengedhetetlen kel-
lék a munka megkezdéséhez,

összegyűjtjük-e mindazokat, akik értékei népünknek, vagy csak párt és cso-
portok szemüvegén keresztül van képességünk az embert meglátni,

műveltség, kultúra, humanizmus olyan forrását visszük-e haza, amelyből
százerek ihatják az új élet erejét, vagy pedig már az első csepp után otthagy-
ják, mert onnan a személyi ambíció, féktelen hatalomvágy, beteges hiúság
zavaros vize csordogál...

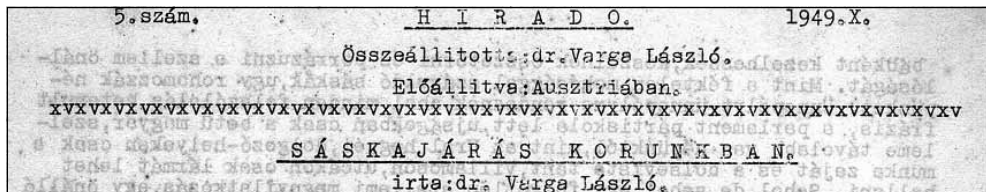
megértjük-e végre, hogy a vezető tisztség keresztet jelent, amelynek súlyos
terhét megkönnyíti az a felemelő érzés, hogy alig van nemesebb hivatás, mint
népünk jogaiért, szabadságáért, anyagi felemeléséért küzdeni, vagy továbbra
is csak hatalomnak fogjuk fel a vezetést, amely lehetőséget ad a machiavelliz-
mus sötét eszközeinek gyakorlására, egyéni vagy csoportok hatalomvágyának
kiélésére,

s tudomásul vesszük-e, hogy népünk csak azokat fogja vezetőül megvá-
lasztani, akik őt a fejlődés irányába, önzetlen munkával előbbre viszik, s nem
azokat, akik önmagukat óhajtják egy pozíció erejéig előretolni,

s megláttuk-e, hogy a kommunista terror és üldözéssel szemben egyetlen
látható ellenállás volt: a keresztény nép cselekvő és hallgatólagos küzdelme.
A kommunista ideológiával eredményesen a keresztény világnézet vívja csatá-
ját. Időtállóan világnézetünk bizonyult. Népünk sivárnak és kietlennek, borzal-
masnak és kiábrándítónak találta a bolsevista tan materialista szemléletét és
gyakorlatát, s a nap mint nap megismétlődött hitvallásában nemcsak szembe-
állását mutatta meg, de félreérthetetlenül jelezte azt az irányt, amit követni fog.

Ha a magyar adventet – amely még 3-4 évig is eltarthat – eredményesen,
szorgalmas és hasznos munkával aknázzuk ki, akkor jogunk és lehetőségünk
lesz odahaza folytatni a kint megkezdett munkát, de ha véletlenül tétlenek marad-
nánk, s nem végeznénk el a feladatainkat, akkor csak a lehetőségünk lesz haza-
menni, de jogunk aligha lesz népünk irányításában és vezetésében munkálkodni.

Ha azt akarjuk, hogy adventünknek lelki tartalma és eredménye is legyen,
akkor karácsony napján ne legyen az emigrációban egyetlen olyan magyar
sem, akiben gyűlölet van egy másik honfitársa iránt. Szakítsa ki mindenki
magából a harag és indulat káros érzéseit, s ne lásson senki az idegenben
vergődő és küszködő honfitársában mást, mint: minden erejével hazavágyódó,
hazátlan embert, magyart.

J. H. Newman egy harmadik századbéli eseményt leíró Callista című csodálato-
san szép könyvében, megrázó fejezetben írja le a római birodalom legiszonya-
tosabb csapását, a saskajárást.

Felmérhetetlen volt – írja Newman – a sáskaraj nagysága, száz és száz ezrek-ből állt, úgy, hogy csakis az eső cseppjéhez, vagy a tenger homokjához voltak hasonlíthatók. S nemcsak a termés és gyümölcs, de még maga a fák lombozata, sőt, az apró ágak és a fa kérge is áldozatul esett falánkságuknak. Összerágták az ajtófélfákat, felették az évek alatt tárolt gabonát, betörték a raktárakba, elpusztították a gyümölcskészletet, dőzsöltek a cyprusi olajban... Ellepték a vásártereket, templomok oltárait, piaci konyhákat, gyógyszerüzleteket. Hirtelen jött csapatok leették az asztalról az ételt, semmit nem vetettek meg, ahol enni és innivaló volt. Nem volt védekezés ellenük, nem törődtek a füstöléssel, ásott gödrökkel, tűz rakással, nem érdekelte őket a halál, étvágyuk hatalmas volt és biztosak a győzelemben. S ezenkívül igyekeztek mindent tönkretenni, még azt is, amit hátrahagynak. A háрпиákhhoz hasonlóan bepiszkolnak mindent, valami utálatos nyálkával, amely mar, mint a méreg, vagy némelyek mondják kiszárit és megéget mindent. S végül mikor elpusztulnak ők maguk, mintha csak az emberek elleni gonoszságukból pusztulnának el, mert szervezetük mérges elemei feloldódnak, mindenfelé szétterjednek és pestist idéznek elő. Haláluk így még nagyobb pusztulásra vezet, mint életük... Így ecseteli Newman a római birodalom egyik nagy csapását.

Mi, akik végignéztük a XX. század nagy szellemi és gazdasági sáskajárását, nincsenek-e a fentiekhez hasonló gondolataink? A bolsevizmus nálunk alkalmazott formájában nem az a legborzasztóbb, bármennyire fájdalmas is, hogy emberek állásukból kiteve az utcára kerültek, s családtagjaik megélhetés nélkül kétségbeesetten vergődnek az éhínségben, az sem, hogy az emberek többségének nemcsak a holnapi, hanem a mai kenyér megszerzése is lehetetlennek látszik, s hogy a létminimum felett nem tud keresni a munkás, s hogy a parasztokat agyonnyomják a közterhek, s az értelmiségnek reménye sincs a felemelkedésre. Még az sem a legkiábrándítóbb – bár már ez az embertelenség jegyét viseli magán –, hogy az embereket úgy zavarják el lakásukból, üzletükből, gyárukból, földjükről, mintha idegen tulajdon orgazdái lennének. A bolsevizmus gazdasági sanyargatása, ha ez népünkre elviselhetetlennek is látszik, nem a legkegyetlenebb része a rendszernek.

Népünk csodálatos leleményessége, ötletgazdagsága, kezdeményezési bátorsága és ereje, új és új utakat keresne megélhetésének biztosítására, s találna is. A legnehezebb időszakban, a legínségesebb időben is meg tudná őrizni lelke függetlenségét, szelleme szabadságát, gondolkozásának tisztaságát. Azonban a bolsevizmus lényege, hogy az ember szellemének a megszerzésére, teljes birtokbavételére és megsemmisítésére törekszik. A gazdasági rabszolgaság okozhat nagy sebeket és kiválthat jogos elkeseredést, de a szellemi rabság halált jelent. Az ember lényegét nem a gazdasági helyzete, ruhája, lakása, étkezése, s életének egyéb külsőségei alkotják, bármily fontos tényezők is ezek, hanem lelkének, szellemének szabadsága. Csak a szabadon gondolkodó ember képes fejlődni és előbbre vinni embertársait. A szellem szabadsága és függetlensége ad nyugalmat a gondolkozónak, erőt a kutatónak, bátorságot a szellemi vállalkozónak. S ezt a területet választották ki fő célul századunk nagy szellemi sáskái. Miután a gazdasági önállóságot, a kezdeményezést, vállalkozást megsemmisítették, a magyar paraszt ellen, most intézik utolsó rohamukat, hogy ezáltal az egész ország lakosságát bábként kezelhessék, készülnek

összetörni és porrá zúzni a szellem önállóságát. Mint a féktelen mohósággal száguldó sáskák, úgy rohamozzák népünket. Ünnepejyt ünnepejyre rendeznek, ahol minden felszólalás betanult frázis, a parlament pártiskola lett, újságokban csak a betű magyar, a szellem távolabb van népünettől, mint az Ural hegyei, dolgozó-helyeken csak a munka zaját és a bolsevista tant, villamosokon, utcákon csak lármát lehet hallani. Sehol, de sehol egy független szellemi megnyilatkozás, egy önálló gondolat. Felfalt ez a sáskahad minden szabad gondolatot, kiirtotta a független véleményt, elpusztította az író tollát, a festő ecsetjét, a szobrász vésőjét. Ellepi az egész országot, rátelepszik minden emberre és rágja, marja politikai rendőreivel, amíg ki nem szárad minden gondolat. Kíméletlenül fogyasztja a szellem szabad harcosait. Kiszívja mindenkiből az ébredő és felvillanó szellemi megnyilatkozásokat, s a fiatalokat, ezeket a zsenge lelkeket, a beteg ember szadizmusával rágcsálja, hogy már ne is fogamzzék meg bennük a szabad ember nagy képessége, hogy egyéniségek legyenek. Hány és hány gyönyörű fiatal magyar hajtást falnak fel?!

Az élősdiek féktelen mohóságával leskelődnek és ahol véletlenül kinyílna egy-egy szellemi erő, percek alatt csontig falják fel, s ha egy betűt találnak, ami ellenkezik a bolsevista tannal, papírral és szerzőjével együtt pusztítják el. Határuk között nincs menekülés előlük. Belopakodnak a féreg alattomoságával a templomi szószékek elé, az íróasztalok fiókjába, a telefon hallgatóiba, a családi élet benső rejtekébe. Felszabadulásig nincs szellemi virágzás hazánkban, mert idő előtt minden rügyet lerágnak.

Étvágyuk kielégíthetetlen. Fáradhatatlanok. Pusztítás tekintetében sem hasonlíthatók össze a római birodalmat pusztító vésszel, mert ez utóbbiak hirtelen jöttek, s pusztításuk után gyorsan távoztak. Századunk nagy szellemi vésze, máris sokáig tart. Bőséges idejük van a pusztításhoz. S az ördög legkegyetlenebb és legravaszabb tervén is túltesznek. Nem elég, hogy népünk szellemi életét felfalták, s bárminő fejlődést állandó rágcsálásukkal megakadályozzák, hanem az elfáradt, csontig lemart népünket napról napra formálják át szellemi műhelyekben. Nem elég, hogy az őszinteség hangja elnémult, hanem a hazugság hangján kell megszólalnia. Nem elég, hogy népünk véleményét elhallgattatják, ráadásul álláspontjával ellentétes szózatokat mondatnak vele. S itt kezd megbomlani az egyéniség, itt veszti el egyensúlyát az ember, itt farsangol az ördög. A felhasználtak száz és százerei már fáradtak az ellenállásra, de a kínzó lelkiismeret-vizsgálatra még van erejük. Ennél a lélekrombolásnál bomlasztóbbat a történelem még nem mutatott. Mindenkit megszólaltatnak és felvonultatnak valamilyen bolsevista ünnepejyen vagy gyűlésen. Tudják, hogy népünk ezt nem meggyőződésből teszi, de a fertőzés ténye elég nekik. Ahogy nekem mondotta egy kommunistá, amikor a fentieket szóvá tettem: „nem érdekel bennünket, hogy mit gondol bensejében az, aki nevünkben beszél, cselekedeteivel régi ismerősei előtt kompromittálta magát, s ez nekünk egyelőre elég!” Így rothasztják a szellemi függetlenséget. Itt törik meg a lelki ellenállást, mert mindenkit ön-maga előtt is megaláznak. Önmardosásban és kegyetlen tépelődésben őrlődnek fel száz és százerek. Miután majd mindenkit benyálaztak mérgező tanaikkal, az emberek egymástól is irtóznak. Mindenki érzi a másikon a bolsevista tan leheletét, eltávolodnak. Barátok már nem társalognak, megszűnnek a minket annyira jellemző viták, az események kielemezése, már csak közhelyeket ismételenek.

Gondolat, vélemény, bírálat számúzve lett, helyébe láncokon csörgő szavakat lehet hallani.

A világot mi már egységesnek hisszük abban az értelemben, hogy egyik részében sem lehet tartósan olyan mérvű szellemi rabszolgaság, mint Kelet-Európában. Nyugat nem lehet olyan öntelt, hogy 380 millió embert engedjen gazdaságilag tönkremenni, szellemileg elsorvasztani, lelkiileg kiszárítani. A 380 millió ember szervesen hozzátartozik a Föld szabad lakóihoz. Elvesztésük nemcsak nemzetük tragédiája, hanem a világ kára, pótolhatatlan veszteség lenne, s ki tudja, nem Nyugat vezető helyének átadását is jelentené.

A bolsevista tannak nem lehet határokat szabni, miként a rómaiak sem tudták feltartóztatni a saskarajokat. De ha ez a vész rászabadul Nyugatra, bármely rövid ideig is, nem tudjuk, nem rágnak-e szét mindent, ami eddig a kultúrát és műveltséget jelentette, nem nyálaznak-e be mérgekkel mindent, ami a világ pótolhatatlan értékei, nem falják-e fel az egyedülálló műalkotásokat, nem hagynak-e maguk után olyan dögvészt, ami a jövő életét is lehetetlenné teszi.

Ma még meg lehet menteni Kelet-Európát és ezzel a világ többi részét századunk nagy vészétől, hogy utána az egész világ felszabadult emberként lélegezzen be a szabadság teremtő levegőjét, s útnak induljon egy soha nem látott fejlődés, ahol szabadon írhat, szólhat, alkothat minden ember.

Olyan szabadság részese lesz ekkor a világ minden tagja, amit nemcsak értékelni, megbecsülni, de a világ előrehaladására helyesen ki is fog tudni aknázni.

Eddig kishírek otthonról és két írás abból a gazdag életműből, mely mindmáig töredékesen férhető hozzá mind a régi vágású kereszténydemokrácia iránt érdeklődő olvasók, mind a kutatók számára. Egyszer talán ezek a megsárgult, elfakult, töredezett oldalak s a rajtuk rejtőző gondolatok is feltárássá kerülnek.

(Válogatta és a szerzőt bemutatta Tamási Orosz János)

Dékány Károly*

Tisztítótűz

Aki még nem látott éhes, fáradt munkást,
 kit meg lehet venni egy sovány ebéden;
 pártütésre, bűnre –, mert munkája ára
 sok, hogy éhenhaljon s kevés, hogy megéljen –,
 olvasson fejére minden bűnt és átkot,
 próbálja a földig, vagy síríg elázni
 s míg önmaga ellen cselekszik kínjában,
 vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott nyomorgó családot –
 kik gyűlölik egymást és Istent sem félik,
 akik a templomba csak koldulni járnak
 s megváltásukat a haláltól remélik –,
 poklot, mennyországot ígérjen a népnek,
 próbálja lelküket testükből kirázni,
 s ha a lelkibeteg kiírta családját,
 vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott elsüllyedt világot
 s földönfutókat, a nagyvilágot jární,
 – kiknek istenverés csupasz létezésük,
 akik nem képesek nyugalmat találni –,
 üvöltse, hörögje torkaszakadtából:
 – Ez az Isten célja, nem kell jobbat várni! –
 s míg nem megy agyára a nagy céltalanság,
 vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látta, hogy az istenember,
 – mert a nyomor, vagy sír elnyeli örökre
 s mert szörnyű sebében nyüzsgögnék a férgek –,
 kínjában az eget zörgeti hörögve,

* Dékány Károly (1920, Dévaványa – 1994, Szentendre) költő, szerkesztő, műfordító. Mint fiatal ember a népi írók követői közé tartozott, aztán, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a „harmadik utas” programot nem fogják tűrni a hatalom új birtokosai, 1947-ben emigrációba vonult. Párizsban és a louvaini katolikus egyetemen tanult, az Ahogy lehet című párizsi folyóiratnál dolgozott, a francia rádió magyar osztályának munkatársa volt. 1966-ban ő alapította meg a Forum Könyvkiadót és a Holland-Magyar Kulturális Egyesületet. Itt olvasható versei az 1953-ban Hamburgban megjelent *Küldött a puszta* című kis füzetében találhatóak, illetve a *Tisztítótűz* a vers eredeti változatának szerzői kézírata.

mondja, hogy kishitű, istentelen, gyáva,
kezdjen erőszakkal hősöket kreálni,
míg pusztítják egymást, dicsérgesse őket
s vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott falvakat kiírtva,
hol nem volt kegyelem gyerekeknek, öregnek,
akit még nem vertek puskatussal hátba,
mikor tüdőt köpött s bordái zörögtek,
legyen a rangkórság vesszőparipája,
igyekezzék magát félistennek látni
s amíg talpnyalói lesnek a kegyére,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott veszett kutya farkát,
mikor undorodva fordul el a dögtől,
mikor lompos farkát hasa alá húzva,
friss vért szimatolva morog az örömtől,
a harctérre menő katonák dalára
menjen a balkonra, virágot dobálni
s míg a felesége pincsikutyát fürdet,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott rongyos, tetves árvát
hasig érő hóban, vonat után futni,
száját mutogatva fekélyes kezével
s egy darab kenyérért sírva leborulni,
üljön asztalához újsággal kezében,
párolgó ebédjét étvágygal zabálni
s amíg poharában gyöngyözik a pezsgő,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott terhes anyát szülni,
földbevéajt üregben egy maroknyi almon,
– hol csurog a hólé és fullaszt a pára
s tiszta, szent kínjában nincs kit átkaroljon –,
festett babájának boruljon nyakába,
pajkos, szép szavakkal csókot kunyerálni
s míg a szíve táját a kék lángja fűti,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem aludt szűk, pocsolós lyukban,
átkarolva nyakát halott barátjának,
amikor a hörgők kínos halálukban
feledve sebüket, odahaza járnak,
feküdjék le este jól megvetett ágyba,
az álmodat zenével, szivarfüsttel várni

s amíg a sarokban duruzsol a kályha,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott szörnyű gépcsodákkal
földbetiptort embert, pocsekát a vérnek
s elrothadt hullákat kiverve a földből,
mikor már agyukba befészkelte a féreg,
„lángeszének” bére járjon a fejében,
mikor nekibőszül fegyvert kalapálni
s míg a munkásai sírnak az éhségtől,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott csúszós ősziidőben,
az útszéli fákon lógni katonákat,
– akik félelmükben megszöktek a frontról,
s mert nem volt kenyér otthon a családnak –,
örüljön, hogy élhet s rosszat sose látott,
– hogy a teremtésnek ő a koronája –,
ne kívánjon soha szebb és jobb világot:
ügyes politikus, legyen büszke rája.

Aki még nem látta, hogy száll el az élet
meggyalázott, véres húscsapatok közül
– s bár a rémült szívben pislog még egy szikra,
merevedő ujja a semmire görbül –,
üveges szemében lessen jövődöket,
hogy ne bűdösödjék, siessen elásni
s hevenyészett misét mondatván a pappal,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott félig érett embert,
aki roncsolt belét tartja a kezében
s könnyes szemén látni, hogy szeretne élni:
még ha ezer Isten várja is az égben,
ígérgessen neki örök mennyországot,
mondja, hőssé, szentté fogja glóriázni
s amikor ledobják a meszesgödörbe,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott lebombázott várost:
ahol ég a fal, a föld és ég az anyja,
hol a romok alatt fulladnak meg ezrek
s nincs Isten, ki őket onnan kikaparja,
csűrje és csavarja, míg bele nem gebed,
próbáljon meg mindent jóvá magyarázni
s amíg homlokára babért fon a sátán,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

Aki még nem látott pokolkaput nyitva,
amikor a lángja égig ér a bűnnek
és az üszkös fákon bélcafatok lógnak,
kicsordult velő s vér a rögbe vegyülnek,
mondja, hogy ez malter a jövőnk falára,
termőföld, az élet ott fog kicsírázni
és ha ezt hiszi is nehéz vakságában,
vonja félre vállát, nem fogom csodálni.

De aki már látott, ne legyen nyugalma,
ne rejtse el semmi a földön, az égben,
amit átélt, látott, az eszében tartsa
s boruljon le sírva, tisztán szégyenében,
aztán tegyen esküt érthető szavakkal;
ne tudják a „bölcsek” félremagyarázni
és ha be is tartja, áldja meg az Isten,
meghajlunk előtte, meg fogjuk csodálni.

Mikor alvajáró barmok között mászkál,
ordítson fülükbe, álmukat riassza,
hogy a tisztítótűz égesse ki őket
s ha nem ébrednek fel úgy sincs semmi haszna,
mert aki már látott a földi pokolból
csak egy fikarcnyit is és nem fáj a lelke,
a nagy tisztítótűz úgysem segít rajta,
de még az Isten sem, akárhogy is verje.

Mikor örültet lát, térjen ki előle,
futóbolondoknak nincs mit magyarázni,
ajtajuk küszöbén törölje le lábát,
vonja félre vállát, nem tud mást csinálni.
Mert ha józan eszünk nem képes a jóra,
a nagy tisztítótűz se áldás, se átok,
kicsordult szívünknek úgysem lesz nyugalma,
robbantsuk fel ezt a szörnyű, vak világot.

Amíg Atlantiszként süllyed el a földünk,
okoljuk majd egymást, okoljuk az istent
s mirtuszkoszorúsan, glóriás mártírként
saját magunk előtt hajtsuk meg fejünket.
Ennél dicsőbb véget ennek a világnak,
ahol harminc arany vérünknek az ára,
sehhol sem találánk, öljük meg hát Istent:
pusztítsuk ki egymást s legyünk büszkék rája.

A suszter

Sovány kis ember, csiriz szagú,
 úgy oda volt nőve a szélre,
 hogy alig akartam hinni a hírt,
 amint valaki elmesélte:
 – Felállt, hogy fáradt, görbe hátát,
 elzsibbadt lábát ropogtassa
 s nagyon tetszett néki a dolog,
 mert úgy maradt: kinyújtózkodva.
 Így feküdt be a deszkák közé,
 – a nyűgösködés nem szokása,
 de végigdolgozott hatvan év
 most jogot ad kis lustaságra...
 tízezerhatszázhusz talpalás:
 kétezerhatszáz görbeszárú,
 vagy ötszörannyi kis topánka,
 sok bakkancs, cipő s félkészárú.
 Ennyi elég – én úgy gondolom,
 mert mit megevett, beleférne
 három zsákba, egy szakajtóba
 s üres kamrája fenekébe.
 Van egy kis adótarozása,
 – a jegyző neheztel is érte,
 pedig kifutja – énszerintem –
 a dikics, ár s a suszterszéke.
 Vagy ha nem, hát könyvelje el
 – ő tudja, milyen kiadásra:
 szociálisra, közsegélyre, –
 még az Isten is megáldja...

Egy csillagtalán éjszaka

Csurog a csend a kertek alján,
 kerül a szél is minden bokrot;
 megállt az érés fent a fákon
 s elrejtették a holdkorongot.
 Az ég és föld úgy egybeolvadt,
 mint fű hegye a holt rögökkel.
 Nincs vég és kezdet, – csak félelem
 a leselkedő ördögökkel.

Emlékül

Emlékül néhány szót a multról,
senki sem tudná letagadni,
nagyok, nemesek, szentek voltunk
– s erre szerettünk „sokat adni”.
Ha nem volt pergeletnyi zsírunk,
lebbencset ettünk vízbefőzve
s aszatolni jártunk „jó bérért”
– az urasági legelőre.
Harmincöt fillér volt a napszám,
pengő-hús a szalonna ára;
– aki nem hiszi, nézze csak meg
az urasági számadásba’.
Ha jó uraink gyenge gyomrát
a magyar gulyás megfeküdte,
– egészségügyre „sokat adtunk”:
Nizzában, Cannes-ban kiheverte.
Ez jó volt, – no meg a Hortobágy,
hogy önmagunkat „megmutattuk”...
és valljuk csak be: minden jó volt,
mert mi mindenre „sokat adtunk”.

A fiatal öreg

Öreg vagyok én már pogánynak
– és fiatal, hogy fejet hajtsak,
Uram, a te komornyikodnak.
Sápadtak, vének, ízetlenek
az ilyen kancsal ajtónállók,
Uram, még Téged is becsapnak.
Öreg vagyok én már pogánynak,
de jövök Hozzád dallal, cifrán
– vagy épen vásott rongyaimban...
Fiatal vagyok én még, uram,
derekam hajlik jobbra, balra,

Péternek lenni: kősziklának,
ki meri védni Istenét,
és köpni Júdás aranyára,
tudunk-e még? jaj, merünk-e még?!

Domahidy Miklós*

Születésnap

Hozsánna néked szép huszonhat évem,
 hogy átfutsz rajtam: váltón a vonat.
 Robogj tovább, csak száguldj s tépd ízekre
 ezt a nagy álmú ifjúságomat.

Hozsánna minden kútbafúlt örömmek,
 mit adni restelt, bár kimúlt az élet!
 Kívülem úgy sincs, aki felköszöntsön,
 te moslék életem, hozsánna néked!

Anyám

Dermedt léptekkel mérem majd az utcád,
 arcom elnyűtt lesz, mint egy régi ének,
 de a küszöbnek megdobbán a szíve
 ha majd az ajtón csendesen belépek.

A kilincs kezet fog fagyos kezemmel.
 A lépcsők halkán jó estét kívánnak.
 Ha holnap este meg kellene hálnom,
 előbb még – bárhogy – ott lennék tenálad.

Anyám, hisz te láttál elsőnek engem
 s bölcsőmbé súgtad, hogy reám csodás,
 boldog jövő vár – hát feleletképpen
 úgy helyes, hogy most szívembe láss.

Anyám, a szenvedés torkomra forrt már,
 a fejem dermedt vágyaktól nehéz,
 szívemet kínnal úgy teliraktam, hogy
 sír szánalmában, aki belenéz –

* Domahidy Miklós (1922–2008) író, borász. Részletesebben lapunk 2017/1. számában szövegtünk életéről s életművéről. Most folytatjuk mindmáig kiadatlan kéziratának akkor megkezdett feltárását, közreadását. Az itt olvasható versek néhány darabja a hadifogolytáborban, míg a továbbiak még itthon, 1956-os emigrálásáig íródtak.

te hősnak szántál s tán világverőnek
életem eltűnt, finnyás hajnalán.
Ezért az undok, megcsúfolt jövőmért
számot kell egyszer adnod még, anyám.

Nem hibáztatlak, hogy világra szültél
s így te okoztad szenvedésemet,
de bármi érjen, egyszer eléd tárom
még ezt a semmit-érő életet.

Dermedt kezével, megdermedt hitéből
csomagot így ad néked a fiad.
Fogadd, anyám, el, s köszönd meg, ha bírod,
ezt a borzalmas ajándékomat.

Égen és földön nincs más asszonyszív, mely
viselni bírná s merné terhemet.
Meggyötört vagyok, fásult, elcsigázott,
de mindenestül a te gyermeked.

Karácsony este sírt fel ez belőlem,
miközben orrom fehérré fagyott.
Bocsáss anyám, meg. Fájt mindezt leírni,
fáj rágondolni s úgy fáj, hogy vagyok.

Mínusz negyven fokos vízió

Csontos ujjamon lötyögő vasgyűrűm
s huszonhat évem minden vagyonom.
S bár kínálok: az ördögnek se kellek,
tán mert az olaj drága most nagyon,
s a pokol üstjében rotyogva főni
csak a nagypénzű bűnnek van joga.
Íly magamforma, csúf ágról szakadtnak
a menny lehet csak sivár otthona,
honnán didergő angyalok kidülledt
szemmel lesik a gyilkos fagyon át,
hogyan ütik a százsorszép pokolban
a főbűnösök ujjongó hadát.

Békekötés hadifogoly szemmel

Párizsban dús asztalnál ül kevélyen
most sok miniszter, a franc tudja hány.
Én meg befaltam azt a lötty ebédem
s szemem kopog. De ki kíváncsi rám?

Őrizzétek jól a csöndet

Kik otthon minden bús napot
számolgattok, csodára várva:
keletre néző ablakot
ne zárjatok be éjszakára.

Hátha távolról egy szekér
jöttét dobolják majd a földek!
Tárjátok szét az ablakot
és őrizzétek jól a csöndet:

maradjanak némán a fák
s csendüljön minden alma-ágon,
hogy ennél megrázóbb legyen,
ha majd az alvó kerteken
Apám nevét széjjelkiáltom.

Pártonkívüli éneke

Engem is megpróbált nevelni
az iskolám s az iskolátok,
mégis: csak ösztön, semmi más, ha
elhallgatok, vagy felkiáltok.
Magam is hasztalan vesződtem,
hogy ráfaragjak önmagamra
néhány vonást – mint lusta szobrász,
ki érti már, de abbahagyja.

Hitre buzdító

A nagy fene ígéretések
nem öntözték meg jó vetéssed,
nem szökött tőlük semmi szárba,
s most itt állok aszályok tüzében,
múltadba s önmagadba zárva.

És mégis higgy. Már nem szavaknak,
melyek jövődön hajbakapnak
mert egyik szebb, másik merészebb,
azt ígérik, hogy győzni fogsz te
és úgy ölnek meg, hogy ígérnek.

De hidd, hogy titkos, mély erekben
a sodrás már fékezhetetlen.
Útját, irányát mossa, vájja
s ha majd előtör, árja tükrét
a borús ég képébe vágja.

Azt hidd, amit nem mond ki senki,
amit nem tudsz papírra vetni,
mit senki nem érthet meg, senki itt lent:
ha nincs hited a hihetőben,
te hidd vakon a hihetlent.

Nem vállalom

Sokan véltek belémkarolni,
annál inkább magam vagyok.
Hej, angyalok és párttitkárok,
nem vettem semmi hasznotok!

Isten, ki forгатod a földet
s gondom is megfér a válladon:
ha vállalnád is a jövőmet,
én már akkor se vállalom.

Rémuralom

Egymáson van a szeme mindnek,
ahogy ordítóznak: feszítsd meg!

Parázssal telt, forró fejek.
Krisztusokat és latrokat
ők megfeszítenek.

Nem bűnért
s nem erényükért
hullanak, akik hullanak,
csak mert láttatni kell a vért.

S ha már nem lesz több áldozat:
tízezrek néhány vérbírája
a kést saját torkába vágja
a vér utáni vágy miatt.

A prèda éneke

Vadorzók nyirkos vermébe a zsákmány
hullt-e már hullásunknál rémesebben?
Nincs fény semerről. Az élet után már
a túlvilágtól is elment a kedvem.

Élek? Nem élek? Hogy hívják, ki tudja,
ezt a vergődést, amikor a sáron
végigzuhansz, talpak tipornak és a
biztos talajra nem visz semmi lábnyom?

Nincs kéz, amelybe érdemes fogódzni.
Az ítélekkel cinkos az ítélet.
Nincs eszme már, mely becsületét óvni
méltán kérhetné pajzsul az enyémet.

S akik kifőzték s ujjongták bukásom,
magasztaló szót még tőlem kívánnak!
Fejükre száll, ha sanyargattatásom
már így mondatja vélem az imámat:

bosszulj meg, Isten! Nem gond nélkül élni
s üdvözülni, mint holmi angyalok,
nem ölelkezni, írni vagy okulni:
már csak beléjük marni akarok.

Fölpeckelt szájjal, prédául hajítva
nézünk a holnappal farkasszemet.
Micsoda hős az ember, hogy kibírja,
mi ember által reá mérettetett!

Víg lázadás, férgek ellen

Fel, talpra, harcra, rajta, riadóra!
Hé, csatasorba minden gyűlölet!
Csordult a pohár és ütött az óra:
irgalom nélkül irtsd a férgekét!

Jámbor járványok, vérszegény veszélyek,
ártatlan árvíz, buta baleset:
nevetséges! Ha pokol lesz az élet,
csupán a férgeknek köszönheted.

Vigyázz! Az egyik párnád mögé bújva
alig várja, hogy vaksötét legyen,
a másik párnás ajtóknak mögött súgja,
hogy felfogásod osztályidegen.

Ó, hol a régi, nehézléptű Végzet
s a vérszomjazó, drága nagyvadak,
akik bömbölve toppantak elébed
s szemből harapták ketté torkodat!

Té híres ősöm, százszor boldog Ádám,
hány hős tusádat látta a vadon!
Én szállodában hanykódom a párnán
s idegen előtt nem nyilatkozom.

Ám suttogjon vagy csípjen, egy a sorsa,
akard és úgy lesz: mind-mind meglakol.
S majd megtanulja besúgó és bolha,
hogy van még Isten s van még Gezarol!

Nyéki Lajos*

ŐSZ, 1952

Távolban ott a dombon magános ló üget.
 Most látom csak: mögötte egy suhanc integet.
 Kicsiny kezében ostor, fejében nagy kalap.
 Az ég ezüst taván a felhők ringanak.
 Nótát rikolt a gyermek: „Sárelő, állj elő...”
 Hangját tisztán röpíti a langyos levegő.
 Fölénk az ősz utója kéklő eget terít.
 Kacagva barna lányok törik a tengerit.
 Hajlongó válluk izmán gyönyörködik szemem.
 Úgy tűnnek percek, órák, hogy észre sem veszem.
 Közben halad a munka, a sustya füstölög.
 De én csak heverészek és mélán füstölök.
 Ám a föld már csalóka, áthűt tüdőt, vesét.
 A fák közt leskelődik a szélhozó sötét.
 A hátam még nem érzi, borzongva sejti csak:
 holnap tán mindent-mindent bemocskol a csatak,
 mi most kéklő, aranyló, reggelre szürke lesz;
 nem szűnik majd fecsegni hetekig az eresz,
 beteg, repedt csatornák rekedtes dallamát
 hallgathatod egész nap és egész éjen át;
 már kora délutánra sötét lesz a szoba,
 lézenghetsz ingerülten, fázón ide s tova;
 meglepnek bárgyú gondok, sok kínzó gondolat:
 hogy néhány röpké év csak és elmúlik nyarad,
 hogy nincsen egy barátod, hogy nincsen egy leány,
 akit hittel szeretnél... és így egymásután:
 hogy tél jön, nincs kabátod és nincs elég szened...
 – A tompa délutánok majd rádtelepszene.
 S ahogy feldúl egyéni sorsod száz kis baja,
 mind jobban fáj a néped, e hontalan haza.
 S már nem aggaszt, hogy tél jön, mert látod józanul:

* Nyéki Lajos (1926–2008) Balassagyarmaton született, 1951-ben szerzett magyar–francia szakos tanári képesítést a budapesti egyetemen. 1956 végén telepedett le Franciaországban, az Alliance Française párizsi központjában tanított, majd a Sorbonne magyar intézetében dolgozott. 1990-ben a Sorbonne-on megszerezte az állami doktorátust *Linguistique hongroise et linguistique générale* című disszertációjával (une thèse d'Etat). Nyelvészprofesszori életművének ismerői szerint a legnagyobb és legmaradandóbb műve az 1988-ban Párizsban megjelent *Grammaire pratique du hongrois d'aujourd'hui* című 430 oldalas nyelvtankönyv. Egy kis példányszámú verseskötete ismert (*Elválasztás*, Katolikus Szemle, Róma, 1963), itt olvasható verseit ebből merítettük.

még vacogtatóbb vészek borzalma tornyosul.
 Nem az fáj, hogy egy bomba esetleg eltemet,
 hogy jajduló szilánkok felszabják testedet,
 hanem, hogy nincs megoldás, nem bízol semmiben,
 hogy undorít a tegnap és őrjít a jelen,
 s a jövő? Átkozott lesz, aki ma viselő, s
 mert végképp nincs megoldás, mindegy akárki győz...

Távolban ott a dombon magános ló üget.
 Lassan magába olvaszt mindent a szürkület.
 A kis suhanc se látszik, hangját sem hallani,
 a lányok hazatértek mókázni, fosztani,
 piros csövet találni s legényt ki csókot ad...
 Indulj te is, ne mélézz, vállald a sorsodat.
 Holnap az iskolában százhusz gyerek figyel,
 bármily reménytelen, dolgozni, élni kell...

Számadás

Öt verset fordítottam le a héten,
 400 forint ütötte markomat,
 mindegyikből bevált receptre, szépen
 vigyorgott a sztálini gondolat.
 85 forint elment tüzelőre,
 – ne marjon többé szobámban a fagy –,
 vagy 100 forintot elittam belőle,
 mert itt ha józan, megkegyül az agy,
 54 forint volt a kölcsön-részlet
 (megvédtem a békét, szívem dagadt),
 zsebemből 20 forintot kimetéltek,
 míg cukorért álltam sort, azalatt,
 a többi pénzem elment számolatlan:
 cigarettára, nőre..., mi maradt,
 abból könyveket vettem, – válogattam
 indexre tett szerzők közt, kéz alatt.
 És most itt állok szégyenben, szorongón,
 nevem kinyomták, tarcám kiapadt,
 bár nem árultam magam utcasarkon,
 eladtam magamat...

(1949)

A ravasz tetszhalott

Úgy élek mint a bűvész, ki föld felett lebeg
s maga alá szövi a tartókötelet.
Mint ágon ősz gyümölcse, mely várja, hogy lehull,
aggódom s nem mocorgok meggondolatlanul.
Távol gyökértől, törzstől, – nem véd apám, anyám –
már csak éppen hogy fenntart, nem táplál a kocvány.
Látszólag nincs barátom, nincs álmom, nincs hitem,
tempótlan, lomha hullá, úszom a semmiben.
De most, hogy minden oszló, kétes, bizonytalan,
a ravasz tetszhalottnak is küldetése van.
Átélni és kivárni: ez is csak hősi lét,
mikor nincs méltó tábor: őrült, ki dúl, – ki véd.

(1952)

Radnóti

Tíz éve mult – nem tudjuk a napot –,
hogy mindig izzó nagy szíve kiégett.
Vérmarta szerb levelezőlapok
rögzítették meg a végső beszédet.

Minden szava úgy koppan mint a vád,
mint penge szúr a szívek közepébe,
lázít a vers: a gonddal kalapált,
jajong a metrum, mintha hullna vére.

...Láger-priccsen, férgek közt hogy tudott
Proustot idézni, ritmusra vigyázni,
rogyadozón lépkedve és zúzott,
didergő ajakkal alliterálni,

mikor már látta, hogy tarkólövés
tesz míves ifjú életére pontot,
a tömegsírban szétmarja a mész,
a hűtlen hústól elválnak a csontok,

és nem reccsent csak koponya-vigyort
az exhumálók ásójának éle,
meddőn mered ágyék, medence-csont
a mord munkások könnyező szemébe? ...

– Ki ezredannyit szenvedett, üvölt;
egy fogfájásnyi fájás-tüske őrjít.
Ki óvja meg, ha szennyes horda tört
reá, az ész finom ezüst szűrőit?

De néki szent maradt az értelem,
beléfogódzott, mint mentő-kötélbe,
mikor szájáig duzzadt már a szenny,
rajta kúszott fel, csillagok fölébe.

(1954)

Planctus hungaricus

Tudós építőmesterek helyett
álgyúk csipkézték falaid
öngyilkos töröket taszajtottak szügyedbe
diadalaidd

Virágaid ganéjdombba tapodták
nyilak tördelték szárnyaidd
Bűzös fekélyű kanok alatt fetrengtek
szűzleányaid

Ringyó vezérkosok vérhabos mételyétől
kergültek híres hadaid
Akasztott bárdok puffedt nyelvére száradtak
legszebb dalaid

Imáid kénkövekké zápulva visszahulltak
anyád illeték káromkodásaid
Fehér emberevők tánca tiporta
ravatalaid

Dögök prédái: temetetlen torlódnak
legdrágább halottaidd
Sorsod előtt a képzelet is visszaretten
és elfelejti rémlátásait

Agyam harangok nyelvei verdesik
Tüzes fogók repesztk homlokomat
Darazsak nyüzsgése

fülemben
Szememben

sziszegő parazsak

Karom: kígyó, tekeredj
Eszem légy hű, ne feledj

Ámen, ámen

Október 23

vers két hangra

Nem sebeket tépő siralommal idézlek,
hangom nem töri meg tehetetlen, ostoba düh,
nem csalják agyamat csodaváró révedezések,
oly lebegő a szívem, mint künn ez az őszi derű.

„Kár vala, kár!” – pityeregnek a gyászi vitézek.
„Kár vala, kár!”: vigyorogják vaksi ebek.
„Kár vala, kár?” – szimatolnak a lányhusu férgek,
– kár vala, kár odahagyni a holttetemet.

Ámde a föld hallgat magokat növelő erejében,
varjak, vaksi ebek hada hasztalanul acsarog,
férgek, holttetemek poklából szűzi fehéren
pattan a rügy, kivirulnak új tavaszok.

Új tavaszok? Tündérmese tágszemű nagy gyerekeknek.
Ott tél van, s az okos betakarja magát okosan,
szűk gimnasztyorkába bujik s csak a lelke gebed meg,
míg a vonalra vigyázva dülöng s didereg deci rumtól mámorosan.

...Hullt a dió: szüreteltek a nyurga fiúk meg a vézna tanárúr,
almaízű kacagás zengette a Tábor-hegy tetejét...
– S lent pár óra alatt egy szóra, kitört odujából
és menetelt jogokat kiabálva a lángszavu nép...

Aztán folyt a szüret: Benedek Pityu, Ács Laji: zsenge bogyók,
szétmorzsolta a prés csodahívó szép fejetek.
Tóth János, Németh Tibi... árnyatok itt csavarog
körülöttem... Esteledik. Köd szállong. Ráz a hideg.

Mégsem sebeket tépő siralommal idézlek,
nem zokogom dies irae-k dallamait.
Mert a szabadságért verekedve lehullni merészebb
mint rakétahajókon szállni a csillagokig.

(1959. október 8.)

Két töredék

Illyés „megőrült”, Eörsi, Gáli rab,
s nem tudni, mikor kit akasztanak,
ahány hír, egyre rosszabb.
Míg otthon kísért az a véres ősz,
te rendhagyóigékkal bíbelődsz,
szép könyveket lapozgatsz.

Kőcsipkéken jár élvező szemed.
szimfóniákból dúdolsz... Órület!
Itt búsongsz jóllakottan,
míg otthon árkot vés a kín
anyák, szeretők arcain

s ifjak gerince roppan...

(1957. június)

Az év csak szórja ólomlapjait,
a rokkant költő lapot alapít.
Didergő, balladás kor.
Dühödt ravaszság, aranyjánosi
kiegyezés halk robbanásai,
harag, mely tízet számol...

Mint fonnyadt vackor, érdes lett a szó,
a ritmus, mint a mankó, kocogó,
a rím jajgatva fáj.
– Émelyegve így támolyog elő
a vers: a tépett, rogyant felkelő,
de féluton megáll...

(1957. november)

Rács

Nem tudod, hogy

zár a rács vagy véd a rács,
rab vagy-e, ór vagy-e,
tok vagy-e, tőr vagy-e.
Penge vagy te, magadszűrő
furdalás.

(1959. december)

Töttös Gábor

A színjátéktól a színműig

Az Ozorai példa és előzményei

„A líra mellett a történelmi drámát tartotta [Illyés Gyula] a legalkalmasabb műfajnak a nemzeti tudat ébren tartására és formálására. Az *Ozorai példa* c. színjátékának bemutatója 1952. május 22-én volt a Nemzeti Színházban. A darabot Kossuth-díjjal tüntették ki. A miskolci Nemzeti Színház is bemutatta (1952. szept. 19.). Film készült belőle (*Föltámadott a tenger*), melynek forgatókönyvét ő írta”¹ – olvashatjuk a *Magyar életrajzi lexikon*ban. Az utolsó állításban nyilván téved a kézikönyv, hiszen a kétrészes alkotás a *Két férfi* című 1950-es filmregény nyomán hódított 1953-tól a vásznon Bem József (Maklár Zoltán) és Petőfi Sándor (Görbe János) megformálásával.² Tüskés Tibor – még az Illyés Gyula által átnézett – monográfiájában nemcsak a darab eredeti címét találjuk meg (*Hazafiak*), hanem azt is, hogy „eredetileg operaszövegnek készült”,³ de ennek sem másutt az írónál, sem a zeneirodalomban nincs nyoma.⁴ Sokkal érdekesebb ennél a színmű megírására ösztönző körülmények rekonstruálható története.

*

A magyar írók 1951. április 27–30-án tartott első kongresszusán⁵ – a szokásos kötelező üdvözlések után – Darvas József közoktatásügyi miniszter közel

¹ *Magyar életrajzi lexikon (1978–1991)*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp., 1994, Akadémiai K., 404–405.

² Érdekes, de jellemző véletlenülként említhetjük, hogy az *Új filmlexikon*, főszerk. Ábel Péter, Bp., 1971–1973, Akadémiai K., 1–2. köt. 621 + 1003 o., amely igen gondosan felsorolja a monumentális alkotás 65 fontosabb színészét, díszlettervezőjét, a zeneszerző Szabó Ferencet, a három társrendező (Nádasdy Kálmán, Ranódy László, Szemes Mihály), sem Illyés Gyulát, sem a kiindulópontul szolgáló filmregényt nem említi, sőt az író külön címszóként elő sem fordul.

³ Tüskés Tibor, *Illyés Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., 1983, Szépirodalmi Kvk., 267. (*Arcok és vallomások sorozat*). (A továbbiakban: Tüskés, Illyés, ... o.)

⁴ Nem zárhatjuk ki, hogy Illyés esetleg tervezhetett ilyen művet, hiszen Ottó Ferenc megzenésítésében 1940-ben mutatták be az *Aratónap* című kantátát, mely „Illyés Gyula költeménye alapján” készült. Lásd erre: *Magyar életrajzi lexikon*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp., 1985, Akadémiai K., 3. köt., 581. Szövegeinek komolyzenei alapanyagként való felhasználását jól jelzi Bakki József zeneszerző *Dalok és áriák (Illyés Gyula verseire)* című alkotása is, mely már az 1960–1970-es években született. Lásd erre: *Magyar életrajzi lexikon (1978–1991)*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp., 1994, Akadémiai K., 31–32.

⁵ A háromnapos esemény lefolyásának mozzanatait, valamint az egykori szövegeket *A Magyar Írók Első Kongresszusa 1951. április 27–30.* (A Magyar Írók Első Kongresszusának jegyzőkönyvéből összeállította az Írószövetség szerkesztőbizottsága.) Bp., 1951, Művelt Nép Kvk.,

háromórás nyitó referátumában⁶ úgy mutatta be 'irodalmunk fejlődésének történelmi szakaszát',⁷ hogy abban meg sem említette a Kossuth- és József Attila-díjas Illyés Gyula nevét, holott a teremben csak ő mondhatta (volna) el magáról: mindkét modern elismerés kitüntetéttje.⁸ Neve nem hangzott el Devecseri Gábor ezt követő hosszabb beszámolójában, majd Benjámín László és Tóth Gyula, a Dunai Vasmű Építője című lap egyik szerkesztője hozzászólásában sem. Az utóbbi esetben külön is feszenghetett, hiszen a buzgó szerkesztő elmondta: „Az utóbbi időben néhány író társunk tisztelet-látogatásokat tett Dunapentelén. Persze ezek a tisztelet-látogatások nagyon szépek, és úgy gondolom, nagy jelentőségűek is. De felfogásom szerint nem elég az egynapos vagy a félnapos leruccanás. (...) Nem elég ehhez három nap vagy egy hét, sőt még két hét sem. Az ilyen munkában – véleményem szerint – hónapokon keresztül kell közvetlenül résztvenni [!].”⁹ Illyés, aki alighanem hírt kapott arról, hogy egy sereg más íróhoz hasonlóan ajánlatos lenne ellátogatnia a jövőendő Sztálinvárosba, e pillanatban kissé hiábavalónak érezheti egy héten belül megéjtett utazását...

Már Darvas referátumának vége felé – tehát jócskán megkésve – megérkezett a Szovjet Írók Szövetségének háromtagú küldöttsége, s a kongresszus tagjai a beszámolót megszakítva „felállva, dübörgő tapsviharral fogadják” Borisz Polevojt és két társát. Az *Egy igaz ember* szerzője Tóth Gyula után kap szót, s ő lesz az, aki először említi a költőt: „Sürgősen kiadásra készítjük elő a mai magyar költők antológiáját: Illyés Gyula, Zelk Zoltán, Kuczka Péter, Benjámín László, Tóth Gyula, Kónya Lajos, Juhász Ferenc, Devecseri, Nagy László és mások költeményeiből...”¹⁰

Sem a megnevezés, sem a sorrend nem lehetett közömbös Illyés számára, s már-már talán megnyugodhatott volna, de – Karinthy Ferencnek a hanyag stiliztikát csepülő hozzászólása után – az egyharmad-kötetes poéta, Kövesi Endre következett. Tüskés Tibor Illyés-monográfiájában még a nevét is elhallgatja, „egy fiatal, azóta disszidált költő” megnevezéssel illeti.¹¹ Rónay László azt írja róla *A magyar irodalom történetében*: „Kövesi Endre (1929) Pál Józseffel és Tímár Györggyel együtt jelentkezett először (*Három fiatal költő*, 1951), lírai vénája azonban elapadt.”¹² Erdődy Edit és R. Takács Olga már nem ennyire

310 o. című kötetből idézzük. (A továbbiakban: *Kongresszus*, ... o.) A referátum címe csak a tartalomjegyzékben található: *Darvas József beszámolója irodalmunk helyzetéről*.

⁶ *Kongresszus*, 12–51.

⁷ *Kongresszus*, 12.

⁸ Természetesen az említés hiánya nem véletlen feledékenység. Darvas közelről ismerhette Illyést, hiszen több évig mindketten a Nemzeti Parasztpárt és előzményei szűk körű élgárdájába tartoztak (a később említendő Veres Péterrel együtt), s 1945–1946-ban Darvas éppen a kulturális és propagandaosztály vezetője volt.

⁹ *Kongresszus*, 80.

¹⁰ *Kongresszus*, 83.

¹¹ Tüskés, *Illyés*, 258.

¹² Rónay László, *A szocialista fordulat költői. A derékhad költői. Bevezetés*, in: *A magyar irodalom története 1945–1975*. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, szerk. Béládi Miklós et al., Bp., 1981–1990, Akadémiai K., 2. köt., 662.

kíméletes: szerintük Pál Józseffel és Tímár Györggyel „a szocialista átalakulás iránti harsány, túlzott lelkesedésnek adott hangot” a fenti antológiában.¹³

Költői termése aligha tette volna emlékezetessé, s ezért részéről (Tüskés kifejezéseivel élve) „a kongresszuson Illyést otromba támadás éri”, „nyílt színvallásra szólítja föl az »útitárs« író”, „provokatív kérdést” intéz hozzá.¹⁴ Nem hihetjük véletlennek sem a kérdést, sem a provokációt: az első nap kötelező megszólalói után közvetlenül hangzik el, s nem zárhatjuk ki azt sem, vajon nem megrendelésre született-e? Ezt támaszthatja alá Illyésnek a Darvas-beszámolóból való szándékos kimaradása is. Mégis fontosabb ennél maga a valóságos kérdésőzön. „Megkérdem tehát most Illyés Gyulát, miért nem jön közénk? Miért nem akar az új magyar írónemzedék tanítója és tapasztalt barátja lenni? (...) A felszabadulás óta sokszor már türelmetlenül kerestem, vajjon [!] hogyan ír a magyarság nagy költője erről az életéről? Bevallom, eddig csalódtam, de azt hiszem, az egész dolgozó nép nevében mondhatom, csalódtunk Illyés Gyulában. A sztálini Vörös Hadsereg szétzúzta a fasiszta elnyomókat, a Kommunista Párt felosztotta a földeket, országunk hatalmas baráttra talált a kommunizmust építő Szovjetunióban a testvéri népi demokráciák oldalán. De Illyés Gyulának nincs ehhez szava. Mi többet tettünk annál is, amit ő követelt. Sorolhatnám százával a példákat. Nyitott könyv az ország, amelybe nagy betűkkel van nyomtatva a Párt és a dolgozó nép munkájának eredménye. Kérem Illyés Gyulát, válaszoljon nekem itt a Kongresszuson, vagy írásban az egész nép előtt, mi a véleménye pl. a termelőszövetkezeti mozgalomról, a csatornázásról, vagy tervünk büszkeségéről, a Dunai Vasműről?”¹⁵ „Élénk taps” – szerepel a kongresszusról kiadott könyv zárójeles megjegyzésében, de még kínos percekig izzasztják a kipécézett költőt a kijelentések, kérdések, felkiáltások, köztük ilyenek: „Milyen jó lenne, ha Illyés Gyula úgy szeretné a magyar népet, mint a magyar nép az ő verseit! (...) Illyés Gyula nem ülhet »valahol középen«. Mert ilyen középső hely nincs. Döntenie kell. (...) Nos, az urak már kezüket dörzsölgetik, remélve, hogy szennyes bandájukhoz édesgetnek egy nagy magyar, szegényparaszti költőt. Mi pedig bízunk abban, hogy Illyés Gyula az eddiginél is következetesebben folytatja életművét *osztály* oldalán.”¹⁶ Alanyi költőtől ennyi fantázia szinte már sok is... Befejezésül saját, szinte legendássá vált epigrammáját fordítja vissza szerzőjére a felszólaló: „Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sej, ma nem azzal / kellene, honnan jössz, azzal ecsém, hova mész.”¹⁷ S persze a záró szavakat „nagy taps” fogadja, de azért nem az a „hosszan tartó, nagy taps”, mellyel a soron következő Jorge Amadót köszöntik felszólalásának bejelentésekor. Vele be is fejeződött az első nap.

Másnap, mintha csak szintén rendelésre tenné, a Darvas József által Gergely Sándorral együtt megbírált Sándor András kap szót a társelnök Veres Pétertől, akire sebtében ráfogja, hogy »Paraszti jövendő« című könyvében kispolgári

¹³ Erdődy Edit, R. Takács Olga, *A szocialista fordulat költői. A derékhad költői. Pál József (1923)*. In: *A magyar irodalom története 1945–1975*, 2. köt., 694.

¹⁴ Tüskés, *Illyés*, 258.

¹⁵ *Kongresszus*, 91–92.

¹⁶ *Kongresszus*. 92. (A kiemelés tőlem. T. G.)

¹⁷ *Kongresszus*, 93. Az idézett epigramma címe: *Egy népfinak. A Puszták Népe szerzőjének.*

parasztországot ajánl’.¹⁸ Hamarosan felveszi azonban az elejtett Illyés-fonalat is. A következetesen Veressel együtt leútitársazott íróról szólván megengedi magának az arcátlan kijelentéseket és kérdéseket. „Az útitárs-kérdés megoldása egyetlen: a meggyőzés; de ehhez legalább úgy kell ismerni a népet, és úgy kell szeretni a népet, s a magyar nép nagy kérdéseit – mégpedig nem csupán könyvből – mint ahogy Veres Péter, Illyés Gyula és a többiek, akik – mondjuk – útitársak. (...) Valóban, ez a feladat: átalakulás, változás közben mutatni meg a falut; ilyen szép és izgalmas feladat még nem jutott magyar írónak. (...) Mert vannak, akik ismerik a tegnapot, a magyar paraszt tegnapját; no de ha megálltak a tegnapián – mint például Illyés Gyula – meg tudják-e festeni mai arcát? Illyés Gyula ismeri a puszták népét a 30-as években, de ismeri-e ugyanúgy a puszták népét ma?”¹⁹

Nem sokkal ezután, de már csak az érintett hozzászólását követően s talán annak megnyilvánulásán is felbuzdulva, Veres Péter paraszti tartással és bátorsággal védi meg Tolna megye fiát, merészen kitérve a provokáció hamis gyökereire. „Sem a történelmet, sem az irodalmat nem lehet – legalábbis sokáig – becsapni. Ezzel kapcsolatban, közbevetőleg – de komoly mondanivalóként – megjegyzem, hogy tegnap itt egy fiatalember, Kövesi Endre valahogy úgy állította be a beszédét, hogy úgy szeresse Illyés Gyula a magyar népet, mint ahogy a magyar nép szereti Illyés Gyula verseit. (...) A nép azért szereti őt, mert ő is szereti a népet, »a népet pedig nem lehet becsapni«.”²⁰ Ezt annál könnyebben kijelenthette (lelkes tappsal kísérvé) az egykori parasztpárti honvédelmi miniszter, mert már elhangzott az a válasz, amely után „hosszan tartó, nagy taps” jutalmazta a megbírált költő *Az építőkhöz* című, félkésznek mondott, s ekként előadott versét. (Apró filológiai érdekesség, hogy a kongresszusi szereplést Illyés Gyula *Naplójegyzetek 1946–1960* című kötete közli *Korszerűnek lenni* címmel, de ebben a költemény végleges változata olvasható, nem a valójában elhangzott veresszöveg.²¹ Az eltérésben a sajtó alá rendező Illyés Gyuláné, valamint Domokos Mátyás közös igyekezetét sejthetjük...)

Illyés gondosan kitért felszólalásában a három Kövesi-kérdés közül kettőre: a tsz-mozgalomról nem beszélt (naplójában 1959-ig a tsz szót sem írta le!), de érthette bárki ezt a csatornázást is magában foglaló kitételre: „láttuk a Sárvíz-csatorna [!] tájának dús vetéseit”;²² azonban a Dunai Vasműről – persze emberi oldalról nézve – tágabb összefüggéseket idevonzó lelkesedéssel szólt. Ez utóbbi annál inkább megtehetette, mert Sándor András bírálónak szánt, de a hitelesség kedvéért pozitívumot is felhozó hozzászólásában személyes élményként emlékezhetett a közelmúlt napokra: „Illyés Gyula, akit egyik kritikuskunk azzal

¹⁸ *Kongresszus*, 105.

¹⁹ *Kongresszus*, 109.

²⁰ *Kongresszus*, 159.

²¹ *Korszerűnek lenni. Felszólalás a Magyar Írók Első Kongresszusán*, in: Illyés Gyula, *Naplójegyzetek 1946–1960*, Vál., szerk., s. a. r. Illyés Gyuláné, Bp., 1987, Szépirodalmi K., 327–331. és *Kongresszus*, 146–150. A felszólalás prózai részében mindössze egyetlen szót változtatott: a „legifjabb” helyett „fiatal” lett az utolsó mondatban a „költőnemzedék” jelzője, de a vers tizenöt helyén található apróbb-nagyobb eltérés. A két szöveg összevetése az Illyés Gyula kritikai kiadás feladata lesz. (A továbbiakban: *Naplójegyzetek 1946–1960*, ... o.)

²² *Kongresszus*, 147.

vádolt meg, hogy elefántcsonttornyot épít maga köré, most nemrégiben lent volt Dunapentelén [,] és látszott rajta, mennyire megfogta őt azoknak az embe-
reknek a változása, akiket ő szeret [,] és akikkel egész életében foglalkozott.”²³

Illyés megnyilatkozásának (talán valódi lelkesedéssel kitüntetett) sikere egy napig akár el is hitethette vele – ahogy később a tanácskozáson mélyen elítélt Kolozsvári Grandpierre Emil fogalmaz –: „elegánsan kihúzta fejét az orvul nyakába hajított hurokból”.²⁴ Az utolsó napon, április 30-án azonban Révai József főideológus hosszú percekét szánt az ő személyes bírálataira.²⁵ S ha a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának kulturális ügyekben megfellebbezhetetlen tagja azt állítja, „nincs a magyar irodalomban Veres Péter-probléma”, „és mert kételkedni kell, ezért volt és még van is Illyés-probléma”, az fölér egy szellemi motozással. „Illyés Kövesinek verssel felelt. Lefegyverző felelet. De felelet-e ez a vers? Igen is, nem is! (...) Nemcsak szép vers, de vallomás is, kiállítás is. De ki tudja, hogy erre további lépések következnek-e, hogy erre az »egy lépésre« nem jön-e »kettő visszafelé«?” (Akkoriban mindenki értette az utalást Lenin *Egy lépés előre, két lépés hátra – Pártunk válsága* című művére, amelyben ’feltárta az állhatatlanok opportunistá ingadozásait és politikai jellemtelenségét’.²⁶) Ráadásnak – immár a magánéletbe való konkrét beavatkozásként – elhangzanak a pártideológus szájából ilyen mondatok is: „A baj az, úgy hiszem, hogy Illyésnél valóban van valami »kettős kötöttség«. Az egyik: kötöttség bizonyos barátokhoz, akiktől nem tud megválni, annak ellenére, hogy ezek a barátok a szocializmust építő népnek hátat fordítanak. A másik kötöttség: Illyés Gyula kötöttsége a magyar dolgozó néphez. (...) Ez a gyermekkori szerelem – mindkét értelemben – Illyést a néphez, a munkásosztályhoz, a kommunista párthoz köti. De a kettős kötöttség megvan [,] és az egyiket fel kellene számolni. Nem kétséges, hogy melyiket.” Majd álságosan Petőfi példáját hozva ösztönöz ugyanerre: „aki a baráti kötöttségeket könyörtelenül szét tudta vágni – bár bizonyára fáj neki is –, ha többről volt szó: a néphez való kötöttségről.”²⁷ Csoda-e, ha a szónoki fordulatot „hosszan tartó,

²³ Kongresszus, 109.

²⁴ Az *Árnyak az alagútban* című visszaemlékezést idézi: Tüskés, Illyés, 259.

²⁵ Kongresszus, 280–281.

²⁶ *V. I. Lenin. Életrajz*, szerk. Poszpelov et al., Bp. és Uzshorod, 1972, Kossuth Kvk. és Kárpáti K., 127. Az 1950-es évektől 1972-ig a mű lényegének legfőbb tartalmáról nem változott a vélemény, legfőjebb hangvétele finomodott. Az idézett helyen olvassuk azt, amit a korszak magyar írója is tudhatott, vagy legalábbis világosan érezhetett: „a burzsoá-intellektuel individualizmus hívei csaptak össze a proletár szervezet és fegyelem híveivel”.

²⁷ Révaival és a Petőfi-témával kapcsolatban már 1946-ban találunk egy érdekes gondolatot. „Révai téved. Petőfi nem azért volt jó költő, mert jó forradalmár volt. Azért volt szükségszerűen jó forradalmár, mert megronthatatlanul jó költő volt.” *Naplójegyzetek 1946–1960*, 64. A Petőfi-könyvet írt Illyés biztosan tudhatta, hogy a Révai összegzésében elhangzott állítás hamis: nem fordult elő ilyen a nagy előd pályáján. Ő maga erről így szól: „Nem saját érdekeiért: elveiért borítja fel az asztalt s a legszívélyesebb baráti viszonyt. Ő, a megmérhetetlen egyéniség, aprólékos fegyelemmel beleilleszkedik a közös célért folyó munkába és szövetségbe, sőt maga keresi azt. Nem vetélytársai vannak, hanem ellenfelei.” Valójában Illyéssel sem lehetett ez másként. Az idézet lelőhelye: Illyés Gyula, *Petőfi*, Bp., 1948, Nyugat k., 198.

élénk taps” kíséri – immár közvetlenül a záró kijelentés sokat sejtető kilátása előtt: „Harcolunk Illyés Gyuláért. Harcolunk és harcolunk elsősorban akkor, amikor szokimondóan megmondjuk neki az igazat és keményen bíráljuk.”²⁸

Nem csoda, ha a megbírált ezután – felmérve lehetőségeit – az alkalmi kongresszusi válasznál magvasabb, nagyobb hatású feleleten törhette a fejét. A prózában és a lírában aligha tudna eleget tenni a sematikus kívánalmaknak: ezekből az évekből csupán rövid, a Csillagban megjelent, de később kötetből is kihagyott versek maradnak fenn.²⁹

Egyetlen tér kínálkozik számára, a dráma. Illyés tehát – és ezt a megállapítást csak ma érezhetjük túlzásnak – életveszélyes helyzetbe került: vagy szakít korábbi s ekkor már gyanúsán szemlélt népies irányzatával, vagy önmagát meg nem tagadva, ezt felhasználva csattanós választ ad. Talán ezért és így ötlött fel benne az *Ozorai példa* megírásának gondolata.³⁰

Ezt *Az élet hídjá* című színművéért már ekkor Kossuth-díj várományosaként emlegetett, s a kormány (de még inkább a párt) megbízásából fő-dramavizsgálóként (a Dramaturgiai Tanács vezetőjeként) tevékenykedő Háy Gyula kongresszusi felszólalása két oldalról is ösztönözhetette. Szerinte „millióknak hirdethetnék a ’48-as szabadsághősök dicsőségét”, ha Czibor János Gábor Áronról írott, 17 hónapja kész forgatókönyve³¹ filmmé lett volna, „de nem forgatták le, minden tervből kihagyták. A megokolás: a szabadságharcról másik forgatókönyv is készül, sokkal nagyobb írónk tollából. (...) [M]ég ma sincs kész forgatókönyve, tehát legjobb esetben egy év múlva lehet belőle

²⁸ *Kongresszus*, 281. Illyés naplójának későbbi, 1955-ös bejegyzése szerint tegezte Révait, de róla és Illés Béláról ugyanott azt írja: „Együttesen akár a halálot is megrendeznék, ha arra kapnak irányítást. S személyileg külön-külön közelebb vannak hozzám, mint egymáshoz.” *Naplójegyzetek 1946–1960*, 371.

²⁹ A Csillag 1951. májusi 5., augusztusi 8. és 1952. januári 1-jei számában a *Győztes, Jutalom, Októberi szél és Fűred, április* című versei láttak napvilágot – összesen (!) 45 sorban.

³⁰ A ’48-as események egyébként – saját felszólalásának tanúsága szerint – a dunapentelei úton is eszében jártak: „megnéztük Cecén azt a helyet, ahol Madarász László, Kossuth nagy rendőrminisztere nevelkedett”. *Kongresszus*, 147. Bármily furcsa is, de Madarász semmilyen forrás szerint sem volt miniszter, Kossuthé meg főképpen nem, hanem az Országos Honvédelmi Bizottmány rendőri és postaügyi osztályának vezetője 1848. szeptember 21-től 1849. április 14-ig. Lásd erről: Bölöny József, *Magyarország kormányai 1848–1992*, Bp., 1992, Akadémiai K., 38. és 185.

³¹ Az 1961. július 7-én öngyilkossá lett író, irodalomtörténész Gábor Áron című *filmregénye* nem valósult meg. Nem akármilyen érdekesség, hogy Illyés Gyula *Petőfi* című, a Szövetkezetek Országos Szövetsége által a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent könyvének utószavában Czibor János témánkat érintően a következőket írja Illyésről: „A felszabadulás után művészetének új fejezete kezdődött. Lírájának legszebb darabjai hangot adtak az újjáépítés örömeinek, és újra felmérték a puszták népének új életét (*Egy év, Szembenézve, Két kéz* – versek). Nagy sikerrel játszott filmjében (*Feltámadott [!] a tenger... [!]*) és drámáiban a magyar történelem forradalmi hagyományait szólaltatta meg *emelkedett színpadi művészettel* (*Ozorai példa*[,] *Fáklyaláng, Dózsa*).” Illyés Gyula, *Petőfi*, Bp., 1958, Szövetkezetek Országos Szövetsége k., 352. (Kincses Könyvek – Szövetkezeti Kiskönyvtár sorozat) (A kiemelés tőlem. T. G.)

film. Milyen bizalommal és lelkesedéssel írjanak tehát íróink filmet, amikor azt látják, hogy egy jólsikerült [!] forgatókönyvet félrelöknek csak azért, mert kilátás van egy másikra, más témával, ha ugyanabból a korból is, valamikor két vagy két és fél esztendő múlva?”³² A hallgatóság soraiban mindenki, de legfőképpen az érintett Illyés tudta, hogy róla van szó, és a bevezetőben már érintett, s valóban csak 1953-ban elkészülő *Föltámadott a tenger* című két-részes filmről.

A drámaíró és -ítész Háry névtelenségbe burkolt támadása mellett azt is kárhoztatta, hogy „felületes volt az anyaggyűjtésünk, kutyaftutában szedtük össze a tényeket”, ám ezenkívül „[a]z író kapcsolata a valósággal nem szorítkozhat csak anyaggyűjtésre; mély, személyes élményre van szükség”.³³ Még Révai felszólalásában is akadt fogódzó. „Azt mondja [Illyés]: nem tud időszerű lenni az, aki a jelenben nem látja meg a jövő elemeit. Ez szóról szóra igaz. Ez a megfogalmazás semmiben sem tér el attól, amit mi kívánunk és elvárunk a szocialista-realista irodalomtól, *megkövetelve tőle a realizmussal együtt a forradalmi romantikát.*”³⁴

A kiemelt félmondat maradéktalanul megvalósul majd a születendő alkotásban, amelynek már eddigre is kissé kalandos az előélete. Illyés a Nemzeti Színház fölkérésére több hónap óta foglalkozott a színpadi mű megírásának gondolatával. Leadott vázlata és az 1951. március 23-i dramaturgiai ülés szerint: „Illyés Gyula az *Ozori példa* című versének nyomán *vígjátékot akar írni* a szabadságharc idejéből. Nem helyes a tematika vígjátéki kezelése, viszont nem szabad elriasztani. Be kell hívni Illyés Gyulát, hogy Major, Gellért és Benedek beszéljenek vele.”³⁵ A márciusban hihetőleg holtpontra jutott vita az írókongresszus után a szerzőben más irányba fordult, megcsillantva kétséges helyzete gyors és talán egyedül lehetséges feloldását.

Két héten belül nemcsak a színházzal tárgyalt, hanem eljutott a Történeti Intézetbe is, ahol e témában a Tolna megyei levéltárát javasolták³⁶ számára kutatási helyként. Ehelyett inkább Tihanyba utazott, és onnét írt levelet Szekszárdra, Miszlai Istvánnak. A derék tanárember³⁷ földije és rajongója, noha csak 1945 óta ismeri őt személyesen, de legbensőbb titkainak tudója lehet. (Tanúság erre a költő naplójának 1946. március derekán kelt bejegyzése: „Mialatt Miszlai /sárszentlőrinci földim/ itt van, cseng a telefon. »Szűcs János úr kéreti szóra az író urat!« Aztán: »Szűcs János, főügyész... Nem vállalnád a népügyészi tisztelet Hóman ellen?« Nem.”³⁸)

³² Kongresszus, 177–178. (A kiemelés tőlem. T. G.)

³³ Kongresszus, 172.

³⁴ Kongresszus, 280. (A kiemelés tőlem. T. G.)

³⁵ Az interneten <http://www.bessenyei.hu/nemzeti2/doku9.htm#ozora> erről számottevő adatsor található. (A kiemelés tőlem. T. G.)

³⁶ *Szülőföld vonzásában. Illyés Gyula Tolnában*, összeáll. Hargitai Anikó, Miszlai Sarolta, Szekszárd, 1982, Tolna megyei Könyvtár k., 69. (A továbbiakban: *Szülőföld vonzásában*, ... o.)

³⁷ Miszlai István szerepelt 1936-ban a *Magyar jövő. Költők, írók, művészek antológiája*, szerk. Kóró Imre, Szinerváry György, Szeged, 1936, Szegedi Napló K., 1–2. köt., 96+48 o. első kötetében; s ugyanebben az évben a magyar könyvészet által nem jelzett önálló kötete is megjelent.

³⁸ *Naplójegyzetek 1946–1960*, 47.

„Kedves Pista! Feleségemhez írt soraid juttatták eszembe, hogy tanácsatlanságomban hozzád forduljak” – kezdődik a Miszlai Sarolta és Hargitai Anikó által kötetben is közreadott levél. „A híres ozorai csatáról kellene most bővebben írnom s ehhez kellene valamivel több adat, mint amit az ozorai pincészekre hallhat az ember. Sajnos, sehol semmi érdemleges feljegyzés. Úgy emlékeztem, hogy Csapó Vilmos, aki 48-ban a tolnai nemzetőrök kapitánya volt, írt valamikor erről egy füzetet, vagy folyóirat-cikket... Engem a csata népfelkelői része érdekelne... Nincs véletlenül Szekszárdon valami tolnai lokal-historikus? (...) Hálásan megköszönök minden adatot. Minél népibb, annál jobb.”³⁹

A lelkes Miszlai Istvánban nem csalódott: a május 15-i levél nyomán elvitte őt a dr. Hadnagy Albert levéltár-igazgatótól kapott – benső barátsággá váló – segítségig. Illyés a publikációkra nem egészen jól emlékezett, hiszen csupán Bodnár István (1863–1945) *Szabadságharcunk ozorai diadala* című 32 oldalas füzeté⁴⁰ jelent meg erről Szekszárdon 1937-ben, a Molnár Nyomda kiadásában. Hamarjában ezt küldi el neki Miszlai, mire válaszlevelében Illyés immár úgy emlékszik: „Bodnár füzetek nekem is megvan Pesten. Ezt tehát épp csak addig tartom itt, amíg egyszer át nem néztem.”⁴¹ Kapcsolatuk mélységére, de írói szemérmére is jellemző: csupán ekkor árulja el, mire kellenek az adatok. „Úgy látszik, az egész ozorai csatát nekem kell kitalálnom (egy szindarabhoz kellene), remélem, a valóságot lelem meg ezen az úton is.”⁴² Ez utóbbiról kíméletes szelídséggel fogalmazva is csak annyit mondhatunk: már akkor sem, s az időközben feltárt részletekkel pedig még kevésbé állja meg a szépirodalmi mű a történeti összevetés próbáját... Ennél csupán az 1966-ban, *A magyar irodalom történetében* közreadott Tóth Dezső-értékelés merészebb és hamisabb: „Illyés Gyula két történelmi drámája az 1848-as szabadságharc világát idézte. A megoldás sikeressége összefüggött azzal, hogy népi demokratikus fejlődésünk lehetővé tette Illyés számára a magyar történelmi múlt lényegének reális, teljes feltárását...”⁴³ Ha ezt szegény szerző tudhatta volna 1951-ben! A félbeszakított mondat második fele azonban közel jár a valósághoz. Összefüggött „... azzal is, hogy »népi« szemléletének korlátai nem vagy alig, erényei pedig hiánytalanul érvényesülhettek olyan történelmi pillanat kapcsán, amelyben a nemzetté váló nép elsősorban a parasztságot jelentette, amelyben a politikai haladás számára a parasztság adhatta a biztosítékot”, s így „ábrázolja a paraszti öntudat honvédó öntudattá való fejlődését s teremt vezetésre hivatott népi hőst”.⁴⁴ Ez a főszereplő Börzsök Józsefben – a megformáló Bessenyei Ferenc hatásos alakításában, Mészáros Ágival karjaiban – a bemutató utáni héten már

³⁹ *Szülőföld vonzásában*, 69–70.

⁴⁰ Az ekkoriban megjelent *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*, szerk. a Történettudományi Intézet munkaközössége I. Tóth Zoltán vezetésével, Bp., 1950, Akadémiai K., 109. egyedül Bodnár István füzetét említi, egyetlen hírlapi vagy folyóiratcikket sem.

⁴¹ *Szülőföld vonzásában*, 71.

⁴² Uo.

⁴³ Tóth Dezső, *A felszabadulás utáni magyar irodalom (Vázlat). A magyar irodalom 1948–1953. A dráma*, in: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, szerk.: Szabolcsi Miklós, Bp., 1966, Akadémiai K., 6. köt., 1024.

⁴⁴ Uo., 1024–1025.

megjelent az akkoriban egyetlen ilyen jellegű sajtóorgánium, a Színház és Mozi címlapfotójaként is.⁴⁵

Pedig a bemutatóig sem volt egyszerű a mű útja. A Bessenyeiről szóló internetes oldalon olvassuk: „Az eredeti történet nem is futotta három felvonásra, a másodikkal befejeződött. Gellért és a dramaturg, Benedek András unszolására fogott hozzá Illyés a harmadik felvonáshoz, melyet így hármásban hoztak létre.”⁴⁶ Csupán 1952. március 2-án véglegesíti a színház, hogy az ötletet és utóbb címet adó vershez személyesen is kapcsolódó Gellért Endre, valamint Vadász Ilona rendezik meg Ádám Ottó (még főiskolai hallgató) segédletével. Illyés személyes előadásában már az olvasópróba zajlik április 11-én, de előtte még Ozorára is ellátogatnak a szerzővel a rendezők. A bemutató előtt éppen egy hónappal az Írószövetség megvitatta „Illyés Gyula új drámáját, a »Hazafiságot«. [!] Végül mind az író, mind a jelenlevők megegyeztek abban, hogy a darab címét helyesebb, ha megváltoztatják az eredeti »Ozorai példa« címre.”⁴⁷

Akad más változtatás is, melyet még a színmű első kiadása – a pazar szereplői gárda felsorolása után – pontosan közöl. „A színi előadásokon a cselekmény gyorsasága végett néhány részlet kimaradt. Ezeket a nyomtatásban szögletes zárójel mutatja.”⁴⁸ Hallatlanul jó érzéke lehetett a rendezőnek, ha ezt a 100 oldalas drámából mindössze két-három oldallal el tudta érní. Igaz, talán fölöslegesen adna továbbgondolásra alkalmas ötletet és gondolatcsírát a zsellérek, parasztok orvvadászatára utalni,⁴⁹ vagy a „dédelgető haza” kapcsán megjegyezni: „Már akit dédelgetett!”⁵⁰ Ennél jóval inkább „lassíthatta a cselekményt” Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy töprengése: „Minden jó magyart megkísért a gond, hogy nem kivesző néptörzs fia-e e sok bukás, hullás, kudarc után! Évek óta az elítéltetésnek ez a mellszorító nyomása most először engedett rólam, – közöttük.”⁵¹ Minderre a herceg megjegyzi: „Mondják, Franciaországban a szolgák a rendbontás eszméit maguk közt elménckedő uraiktól tanulták”,⁵² amire az I. tiszttel így tromfol: „Mintha látnék itt is ilyen tanítványt.”⁵³ Ugyancsak Csapó szövegéből marad ki az előbbi gondolatát továbbfűző mondat: „Bízva bízom abban, az életünket merem tenni arra, hogy nemcsak megmarad, már: boldog is lesz ez a szorgalmas, ügyes, hős magyar nép!”⁵⁴ Holmi nemes, még ha szabadsághős is, az 1950-es években ne dicsérje atyáskodóan a népet... Ez amúgy is afféle veszélyes terület, főleg amikor a lehetséges visszatorlásról zajlik a vita a forradalmár és a félnék, jogait féltő (Illyés drámabeli megfogalmazása szerint „kékfestőgyáros”, tehát mezővárosi polgári származású) frissen

⁴⁵ Színház és Mozi, 5. évf. 22. sz. (1952. máj. 30.), 1.

⁴⁶ Interneten: <http://www.bessenyei.hu/nemzeti2/doku9.htm#ozora>

⁴⁷ Esti Budapest, 1952. ápr. 23., 4.

⁴⁸ Illyés Gyula, *Ozorai példa. Színmű három felvonásban*, Bp., 1952, Szépirodalmi Kvk., 111. (A továbbiakban: *Ozorai példa*, ... o.)

⁴⁹ *Ozorai példa*, 69.

⁵⁰ *Ozorai példa*, 70.

⁵¹ *Ozorai példa*, 96.

⁵² *Ozorai példa*, 97.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Ozorai példa*, 99–100.

kinevezett tiszt között. „Hettyey: S mégis a népé lesz a győzelem. Lénárt: Az izgatók büntetése: kötél. Hettyey: És mégis a népé lesz a világ. Lénárt: A »nép« legelőször magukat falja fel! Hettyey: Csak azt, ki nem lesz jókor maga is nép!”⁵⁵ Utólag – a magyar történelem hamarosan bekövetkező fordulatainak tükrében – nem akármilyen reálpolitikai előrelátást sejtetnek e sorok, és persze a cenzori törlés is.

Könnyen belátható: e gondolatok valóban végzetesen lelassítanák a dráma menetét... A már idézett Bessenyei internetoldalon megtalálhatjuk azt: „a ránk maradt rádiófelvétel önmagában is bizonyítja, hogy Illyés darabja nem jó, az idézett dramaturgiai jelentés pedig azt, hogy az előadás nem a színház vagy a színészek munkája, hanem az alapanyag gyengeségei miatt nem sikerült igazán. Ezt bizonyítja egyébként az a már említett tény is, hogy *Az ozorai példát* (Miskolc és a Főiskola kivételével) *soha többet* nem játszotta egyetlen színház sem, pedig akkoriban szokás volt, hogy a vidéki színházak a fővárosban bemutatott darabokat tűzik műsorra. Viszont Illyés Gyula ekkor – is – a párt kedvence,⁵⁶ darabja politikai sablonosságával tökéletesen megfelel a kor szemléletének: elnyomott parasztok, ostoba, áruló, gyáva arisztokraták, áruló Görgey, egyszerű hősies nemzetvédők.”⁵⁷ Talán éppen ezeket az *erényeket* jutalmazták akkoriban Kossuth-díjjal...⁵⁸

Azt is mulatságos tudnunk, s persze nem sejtjük, vajon Illyés is tudatában lehetett-e ennek, hogy a Nemzeti Színház előadásán a valódi ozorai diadal mibenlétéről tanulmányt írt Bodnár István fia, Jenő is a darab egyik szereplője. Ő, ha nyilvánvalóan ismerte is a valóságos történeti hátteret, aligha mert erről szólni. Ugyanígy hallgatható Görgey a *Fáklyalángban* még 1952-ben folytatódó és kiteljesedő leárusításáról Kosáry Domokos, aki másfél évtizeddel előbb könyvben tisztázta a hős tábornokra kent gyalázat hamisságát. Arra pedig már végképp nem gondolt senki, vajon mi indíthatta a szerzőt a pozitív kicsengésű színmű megírására.

Illyés időközben a kongresszuson feszegetett és számonkért termelősövetkezeti mozgalommal kapcsolatban is behozhatatlan előnyre tett szert. Tóth Lajos visszaemlékezése szerint a bemutató évében Rácegresen megalakult a tsz. „Egy alkalommal beszélgettünk Balaskó Lajos⁵⁹ barátommal, felvetődött,

⁵⁵ *Ozorai példa*, 102.

⁵⁶ Ez az utóbbi megállapítás a fenti adatok tükrében egészen nyilvánvaló túlzás, hacsak párhuzamba nem állítjuk Buharinnal, akit hasonló epitheton ornansszal illettek Sztálin idejében – nem sokkal kivégzése előtt.

⁵⁷ Interneten: <http://www.bessenyei.hu/nemzeti2/doku9.htm#ozora>

⁵⁸ A Magyar Történelmi Társulat égisze alatt 1951-ben s 1953-ban megjelent *A magyar nép története* (Bp., Művelt Nép Kvk.) – mely egyértelműen árulónak mondja Görgeit – élő szerzői Kossuth-díjat kaptak.

⁵⁹ A megalakult tsz megválasztott elnöke. Később Rácegres megmaradásához Illyés segítségét kéri 1953-ban, mire az író „Dobi István, Erdei Ferenc és Mihályfi Ernő társaságában megjelent Rácegresen”. „...1955 nyarán Rákosi Mátyással látogattak Rácegresre. Megtekintették a tsz állatállományát, melyeket [!] az új gazdák vittek be a közösbe. A bevitt tehének, lovak, nem voltak egyöntetűek. Éppen ezért Rákosi nemtetszését nyilvánította. A vendégeket az egyik család kacsapörkölttel kínálta meg...” *Szülőföld vonzásában*, 61.

hogy mi is legyen a szövetkezet neve, kiról is nevezzük el. Hát kiról? Illyés Gyuláról. Mivel a címe nálam volt, írtunk egy levelet a termelőszövetkezeti tagok nevében is, kértük hozzájárulását a név felvételére. Gyula bácsi mondhatnám postafordultával küldte a választ, illetve beleegyezést, azzal a megjegyzéssel, hogy élő embereket nemigen szoktak névadóként felhasználni.⁶⁰ A fentieket mérlegelve: Illyés nem volt abban a helyzetben, hogy nemet mondhasson... Az pedig már szinte a mesék birodalmába tartozik, hogy 1961-ben megalakult, s két évig működött is az Ozorai Példa nevű termelőszövetkezet, amely aztán 1963-ban több tsz-szel Egyetértésként egyesült.⁶¹

Zsögödi Nagy Imre rajza Illyés Gyuláról 1956 novemberében

(Forrás: Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956-1957 /továbbiakat lásd: Napút 2018/6.sz. 119.o./)

⁶⁰ *Szülőföld vonzásában*, 60. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy téves Dobos Gyula állítása: „Az itt élők és az Illyés család számára természetes, hogy Illyés halálát követően, 1985-ben elsőként az országban az ozorai összevont Oktatási és Közművelődési Intézmények névadója Illyés Gyula lett.” Illetve ugyanitt, de más összefüggésben írja: „1985. október 31-én ünnepléses külsőség közepette az országban elsőként vette fel az iskola Illyés Gyula nevét.” In: Dobos Gyula, *Ozora*, szerk. Gaál Attila, Arcanum adatbázis. *Száz magyar falu könyvesháza*. (A kiemelések tőlem. T. G.)

⁶¹ Somi Benjaminsz, *A termelőszövetkezeti mozgalom győzelme Tolna megyében (1959–1961)*, in: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, szerk. K. Balog János, Szekszárd, 1978, Tolna Megyei Tanács Levéltára k., 8. köt., 368.

Filep Tamás Gusztáv

Gáli József életei, halálai¹

Az 1956 után egyedülként halálra ítélt magyar írónak² az életműve ugyanolyan fontos, mint a sorsa. A legegységibb antikarrier-történet az övé; nem *el-felejtettük* őt: 1989 előtt jóformán csak műfordítóként lehetett jelen a magyar kulturális közegben, s eredeti műveivel később sem került be a kánonba. Nem is kerülhetett – ennek alapfeltétele lett volna munkáinak hozzáférhetővé tétele, kötetekben való kiadása, de sem a színdarabjai, sem a novellái nem jelentek meg a demokratikus korszakban (sem) könyv alakban,³ csak egy szép válogatás a meséiből, *A hét bölcső fája*,⁴ Tarbay Ede szerkesztésében; könyvesboltokban viszont ezt sem láttam, a kiadó helyiségében sikerült megvennem akkoriban. Nem változtatott ezen az állapoton Gáli történelmidokumentum-értékű *Szabadsághegy* című drámájának 1990-es, a veszprémi Petőfi színházbeli bemutatása – az pláne nem, hogy 1956 ötvenedik évfordulóján a József Attila Színház nem az eredeti szöveget, hanem Darvasi László a történet alapján írt munkáját vitte színre –, sem a *Válás Veronában* című, 1973-ban betiltott darabjának felolvasó-színházi bemutatója a Szegedi Nemzeti Színházban, 2005-ben. Sokan olvastak az ő fordításában megjelent német – régóta klasszikus vagy mára azzá vált – műveket, de (tapasztalataim szerint) a fordító nevét számtalan stílbravúrja ellenére sem jegyezték meg. Néha föltűnnek Gáliról szóló emlékszövegek, kortársi visszaemlékezések, s amennyire örülhetünk ezeknek, éppannyira bosszantó, hogy

¹ A tanulmány első része ugyanezzel a címmel megjelent a Bárka című folyóirat 2016. 5. számában.

² Gáli József ugyanabban a perben halálra ítélt barátja, Obersovszky Gyula szabadulása után verseket és prózát írt; 1981-ben reprezentatív verseskötete – *Azt megírni nem lehet* – Münchenben, az Aurora könyvek sorozatában jelent meg, a fordulat után több irodalmi művét adta ki itthon (egyet valószínűleg már 1987-ben, hely és idő megjelölése nélkül) – de 1956-ban újságíróként tartották számon.

³ A szöveg megírása és a nagyváradi konferencia után jelent meg Gáli novellákat és három színpadi művet tartalmazó kötete: Gáli József, *A püspök madarai*. Összeállította és a szöveget gondozta: Pályi Márk. Utószó: Márton László. Kalligram, Budapest, 2017, 396 p. Tavaly film is készült Gáliról e sorok írójának közreműködésével: *Afriikai fóka – Töredékek Gáli Józsefről*, 70 perces dokumentumfilm, 2017. Rendező, operatőr, vágó: Tóth Péter Pál. Szakértő, riporter: Filep Tamás Gusztáv. Producer: Buglyá Sándor. Szereplők: Balla Margit, Boldizsár Péter, Csengery János, dr. Erdész Ádám, Gáli Ádám, Gáli György, Galkó Bence, Dr. Kalmár Péter, Kováts Albert, Lukácsy András, Márton László, Máté Gábor, Ständeisky Éva, Stauder Mária, archív felvételről: Obersovszky Gyula. Támogató: 1956-os Emlékbizottság. Gyártó: Dunatáj Alapítvány, Manas Bt.

⁴ Gáli József, *A hét bölcső fája*. Válogatott mesék. A meséket válogatta és a kötetet szerkesztette: Tarbay Ede. Józsa Pál rajzaival. Egyházfórum, Budapest, 2000 (Egyházfórum gyermekkönyvei), 78 p.

sok esetben kevesebb tárgyi ismeret rejlik bennük az életműről, mint amit már 1986-ban is lehetett tudni.⁵ Az emlékezők sokszor újramesélik életútját – igaz, ez önmagában is tragédiasűrítmény –, a szövegekig azonban ritkán jutnak el. Művei közül általában két mesejátékát, két drámai művét és egyetlen – halála után megjelent – novelláskötetét szokták megnevezni. Az utalt drámák kapcsán rendszerint nem írják le, hogy nyomtatásban mindegyikük olvasható. Egyéb írásairól is ritkán esik szó – ezért is döntöttem úgy, hogy a néhány untilg ismert címen kívül minél több Gáli-írást megnevezek, köztük a pályakezdet feledésbe merült darabjait, amelyek közül ez idáig például két színdarabnak a szövege nem került elő. Írásom háromfelé tagolódik; magam is igyekszem röviden összefoglalni az író életútját, kitérve néhány 1956-os faktumra; leírom, amit pályakezdetéről tudok, végül – részben kéziratban maradt – drámai műveit próbálom meg pár mondatban egy lehetséges struktúrába rendezni. Utalva közben egy elkövetkezendő módszeresebb kutatás legsürgetőbb feladataira.

1

Gáli József körül, több embernek való múltja, az őt ért csapások és az alkata közötti szembetűnő ellentmondások ütközése folytán szűk körben legenda képződött, ez abból ered, hogy két nagy, egymás elpusztítására (is) fegyverkező ideológia tört az életére, noha alapjában véve meseíró s szinte mesehős volt: más emlékezőkkel egybehangzóan az 1956 után szintén börtönviselt Földes Péter tömören így jellemezte őt: „membránérzékenységgű, törekeny figura, csiszolt intellektus, kulturált és gazdag lélek”.⁶ Az életút fordulatait nehéz pár mondatban összefoglalni; ezt egyébként az *Új magyar irodalmi lexikon* a szűk terjedelem kalodájában feszegető szócikke⁷ példaszerűen megtette. Az író a társasági folklóron keresztül megőrződött vallomásain, kortársi visszaemlékezéseken, a recepción kívül Gáli novellái képezhetnek ehhez fontos forrást. Mindezekből átmehetett valami a köztudatba, de egy-egy tisztázatlan adat is továbböröklődik.

Az általános képben ott van Gáli születési helye és éve – 1930, Gyula (töb-
bek között Erkel Ferenc szülővárosa) –, s édesapja nevének, hivatásának meg-
jelölése: Gáli Géza a gyulai tudószanatórium igazgató-főorvosa volt, nemzet-
közi hírű szakember, Tisza Kálmán özvegyének kezelőorvosa, a Ferenc József
Rend lovagkeresztjének birtokosa, „konzervatív, nemzeti érzelmű” legitimista;
felesége, dr. Ehrenreich Mária fül-orr-gégész szintén a szanatóriumban dolgo-

⁵ Ekkor írtam rövid cikket az Egyetemi-főiskolai Tanács folyóiratába – a kéziratban maradt fontosabb színpadi Gáli-művek ismeretében: Filep Tamás, *Vázlattöredék Gáli József drámáiról*, *ef-Lapok*, 1986. 1. szám, 20–21.

⁶ Csalog Zsolt, *Konyak és vodka. Földes Péter*, Budapest, 1986, in: uő, *Doku 56. Őt portré a forradalomból*, Unió Kiadó, [Budapest], 1990, 252.

⁷ St. M. [Stauder Mária], *Gáli József*, in: *Új magyar irodalmi lexikon* [1. köt.] A–Gy. Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000, 703.

zott.⁸ „A Viharsarok számtalan tüdőbetege gyógyult a két orvos keze alatt, s a gyulai szanatóriumot és Gáli doktor urat, meg a feleségét még ma is emlegetik nálunk is a faluban, s a környékén mindenütt, ahol olyan emberek élnek, akiket a magyar népbetegségek legpusztítóbbjából, a tuberkulózisból gyógyítottak meg Jóska szülei” – emlékezett rájuk Angyal István, az 1956-as forradalom szimbólummá vált alakja.⁹ Az eredetileg izraelita család katolizált, Gáli József keresztapja az édesapjával K. Cseh Edit szerint „mély, baráti kapcsolatot” ápoló – 1997-ben boldoggá avatott – Apor Vilmos báró gyulai apátplébános volt, akit 1941-ben Győrben püspökké szenteltek, 1945 tavaszán pedig szovjet katonák meggyilkolták, amikor „díszbe öltözöttek” eléjük állva védte a főpásztori rezidencián meghúzódó (részben a nácik és a nyilasok elől elbújtatott) nőket.¹⁰ A család 1944-ben nem kapott mentesítést, az író bátyja kivételével – aki munkaszolgálatosként halt meg – minden tagját Auschwitzba deportálták. A koncentrációs táborokból (ő maga egyik novellájából kikövetkeztethetően Németországban szabadult fel, nem Auschwitzban) egyedül Gáli József tért haza, bár már az első napon áldozatául eshetett volna a lengyel zsidó fürdőszolgák fanatizmusának, akik agyon akarták verni, mert nem volt körülmetélve; Angyal István mentette meg, akivel ekkor találkozott először, hogy aztán a negyvenes évek végén, az ötvenes évek első felében elválaszthatatlan barátok, a forradalom leverése után pedig fegyvertelen fegyvertársak legyenek.¹¹ A légerek felszabadulása után túlélő gyerekekből cirkuszt szervezett, így indultak haza, a produkciókért kapott élelemből tartva fenn magukat.¹² Hazatérése után a pannonhalmi bencéseknel, majd szülővárosa katolikus gimnáziumában tanult; az utóbbiban – gondolom, mint árva – tandíjmentességet élvezett.¹³ Érettségije után a fővárosban a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg szakára járt, ahonnan 1949-ben kizárták mint osztályidegent (formailag mint alkalmatlant). Egy zöldség-gyümölcs boltban kezdett dolgozni; húszévesen megírta *Erős János* című mesejátékát, s minthogy ekkor már az uralkodó osztályhoz tartozott, a darabot bemutatták, írója tehetségét József Attila-díjjal ismerték el – őt magát pedig visszavették a főiskolára. Diplomamunkája, a *Szabadsághegy* című dráma a személyi kultusz első színpadra vitt ábrázolása, 1956. október 6-án volt a premierje a József Attila Színházban – rendezője Benedek

⁸ K. Cseh Edit, *Egy katolikus a holokausztban. Gáli Géza tudószanatóriumi főorvos és családja története*, in: *A holokauszt Békés megyei történeteiből. A Magyar Nemzeti Levéltár 2014. június 12-i, gyulai konferenciáján elhangzott előadások*. Szerkesztette: Erdész Ádám és Kovács Tamás, MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2014, 77–86.

⁹ Angyal István, *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 287.

¹⁰ Lásd róla: Gáli József, *A püspök madarai*, in: uő, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest], 1981, 122–158.

¹¹ Gáli József, *Farkaskutyák*, in: uő, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, i. m., 117–121. Lásd még a kötet címadó novelláját: 159–[201.]

¹² Gáli József, *Címszavak egy önéletrajzi lexikonból*, in: uő, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, i. m., 62–64.

¹³ A gyulai Róm. Kat. Karácsonyi János-Gimnázium Évkönyve az 1946–47. iskolai évről. Szerkesztette: Deméndi Sándor, 15.

Árpád, főszereplője Gobbi Hilda volt, s a nézőközönségben ott ült Nagy Imre. A jóval korábban kítűzött bemutató időpontjára „kiderült”, hogy Rajk László mégsem volt imperialista ügynök és hazaáruló; újratemetését – amelyen Gáli és baráti köre is részt vett – éppen az aradi vértanúk emléknapján rendezték meg, s innen – a közlemékezet szerint – a potenciális ellenzék tagjai a volt és leendő miniszterelnök vezetésével átvonultak a bemutatóra.¹⁴ A recepció tanácstalan, vagy inkább – más-más módon – túlságosan magabiztos abban a kérdésben, hogy 1956 októberében hányszor adták elő a *Szabadsághegyet*.¹⁵ Gondolom, elfogadhatjuk Kalocsai Tibor adatát, aki 1957-ben kereste föl az író a rabkórházban, hogy rajta keresztül dokumentálhassa az írástudók áru-lását – cikke utolsó bekezdése üzenet azoknak is, akiknek „írói-politikai magatartása” készítette elő például Gáli útját a vádlottak padjáig. Kalocsai nyilván felkészült „tárgyából”, hiszen már cikke címében is a drámai mű és a drámai sors párhuzamával manipulál. Szerinte: „A drámát mindössze hatszor láthatta a közönség... azután kirobbant október 23... Néhány nap múlva a magyar dráma »új üstökösét« az *Igazság* című ellenforradalmi lap egyik szerkesztői székében láthatjuk, *Obersovszky* mellett...”¹⁶

Hogy mit csinált Gáli a forradalom alatt, azt elsősorban decemberi kihallgatásainak jegyzőkönyveiből tudhatjuk.¹⁷ Október 23-án részt vett a tüntetéseken, ott volt a Petőfi téren, a Bem téren, a Parlamentnél és a rádiónál. Itt, miután megszólaltak a fegyverek, elszakadt barátaitól, Angyal Istvánéktól, a Szentkirályi utcában csatlakozott két sebesültszállítóhoz, akik a Trefort utcai OTI-ba vittek egy sebesültet, s 24-én reggel 6 óráig velük maradt, segített a sebesülthordásban. Október 24-e és 31-e között a Péterfy Sándor utcai kórházban tartózkodott, közben 26-án vagy 27-én (úgy látszik, erre nem emlékezett pon-

¹⁴ „[...] kevesen tudják, hogy a demonstráció este épp a József Attila Színházban folytatódik. Szinte a temetésről mentek a meghívottak a Szabadsághegy premierjére. Ott volt Nagy Imre és Rajk Júlia, Donáth Ferenc és Haraszti Sándor. Ott a forradalom majdani vezérkarának jó része. Volt Györfly-kollégisták, nékoszosok, Vámház tériek. [...] A közönség legnagyobb része fiatal: egyetemisták, színművészeti főiskolások, ifjú színészek. [...] A teremben felforósodik a hangulat. Szerepel a darabban egy karhatalmista, még hozzá ávós egyenruhában. Olyan a légkör, hogy attól kell tartani: meglinceslik. A színészt végül barátja, Fejes Endre egy hátsó kapun szabályszerűen kimenekíti az épületből.” Lukácsy András, *Felismerem-e Angyal Istvánt? Levelek fiának, Németországba*, Magvető Kiadó, Budapest, 1990, 90.

¹⁵ Vö.: „Érdekes, hogy egy nem is olyan régi esemény megtörténének hogyanjában mennyire nincs konszenzus. Barta András, a Magyar Nemzet kritikusa szerint a *Szabadsághegyet* mindössze hatszor-nyolcszor adhatták elő. Csurka István – bármilyen furcsa most: Gáli barátja, egykor a főiskolán osztálytársa – szerint a premier volt a darab egyetlen előadása. A dráma 1990-es veszprémi felújításának kritikusa szerint Gáli darabját az október hatodik *nyilvános főpróba* után (Rajk és társai temetésének napja) azonnal betiltották.” Kőszeghy Péter, *Szűnyogok és nemeskócsagok*, Szombat online, 2016. 04. 09., <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/szunyogok-es-nemeskocsagok> (Letöltés ideje: 2018. 05. 30.)

¹⁶ Kalocsai Tibor, *Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott*, Magyarország, 1957. 5. szám, 16.

¹⁷ Főleg: ÁBTL -3.1.9. – V- 143660/150–156. Jegyzőkönyv Gáli József gyanúsított kihallgatásáról. Budapest, 1956. december 11.

tosan) bement a munkahelyére, az Állami Faluszínházba. Onnan visszatérve találkozott Angyallal, a Tűzoltó utcai felkelők vezetőjével, akinek később szintén a kórház lett a „főhadiszállása”, s aki megkérte, hogy vegye át tőle a röplapkészítés irányítását. A kérdésre, hogy ki írta a szöveget, Gáli ezt válaszolja: „A röplapok szövegét Angyal Istvánnal közösen készítettük.” November 1-jén a Színház- és Filmművészeti Szövetségben tartózkodott; itt tudta meg, hogy beválasztották a forradalmi bizottságba. Részt vett az Állami Faluszínház társulati ülésén is, ahol szintén a forradalmi bizottság megválasztása volt soron. Ebbe is beválasztották; ő lett a Színház- és Filmművészeti Szövetség és az Állami Faluszínház forradalmi bizottsága közötti összekötő. A faluszínházban továbbá színházi tanács is alakult, s ő ennek is a tagja lett; céljuk a színházi munka beindítása volt. November 4-én, a második szovjet támadás napján felkereste az Igazság című (forradalmi) lap szerkesztőségét a New York-palotában, ott maradt, s 5-én, 6-án és 7-én – amíg többé-kevésbé folyamatosan lötték őket az utcáról – ő végezte a szerkesztői munkát, a cikkeket pedig Molnár Lászlóval ketten írták. Föl is sorolja, milyen írások jelentek meg tőle a lapban: az első napon a szovjet beavatkozást elítélő vezércikk, másnap a *Szabadsághegy* nagymonológja, a harmadikon a *Rádió a bunkerban* című tárcs. Jegyzőkönyvbe mondja, milyen szerepe volt a már illegális Élünk című lap szerkesztésében és sokszorosításában, szól az általa fogalmazott röplapszövegekről, tételesen megnevezi saját cikkeit, és azokat is, amelyeket nem vállalhat, mert bár első változatuk tőle származott, szövegük, míg az utcára kerültek, olyan beavatkozásokat szenvedett el, amelyek az ő szemléletétől idegenek. A jegyzőkönyv szerint december 7-én vették őrizetbe (más hivatkozásokban december 5-e és 6-a szerepel, de úgy látszik, ez a dátum a hiteles).

A két lapban megjelent írásai a jegyzőkönyvben foglaltak ellenére ez idáig azonosíthatatlanok. Bár mindaz, amit mond, hihető, vallomása őszintének látszik, talán mégsem tekinthetjük akaratlan legendaképzésnek, amit Eörsi István állít memoárjában. Eszerint Gáli magáénak vallotta az Élünk mindazon cikkeit, amelyeknek szerzőjét a vizsgálatot folytatók nem tudták azonosítani.¹⁸

Az Élünk illegális munkájának legszemléletesebb eredménye a december 4-i nőtüntetés szervezése volt; az ötletgazdákat a lapban közölt felhívás nyomán utóbb könnyű volt azonosítani, de például az indiai képviselő vezetője már aznap kitalálta, hogy az alkotó értelmiség állhat mögötte; jelentésében olvasható: „Nem tudom, ki adta az ötletet, de gondolom, hogy az egyetemisták, az értelmiségiek és az írók keze lehetett benne.”¹⁹ A dokumentumot közlő kötet szerkesztője jegyzetben meg is nevezi őket: a tüntetést Gáli, Obersovszky és Eörsi kezdeményezte, az Élünk révén.²⁰

Sőt, ezt az új rendszer sajtója is nyilvánvalóvá tette, még a per idején. 1957 áprilisában a Magyarország idézett szerzője tartott tanmesét a szerinte tévútra váltott íróról, aki „a fasiszmus áldozatából” lett a „fasiszták szövetségese”. A bizonyítékok között első helyen szerepelnek az Élünk cikkei, többek között az is,

¹⁸ Eörsi István, *Emlékezés a régi szép időkre*, Napra-Forgó Kft., 1989, 34–35.

¹⁹ Rahman ideiglenes indiai ügyvivő jelentése a nőtüntetésről, 1956. december 4., in: 1956. Szerkesztette: Szakolczai Attila, Osiris Kiadó, Budapest, 2006 (Nemzet és Emlékezet), 350.

²⁰ Uo., 353.; 732.

amelyik „a magyar asszonyokat és lányokat a december 4-i tüntetésre buzdítja” – aztán Kalocsai a lap és Gáli ügyét összekapcsolja a Tóth Ilona által állítólag elkövetett „gyilkossággal”.²¹ Az egyenleg:

„Drámájának egy negatív figurája az mondja: »Ha ember az ember, legyen következetes a hazugságban is«. Nos, Gáli következetes maradt – az igazságkeresés igényével – a nagy hazugsághoz, hogy a farkas az bárány, hogy a kommunisták, a Szovjetunió ellen is lehet építeni a szocializmust, hogy fasiszta gyilkosokkal is lehet »tisztá rendszert« teremteni. Gáli elárulta saját darabjának hőseit, az ártatlanul meghurcolt kommunistákat is, hiszen ezek a becsületes emberek – néhány renegátot kivéve – ezernyi megpróbáltatás, szenvedés után sem támadták hátra szülőanyjukat, a népet, a pártot, hanem tiszta szívvel, felemelt fejjel, tengernyi nehézség közepette a legnehezebb, de legnemesebb feladatot választották: felemelni, megtisztítani a hibák, az ellenforradalmárok csizmájának véres nyomaitól, az árulók hitszegésétől beszennyezett forradalmi zászlót – a párt zászlaját!”²²

Az 1956-os forradalomban és az annak leverését követő illegális munkában való részvétele miatt Gáli Józsefet decemberben letartóztatták tehát, s első fokon egy év börtönbüntetésre, másodfokon, Obersovszkyval együtt, halálra ítélték – a történeti kutatások elmélyülésével egyre sötétebbé váló, bizonyosan konstruált Tóth Ilona-perben. (Az elsőfokú ítélet után állítólag egészségügyi okokból egy időre hazaengedték – de még aznap vagy másnap újra elhurcolták.) Nyugat-európai vezető értelmiségiek, világhírű művészek tiltakozása – Obersovszky Gyula az alábbiakat nevezi meg azok közül, akik valamiképpen kiálltak mellettük: Joliot-Curie, Picasso, Aragon, Camus, Hemingway, Dreiser, Howard Fast, Priestley²³ –, Bertrand Russel fenyegetőzése – hogy lemond a Békevilágtanács elnökségéről – s a nyugati tömegtüntetések nyomán (de talán azért is, mert a döntéshozók maguk Drámájának egy negatív figurája az mondja is ráébredtek, hogy elgaloppírozták magukat) az ítéleteket megváltoztatták, Obersovszky ekkor kegyelemből életfogytiglant, Gáli tizenöt év börtönbüntetést kapott – majd 1961-ben amnesztiával szabadult. Esküvőjére – az

²¹ Tóth Ilonáék peréhez lásd: Kiss Réka – M. Kiss Sándor, *A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikum*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2007; Szakolczai Attila, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*, doktori értekezés, <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14974>, (Letöltés: 2018. 07. 30.) A kutatásai végösszegéről: „Munkám elsődleges eredménye annak bizonyítása, hogy az a gyilkosság, amelyért Tóth Ilonát és két vádlott-társát, Gönczi Ferencet és Gyöngyösi Miklóst halálra ítélték, nem történt meg. Az csupán egy ötvenhetes történet, amelyet különböző hírekből és híresztelésekből kiindulva kreált a politikai rendőrség. Következésképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós is ártatlan a terhükre rótt gyilkosságban. Tehát az M. Kiss Sándortól az »ellenforradalom« alapmítoszájának nevezett két történet (a Köztársaság téri atrocitások és a Kollár-gyilkosság) közül egyik sem alapul a valóságon.” Szakolczai Attila, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Tézisek a doktori értekezéshez, <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szakolczaiattilatezis.pdf> (Letöltés: 2018. 05. 30.) Az ezzel ellentétést véleményt Eörsi László képviseli markánsan.

²² Kalocsai Tibor, *Két dráma. Hogyan lett egy tehetséges íróból vádlott*, Magyarország, 1957. 5. szám, 16.

²³ Obersovszky Gyula, *Piros levelek*, Press-Art, [Bp.], 1989 (Kis Újság Könyvek), 24–25.

állapotot – dr. Káldor Verával a halálos zárkából vezették elő, utána feleségét is egy cellába vitték vissza; őt szintén több évre elítélték a forradalomban való részvétele miatt.

De az eredeti ítélet egy másik szinten, a nem totális, de nyilvánvaló elhallgattatás évtizedeiben véglegesült.

Az idézett lexikonszócikk szerint Gáli előbb munkanélküli volt, majd az OSZK Színháztörténeti Tárában kapott állást 1975-ös, szívbetegsége miatti nyugdíjazásáig. Amikor azt mondom, hogy haláláig nem kapott helyet saját műveivel az irodalomban és az irodalmi életben, ezt nem cáfolja, hogy *A tűz balladája* című mesejátékát 1967-ben a Bartók Gyermekszínház bemutatta, 1972-ben pedig tévéjátékot készítettek belőle, s az év karácsonyán, szenteste délutánján sugározták. Elkészült színpadi művei közül e mesejátékon kívül három apróbb megjelenhetett – de csak a Népművelési Propaganda Iroda nem nyomdai úton sokszorosított kiadványaiban –, egész estés, *Válás Veronában* című színművét – egyetlen, 1973-as, a Visegrádi Színházi Napok keretében tartott amatőr színházi előadása után – betiltották. Egyetlen novelláskötete 1981-ben, néhány hónappal halála után jelent meg, utolsó színdarabját, a vésztoi köztársaságról írott *A suszter országát* pedig csak 1983-ban mutatta be a miskolci színház (megváltoztatott, *Daliás idők* címmel). A belügy figyelme nem lankadt iránta: „Természetesen szabadulása után folytatták a titkos ellenőrzését – a neve 87 dossziében fordul elő a Történeti Levéltár adatbázisa szerint.”²⁴ További kutatásokat igényel tehát, s akár önálló tanulmány tárgya lehetne (ha volna hozzá adat), hogy hogyan, milyen megfontolásokból, milyen titkos döntések alapján tartották távol őt a magyar kulturális élet első nyilvánosságától. A második nyilvánosság, a szamizdat irodalom, az illegális ellenzéki sajtó csak halála után kezdett kiterjedélyesedni. A mérföldkő jelentőségű illegális *Bibó-émlékkönyv*be viszont még adott egy fontos írást. A *Bibó-uchronia* párbeszédeiről írta Balog Iván, hogy azok „bámulatos beleérzéssel mintegy előre megsejtik, milyen hangvételiük Bibó valódi kihallgatási jegyzőkönyvei, amelyek a rendszerváltás után láttak napvilágot”.²⁵

Műfordításai viszont megjelenhettek, illetve előtte – nyilván – szerződéseket kötöttek vele a kiadók. A róla szóló irodalomban főleg a szerzőket szokták megnevezni, akiknek műveit átültette magyar nyelvre; álljanak itt legalább felsorolásszerűen a fontosabb címek, ezúttal a könnyebb olvashatóság kedvéért – s mert van köztük, ami többször is megjelent, továbbá amely nem egyéni kötetekben, hanem antológiákban olvasható – bibliográfiai adatok nélkül, s némi hiány kockázatával: Tankred Dorst: *Vigyázz, szakadék!*; Peter Handke: *A balkezes asszony*; Luise Adelgunde Viktorie Gottsched: *Elménci*; Hermann Hesse: *Narziss és Goldmund*; Ödön von Horváth: *Mit csinál a kongresszus?*, *Délszaki éj*, *Kasimir és Karoline*, *Férfiakat Szelistyének!*; Henrik Ibsen: *A tenger vonzása*; Gotthold Ephraim Lessing: *Az Efezusi özvegy*; Heiner Müller:

²⁴ Gáli József esete, http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=32620:gali-jozsef-esete&catid=1099:joevronto-koezelmult&Itemid=721 (Letöltés: 2018. 06. 30.)

²⁵ Balog Iván, *Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések*, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, [Budapest], 2010 (Eszmetörténeti Könyvtár 12.), 106.

Horatius; Friedrich Schiller: *A genovai Fiesco összeesküvése*; Frank Wedekind: *Nicoló király avagy ilyen az élet*; Peter Weiss: *Hárman mennek, beszélgetnek*. Jean Paul *Gyámoltalan hősök* című kötetébe az író aforizmáit fordította, továbbá szemelvényeket két regényéből, az *Özönvíz után* című antológiába Günter Grass *Kutyaévek* című regényének részletét, Hans Henny Jahnntól pedig egy elbeszélést az író *Ólomj* című kötetébe. Ezenkívül Franz Kafka számos novelláját. Nem egy ifjúkori olvasmányunkat tehát. (Böll-fordításainak adatait lásd alább, jegyzetben.) Szakemberre vár műfordítói munkásságának elemzése; tény, hogy három német évszázad stílusát appercipálta és közvetítette, a XVIII. századi klasszikustól a Gruppe 47 nyelvezetéig. Nem szépirodalmi fordításai közül önálló kötetben jelent meg az alábbi kettő: Kuno Mittelstädt: *Paul Gauguin*; Fritz Pohl: *Az öröklődés alapjai*. A börtönben kapott feladatként lefordított még egy szakmunkát a kutyaidegéről.

Életének egyik utolsó szimbolikus jelenetét Vezér Erzsébet dokumentálta, az 1977 utáni ellenzéki szervezkedések idejéből. Ennek előzményeként is fontos – s persze az életpálya szempontjából legalább ennyire –, hogy Gálit az 1970-es években súlyos szívbaja miatt műteni kellett. 1968-ban egy budapesti katétervizsgálat közben megállt a szíve (valószínűleg nem magától: itthon az egyszeri használat után kidobandó katétercsövet kifózték és újraalkalmazták). A németországi műtét utáni kontrollokhoz szükséges útlevelet Heinrich Böll meghívóleveleinek köszönhetően kapta meg. (A Nobel-díjas német írónak Gáli két önálló művét fordította le magyarra.²⁶) A kiutazások esélye a forradalommal kapcsolatos álláspontjának következetessége miatt

²⁶ Heinrich Böll, *Egy szolgálati út vége*. Fordította: Gáli József. Európa Könyvkiadó, [Budapest] 1968, 218 p. (Ez egy OSZK-beli katalóguscédula szerint néhány évvel később Romániában is megjelent magyarul: Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 177 p.); Heinrich Böll, *Jelentések a nemzeti gondolkodásmód felmérése tárgyában*. Gáli József fordítása, in: *King Kong gyermekei. Mai német elbeszélők*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Belohorszky Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983 (Olcsó könyvtár), 86–118. Ez az írás tehát egy novellaantológiába került be először. Kétségtelen viszont, hogy eredeti (vagy legalábbis egyik) változata németül önálló kiadványként jelent meg. A példány, amelyből Gáli dolgozott, 1983-ban volt a kezében, dr. Káldor Vera, Gáli második felesége mutatta meg. Böll szerepvállalása Gáli érdekében 1956 iránti elkötelezettségéből táplálkozhatott: „A szemtanúságot nem vallhatom magaménak, mégis biztos vagyok benne, hogy Magyarországon olyan igazságért harcolnak, szenvednek és halnak meg, amelyet mi Európa nyugati felén zászlónkra sajtóunkként könnyelműen fel nem írhatunk, vezércikkeinkbe és hírmagyarázatainkba fel nem vehetünk: annak részei, amit mi igazságon és szabadságon értünk, bizonyára a magyar szabadságharcosok szeme előtt is ott lebegnek, de számukra mégis többről van szó, arról is, ami még nálunk sem létezik. Ez a harc értünk is folyik, elkeseredetten, amelyhez egyedül csak jóteknonykodással járulunk hozzá, nem kevés ez, és mégse elegendő, és mégis más eszközünk: szégyenünk határait pontosan jóteknonykodásunk és arról való tudásunk jelöli ki, hogy ezt a harcot értünk vívják, a szenvedést értünk szenvedik el.” Heinrich Böll, *A magyarok felkelése*. Tiszatáj, 2006. 11. szám, 8–9. A szöveg fordítójáról az adott forráshelyen ez olvasható: „A fenti fordítás Balogh Melinda, Bereczki László, Demeter Mónika Gabriella, Demku Andrea, Huber Andrea, Mizsei Edit, Paor Smolc Bernadett, Schulz Viktória munkáinak összecsiszolásából jött létre.”

kétségessé válhatott; nem volt egyértelmű, hogy nem vonják-e be útlevelét. A Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozat szervezésének idejéből Vezér Erzsébet ezt jegyezte föl: „Két köztisztelőben álló ellenzéki barátja elment hozzá, és kérte, nehogy aláírjon, mert félő, hogy nem engedik ki többé külföldre szívizsgálatra. Ennek ellenére felhívott, hogy el akar jönni. Nem is sejtettem, hogy mit akar, de lebeszéltem, mert nem működött a liftünk, és tudtam, hogy az ő szívével három emeletet fölgyalogolni végzetes lehet. Nem érdekelt. Eljött és aláírt.”²⁷

2

A lexikonszócikkek Gáli első (legalábbis első nyilvánosságot kapott) műveként az *Erős János* című mesejátékot említik; az ehhez társult toposz az, hogy ez volt egyben a háború utáni első, magyar népmesemotívumokból építkező színpadi mű, az úttörőkről szóló darabok évadján. Valójában 1951. január 28-án az Úttörő Színházban Gálinak már a második bemutatójára került sor – igaz, országos jelentősége csak ez utóbbinak lehetett. Az *Erős János* nyilvánvaló siker volt, vagy másfél tucatnyi méltató cikk született a bemutatóról. Növümjellegét Siklós Olga megemlíti korszak-összefoglaló művében,²⁸ de világosan kiderül ez már a korabeli sajtóból is: „Felszabadulásunk óta ez az első, s mint próba közben és a húszéves szerzővel való beszélgetés során meggyőződünk – »igazi« magyar mesejáték.”²⁹ A darab mondanivalója a közösségi összetartozás üdvös volta, a hazaszeretet fontossága, ez derül ki Gáli Farkas Lujzának adott röportinterjújából is; volt olyan recenzens, aki szerint a darab nem is szólhat másféle hazáról, csak arról, amelyikre a Szovjetunió Napjának fénye ragyog. Mind a szöveg keletkezéstörténete szempontjából, mind a kívülről erőszakolt aktualizálás számításba jöhető bizonyítékeként érdemes idéznünk az interjú zárópasszusát; az alábbi textus oly látványosan esik kétfelé, hogy erős a gyanúnk: az utolsó előtti mondat nem Gáli fejében született, hanem szorgos szerkesztői munka gyümölcse: „Nagyon szeretem a mesét és az embereket. Az elmúlt télen egyik este a Mátrában találkoztam egy öreg hókaparóval, aki, mikor megtudta, hogy írással foglalkozom, elmesélte nekem Erős János történetét, majd búcsúzóul azt mondta: »arról kellene egyszer írni, hogyan beszélnek itt az erdőben a fák...« Az öreg szavain elgondolkozva jutottam el ehhez a meséhez, amely végső megformálásában az ellenség elleni harcot, a békéért és a szocializmus építéséért folyó küzdelmet fejezi ki. Ezt a célt akarom szolgálni a munka, a tanulás és az élet minden területén.”³⁰ Közvetett bizonyítéknak tekinthetjük talán a passzusvégi vörös farok idegen eredetéhez Angyal István idevágó utalását is. Szerinte Gáli témája és nyelv választása annyira szokatlan volt, hogy „Korlátolt

²⁷ Vezér Erzsébet, *Őrangyalai: Russel, Böll, Élet és Irodalom*, 1990. 26. szám, 4.

²⁸ Siklós Olga, *A magyar drámairodalom útja 1945–1957*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970 (Elvek és utak), 339.

²⁹ Farkas Lujza, *Magyar szerzők új színdarabjaikról. „Az élet hídja” és „Erős János”, Színház és Mozi*, 1951. 2. szám, [42]–43.

³⁰ I. m., 43.

kultúrbürokraták megkísérelték a darabba belekényszeríteni a kincstári formák szellemét” (ezt aztán részletezi is).³¹ Kevésbé ismert tény, hogy a mesejátékot nemcsak bemutatták: könyv alakban is megjelent, évekkel a premier után.³² Ez a mesejáték külföldön is színpadra került: Pozsonyban. A Szlovák Nemzeti Színház (Slovenské národné divadlo, SND) ifjúsági színjátszó együttese mutatta be, a Nová scénában (az Új Színpadon³³), 1952 januárjában, valószínűleg 20-án, vasárnap. Recenzense, a csehszlovákiai magyar irodalom jelentékeny epikusa, Egri Viktor szerint a „szép mesejátékot” szerencsésebb lett volna a nagyszínpadon bemutatni.³⁴ Sőt, a szöveg (a szerző nevének hibás föltüntetésével) sokszorosított formában szlovák nyelven is megjelent.³⁵ Utaltam rá, hogy Gálinak nem ez volt az első bemutatója. Ennek már egy 1980-as évekbeli Békés megyei nyomtatott forrásban is van nyoma,³⁶ ezt erősítette meg Angyal István börtönfeljegyzéseinek Gálira vonatkozó alfejezete, végül a koalíciós évek gyulai sajtójának böngészése. Angyal megemlíti Gáli ifjúkori munkái közül az általa talán kéziratból ismert „csodálatos” *Paganinit*, az *Édesanyját* – ezek nyilván versek, hiszen „diákok szavalgatták” őket –, illetve a *Mi van a sarkon túl?* című drámát, amit a „gyulai színház” be is mutatott.³⁷ Az Angyal által cím szerint emlegetett kisebb szövegeket (eddig) nem találtam meg ugyan a gyulai lapokban, de néhány cikket és három verset igen: mindegyik jól tükrözi a fiatalember akkori világképét. Az egyik álljon itt (betűhíven):

Gáli József
Matematika

Egy meg egy az kettő:
ez az élet meddő.
Kétszer négy az nyolc:
üres ma a polc.

³¹ Angyal István. *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 288.

³² Gáli József, *Erős János*. Mesejáték 4 felvonásban, 10 képben. A rendezői utasítást Horváth Jenő írta. Az illusztrációkat és a kosztümterveket Köpeczi Bócz István készítette. A színpadtechnikai leírásokat Földeák Róbert végezte. Zenéjét szerette: Sárközy István. Népszava, A Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1954, 80 p.

³³ Hivatalos neve ekkor: Mládežnícky súbor Národného divadla (A Nemzeti Színház Ifjúsági Együttese).

³⁴ Vö.: Egri Viktor, *Erős János*. *Magyar mesejáték bemutatója szlovák színpadon*, Új Szó, 1952. január 26., szombat, 7.

³⁵ Gáli, Jenő, *Mocný Janko*. *Rozprávka v 3 dejstvách, 11 obrazoch*. Prel. M. Bancíková. Bratislava, SDLZ 1951, 93 s. (Ezt Tóth László derítette ki; itt mondom érte köszönetet neki.)

³⁶ Márai György, *Emlékezés a József Attila-dijas Gáli Józsefre*, Békési Élet, 1982. 4. szám, 508–510., a hivatkozás: 510. A cikk szerint Gáli színdarabját 1947. szeptember 11-én mutatták be az Erkel Színkörben, Szilágyi Lajos rendezésében és főszereplésével.

³⁷ Angyal István, *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 287–288.

Hetes, kilenc, tizenegy:
szerencse szám?! – Egyremegy!
Ötös, hatos, három:
a rothadást várom!

Függvény, logar, gömbmértan:
ez az élet miért van?
Alfa, delta, béta szög:
az a koldus, miért nyög.

Tudós, könyv és Archimédes
mért e mínusz, mért van mindez,
Hisz négy meg egy csak addig öt,
míg ránk nem dobják a röögöt.³⁸

Gáli tehát már gimnazistaként publikált a helyi lapokban, 1948 nyarán megrendezték szerzői estjét a színházépületben,³⁹ s tizenhét éves volt, amikor szülővárosában bemutatták első színdarabját, amelynek témája, világképe így rögzítették az Alföld című, szintén gyulai lap idevágó cikkében, melynek zárlatában az is ott szerepel, hogy a nyolcadik gimnazista szerzőnek a bemutaton osztálytársai egy „szép babérkoszorút adtak át”:

„A fiatal szerző, ami nála duplán érthető, két világháború után, koránál fogva is erősen benne van a Sturm és Drang sötéten látó periódusában. A darab szimbólumokkal dolgozik, a *Mi van a sarkon túl?* főszereplője egy béna öreg ember, aki mániákus is egy kissé, és még sohasem volt kint az utcán, a mi van a sarkon túl azt is jelenti, hogy milyen az élet, mi értelme van az életnek. A darab szereplőinek nem sikerül semmi. A legjobb szándékok hiábavalók. Összeomlik minden. És amikor sírva, jajongva kérdi az orvost a fiatal lány, hogy mi értelme van az életnek, a fiatal szerző a következő keserű szavakat adja az orvos szájába: »Küzdeni a semmiért«.

Ez a keserűn látás nem hiba. Madáchtól Huxley-ig a világirodalom nagyjai közül sokan vannak ugyanezen az állásponton, hogy az ember sorsát reménytelennek látják. Nem hisznek a haladásban, ami az ember életének igazi célja lenne. A fiatal szerzőnek oka van arra, hogy ne higgyen, egyedül jött haza a deportálásból, családja elpusztult. Mi hiszünk az élet céljában, a haladásban, és bízunk abban is, hogy a fiatal szerző is idővel hinni fog benne.”⁴⁰

Az 1950-es évek első feléből még egy színpadi művéről tudunk. Angyal István hivatkozott írásában szerepel arra vonatkozó utalás, hogy Gáli írt egy

³⁸ Gyulai Kis Újság, 1947. 30. szám, 5.

³⁹ „A versek költője Gáli József, poéta a javából. Csupa szín, hangulat, vergődő fájdalom, játékos ironia váltakoznak művészi bravúrral verseiben, aki ért a versekhez, annak éreznie kell, hogy ez a gyerek-ember valaki.” Gyula „fiatal tehetségeinek nagyszerű seregszemléjé”-n – ahol balettművész, zongoraművész, hegedűs és operaénekesnő is fellépett, de amit az idézett lap a költő Gáli szerzői estjeként regisztrált – a verseket Nagy Margit színinövendék és Thury Miklós adták elő. –édi–, *Gáli József...*, Alföld, 1948. 32. szám, 3.

⁴⁰ –édi–, *Mi van a sarkon túl?*, Alföld, 1947. 43. szám, 4.

színdarabot Apáczai Csere Jánosról, illetve „a magyar tanítás hőskoráról”, amit azonban nem mutattak be.⁴¹ Erről Dévényi Róbert – író, dramaturg, szerkesztő, az író 1987-ben elhunyt barátja – annyit említett nekem 1984 körül, hogy a darab nyitójelenetében Apáczai, már Hollandiában, megnéz egy bábjátékot Amerika felfedezéséről. Eddig ennek a kéziratnak sem akadtunk a nyomára.

Ezek az adatok azért is fontosak, mert Gálival kapcsolatban félreértésekre és félremagyarázásokra is rálapozhatunk; van, aki úgy emlékszik, hogy 1956-ban a kiábrándult kommunisták közé tartozott. Noha az, hogy nem volt kommunista, Gyulán írt szövegeiből és recepciójukból is látszik. Még egyértelműbben kiderül az eredetileg 1979-ben szamizdatban megjelent *Bibó-émlékkönyv*be írt szövegének címondatából: „Uchronisztikus eszmefuttatás arról, hogy mi történt volna, ha 1945 augusztusában, miután visszaérkeztem Auschwitzból, *nem* jön velem szemben az utcán Farkasházy Pepi adóügyi tisztviselő MKP-jelvénnel a zakója hajtókáján, s én a találkozás meg nem történte miatt belépek a kommunista pártba, sőt a belügyi pályát választom, és mint a rendőrség nyomozótisztje 1957 júniusában kérdéseket teszek fel Bibó István államminiszternek és előzetes letartóztatottnak.”⁴²

Abból a filológiai szakértelemhiányból, a források iránti érzéketlenségből, amit a mai magyar irodalmi közeg fontos megkülönböztető jegyének látok, egyenesen következik, hogy Gáli-bibliográfiánk sincs (vagy ha van, nem hozzáférhető), egyelőre azt sem tudjuk pontosan, hogy a későbbi kötetbe gyűjtött mesék és az ismert két dráma mellett mit írt, publikált még az író az ötvenes években. Szép lenne, ha nem tudnánk megnevezni egyetlen olyan írását sem, amelyből a korszak dogmái visszhangoznak – szép lenne, de elképzelhetetlen. 1953-ban például több olyan cikket írt a Szabad Ifjúság című lapba, amelyeket, bár kissé sematizáltan, a „termelési riport” kategóriájába sorolhatunk.⁴³ Ezek az írások, melyekben hemzsegnék a kulákok, és amelyekben a DISZ-isták jelentenék a jövőt, éppúgy nem illenek bele abba, amit róla tudunk, mint amennyire beleillenek a korszak fiatalságának – a három évvel későbbi forradalmi ifjúságnak – alakuló, bár éppen ekkor túlságosan szilárdnak látszó világképébe. Azt gyanítom, hogy ekkor már Nagy Imre (aki ez év júliusától lett miniszterelnök) és a dogmatikusok között választott a fiatal értelmiség, s ez pontosan kijelölte a használható nyelv határait.⁴⁴ Pontosabban, mélyebben kellene ismernünk az ifjúság 1953 és 1955 közötti politikai elkötelezettségét; az biztos, hogy Gáli ekkor is sokkal összetettebbnek látta a világot a

⁴¹ Angyal István, *A Péterfy kórház*, in: Eörsi László, *Angyal István (1928–1958) – Angyal István önvallomásai*, Moran, Budapest, 2008, 289.

⁴² Gáli József, *Uchronisztikus eszmefuttatás...*, in: *Bibó-émlékkönyv*, Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991. II. köt., [391]–396., idézet: [391.]

⁴³ *Rendet a kiszombori tangazdaságban! A földművelésügyi minisztérium figyelmébe*, Szabad Ifjúság, 1953. március 12., 3.; *Hősök példáján hősök születnek*, uo., 1953. április 19., 6.; *A „Boldog ember” falujában*, uo., 1953. szeptember 5., 2.

⁴⁴ „Jóska [...] lelkesen üdvözölte ötvenháromban Nagy Imrét”, olvassuk Lukácsy idézett művében. Lukácsy András, *Felismerem-e Angyal Istvánt?... i. m.*, 84.

csasztuskairóknál; példa erre egy rövid, háborúellenes jelenete, a *Michel apó galambja*, amely *A béketábor legyőzhetetlen. Műsoranyag a béketalálkozóra poétikus című*, az Országos Béketanács és a Népművészeti Intézet kiadásában 1952-ben megjelent könyvben szerepel, s amelyben propagandaszöveg nélkül, hitelesen ábrázolt emberi kapcsolatok révén érzékelteti véleményét a Vietnamban harcoló Franciaországról.⁴⁵ Még ha ez esetben csak részizgagságról van is szó.

1954-ben egyébként úgy látszik még, hogy tartósan a mesejátékírás lesz Gáli területe. Egy, a Somogyi Néplapban ez év szeptemberében publikált cikk arról tudósít, hogy a Népművészeti Intézet néprajzi osztálya autentikus népmesemotívumok színpadra alkalmazására készül, illetve erre vonatkozó programot dolgozott ki. Muharay Elemér nyilatkozik itt, hogy öt vármegye egy-egy községében régi mesejátékot „keltenek életre”, köztük Kálmáncsán is. Öreg mesemondók meséiből választanak, összegyűjtik a helyi népzene, népszokásokat, mondásokat, népdalokat, néptáncokat, népviseletet. Ezt az anyagot Muharay munkatársai – író, zeneszerző, népdalgyűjtő, táncgyűjtő és rendező – a falusiakkal együtt dolgozzák föl. Az említettek szintén megjelentek Kálmáncsán Muharayval együtt. A mese „felgyűjtése” és „a falu népének közreműködésével” való formába öntése Gáli (a cikkben hibás keresztnévvél: Jánosként említik) feladata volt; ez meg is történt. A cikk írója reményt táplál az iránt, hogy az új mű ugyanolyan sikeres lesz, mint az *Erős János*, amelyet az Ifjúsági Színház állítólag már 150 alkalommal adott elő. A *Furfangos királylány* tervezett előadásában 180 fiatal és öreg vett volna részt a faluból: énekkar, tánc csoport, népi zenekar, színjátszók; szakmai előképzsükben pedig a néprajz másik klasszikusa, Luby Margit is szerepet vállalt.⁴⁶

Ezzel szemben a bemutatónak nem találtam nyomát – a szöveg azonban valószínűleg nem veszett teljesen kárba. A diktatúra idején megjelent kevés számú Gáli-mű egyike *A fortélyos királykisasszony* című rövid mesejáték, amely a *Mese arról, hogy a hópehely is virág* című mesejelenettel együtt 1973-ban helyet kapott a Népművelési Propaganda Iroda Színjátszók Kiskönyvtára című, nem nyomdai úton készült sorozatának egyik darabjában. Feltételezem, hogy *A fortélyos királykisasszony* ennek az 1954-es munkának a töredéke vagy lekeresített változata. A másik jelenet előzménye pedig *A királyné szoknyájában* megjelent azonos című mese.⁴⁷

Az 1955-ben az Ifjúsági Könyvkiadónál megjelent mesekönyv⁴⁸ Gáli második önálló munkája (az első az *Erős János* rendezői utasításokkal, színpadtechnikai leírásokkal és egyéb kellékekkel ellátott változata volt). Egy recenziót

⁴⁵ Gáli József, *Michel apó galambja*. Jelenet, in: *A béketábor legyőzhetetlen... Műsoranyag a béketalálkozóra*. Szerkesztette: a Népművészeti Intézet. Országos Béketanács – Népművészeti Intézet, [Budapest, 1952], 47–52.

⁴⁶ Pakott Vilmos, *Egy mesejáték születése*, Somogyi Néplap, 1954. szeptember 19., 7.

⁴⁷ Gáli József, *A fortélyos királykisasszony*. Mesejáték, in: *Meskete*. Négy mesejáték, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1973 (Színjátszók kiskönyvtára, 159.), [3]–18. Lásd még: Gáli József, *Mese arról, hogy a hópehely is virág*. Mesejelenet, i. m., [19]–25.

⁴⁸ Gáli József, *A királyné szoknyája*. Mesék. F. Gyórfy Anna rajzaival. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1955, 63.

ismerek róla, Galgóczi Erzsébetét; ez a Magyar Nemzetben jelent meg, s pontosan érzékelteti e mesevilág sajátosságait. Gáli meséit – írja Galgóczi – „Motívumaiban és a feldolgozás egyszerűségében és tömörségében erős szálak fűzik népmeséinkhez. Témáiban kevésbé. Többnyire a természet egy-egy szép jelensége köré fűz mesebeli történetet erős fantáziával és olyan líraisággal, amely már a versekével vetekszik. A hópehely virágról, a szentjánosbogárrá változott gógócs csillagokról, a suttagó levelű jegenyéről, a Királyné szoknyája nevű hegyről, sőt, magáról az Óperenciásról is, »minden mese kezdetéről, minden mese elejéről«. De fákkal, folyókkal és csillagokkal benépesített világából mégsem, sohasem hiányzik az ember; ez adja, ez adhatja meg a mesék hagyományos erkölcsi tanulságát.” „A kötet legszebb meséje *A fűz és a jegenye*. Ez az alig kétoldalas, népballadai tömörségű és komorságú mese talán a legmaradandóbb élményt adja az olvasónak.” Dicséri Galgóczi az író tömör, szép, „erős írói egyéniségről” tanúskodó stílusát; egyetlen kifogása van, amely konkrétan Juhász Ferenc egyik megnyilatkozására megy vissza, de már a diktatúraellenes korhangulatból ered: „a fiatal mégis, elsősorban a saját kora érdekelje”. „Reméljük, a tehetséges fiatal meseíró legközelebb mai realista témával jelentkezik.”⁴⁹

Ez történik a *Szabadsághegyben*, s abban, ami ezután következik.

3

Vannak tehát befejezett, a börtönévek után írt Gáli-művek is; végleges elemzésük esztéták dolga lesz, ha egyszer megjelennek egy közös kötetben – a korábbi darabokkal együtt.⁵⁰ Ha 1989-et tekintjük olyan végső határpontnak, ami után ennek már nem lehetett semmilyen politikai, ideológiai akadálya, akkor a késés lassan három évtizedes. Vannak az életműben terjedelmesebb korai szövegek is, amelyeknek inkább történelmi-irodalomtörténeti jelentőségük van, de így is fontos volna együtt olvasni őket a későbbi művekkel. A fordulat után újrafölfedezett *Szabadsághegy*⁵¹ és a Darvasi-féle átírat bemutatója utáni recepciót böngészve valamiféle jóindulatú fanyalgásba is beleütközünk;

⁴⁹ Galgóczi Erzsébet, Gáli József: *A királyné szoknyája*, Magyar Nemzet, 1955. szeptember 14., 5.

⁵⁰ Posztumusz novelláskötete recepciójából itt most csak egy cikket említek; már címéből kiderül szerzőjének véleménye: Monoszló Dezső, *A remekmű mibenléte. Gáli József: Szünyogok és nemeskócsagok*, Szépirodalmi, Budapest, 1980. [sic!] 200 l., Új Látóhatár, 1982. 1. szám, 90–92.

⁵¹ Nem mindenki tudja, hogy a 2017-es kötet előtt megjelent nyomtatásban, kétszer is: először 1981-ben, a magyar emigráció müncheni folyóiratának az 1956-os forradalom és szabadságharc emléke előtt annak huszonötödik évfordulóján tisztelgő dupla számában: Gáli József, *Szabadsághegy*. Dráma 3 felvonásban, Új Látóhatár, 1981, 3–4. szám, 288–328. Magyarországon a rendszerváltoztatás előestéjén nyomtatták ki, a közelgő veszprémi bemutató előtt: Színház, 1989. november, drámapelléklet, 2–15., Eörsi István *A hazugság aurája* (1–2. o.) című bevezetőjével.

a forradalmat előrejelző klasszikus szerkezetű háromfelvonásos dráma interpretációi valószínűleg nem tudták újratemetni az egykori hangulatot. Egyébként már 1956 őszén is volt, aki fölteszte a kérdést: melyek s vannak-e a szövegnek önértékei; a tomboló siker nem „csak” azzal magyarázható-e, hogy a színdarab leleplezte az eufemisztikusan „személyi kultusz”-nak nevezett korszak hazugságait? Mai olvasatomban a *Szabadsághegy* (valóban) egy, a drámaelméletben iskolázott fiatalember korai, persze időszerű műve, amelyben az arisztotelészi hármasság egységhez való szigorú ragaszkodás és a viszonylag rövid időtartam együtt a szituáció lecsupaszításához, leegyszerűsítésekhez vezet. Kockázatos volna persze pusztán erről az oldaláról szemlélni a darabot, amely – mutatis mutandis – nem kisebb szerepet tölthetett be 1956-ban, mint Petőfi *Nemzeti dala* száz-egynéhány évvel korábban. A közös kötetben való megjelenés után⁵² érdemes, sőt szükséges volna párhuzamosan elemezni Gáli másik egész estét betöltő, történelmi szituációt ábrázoló, szerkezetileg a szükséges mértékben tagoltabb és nyelvében, mondanivalójában többszólamúbb drámájával. *A suszter országát*,⁵³ ezt a „tragikus komédiát”-t az 1944-es vésztői köztársaságról Gáli halála után két évvel, igaz, megváltoztatott címmel – *Daliás idők* – bemutatták ugyan a miskolci színházban, de nem tudok szabadulni a gyanútól: a megyei pártbizottság fölhívta a helyi sajtó figyelmét, hogy a darabot és az előadást egyaránt le kell mészárolni. A miskolci folyóirat szerzője szerint a közönség a bemutatón „irgalmatlanul gyorsan elunta magát”; „A Daliás idők alapjául szolgáló történelmi szituáció kuriozitása és izgalma a szinte játszhatatlan szövegekönyv nyomán elmozdított, a mesterkélten csúrt-csavart esemény sor, a potenciális drámai feszültséget nélkülöző szerepkörök eltűntek a didaxis, a kimódolt jelenetkadenciák ingoványában.”⁵⁴ Amit a cikk a közönség érdektelenségéről állít, helytálló lehet, amit a darabról mond, az mind mese. Hasonló szakértelemről tett tanúbizonyságot a miskolci napilap tudósítója is⁵⁵ – ő felháborodott azon a tiszteletlenségen, amit Gáli szerinte az 1945-ös újrakezdés szereplői iránt tanúsít, igaz, ez a cikk őszinte: nem is akarja álcázni (párt)politikai indíttatását –, s bár a fővárosi lapok sokkal értőbben nyilatkoztak, a darab elsüllyedt a semmiben.⁵⁶ A két színdarab párhuzamos olvasata azért lehetne termékeny, mert míg a *Szabadsághegy* alapja a „kommunizmus építése” közben elkövetett igazságtalanságok miatti közfelháborodás, a több politikai elképzelést, irányzatot, alkatot, egymást romboló igazságokat megjelenítő *A suszter országából* az is kiderül, mi minden volt a jövőbe kódolva már a koalíciós korszak kezdetén.

⁵² Erre már van mód: *A püspök madaraiban* mindkettő szerepel.

⁵³ A politikai fordulat előestéjén, 1989-ben én adtam nyomdába az *Unió* című folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, Balla Margit e közlés számára készített illusztrációival, az eredeti címmel: Gáli József, *A suszter országa*. Komikus tragédia 6 képben, *Unió*, 1989. 2. szám, 65–79.; 3. szám, 68–79.

⁵⁴ D. Szabó Ede, *Közös a csónak. Bemutatók a Miskolci Nemzeti Színház 83/84-es évadjáról*, *Napjaink*, 1984. 7. szám, 35–37., idézet 35.

⁵⁵ Benedek Miklós, *Daliás idők. Évadnyitó bemutató a Miskolci Nemzeti Színházban*, Észak-Magyarország, 1983. október 12., 4.

⁵⁶ Ez idáig, úgy tudom, az Unióban megjelent szöveg sehol sem hivatkozottak.

Érdekes lehet a mesejátékok és a mesejelenet egybevetése is; kiindulópontjában, szerkezetében, mondandójában mind más-más, a műfaj újabb és újabb távlatait mutatja. Az *Erős János* tételszerűsített igazságokat bont ki „Erdőország” és „Télország” („jó” és „rossz”) harcából, *A fortélyos királykisasszony* egyéni humorral foglalja keretbe a népmese-motívumokat, *A Mese arról, hogy a hópehely is virág* az író egyik parabolameséjének dramatizálása. *A tűz balladája*⁵⁷ viszont már az egyén-közösség-hatalom a XX. század sorstapasztalataiból elvont és Gáli élményeiből ihletett modern drámai konfliktusainak világába vezet, azokhoz a művekhez, amelyekben nem a „jó” és a „rossz” küzdelméről van szó: ezek konfigurációi, változatai, a situációfüggő hatalmi viszonyok, a hatalomra került eszme megcsontosodása, illetve kiüresedése adják a darabok tárgyát. A szereplők a hatalmat akaró vagy gyakorló, részben pedig az azzal együttműködő, de mindenképpen annak alávetett emberek – meg azok, akik velük szemben kulcs helyzetekben lecövekkelik magukat. Meglepő, hogy *A tűz balladája* 1967-ben zöld utat kaphatott, sőt líra és filozofikum ötvözetéről lehetett értekezni vele kapcsolatban, noha elég nyilvánvaló volt, mi a tétje a „saját határáig terjedő jóság” színre vitelének.⁵⁸

Ebben az olvasatban a *Püthagorasz* című rádiójáték⁵⁹ tárgya a tudást birtokló uralom önnön bukásáig fokozódó agresszivitása, a kórházban, munkásszálláson vagy még inkább börtönben játszódó *Künn a bárány, benn a farkas*⁶⁰ című egyfelvonásosé az alávetetteknek az egyetlen, személyi integritását őrző társuk ellen forduló brutalitása, az *Álmodó*⁶¹ az „új rend” szolgálatába álló

⁵⁷ Kétszer jelent meg: Gáli József, *A tűz balladája*. Mesejáték 2 részben, in: *A tűz balladája*. Műsorok és színdarabok az általános iskolák számára, Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest] 1967 (Színjátékok kiskönyvtára, 85.), [3]–52.; ua., in: *Táltosjáték*. Mesejátékok, Népművelési Propaganda Iroda, [Budapest 1982] (Színjátékok kiskönyvtára, 248. szám), [89]–125. Bemutatójára 1967 januárjában került sor az Operett Színházban, amely akkoriban helyet adott a Bartók Gyermekszínház előadásainak.

⁵⁸ „Népmesés motívumaihoz és balladaian egyszerű fordulataihoz a lírát hívja társul: így lesz a szegények dolgát csodákkal könnyítő, majd csodatettei miatt megirigyelt, elüldözött és végül meg is ölt kislány története több is és személyesebb is, mint jóságnak és gonoszságnak mesében örök párharca. Ez a fajta lírai jelképrendszer már a felnőttekhez szól (birkóznak is megértésével a gyerekek eleinte), és Gáli módot ad kinek-kinek arra, hogy a maga emlékezetének adatait helyettesítse a mesébe. Még feloldást sem ad könnyen (látásmódjához közelebb áll a balladák tragikumuma, mint a mesebeli hepiend), a kislányt elpusztítják az emberek, s nem is csak egyetlen gonosz: azok is ott állnak, akikkel jót tett – csak bizakodni lehet benne, hogy születik egyszer egy új leány, mert a csoda olykor csodát teremt.” Lukácsy András, *A tűz balladája*. Gáli József mesejátéka a Bartók Színházban, *Élet és Irodalom*, 1967. 5. szám, 9.

⁵⁹ *Püthagorasz*. Rádiójáték, kézirat, 34 fólió. Lásd ebben a folyóiratszámomban.

⁶⁰ Gáli József, *Künn a bárány, benn a farkas*. Játék egy felvonásban, in: *Koszorúkat a drágáknak*. Négy új magyar egyfelvonásos, Népművelési Propaganda Iroda (Színjátékok kiskönyvtára 187.), [Budapest 1977], [47]–58. Novellaváltozatát *Künn a bárány, benn a farkas* címmel lásd: Gáli József, *Szűnyogok és nemeskőcsagok*, i. m., 53–60.

⁶¹ Gáli József, *Álmodó*. TV-játék, gépirat, 74 fólió. Másolata a birtokomban van. Ugyanezt a témát a szerző kisregényben is fel akarta dolgozni. (Dr. Káldor Vera szóbeli közlése 1983)

alkotó és az uralkodó viszonya (az emlékeihez ragaszkodó álmodót végül kirekesztik az új világot jelképező palotából). Az, hogy a *Válás Veronábant*⁶² miért tiltották be a hetvenes években, az alapszituáció ismeretében érthetővé válik: a feltámadott Rómeót és Júliát a város irányítói idegenforgalom-növelő gazdasági manipulációik eszközévé kényszerítik, a rájuk erőszakolt erkölcsi normákkal pedig – kényszerű közreműködésük révén – az egész várost féken tudják tartani. A pár végül arra a sorsra jut, amit Shakespeare szánt nekik, de már „nem önkéntes alapon”.

4

Eörsi István, Gáli barátja, börtönemlékei megírásának indokaként:

„A halottak, akik közé félttem lelátogatni, bejelentették, hogy fogytán a türelmük. A Kádár János névvel félmjelzett rendszer pedig, amely harminc éven át megingathatatlanak tetszett, a mállani kezdő vakolat alól kivillogtatta rettenetes repedéseit. Úgy véltem, egy korszak végén különösen időszerűvé válik eredetének felmutatása, annál is inkább, mert legfantasztikusabb vívmánya a kollektív felejtés volt, melyet kezdetben brutális, később barátságosabb eszközökkel kényszerített ki.”⁶³

Volt aztán, akinek a barátságos eszközökből nem sok jutott. Kárpótlásként kaphatott talán a kollektív felejtésből dupla porciót.

őszén.) Az, hogy ugyanegy témának több műfaji változata van, nyilván nemcsak azzal magyarázható, hogy az író folytonosan az adekvát formát kereste, hanem azzal is, hogy a Kádár-rezsimben többször hitegették egy-egy munkája színrevitelének, tévé- vagy rádióadap-tációjának esélyével. Csak példaként: az Országos Széchényi Könyvtár Színházi Kézirat- és Irattárában szerepel egy újabb változat: *Az álmodó* (hangjáték) 1974, 105 lev. MM 7782.

⁶² Két eltérő terjedelmű változatát olvastam, ma nincsenek a birtokomban. Az OSZK Színházi Kézirat- és Irattárában a következő jelzeten található: MM 2671. (2017-ben megjelent *A püspök madarai* című kötetben.)

⁶³ Eörsi István, *Emlékezés a régi szép időkre*, i. m., 5.

Gáli József

Püthagorasz

Rádiójáték*

SZEREPLŐK:

PÜTHAGORASZ

ALKMAION

HÜPPIASZ

MILON

KÜLON

HERAKLEITOSZ

PÜTHIA

THEANO

I. HALÁSZ

II. HALÁSZ

III. HALÁSZ

GYEREKHANG

GYEREKHANG Á négyzet plusz bé négyzet egyenlő cé négyzet. Azaz: minden derékszögű háromszögben a derékszöggel szemben fekvő oldal, azaz az átfogó fölé rajzolt négyzet egyenlő a másik két oldal, a befogók fölé rajzolt négyzetek összegével.

Ezt a felismerést az i. e. VI. században élt görög Püthagorasznak tulajdonítjuk, és ezért Püthagorasz tételének nevezzük.

Zene

HANGOK Püthagorasz, te bölcs!
Számok atyja! Városmentő mes-

* Gáli Józsefet az 1960-as években, valószínűleg az évtized elején, szabadulása után kezdte foglalkoztatni Püthagorasz személyisége, története. Az alapot ehhez Pierre Theil *Les batisseurs du monde* című, 1961-es kötetének egyik fejezete, illetve résztanulmánya szolgáltatta, melyet Gáli lefordított magyarra (ennek gépirata fenn maradt hagyatékában). Témájából előbb kétfelvonásos, 11 vagy 12 képre tagolt színdarabot, később hangjátékot írt. Az eredeti tervet a szintén hagyatékban fennmaradt kéziratából – *Pütagorasz. Egy ironikus hangvételű tragédia vázlata* – ismerjük. A színdarabot nemcsak hivatásos színház nem adta elő – mint ahogy a kiszabadulása és halála közötti két évtizedben Gáli többi darabját sem *A tűz balladája* kivételével –, amatőr színpadi bemutatója sem volt. A hangjátékváltozat valószínűleg azért született meg, mert az író látott esélyt arra, hogy az a rádióban elhangozhat. Arra vonatkozó adatunk, hogy ez megtörtént-e, egyelőre nincs. Az eredeti terv szerint szerkesztésében bonyolultabb dráma hiánytalanul kézírata nincs meg, ezért döntöttünk a rádiójáték közlése mellett. – F. T. G.

ter, mindenek tudója! Apollón fia! Mértéktelenségben mértéket, zűrzavarban harmóniát teremtő! Püthagorasz! Püthagorasz!

PÜTHIA Apollón isten szól általam, választott papnője által: Igaz a dicséret!

Zene

PÜTHAGORASZ Törekedjetekek önmagatok megismerésére. Keressétekek magatokban a bűnt. Mit tettem ma, mit tettem tegnapi, tegnapelőtti vagy háromszáz évvel ezelőtti életemben? Miért kellett újraszületnem? Keressétekek bűntöket, mint rossz számításban a hibát, hogy kijavítva azt, tökéletes legyen az eredmény. Gyakorta, erőltetve az emlékezést, utazzátok be minden eddigi létetek tájait, mert jaj a bűnt megisméteklőknek, jaj azoknak, akik nem láthatják meg a boldogok csillagát!

GYEREKHANDG Azt akarta, hogy az emberek megvalóítsák a számokban... (*gyerekhandg dadogóvá válik*) a számösszefüggéseken megmutatkozó harmóniát. Ezért nagy bajba került.

HANGOK Püthagorasz, te bolond! Káosz atyja! Városdúló kókler, zsarnok, gyilkos, zűrzavarteremtő! Barbárok fattya! Átkozott démon!

PÜTHIA Apollón isten szól általam, választott papnője által: igaz az átok!

HANGOK Utána! Arra ment! Vágjátok elébe! Arra... arra! Átkozott!

A hangok távolodnak.

PÜTHIA Igaz az átok!

PÜTHAGORASZ (*zihálva, futás közben*) Te cafat, te bűdös némbér, még most is, még itt is követsz! Takarodj mellőlem...

HÜPPIASZ (*futva*) Uram, mester...

PÜTHAGORASZ Hazug papnő! Hazug!

HÜPPIASZ Mester, Püthagorasz, kihez beszélsz, uram?

PÜTHAGORASZ A hajad kibontva, melled csupasz, húzd fel a rongyodat az öledig, onnét mondtál te nekem jövendőt, te szajha!

HÜPPIASZ Miféle nőhöz beszélsz, uram?

PÜTHAGORASZ Ígértél, Püthia, és adtál is nekem egy várost, hol betölthetem a „küldetésemet”. Bár hallgattam volna inkább magamra, hogy ne, sehová, szinte vinnyogtam, hogy jó nekem a barlang is, ahol valóra válthatom, tökéletesse tehetem utolsó földi életemmel azt, mi bennem halhatatlan.

PÜTHIA (*egy másik térben*) Adok neked egy várost, hol beteljesülhet püthagoraszai léted, hol megteremtheted a harmóniát!

PÜTHAGORASZ Úgy, úgy, csak gúnyolódj velem!

HÜPPIASZ Uram, én vagyok veled, Hüppiasz, a tanítványod, csak mi ketten vagyunk itt, meg az üldözőink, de szerencsére azok is már távol.

PÜTHAGORASZ Azt állítod, hogy Hüppiasz vagy, pedig tévedsz, képzeletbeli látomás vagy. Hiú agyrém. Egy tanítvány, aki a végveszélyben kitart mestere mellett, csak fikció lehet. Tűnj el!

HÜPPIASZ Uram, bocsáss meg, de fájdalommal igazságtalanná tesz, gondold meg, hányan haltak meg ma éjjel a tanításért, teéted.

PÜTHAGORASZ Miattam, akartad mondani. Hiába tanítottalak pontos fogalmazásra? Tudod, nem tűröm a pongyolaságot. Miattam pusztultak el, nem éretem.

HÜPPIASZ Uram, itt ez a bozót, jó sűrű levélzetű, alatta mélyedés, ketten elférünk benne. Megvárjuk, amíg továbbhaladnak, s hajnalban megkerülve azt a babföldet, kis kitérővel holnap estére Metapontumba érünk, ahol virágzik a tanítás, és ahol barátaink, testvéreink élnek.

PÜTHAGORASZ Hogy aztán holnapután ők üldözzenek tovább.

HÜPPIASZ Kérlek, uram, lapulj jobban a földhöz, és ha lehet, úzd el magadtól az árnyképeket.

PÜTHAGORASZ Te vagy az árnykép, Hüppiasz, a valóságos, ki most itt lehet velem, az Ő, a delphoi szuka! Rajta kívül csak még valaki. Itt is van, látod?!

HÜPPIASZ Kiról beszélsz, uram?

PÜTHAGORASZ Ott, a babföld felett. Ott, a hajóárbochoz kötözve, fehér köntöse cafatokban, torkából fröcsköl a vér. Ismered-e?

ALKMAION *(másik térben)* Az ember azért hal meg, mert képtelen a kezdetet összekapcsolni a véggel. Bizonyítottnak látom, hogy ameddig az agy sértetlen, addig nem veszíti el értelmét az ember.

PÜTHAGORASZ Hüppiasz, ismered-e őt?

ALKMAION *(másik térben)* Abban különbözünk a többi élőlénytől, hogy gondolkodunk. A többi élőlény csak érzékel, az ember gondolkodik!

PÜTHAGORASZ Ismered-e őt, Hüppiasz? Ott, ott a babföld felett...

HÜPPIASZ Miért kérdezed, miért gondolsz rá, uram? Te mondtad, bénuljon meg a nyelve, szikkadjon ki a szája annak, aki a nevéet kimondja!

PÜTHAGORASZ Alkmaion!

HÜPPIASZ Mester!

PÜTHAGORASZ Alkmaion, barátom, gyilkosom. Kimondom, fiam, a ne-

ved: ALKMAION. No, mit szólsz hozzá, Hüppiasz? Nem bénult meg a nyelvem.

HÜPPIASZ Csodálatos. Ma minden a visszájára fordult: szétverték a testvériséget, Apollón fia itt lapul mellettem egy odúban, és a mester szava, mely eddig mindig beteljesült, most eredménytelen maradt. De bízom benne, hogy minden rendbe jön, holnap Metapontumban, uram, már nem lesz hatalmuk fölöttünk a démonoknak. Metapontumban...

PÜTHAGORASZ Metapontumban feltámad a lányom, fel a vejem, a nagyhírű Milon atléta, fel a kivégzett százhusz püthagoreánus testvér, egyet füttyentünk, és Kroton városában felépül a leégett múzsák temploma, kettőt füttyentünk, és Külön, a demagóg elveszti hatalmát, és visszanyeri hitelét a tanítás, sőt, hogy minden a régi kerékvágásba térjen, Metapontumban megbénul a nyelvem is, amiért a krotoni babföldek mentén kimondtam Alkmaion nevét. Hüppiasz! Itt az ideje, hogy megtartsuk a napi önvizsgálatot. Erőltsük tehát emlékezetünket, s burkolózzunk a szükséges csendbe...

HÜPPIASZ Igen, uram, de...

PÜTHAGORASZ A csendbe! Hüppiasz! Ugyanis fáraszt a fecsegésed, testvérem a tanításban, már megbocsáss érte.

Zene, amely tenger hullámzásába csap át. Erős hullámverés.

PÜTHAGORASZ Igen, ez is mint-ha ma lett volna. Drága pillanat, köszönöm, hogy te merülsz fel bennem, püthagoraszi létem legszébb napja.

Másik térben, a hullámverés erősödik.

I. HALÁSZ Húzd meg! Ez aztán a zsákmány, ennyi halat egy fogásra!

II. HALÁSZ Hála az égieknek! Húzd! Emeld meg jobban, még kilyukad a háló!

III. HALÁSZ Hahó! Hahó! No, csak hogy kint vagyunk már, én mondom, vak legyek, ha nincs meg hetven darab. Milyen gyönyörűségesen vergődnek.

I. HALÁSZ Megvan ez nyolcvan is!

II. HALÁSZ Nono, örüljetek, ha negyven!

PÜTHAGORASZ Kilencvenhárom.

I. HALÁSZ Mit mondasz, idegen?

PÜTHAGORASZ Kilencvenhárom halat fogtatok!

I. HALÁSZ Röhögnöm kell. Krotoni halászok! Húsz éve járom a tengert, de még egyszer se vete-medtem arra, hogy darabszám pontosan megbecsüljem a zsákmányt.

III. HALÁSZ Ez vagy egy isten, vagy család!

PÜTHAGORASZ Kilencvenhárom hal csapkod a parton.

I. HALÁSZ Nem is csaló, bolond ez!

PÜTHAGORASZ Számoljátok meg a halakat.

I. HALÁSZ Esküszöm, idegen, amennyivel több vagy kevesebb, azt mind a fenekedbe gyömöszöljük! Megsózva!

II. HALÁSZ Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét...

Hullámverés

THEANO Apám! Valóban ide küldött volna bennünket a delphoi papnő? Nézd ott a part felett azt a nyomorúságos porfészket, a düledező viskókat, közöttük alig egy-két kőből emelt épület.

HALÁSZOK ... huszonnyolc, huszonkilenc, harminc... negyven...

PÜTHAGORASZ Theano lányom, a halászokat figyeld, nyomorultak, halszagúak, mocskos beszédű majdnem állatok, de csipás szemükben ott pislákol a remény, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy a tan első lépcsője legyenek.

HALÁSZOK ... nyolcvannyolc, nyolcvankilenc, kilencven...

THEANO Apám, jelt adott az isten!

I. HALÁSZ Kilencvenegy.

II. HALÁSZ Kilencvenkettő.

III. HALÁSZ Kilencvenhárom. Nyertél, uram.

PÜTHAGORASZ Megveszem a halakat. Hárman vagytok, fejenként egy arany, illik, hogy egyenlően részesedjete.

I. HALÁSZ Három arany.

II. HALÁSZ Fejenként egy.

III. HALÁSZ Uram, hová vigyük a halat?

PÜTHAGORASZ Dobjátok vissza mindet a tengerbe! Hidegvérűek ugyan, de megérdemlik az életet!

I. HALÁSZ Egy isten... ez egy isten... Ugye megmondtam?!

II. HALÁSZ Egy isten!

III. HALÁSZ Egy isten érkezett Krotonba!

PÜTHAGORASZ *(első térben)* Nem csalás volt. De tudtam, el kell találnom a pontos mennyiséget, hogy a számok bűvölete megérinthesse az egyszerű halászok szívét. Nem volt csalás.

ALKMAION *(hangja messziről)* Akkor még nem. Vannak dolgok, tettek, melyek csak jóval később, más dolgok vagy tettek hatására veszítik el eredeti minőségüket, és változnak – létrehozóik legnagyobb bámulatára – saját ellentétükké: csodából – csalássá.

Zene

III. HALÁSZ Egy isten, egy isten érkezett közénk!

PÜTHAGORASZ *(második térben)*
Üdvözöllek, Kroton városa!

I. HANG Üdvözlégy, idegen!

I. HALÁSZ Üdvözlégy, Isten!

ALKMAION Üdvözöllek, számoszi Püthagorasz! Már vártalak, mester!

PÜTHAGORASZ Te vagy Alkmaion, az orvos, aki felismerte, hogy az egészség a száraz és a nedves, a hideg és a meleg helyes arányú eloszlása a testben, míg a betegség az, ha egy e minőségek közül túlsúlyba kerül.

ALKMAION Keressétek mindenben a harmóniát! Tanításod hozzám, ilyen messzire is eljutott!

PÜTHAGORASZ *(az első térben)* Milyen szépen cseng, fiam, a hangod, mintha át sem volna metszve a gégéd; nos, Püthia, tudtad-e, te jövőbe látó, hogy hány halált küldesz velem Krotonba?

PÜTHIA *(hangja messziről)* Délnek menj, ha átkeltél a tengeren. Eljutsz egy városba, Szübarisz a neve, ott ne sokat időzz, tanításod ott süket fülekre lelne. Akik ott élnek, a halált tisztelik. Menj onnan tovább, s ahogy haladsz a parti fövényen, eljutsz egy városba, Kroton városába.

PÜTHAGORASZ Tudtad-e, te jövőbe látó, hogy hány halált küldesz velem Krotonba?

PÜTHIA Az isten bízik benned, Püthagorasz, szeretné, ha megszületne, tisztultabb formát öltene az értelem. Apollón üzenete vagy! Csak egyre vigyázz – ne kuszálódjanak össze szavaid!

Zene

PÜTHAGORASZ *(az első térben)* Miért nem szólt közbe Apollón? Vagy

ha már olyan kegyes volt, miért nem hagyta, hogy a tanítás végig győztes maradjon?

PÜTHIA *(messziről)* A tanítás, vagy te, Püthagorasz?

PÜTHAGORASZ Egyek vagyunk, én meg a tanítás. Egy és egy és egy, hallod-e, Püthia? Tudod-e, mi az egy? Tudod-e?

ALKMAION *(a másik térből)* Az egy a kezdet. Minden szám őse. Önmagának négyzete, önmagának szorzata.

I. HANG *(a másik térből)* Önmagának négyzete. Önmagának szorzata.

PÜTHAGORASZ *(a másik térből)* Ezért minden számok ősenek a formateremtő Egy-et tiszteljétek!

KÜLON Értitek, hogy mit zagyvál ez itt összevissza?

MILON Hallgass, Külön! Hallgass, te kupec! Ha nem értjük is, az isten beszél belőle!

KÜLON Egy vándorbűvész, egy izgága barbár előtt estek hasra. Vádollak, idegen, megloptál! Add vissza a halaimat!

I. HALÁSZ Gondold azt, Külön, hogy egyet se fogtunk!

II. HALÁSZ Ma az idegennek dolgoztunk. Tőle kaptuk a bért – nincs rajtunk keresnivalód. Beszélj tovább, idegen!

PÜTHAGORASZ Tudnotok kell valamit. Tudnotok kell, hogy mit tiszteljétek. A számokról beszélek. Az istenekről. A számok egymásba illenek, összerakhatók, látszólag nyirbálják egymást, de szüntelen újratelemek. Egyenként és együtt minden szám egész és örök. A világon minden nagyságot, minden erőt számokban kell kifejeznünk, hogy a dolgok összehasonlíthatók és kiszámíthatók

legyenek. A számolás – megismerés! A számolás – imádkozás!

ALKMAION Taníts meg bennünket minden imára, uram!

I. HALÁSZ Úgy legyen!

II. HALÁSZ Élj soká, Püthagorasz!

PÜTHAGORASZ *(az első térben, azaz a bokor alatt)* Hiába a bukás, ezt a diadalt nem homályosíthatja el semmi. Hol hát a bűnöm? Mi az én bűnöm? Hallod-e, Püthia? Apollón a vétkes és te!

Zene

HÜPPIASZ *(másik, a krotoni térben)* Figyeljetek, krotoni ifjak! Minden szó és vessző fontos! Pontosan megjegyeztem – Ő mondá, Püthagorasz: egyensúly tartja rendben a világot.

ALKMAION Ha dolgainkban az egyensúly fölbillen, nem a számokban van a hiba. Az téved, aki a műveletet végzi.

KÜLON Krotoniak! Térjetelek észhez! Eddig csak a magunk bajával kellett törődnünk, meg Szübarisszal – most számolhatunk az ő számaival is!

MILON Én mondom, Milon, az olimpikon; a szübaritákat ő sem kedveli. És van benne erély! „Több atlétaiskolát!”

HÜPPIASZ Ő mondá, Püthagorasz!

MILON És a szívemből beszélt!

KÜLON Az istenekre! Olympikon, nem hinném, hogy a számai büvöltek el. Sokkal inkább a lánya!

I. NŐI HANG Kellott már, hogy jöjjön egy isten! Vagy valami hasonló.

PÜTHAGORASZ Köszöntlek, Kroton városa. Szépen összegyűltetek.

I. HALÁSZ Beszélj!

II. HANG Halljuk a tanítást!

NŐI HANG Hogyan éljünk?

MILON Mi legyen Szübarisszal?

ALKMAION Hogyan éljünk?

KÜLON Úgy van! Beszélj! Hallani akarom, hogy mivel szédítetted a várost.

PÜTHAGORASZ Mit is mondhatnék neked, te város? Inkább én kérdeznék. Vándorlásaim során s még régebben, előző életeimben talán, sok kérdés gyűlt össze bennem. Te, város, te válaszolj nekem. Felelj, Kroton! Melyik ember oltja szomját okosabban, az, ki széttört korsója cserepeivel, vagy az, ki ép korsóval megy a kútra?

KÜLON Ki megy vízért törött korsóval?

PÜTHAGORASZ Tovább kérdezek, város, ki a kupec Külön szájával helyesen feleltél nekem. Akinek több aranya van, hogyan gazdálkodik ügyesebben, ha darabonkint herdálja el, vagy ha összegyűjti egy vagyona?

KÜLON Ezért kár volt ilyen messzire utaznod! Bolond, aki szétszórja pénzét!

PÜTHAGORASZ S melyik város a bölcsebb, az, amelyik pénzt szétszórva polgárai erszényeiben tartja, vagy az, amelyik kincseit közös vagyona gyűjti össze?

I. HANG Közös vagyona? Hogy érted ezt, uram?

I. HALÁSZ Azt mondd, legyen közös a vagyonunk? A Különé meg az enyém? Az én viskóm meg a Külön háza?

II. HALÁSZ Ép korsó – ép város – tiszta beszéd!

PÜTHAGORASZ Te mondtad, Kroton városa, jól feleltél!

KÜLON Egy koszos halász felelt, de nem a város. Alkmaion! Orvos! Te mégiscsak közibénk tartozol! Tenedek nincs ehhez szavad?

ALKMAION A természetben minden egységre törekszik. Ha jól figyeltél, rájöttök, jól válaszolt a halász.

KÜLON Mivel foglalkozunk? Számoljunk kavicsokat?

PÜTHAGORASZ Ha kivész az önzés, megterem a számokban élő harmónia.

I. HANG Harmónia? Hát az mi?

I. HALÁSZ Aszongya – harmónia.

Zene

PÜTHAGORASZ *(az első térben, keserűen)* Harmónia.

HÜPPIASZ *(az első térben, riadtan, álmos hangon)* Mi az? Itt vannak? Jönnek?

PÜTHAGORASZ Aludj csak tovább, Hüppiasz. Még nem értek ide. Máshol keresnek.

HÜPPIASZ *(álmos hangon)* Ő mondá, te mondá, uram, Püthagorasz. Harmónia.

Zene

MILON No, Külön, nézd ezt a kötelet. Úgy hívják, számolóköté. Noha én csak futással, birkózással, izmaim olajozásával foglalkoztam eddig, s a számokhoz nem sokat értettem, kevesebbet nálad is, mert te legalább az aranyaidat számoltad, megtanultam valamit. Ebből a kötélből háromszöget lehet csinálni. Jól mondom-e, uram, Püthagorasz?

PÜTHAGORASZ Eddig jól, olimpiikon.

MILON No, akkor három halász álljon ide. Három halász, három cövek. Feszítsétek ki a kötelet háromszögalakban a derék Külön köré. Így.

KÜLON Mit akarsz tőlem, Milon?

MILON Megtanítalak számolni, kucepec! Látod? Ezt az oldalt három, ezt négy, amazt pedig öt részre osztják a rábogozott csomók. Három... négy... öt. No, Külön, háromszor három mennyi?

KÜLON Kilenc.

MILON Négyyszer négy?

KÜLON Te tréfálsz, Milon.

MILON Mennyi?

KÜLON Tizenhat.

MILON Add össze a kettőt! Kilenc meg tizenhat?

KÜLON Huszonöt. Mit akarsz tőlem, Milon?

MILON Jól kérdem-e, uram, Püthagorasz, a leckét?

PÜTHAGORASZ Még mindig jól, olympikon.

MILON Tehát az első oldal önmagával szorozva kilenc, a második önmagával szorozva tizenhat, s ez összesen huszonöt. Marad, Külön, a harmadik oldal, mely elzárja utad, és öt részből áll. Szorozd meg öttel az ötöt.

KÜLON Elég már, Milon, a kölykök is tudják Krotonban, hogy öt szorozva öttel – huszonöt.

PÜTHAGORASZ Íme, a számok egyik törvénye, Külön, amit Milon nagyon jól megtanult. Huszonöt – egyenlő huszonöt. Ha tudod a háromszög két oldalát, nem kell mérned, az örök, az isteni számok elárulják a harmadik oldal hosszát is.

ALKMAION S így az ismeretlen távolság megismerhető.

I. HALÁSZ Mondtam, okos ember érkezett Krotonba!

PÜTHAGORASZ Egyiptomban, hol a számok titkát megismertem, e kötél nélkül templom nem épül. Hegyeket, földet mérhetsz vele, Kroton.

HÜPPIASZ Így van! Ő mondá, a meseter mondá, Püthagorasz.

MILON Na, polgárok és krotoni halászsok, ki csatlakozik a szent testvériséghez?

I. HALÁSZ Éljen soká Püthagorasz.

II. HALÁSZ Harmónia.

III. HALÁSZ Harmónia. Közös vagy-
gyon.

I. HANG Aki a háromszög oldaláról
ilyen sokat tud, tudhat az na-
gyobb titkokat is.

MILON Nézd, Külön, nézd a várost!
Kroton térdre borult.

PÜTHAGORASZ Egyedül maradtál,
Külön, a háromszög közepén.

KÜLÖN Eressz!

MILON Lássuk, hogy jössz ki belőle.
Feszítsétek meg jobban a kötelet.
Ugrálj, fickó, gyere ki, ha tudsz!

KÜLÖN Eresszetek, te tulok!

MILON Föl-le a kötelet. Föl-le! Föl-
le! És mondd, hogy Apollón fia! És
mondd, hogy harmónia!

HALÁSZOK Harmónia!

KÜLÖN Számoló! Szólj rá!

NŐI HANG Harmónia!

MILON Föl-le! Föl-le!

ALKMAION Mester, lehet így bizo-
nyítani?

THEANO Ne szánd! Ő se szánta apá-
mat! Elűzte volna innét.

KÜLÖN *(hörögve)* Apollón fia... har-
mónia... *(zuhanó test zaja)* Átko-
zottak!

PÜTHAGORASZ Sajnálom, Külön,
a számok megbüntetik azt, aki
fittyet hány nekik! Testvéreim a
tanításban! Ezzel a kötéllel bü-
völünk templomunkra, a múzsák
templomára szép háromszög-
homlokat!

Zene

PÜTHAGORASZ *(az első, babföldi
térben)* S te ott a babföld fölött,
te árbochoz kötözött, te mit mon-
dasz nekem?

ALKMAION *(hangja messziről)* A de-
rék Milon barom volt, majdnem
állat. Amit művelt, pedig kegyet-
len tett volt, ha te akartad, még
akkor is az. Mégsem volt bűn,
Püthagorasz, mégsem volt csalás.

Mondtam neked, vannak dolgok,
tettek, melyek csak jóval később,
más dolgok vagy tettek hatására
vesztik el eredeti minőségüket és
változnak – elkövetőik legnagyobb
bámulatára – saját ellentétükké.
Kegyetlen igazságból kegyetlen
gazsággá. Csodából – csalássá.
A derék Milon akkor a harmóniát
szolgált. Meg is kapta a jutalmát
érte – lantot pengető lányod kezét.

PÜTHAGORASZ Te valóban szeret-
ted a lányomat, tanítvány?

ALKMAION Kértelek, mester, ne en-
gedd őt Szübarisz ellen! Vezesse
más az énekeseket.

PÜTHAGORASZ Milyen másképp
hangzik most ez, fiam, átmetszett
torkodból!

Zene

PÜTHAGORASZ *(második, krotoni
térben)* Tudnotok kell, a föld nem
lapos terítőre hímzett ábra, nem
szorgos kezű istennők keze mun-
kája. A föld gömbölyű, és a többi
égitesttel együtt kijelölt pályán
halad. A bolygók mozgása örök
keringés, szent arányok szerint
megszabott távolságra a nagy ol-
tár, a központi tűz körül. Minden
mozgás zajjal jár, a húrok szent
arányok szerint megszabott rez-
gése, a bolygók zuhanása zene.
Születése pillanatában minden-
ki hallja ezt a zenét, de a kö-
zönséges fül hamar hozzászokik,
csendnek véli, s inkább a köze-
li ricsajra figyel. Tanuljátok meg
újra hallani a bolygók énekét,
a szférák zenéjét! Aki levezekelte
minden eddigi életének bűnét,
s többé nem kell újraszületnie,
utolsó, tökéletes élete jutalmául a
boldogok csillagára kerül!

I. HALÁSZ Uram, Püthagorasz, én
rájöttem valamire! Sokat törtem a

fejem azon, miképp vándorolhat a lélek, hogyan juthat a földből egy másik testbe át? Amíg azt nem mondják neki, most menj át Tűrzosz testéből... azaz az én testemből... egy kutya testébe, vagy – hogy már megbocsáss a szerénytelenségért – menj Tűrzosz testéből, mivelhogy megérdemli, egyenest fel a boldogok csillagára. Hát hogy jut az a lélek oda? Hogyan?

II. HALÁSZ Hogyan jut el, Tűrzosz?

III. HALÁSZ Halljuk a halászt!

I. HALÁSZ Bizonyára láttatok már babot. A bab szára csomótlanul nő, sima útja lehet benne a léleknek. Úgy gondolom, azon át hagyja el a földet, hogy a magasba szálljon, ugye, Püthagorasz? Jól mondom-e, uram?

PÜTHAGORASZ Jól.

I. HALÁSZ Akkor pedig tilos volna babot enni, zöldjére-szárára lépni, hiszen ki tudja, kinek a lelkére taposunk. Kérve kérek, uram, foglaltasd ezt törvényeid közé!

PÜTHAGORASZ Így legyen. Hüppiasz, foglald törvénybe!

ALKMAION Uram, de hiszen ez maszlag! Itt keletkezett szóbeszéd csupán! Miért teszed meg törvénynek?

PÜTHAGORASZ Hogy a halászok, az egyszerű lelkek boldogok legyenek, hogy ők is hozzájárultak valamivel a tanításhoz.

II. HALÁSZ Okos ember vagy, Tűrzosz! Még ma babot ültetek a város határába, az lesz az én külön, saját babom. Ha meghalok, oda temesetek!

III. HALÁSZ Ültessünk babot!

HÜPPIASZ Ültessetek babot! Ő monda! Püthagorasz!

HÜPPIASZ (a babföldön) Jaj, a szübariták! Jaj, uram, de rosszat álmodtam! Itt vannak a szübariták, vagy különék? Mi zörög ott?

PÜTHAGORASZ Nyugodj meg, csak a bab szárát zörgeti a szél. Aludj tovább, Hüppiasz. Még nem bukkantak ránk.

HÜPPIASZ (félálomban) A szübariták... A szübariták!

Zenén át Hüppiasz kiáltozása egyre erőteljesebbé válik.

HÜPPIASZ (a krotoni térben) A szübariták, a piszkos állatok, a pillanatnak élők! Engedjete a mester elé! Most jöttem Szübariszból!

I. HANG A mester elé most nem léphet senki! A múzsák templomában tartózkodik.

HÜPPIASZ Uram, Püthagorasz, bocsásd meg, hogy megzavarom a tanítást... de a szübariták! Ti, kívülállók, boruljatok a földre. Nem láthatjátok a mester arcát. Uram, szörnyűség történt Szübariszban. Ott számolgattunk imádkozva, csöndesen, testvérünk, a szübariszi Keithosz házában, amikor a részeg disznók ránk törtek, uram! Kivonszoltak bennünket a piacra, meztelenre vetkőztettek, Keithosz házát lerombolták. Nekem, uram – ki nem merem mondani –, az ülepemre egy háromszöget festettek, mondván, hogy gömb és háromszög együtt szolgálja a harmóniát! Uram, te tanítani küldtél bennünket, és ők megcsúfolták a tanítást!

PÜTHAGORASZ Hívjátok egybe a testvéreket!

I. HANG A templomba!

II. HANG A múzsák templomába!

III. HANG A mester szólni kíván!

PÜTHAGORASZ Nemcsak Kroton városát csúfolták meg, de elkövették

a legnagyobb bűnt: megsértették a számokat! Minden számnak arca van, ők arcul ütötték a számokat. A világ törvényei számokkal íródtak, istenek írták őket. Önmagukkal írták. Szübariszban megsértették az isteneket!

MILON Vessen Szübarisz! Halál a szübaritákra!

I. HANG Háborút Szübarisz ellen!

PÜTHAGORASZ Mi csak azt akartuk, hogy a tan mindenütt elterjedjen. Hogy mindenhol megismerhessék a polgárok a nagy lehetőséget: az újraszületés kínjától való szabaddulást. Ezért mentek testvéreink Metapontumba és Szübariszba. Kérdezlek, Város, testvérem a tanításban, te felelj nekem – mit tegyünk?

MILON Háborút! Háborút Szübarisz ellen!

ALKMAION Krotoniak! Mester! Püthagorasz! Én ellenzem a háborút. A szübariták puhányok, bűnösök, buták. De mi értelmet akarunk vinni közéjük és nem a halált.

MILON Elég volt, orvos. A te dolgod a gyógyítás, a Tanítás védelme a miénk! Atlétáim készen állnak a harcra!

I. HANG Vessen Szübarisz!

HÜPPIASZ Háborút! Harmóniaháborút!

ALKMAION Háborúban nincs harmonia. Ezt semmiféle számmal, semmiféle aránnyal bizonyítani nem tudod! Én ismerem a halált, mindennap találkozom vele.

HÜPPIASZ Persze, mert eleven kutyákat meg macskákat szabdalsz! Tudom én azt, még ha titokban teszed is!

THEANO Ki mondja, hogy a háborúban nem lehet harmonia? Énekelve és táncolva megyünk elle-

nük! Dalosokkal és táncosokkal, a zene szent számaival döntjük le Szübarisz falait! Apám, engedj Szübarisz ellen!

ALKMAION Kérlek, mester, ne engedd a lányodat. Vezesse más az énekeseket!

MILON De, csak bátran! Én majd vigyázok rá! Oroszlánbőrt borítok magamra, miként Heraklész tette, egyet bömbölök – és szétfutnak a szübariták.

I. NŐI HANG Harmóniát! Háborút!

HÜPPIASZ Uram, egy be nem avatott testvérünk kíván szólni. Noha még két évig kötelezné – mint kívülálló tanítványt – a hallgatók csöndje, az önként fogadott némaság – e fontos pillanatban beszélhet-e?

PÜTHAGORASZ Beszéljen.

HÜPPIASZ Beszélhetsz, Külön!

KÜLON Első akarok lenni a csatában, mester! Az első gyalogosod, hogy jóvátegyem, amit vétettem. Vessen Szübarisz! Harmonia!

PÜTHAGORASZ Krotoniak városa! Nehéz feleletet adtál. Itt csak az isten maga dönthet, Apollón, az Értelem. Még ma útra kelek Delphoiba két tanítvánnyal, egy beavatottal és egy körön kívül állóval. Hüppiasz és te, Külön, kövessetek!

Zene

PÜTHAGORASZ No, szajha, most aztán igazán itt vagy mellettem. Az orromban érzem a füstölőd szagát. Csak azt a két hideg, kék szemedet látom a gőzökön keresztül. Én, a nagyeszű Püthagorasz, tőled vártam, hogy lássad a jövőt, ahelyett hogy én láttam volna meg szemeidben a sorsomat.

Szövegtelen ének, lantkísérettel.

PÜTHIA *(hangja az éneken keresztül)* *(messziről, Delphoiban)* Apollón isten szól általam, választott papnője által. Tanácsot neked nem ad az isten, Püthagorasz. Te, aki a természet jeleiben olvasol, keresd meg magadnak a választ. Figyeld a jeleket.

PÜTHAGORASZ Azt hiszem, értelek, Püthia.

PÜTHIA *(hangja messziről, mintha követné Püthagoraszt)* Áldjanak az égiek, Püthagorasz, Apollón gyermeke, gyermekem. Óh, Püthagorasz, Püthagorasz, vigyázz, össze ne kuszálódjanak Apollón szavai. A számok azért adódnak össze, hogy létrejöjjön a végtelenség. Vigyázz, Apollón gyermeke, el ne tévedj köztük! Figyeld a jeleket.

Ének. Nagy kongással kapu csapódik.

HÜPPIASZ Itt jön, már itt is van.

KÜLON Úgy látom, jókedvű.

Vízcsobogás

PÜTHAGORASZ Szeretem ezt a folyót, valahányszor erre járok, megfürdöm benne. Jó helyen váratok rám. Jó ez a nyugalom! Néztétek, tanítványok, fű se rezzen, a víz is alig csobban! Érzitek az örök, a változatlan időt? Mintha százezer évvel ezelőtt is itt álltam volna!

Vízcsobogás

PÜTHAGORASZ *(hangja távolabbról)* Várjatok, úszom egyet.

KÜLON Úgy úszik, akár egy isten.

HÜPPIASZ Hogyhogy akár? Mi, püthagoreanusok nem tűrjük a pongyolaságot. Ezt úgy kell mondani: ott úszik egy isten.

KÜLON És ki az, aki ott úszik mellette?

HÜPPIASZ Hol?

KÜLON Ott! Most bukkant fel a vízből.

HÜPPIASZ Nyilván egy másik isten. Egy folyamisten. Megálltak!

KÜLON Beszélgetnek.

HERAKLEITOSZ *(nevetve)* Hát így istenül meg az ember! Jól idehozta a víz a tanítványaid hangját.

PÜTHAGORASZ Ki vagy te?

HERAKLEITOSZ Hallottad: isten, mint te. Csak te állandó isten vagy, én meg amolyan vándoristen. Örülök, hogy találkoztunk, Püthagorasz. Látásból már ismerlek. Láttalak ma, amikor bementél a vénasszony pitvarába. No jó, jó, ne sértődj meg, nekem minden jósnő vén. Hallom, háborúra készülsz.

PÜTHAGORASZ Jók az értesüléseid.

HERAKLEITOSZ Megmondanád, tulajdonképpen mi bajod Szübarisszal? Annyi mindent fecsegnek összevissza a tanításodról az emberek, szeretném egyszer a te szádból hallani.

PÜTHAGORASZ Meg akarom védeni ellenük ennek az alkonyatnak a nyugalmat.

HERAKLEITOSZ Ahá. Az örök és szent harmóniát! Mégiscsak igazak a híresztelések. Nem vagy bölcsebb a hírednél. Nézz körül ebben a „nyugodt” alkonyatban. Nézd azt a sasmadarat, hogy csap le áldozatára! Az előbb még röpült a madár, most már falat lett belőle. És nézd ezt a vizet, amiben állsz, pontosabban, amiben álltál, mert már nem abban állsz, és most már megint új víz ölel körül. Minden mozog, Püthagorasz, minden változik, barátom, mint a tűz, melyre új ágat dobunk. És ezt a változást szolgálod te is az „örök” számaiddal!

Menj csak, menj, rombold le Szübariszt, és szolgáld vele az örök változást!

PÜTHAGORASZ Nem isten vagy, hanem démon! Hé, démon! Tudom, azt akarod elérni, hogy ne fogadjam meg tanácsodat, de én azt teszem, amit a szavaiddal mondtál. Köszönöm a jelt, Apollón!

HERAKLEITOSZ Legalább a nevem jegyezd meg, Püthagorasz! Herakleitosz vagyok, és ha démonnak hiszel, örülök neki!

Herakleitosz kacagása hangorkánba csap át.

Szél, amely a babszárakat zörgeti.

PÜTHAGORASZ Tulajdonképpen hála lehetsz nekem, Alkmaion. Képzeld el, ha most te gubbasztanál itt mellettem ebben az odúban. Talán még mindig vitatkoznánk, és nem élveznéd a hullámok ringatását a tengeren.

ALKMAION (*hangja messziről*) Az ember azért hal meg, mert képtelen a kezdetet összekapcsolni a véggel.

PÜTHAGORASZ Mit keres itt mellettem ez a Hüppiasz? Veled akarok maradni, veled akarok beszélni, barátom.

Zene

PÜTHAGORASZ (*a krotóni térben, a múzsák templomában*) Én már öregember vagyok. Kevés idő maradt a feladatra, Alkmaion. Szübarisz útját állja a tanításnak. Ha a tanítás nem terjed el, miért fáradoztam, és miért fáradoztunk mi ketten?

ALKMAION Az önzés és a hiúság beszél belőled.

PÜTHAGORASZ Én is ott leszek, Alkmaion, én is meghalhatok.

ALKMAION Abban a hitben, hogy nem kell újraszületned. De a többiekkel mi lesz, Püthagorasz?

PÜTHAGORASZ A többiek egy napra lények. S amelyik nem az, annak megrövidítheti tisztulásának útját, ha a tanokért hal meg.*

ALKMAION Eddig úgy tanultam tőled, hogy az élet – az egy napra élet is – sérthetetlen. Itt a partnál vesztegel egy szürakuzai hajó, estére kifut a tengerre. Én elmegyek azzal a hajóval, uram.

PÜTHAGORASZ Számoljunk még egyszer, utoljára együtt. Úgy, mint régen. Add csak ide a számolókötelet.

ALKMAION Ahogy parancsolod.

PÜTHAGORASZ Csak kérem. Alkmaion, ez a búcsú ünnepélyes pillanat. Válasszuk a háromszög befogójának az egyet!

ALKMAION Uram, te azt hiszed, hogy ezzel itt tudsz marasztalni?

PÜTHAGORASZ Válasszuk befogónak az egyet. E szent számmal még úgyse bizonyítottuk a tételt. Szentsége tiltotta nekem. Így. Tehát két csomó közé esik az egyik befogó. Fogd csak a másikat – így. Itt a másik. No nézd csak, Alkmaion, remeg a kezed, vagy mi van ezzel a kötéllel? Nézd az átfogót – kettőnél kisebb, de egynél nagyobb. Milyen számot ábrázol ez? Még egyszer fogd meg. Erősen.

ALKMAION Uram, akárhányszor ismétlem, ez mindig így alakul.

PÜTHAGORASZ Alkmaion, a démonok játszanak velünk. Ha egyet eggyel szorzok – egy; ez az egyik

* Az eredeti gépiratban egy szó helye üres, ezt a korábbi, letisztázatlan szövegváltozat nehezen olvasható kéziratos toldása alapján pótoltuk. – F. T. G.

oldal. Ha egyet egygel szorzok – egy; ez a másik oldal. Az összegük kettő. De melyik az a szám, amelyik önmagával szorozva kettő? A kettő nem négyzetszám – ilyen szám nem létezhet, de mégis, itt van, itt kell lennie! Alkmaion, itt egy új számnak kell rejtőznie! Alkmaion! Fiam, már azt hittem, mindent tudok, s lásd, legnehezebb pillanatomban itt van ez a gyönyörűség, újra szólnak hozzám a számok! Messzibb, tágabb kapuk nyílnak! Mutasd csak, számoljunk együtt tovább. Add ide a számológavicsokat.

Kavicsok koppannak.

ALKMAION Van, de nincs!

PÜTHAGORASZ Mint a mítoszok kígyója, akárhányszor lecsapom, kinő a feje, ez megfoghatatlan. Ennek nincs arca. Ez megbontja a harmóniát!

ALKMAION Uram, nincs abszolút harmónia, nem kell gyilkolnod érte! Krotoniak! Beavatottak!

PÜTHAGORASZ Megállj! Ez a szám valóban ellentmond az abszolútnak, ez a szám alogikus, ellentmond az értelemnek! Ezt senki nem mondhatjuk. Ez titok, Alkmaion.

ALKMAION De uram, ez életed legnagyobb felfedezése! Megszülethet, új formát kaphat az értelem! Ahogy mondtad, tágabb, messzibb kapuk nyílnak...

PÜTHAGORASZ Akkor sem beszélhetsz róla. Ez a szám titok.

ALKMAION A háború elvesztette értelmét. Amíg ezt a számot meg nem fejtet, nincs abszolút harmónia. Csendesítsd le a várost!

PÜTHAGORASZ Nem másíthatom meg a szavamat!

ALKMAION A szavad fontos, vagy az, ami új szavakat adhat neked? Te bukkantál erre a számra, és nem ő talált meg téged. Püthagorasz kevesebbet jelentene, mint ez a szám?

PÜTHAGORASZ Alkmaion, én nem akarok újra megszületni! Mennyi gyötrelmet állhattam ki eddigi életeimben, ha csak azt tekintem, hogy ebben az egyben mennyit szenvedtem. Amióta az eszemet tudom, a harmóniát keresem.

ALKMAION Az egész és örök számok közé befurakodott egy szám, mely egyetlen számmal nem alakítható kerek egészé. Komiszul, illetlenülül, megcsúfolva téged, de itt van. Magadat becsüled le, ha nem nézel vele szembe.

PÜTHAGORASZ Tudom, hogy teljesen soha nem valósíthattam volna meg a célokat, de a megközelítés útját – püthagoraszi létem beteljesülésének egyetlen zálogát – is betemetem, ha neked hiszek és ennek a torz valaminek, ennek a számnak itt! Tudod, hogy mit mond ez a szám neked?

ALKMAION Az örök és egész számok között feltételezett harmónia, melynek földi megvalósításán fáradoztál, az eszmerendszered alapján megrendült.

PÜTHAGORASZ Álljak hát a város elé, mondjam, hogy tévedtem, vegyem el a hitüket? Tudod, hogy óvtam ezt a várost, Külont is azért vittem magammal Delphoiba, nehogy a hátam mögött mesterkedjen; terólad tudtam, hogy csak szemtől szembe vágsz belém. Mit mondjak a városnak, Alkmaion? Nem megyünk Szübarisz ellen? Az eszme téves? Kezdjük el máris az újrászületést! Elkergetnek, és elmennek nélkülem. Fosztogatni.

ALKMAION És ha abban a hitben fosztogatnak, hogy joguk van hozzá, az jobb?

PÜTHAGORASZ Nem akarok többé újraszületni. Bevégzem, amit akartam, amennyire tőlem telik. Nem mondok le a városról. Nem hajítom el a számítókötelet, mely nélkül eszköztelen a számoló. Mi lenne abból, amit eddig tettem, amiben eddig hittem?

ALKMAION Vannak dolgok, tettek, amelyek csak jóval később, más dolgok vagy tettek hatására vesztek el eredeti minőségüket és válnak – létrehozóik legnagyobb bámulatára – saját ellentétükké. Csodából – csalássá.

PÜTHAGORASZ Nem lett csalássá!

ALKMAION Minden utadat keresztetni fogja az arc nélküli szám!

PÜTHAGORASZ Ez a szám nem létezik!

ALKMAION *(kiáltva)* Testvéreim! Krotoniak! Testvéreim a tanításban! Létezik egy szám, amelynek nincs arca. Van egy szám, mely tagadja az abszolút harmóniát!

Zene

HÜPPIASZ Vádollak, orvos, hogy beavatott létedre eleven lényeket boncoltál, nemcsak hidegvérű halakat, hanem macskákat, sőt kutyát is! Ezzel pedig erőszakosan megakadályoztad, hogy a megtisztulásra szánt lélek végigjárja a számára kijelölt utat! Kérdezlek, hiszel-e valóban az újraszületésben?

ALKMAION Az ember azért hal meg, mert nem képes összekapcsolni a kezdetet a véggel; ámde a végső, láthatatlan és mulandó dolgokról csak az istenek tudhatnak biztosat. E téren nekünk csak azt engedélyezték, hogy szerényen következtessünk.

HÜPPIASZ Javaslom, testvérek: zárjuk ki őt magunk közül. Jelképes sírja álljon a templom előtt, senki hozzá ne szóljon, szavát ne fogadja, ételt ne adjon neki, ételt tőle el ne fogadjon, legyen, miként a halott.

KÜLON Legyen, miként a halott!

MILON Legyen!

ALKMAION Tudnotok kell, krotoni polgárok, hogy nem ez a bűnöm.

PÜTHAGORASZ Szólt itt valaki?

HÜPPIASZ Senkisé, uram.

ALKMAION Isten veletek, testvérek. Ma este hajóra szállok, és elhagyom Krotont.

Templomban kongó lépések.

PÜTHAGORASZ Milon!

MILON Hüppiasz!

HÜPPIASZ Értelek, olympikon. Két testvérünk ma azzal a hajóval Szürakuzába utazik.

Zene

HÜPPIASZ Győzelem!

MILON Sóval hintsétek be Szübarisz helyét.

I. HALÁSZ A fene egye meg, piszkos munka volt, de győztünk!

MILON Apollónra! Nem is volt olyan nehéz! Már az énekeseink dalára megbomlott a harci rendjük!

I. HALÁSZ Úgy táncoltak a cirkuszi lovaik, hogy öröm volt nézni!

MILON Pompás gondolat volt! Remekül énekelt a kórusod, Theano! Első pillanatban meghökkentem, amikor megláttam a lovasokat. Gyalogosokkal lovak ellen, itt hamar felbillenhet az egyensúly, ez nem harmonikus. De ahogy az énekekre a lovaik táncolni kezdtek, dobálva a farukat, már tudtam, nincs baj. Egy ló sem indult rohamra. Mind a cirkuszban érezte magát. Hiába ösztökélték őket a

szübariták. És mind elpusztult a sok puhány lóidomár! Ez Theano érdeme! Győztünk a zene szent számaival!

PÜTHAGORASZ Térjünk vissza Krotonba!

THEANO Apám, nem áll össze a kórus, nincs aki elénekelje a győzelmi dalt. A kórust megölték.

PÜTHAGORASZ Térjünk vissza Krotonba, Theano! Induljatok.

KÜLON Gondolom, uram, most már feloszthatjuk a zsákmányolt kincset. Persze úgy, hogy mindenki egyenlően részesedjék...

PÜTHAGORASZ Szó sem lehet róla, Külön. A legparányibb fölönfüggő is csak a tan elterjedését szolgálhatja. Testvéreink holnaptól az egész világot bejárják, utazának, könnyítsék meg sorsukat, vásároljanak idegen városokban polgárjogot. Szübarisz kincsét csak erre használhatjuk, semmi másra!

KÜLON De uram, a kapzsiak...

PÜTHAGORASZ Vissza, Krotonba!

Zene

KÜLON *(hangja halk, szövegtelen, zsolozsmázó ének alatt)* A beavatottak minden zsákmányt, minden kincset, aranyat, ezüstöt behordtak a templomba. Azért, hogy ne rontson meg bennünket Szübarisz vétke. Azt mondják, hogy a tanítás érdekében. Noha én csak a külső körbe tartozom, de tudom, amit tudok, maguknak tartogatják, éjnek idején lakomákat rendeznek.

I. HANG Mint tegnap is a Milon házában.

II. HANG Ezért kár volt vérezni Szübarisz alatt.

NŐI HANG Kérdem Püthagorasz, mikor születik újra a fiam, akit

kettévágtak a szübariták, csak néz rám, nem felel, hallgat.

II. HALÁSZ Alkmaiont is ők pusztították el, nem a hajó süllyedt el vele, ahogy híresztelik.

KÜLON Koplalhattok újra, és még babot sem ehetek.

I. HANG Mit tanácsolsz, Külön?

KÜLON Téged kérdezlek, város, te felelj.

II. HALÁSZ Most éppen együtt vannak a beavatottak, együtt imádkoznak.

I. HANG Vagy osztozkodnak.

KÜLON *(gúnyosan)* Számolnak.

II. HALÁSZ Gyűjtsuk rájuk a templomot, s aztán gyerünk! Ha Szübariszban lehetett, most sem lesz bűn!

KÜLON Jól felettél Kroton, a halász szájával.

NŐI HANG Tüzet a templomra!

I. HANG Tüzet!

Zene

PÜTHAGORASZ Üdvözöllek, arc nélküli, üdvözöllek, kiszámíthatatlan. Legyőztem egy várost, és elvesztettem egy várost. Győzött a logikább, alogikus.

PÜTHIA *(hangja távolról)* A számok azért adódnak össze, hogy létrejöjjön a végtelenség. Mondtam, Apollón gyermeke, vigyázz, el ne tévedj köztük.

HANGOK Utána! Arra ment! Vágjatok elébe! Arra! Arra! Átkozott!

Hangok távolodnak.

Zene

PÜTHAGORASZ Hüppiasz, most már aztán valóban ébredj! Figyelj rám. Én most elmegyek, s megvárod, amíg ők is elhaladnak. Aztán indulj Metapontumba, és add át testvéreinknek ezt a két iratot. Az

egyik a tétel, a másik egy bonyolultabb levezetés.

HÜPPIASZ Merre menjek, uram?

PÜTHAGORASZ Át a babföldeken.

HÜPPIASZ A babföldeken? Megszegjem a törvényt? A szabályt?

PÜTHAGORASZ Kivételesen felmentelek alóla.

HÜPPIASZ És te, uram, te nem tartasz velem?

PÜTHAGORASZ Én hoztam a törvényt, Hüppiasz. Én nem tiporhatok sem a bab szárán, sem a levelén.

I. HANG Erre bujkál!

PÜTHAGORASZ Most húzódj be jó mélyen az odúba!

KÜLON Itt van!

PÜTHAGORASZ Üdvözlégy, Külön! Üdvözöllek, Kroton városa!

ALKMAION *(hangja a másik térből)*
Az ember azért hal meg, mert képtelen összekapcsolni a kezdetet a véggel.

Zene

GYEREKHANG ...és neki tulajdonítjuk annak a végtelen tizedes törtnek a felfedezését, mely mégis egy véges szakaszt fejez ki. Ez az úgynevezett irracionális szám, melynek taglalása azonban már felsőbb osztályba tartozik.

„Az a csönd lett mit úgy hívnak halálos”

Illyés Gyula naplójegyzetei, 1956–1957

Egy leginkább a fiatalabb korosztálynak szóló, a könnyedebb témájú írásokból gyakran visszaköszönő mondatpárral kezdem – hiszen a kötet s az ahhoz kapcsolódó történelmi pillanat, melyről szólni óhajtanék, bár mindannyiunk életének meghatározó találkozásai, mégis elsősorban a fiatalokat érinti. Hogy megértsék azt, amiről nap mint nap hallanak, hol így, hol úgy, hol ezt, hol azt; s hogy megértsék azt, amiről apáik és nagyapáik leginkább az egyéni és közösségi hallgatásokból rakhatták össze önmaguk tanulságait. Illyés Gyuláról lesz szó, s az ő 1956-ban és 1957-ben papírra vetett, töredékesen megőrződött naplójegyzeteiről. A forradalomról, melynek során „Atlantisz sorsára jutottunk”, írja ő, s emelődött ki címként a kötet borítólapjára ez a sor; és ez a sor valóban talán még annál is tágabb metafora, mint amit itt, e „címszerepben” sugall.

De, no lám, könnyedebb indítást ígértem, és már milyen komor vagyok; lépünk most még vissza, oda. Nos, a mondat, amire utaltam, így szólna: ha mindent tudni akarsz Illyés Gyuláról, de csak egy könyvet szeretnél elolvasni, akkor bizony ne ez legyen az; ám ha mindent tudni akarsz 1956 történelmi súlyáról, de csak egy könyvet akarsz elolvasni róla, abban az egyébként szomorú helyzetben akár még ez is lehet az. Mert hát mindenképp szomorú általános állapotokat élünk, amúgy, az írás és olvasás terén tanúsított ismeretszerzés terén; ennek egyik lehetséges magyarázataként, hogy némiképp kontextusban maradjunk, idézzük ide Illyést, más forrásból; „...az írástudó ritkán árulta el úgy a közügy-tudót, mint világszerte napjainkban”, írta a *Szellem és erőszak* egyik esszéjében; az a kötet egyébként lehetne az az egyetlen, melyet érdemes betéve, szó szerint megtanulni, kedves ifjú olvasó, és neked, elbölcsült kortársam, sem ártana újra felnyitni; de nézzük végtére is „magát a medvét”.

Illyés naplójegyzeteit arról az eseményről, melynek horderejéről, horizontjáról és lehetőségeiről lényegében mindent megismerhetünk e sorokból, egyetemes tanulságairól éppúgy, mint hétköznapi pillanatairól, az elkerülhetetlen, s mégis zavarba ejtő módon bekövetkező fordulatról, nyolc-tíz évvel a Rákosi-féle „fordulat évei” után. Tudjuk, hogy az a megközelítés 1948-ra utal, rögzült, ám mindenki számára pontos és világos, hogy az ő hatalomátvétele már 1945-ben (ha nem korábban) megkezdődött, s bizony, módszerét, módszereit sokan „önként s dalolva” követték, támogatták. Bibó, bár naivnak nevezi később egykori megfogalmazásait, karakteresen levezeti a második világháború végét követő cikkeiben a jobboldal részvételének esélytelenségét a közéletben, a politikában. S ez, különösen annak fényében, hogy általános közvélekedésként jelenik meg, amely szinte törvényszerűen fejlődik osztály- és népellenes attitűddé, természetes módon tesz, teszi pusztá formalitássá az általános és titkos választójogot, s magát a választást, választásokat. Bár a képlet, hogy elidőzzünk itt egy pillanatra, bonyolultabb rendszert követ (s ezért utaltam a fordulat többéves előkészítésére), hiszen – a keserű csalódás és vi-

lágháborús sokk után is – korántsem egyértelmű a kommunista hegemonia. Még a megszálló szovjet csapatok segítségével sem. Ezt majd sokan elemzik, de érdekesebbek a mellékmondatok: Veres Péter például így utal erre egy alapvetően a szárszói gondolatot, a népi mozgalmak életét körüljáró írásában; a választásokról szólva jegyzi meg: „...koalíció helyett egyoldalú párturalmat kellett volna megvalósítani. Csakhogy ehhez kevés volt a politikai erő. Számszerűségében is, de kormányzásra való érettségben is. És ami legnagyobb baj lett volna, és ami itt történeti fátum és már az 1919-es tanácsforradalomnak is fő problémájává vált: túl erős volt a munkáspártokkal szemben a nemzeti bizalmatlanság. Még a szociáldemokratákkal szemben is.” A cél s a helyzet tehát nyilvánvaló az idealistább baloldaliak, kommunisták előtt, s bár a „cél szentesíti az eszközt” kőkemény diktatúrája sokak számára természetes módon válik elfogadhatatlanná, sokakban mégis megszületik, különösen a kezdetekben, egyfajta „kompromisszum”, egyfajta elfogadás. Ez különösen fontos a leveretését követő sok évtizedes csönd, majd az azt követő, egymással olykor élesen szembehelyezkedő értékelések közötti eligazodásban, a tények és érzelmek harmonikus logikájának összefésülésében. Hiszen Illyés, szinte mellékesen, az adott pillanatok, pillanatnyi történések feljegyzése során az utókor előtt e hangzavar által rejtve maradt kérdéseket válaszol meg; olyan kérdéseket, melyek súlytalanítása, vagy épp hamis irányba induló feloldása számos esetben adott és alapot a társadalom csoportjainak szembefordítására. Adott és ad, írom, mert a felszín fecsegése, olykor otromba lármája e történelmi pillanatokban is éles kontrasztban áll a mélység pengeélként artikuláló csöndjével. Ráérezhetünk erre, szinte azonnal, Illyés naplójegyzeteinek böngészése közben, de még inkább akkor, ha azonnal felfedezzük a kötet jegyzetanyagának kincsesládáját, Horváth István filológusi munkájának hallatlan precíz, szerteágazóan merítő, értékén – híjával a még nem elkoptatott jelzőknek – alig dicsérhető gazdagságát. S kéretik ezt nem túlzásnak venni; ez azon könyvek egyike, melyben a szerkesztő-szöveg-gondozó munkájának értéke, hozzátett lelkesedése nem csupán hangsúlyozza, de megemeli az alapszöveg súlyát, értékét. Olykor nem kevés bátorság kell s kellett ehhez, hiszen időnként jelentősen pontosítani, korigálni, tényszerűbb kontextusokba illeszteni kényszerült a szerző naplótöredékeit, ezt nyilván Illyés maga is megtette volna, ha feldolgozza azt, ám lemondott róla; magát a naplót is elrejtette, létezése – Illyés Mária a kötet előszavában ír erről, szépen – elfelejtődött. Majd felbukkant a padláson tárolt régi kéziratok dossziéi között; és most eltűnődhetünk a benne olvasható üzeneteken.

Azt írtam fentebb: „ha mindent tudni akarsz Illyés Gyuláról, de csak egy könyvet szeretnél elolvasni, akkor bizony ne ez legyen az; ám ha mindent tudni akarsz 1956 történelmi súlyáról, de csak egy könyvet akarsz elolvasni róla, abban az egyébként szomorú helyzetben akár még ez is lehet az.” Érvényes megközelítésnek érzem ezt továbbra is, egyetlen pendítéssel kiegészítve: mindkét esetben ez mindenképp megfelelő kezdet. Illyés írói, költői személyiségéhez, a művész alkotói egyéniségének titkaihoz nincs ennél pontosabb kulcs; általában sincs ilyen esetekben a konkrét eseményekre reagáló, azokra reflektáló, olykor mégis a szabad ötletek jegyzékéig futó ösvények bejárásánál megfelelőbb képlet. Illyés egyénisége s személyisége nagyon pontosan megrajzolható e napló sorait követve; rálelhetünk itt is, olykor, annak okságára, hogy életút-

jának döntéseit miért vitatták s vitatják némely elemző dolgozatok, viselven az amúgy valóban elkerülhetetlen kívülállás eleganciáját, de nem fogadván el azt, hogy a cselekvés akarása nemritkán viseltesebb göncöt, gúnyolható gúnyát aggat ránk.

A kívánt cezúra olykor mégis eltéveszthető. Épp emiatt is oly fontos ez a naplójegyzet-passió; precízen s okosan kiegészített töredékei az események valós idejű rögzítése révén rávilágítanak arra a két kérdésre, hogy immár szavunk a történelemre fordítsuk, ami hatvan év után is egyszerre tűnik túlbeszéltnek és megválaszolatlanul. Az első: mégis, kinek a forradalma?

Az elmúlt harminc év lármája épp ezt feszegeti, nemritkán óhatatlanul is szolgálva tovább az előző három évtized csöndjét. Mondhatnánk azt, a világirodalom méltán Nobel-díjasát idézve: „a választ, testvér, azt fújja már a szél”; bizony, a *Blowing in the wind* visszhangjára odafigyel-e valaki, legalább a Nobel-díj árnyékában; de ne kalandozzunk el, hiszen a választ már e naplóban kimondja Illyés, utalva a szavak idősíkjai olykor rejtélyesen összekötő titokzatososságra, mert hát, erről ugyan Illyés mit sem tudhatott, azok a suhancok, meglehet, Bob Dylan-dalokkal indultak volna a maguk hányaveti módján a harcba; „Mama, vedd le rólam ezt a jelvényt / többé már nem használhatom”; mert ők a tett, mert „Egy nemzet akarata válságos pillanatokban a »suhancok« útján fejeződik ki. Akik nem félnek a kockázattól, ők a »szabadok« (a meglévőhöz még nem kötöttek) s a »felelőtlenek«! Szavuk egy percig érvényes. Kimondják a kimondanivalót, elvégzik a történelmi feladatot s tréfálva hazamennek”. (Október 25. Csütörtök). Fentebb utaltam már az írói személyiségre, ez itt is felötlök a kései olvasóban, de szavunkban most fontosabb a történelem arcéle. Amit ennél is pontosabban rajzol meg október 31-én, olvassuk: „Azt érzem, mintha nem törpegerincű nép fia volnék. (...) Mert ezeknek a tetteknek a végrehajtóit testvéreimnek, öcsémnek, fiaimnak érzem. Egy családban tudom velük magam. Azt érzem, hogy helyettem és nevemben cselekedtek. (...) Akiket én ott harc közben láttam, egytől egyig munkásfiúk voltak. (...) Fölkelésük megindítóit és részben vezetőit diákok voltak. Tudjuk, ezekben az években ki iratkozhatott be az egyetemre. Akik szinte a hajdani árja-törvények szigorához hasonlóan tudták igazolni munkás vagy paraszti származásukat. S ráadásul szellemileg is kiválóak voltak, mert hisz a rendszer még belőlük is csak zárt számút vett föl. Hát még a népi hadsereg fiatal katonatisztjei. Itt nem volt elég a munkás vagy paraszt származás. A szülők munkásmozgalmi múltjával, forradalmi érdemeivel kellett megtoldani.” S majd egy nappal később papírra kerül a gondolat folytatása, összegzése: „A szabadságharc első szakasza győzelmet hozott. Aki ezeken a napokon Pest utcáin járt, tudja, ezt a harcot munkás, paraszt és értelmiségi származású diákok kezdték, munkásfiúk vitték döntésre, munkás és paraszt honvédek fejezték be. Az első szakasz nagy vívmánya a szabad választások előkészítése, a tíz év előtti pártok föltámasztása.” (November 1. Csütörtök). Ez a gondolatmenet, az események rögzítésével párhuzamosan születő elemzés végig jól követhető, s majd még pontosabban kerül bele abba a dokumentumba, mely november 28-án kelt, s a Magyar Írók Szövetsége, valamint a Petőfi Párt irányító testülete (köztük természetesen Illyés) fogalmazott meg. Ennek egyik lényeges eleme: „Az ország népét, életszínvonalának alacsonyága, politikai jogainak erőszakos korlátozottsága, függetlenségének és

szuverenitásának hiányérzése folytán egyre fokozódó elégedetlenség öntötte el. (...) A tömeghangulat nyomása következtében beállott újabb s újabb párt- és kormányváltozások azt a hitet táplálták a népben, hogy jó úton jár, s magatartásával végre is kivívja jogos követeléseit. A nép kívánságai forradalmi kívánságok voltak, és a népnek nem volt tudomása lappangó ellenforradalmi erőkről. A forradalom első korszakában két réteg figyelte dermedten a forradalom tényét. Az egyik Rákosi és Gerő hibás politikájának szektáns csoportja volt, a másik pedig a Horthy-korszakból megmaradt deklasszált és megfogyatkozott reakciós réteg. Az úri Magyarország és a burzsoázia maradéka semmi részt sem vállalt a forradalom kockázatából.”

Eszmefuttatását, annak pontos belső logikáját érdemes e naplóban is végigkísérnünk, ahogyan érdemes mindig szem előtt tartanunk az ebben is megfogalmazódó népi, nemzeti gondolat kohézióját; a módszerek, az elképzelések ugyan eltérhetnek, de a végső cél, a népben-nemzetben gondolkodó demokrácia fogalma megkerülhetetlen értéke e gondolkodásnak. Ahogyan, összegezzük most ezt az első kérdést – kinek a forradalma – a fentiek szerint: azoké, akik saját tisztességük és becsületük rovására elfogadtak valamiféle kompromisszumot, s közel tíz évig szolgálták a szemükbe hazudó eszmét s a hazudozó politikusokat. Ha egyetlen ember spontán kitörésével akarnánk ezt illusztrálni, akkor elegendő a naplóból Veres Pétert idéznünk: „Mindig szolga voltam. De a szolgának is van becsülete! Sose tudtam megértetni, hogy szolgaként is emberszámba vegyenek!” – fakad ki Déry, Tamási Áron s Illyés előtt, s könnyezni kezd (Január 22. Kedd). Ám ha azt kutatjuk, kik szervezték a forradalmat, kik készítették elő, Illyés erre is pontosan megfelel: „A fölkelés azáltal is klasszikus volt, hogy teljesen önkéntelen s ösztönös volt. Bizonyítja ezt, hogy nemcsak vezére, de még fókusza sem támadt, még napok múlva sem. Előkészítettség s szervezettség annyi sem munkálta, mint rég Petőfiék forradalmát.” (November 11. Vasárnap reggel).

Eddig tartson annak a lényeges gondolatvonulatnak általam történő felidézése, mely a második kérdés kapcsán válik fontossá, előtte azonban utaljunk, röviden, kivonatatosan, a gondolat teljességére. Illyés, mint mások, pontosan összegzi az események menetét követve s elemelve, hogy a forradalom a háború utáni új hatalom diktatúrája, erőszakossága, fölényes úrhatnamsága, az emberi lét, a szegénység iránti közöny és közömbösség ellen tört ki, vált cselekvővé; hinni akart valamiben s valakiknek, s ebben a hitében árulták el. A szabadság iránti vágyát, annak akarását, szeretetét, annak alanyi cselekvőképességét alázták meg, törték, a gerincénél, el. Húzzuk ezt alá, hiszen nagyon fontos lelki mozzanata azon kérdéskörnek, mely szintén egyszerre túlbeszéli és elhallgatott: mi volt Kádár jóvátehetetlen bűne?

A válasz egyik lehetséges kulcsa szintén itt olvasható, a napló soraiban, vagy azok mögött. Nem szándékosan elrejtve, dehogy; épp csak hogy valóban csupán meglibben, átsuhan a tények árnyékaiban. Egy furcsa lelkiállapot, melynek felfejtéséhez az első általam beemelt idézetből is kiindulhatunk; a forradalom lehetőségének kételye, ám csodaszerűségének mégis elfogadása lassan-lassan egyfajta realizálható reménnyel párosul; ahogy haladunk előre a napok sodrában, előttünk születik meg egy tényként ugyan soha nem elfogadott, nem úgy kezelt érzés az íróban; az az érzés, mely miatt ő maga is annyiszor

s majd még sok évig, ezután is, elmegy a falig, vájja azt, mert űzi valamiféle akarat; ne féljünk kimondani: népe, nemzete, hazája sorsának jobbá tétele. Ha egy konszenzust ezért kell elősegíteni, ha egy kompromisszumot ezért kell elfogadni, akkor nem lehet azt felülíró kívülállóként tűnődni csak az adott helyzet reménytelenségén; akkor sem, ha az adott helyzet – reménytelen. Az a fajta reménytelenség, az a szkepszis, mely az „írók forradalmának” valósága volt, akik elhitték, elfogadták a negyvenes évek végén a rend körvonalazódását, de tiltakoztak is ellene, aki ahogy tudott. Illyés például papírra vetette híres versét, az *Egy mondatot*, majd elrejtette, másra bízta, a vers kéziratának története önmagában a kor lenyomatát tükröző regényes legendárium; miként, mint mondtam, a forradalomra készülődő írók valósága; erről tesz említést, ennek helyzetébe emel bennünket a napló felütése; október 23-án Miskolcra indulnak, Szabó Lőrincet köszönteni, sok hete leszervezett időpont ez, egyszerre különös és megható pillanat: a forradalom ifjúsága még nem sejtí, de órákon belül cselekedni fog, a nagy írók pedig görgetik s hevítik tovább a parazsát, nem gondolván még a tűzzel. (Akár derűs pillanatként is fölfoghatjuk párhuzamát Magyarország 1944-es német megszállásával, melynek óráit ekképp rögzíti Tolnai Gábor, kinek találkozója van azon a bizonyos „októberi vasárnapon” egy kávéházban. Útját óvatosan teszi meg az utcán gördülő német harckocsi árnyékában, odaérve bepillant a kávéház ablakán, s mit lát? „Asztalról asztalra jár tekintetem. Seressék még nincsenek idebent sem. Egy oszlop mögött viszont felfedezem Illyés Gyulát. A költő előtt készülő versgyűjteményének kefelevonata. Azt korrigálja. Odasietek asztalához. Üdvözlésemre riadtan tekint fel. Úgy tűnik, mindenestől benne él megjelenés előtt levő kötetének légkörében. Én azonban máris kérdezem arról, ami bekövetkezett. A másodperc tört része alatt kiderül, sejtelve sincs a német bevonulásról. Közlésem hitelességében azonban hasonlóan kételkedik, mint mindnyájan a megbizonyosodás előtt. Szavaim mégis döbbenetet váltanak ki. Ültéből feláll, s az iménti riadtság helyett magatartása indulatra vált. – Mit beszélpsz?! – csattan fel hangja, szinte robbanásra készen. A kételkedés burkába rejtett keserűség most a hírhozón csattan. – Ne beszélj badarságokat! – folytatja ilyenféleképpen.”) (Tolnai Gábor: *Országromlás. Egy Illyés-töredék margójára /Örökség és örökösök*, Gondolat Kiadó, 1974/)

De már nem csupán lazul, de bennük is rég elengedett az a kötés, melyről majd Illyés leírja ezt a sort, már újra naplójánál járunk, a suhancokról szólván: „a meglévőhöz még nem kötöttek”. Nem úgy, mint ők, kiket magához kötött a rég felrúgott és megszegett konszenzus, annak terhe, beleértve a sok-sok éven át szükségtelenül vállalt kompromisszumokat; mit ért mindez? Hogy majd, zárjuk le a hosszú gondolatot, Illyés feljegyezze naplójában az *Egy mondatról*, már 1957. január végén, hírt kapván valakitől egy összejevetelről: „Ő megvédett engem. De már mások is azon a véleményen voltak, hogy a Zsarnokság című verssel sokat »jóvátettem«. Hogyha kétkulacsosnak tartottak is (...) most úgy látszik – szimbólum lehetek.” Értjük-e, megérthetjük-e elkeseredését, magába nyelt indulatait, érti-e, megéri-e valaha is a politika azok szomorúságát, akikkel visszaél, akiket beszennyez, akik tisztessége s hite mögé bújva elköveti legaljasabb árulásait. Akkor, amikor – sokadszor is – elhinti bennük a remény lehetőségét; úgy, s itt a válasz, ahogyan Kádár tette azt, s tették

rendszere nyájasai. Ott lebeg mindez a feljegyzések szavai között, a hit, hogy lehet, talán mégis, lehet valami Kádár kompromisszumokat, konszenzusokat ígérő, lebegtető manővereiben, a tárgyalások alakításában; ott van ezek lenyomata, a kiválás kora, a leszámolás terrorgépezetének beindításáig; arról Illyés már nem beszél, nem tudósít, ám sokkal ékesszólóbban beszél a puha diktatúra konszolidációnak nevezett előkészítéséről; nagyívű szépprózák lehetőségének skiccei, vázlatai rajzolódnak sorra elénk, befejezett és befejezetlen, olykor már befejezhetetlen mondatok foszlányaiból. Átlátja s átláthatóvá teszi a kínozón ismerős manővereket, s ami a legfontosabb: pontosan érzékelteti a felépülő rendszer konok dacát a demokráciával szemben. Nem mondja ki, már s még nem, csupán tudunkra adja, hogy a forradalom vezetőinek a kivívt eredmények miatt kell meghalnia; hiszen „Az első szakasz nagy vívmánya a szabad választások előkészítése, a tíz év előtti pártok föltámasztása” sikerrel járt, legalábbis elindult fölötte a látszatalkuk hazugsághálója. Márpedig ide visszatérni, vagy akár csak gondolni rá, lehetetlen és elfogadhatatlan út volt a hatalom birtoklóinak. Ez az, ami egy túltengő hatalom számára amúgy mindig elfogadhatatlan. Olvassuk hát a naplót, a pillanatok, a hétköznapiok letehetetlen olvasmányát adják, a lassan kezdődő egyéni és nemzeti idegösszeomlás kezdeteiről, a sok-sok példával alátámasztott tanulságról: „Érdemes tehát – mert hisz eredményes – hazudni az igazság legkiáltóbb esetében is” (Január 12. Szombat) – írja Sartre mondatai kapcsán, oly elegáns iróniával; a könyv, igen, akkor is megunthatatlan olvasmány, ha a történet elsődleges fordulataira vagyunk kíváncsiak, de, mondom, méltóan egy klasszikus íróhoz, hordoznak olykor általános, egyetemes tanulságokat is e textusok. Hadd emeljek ide ezek közül csak egyet. A szöveg Ady baráti körének három személyiségét említi, az ő jellemzésükből indul ki, imígy kanyarítva a szót: „Nézzük meg hogy a korról, amelyből kinőttek, mit vallanak, olyanformán, ahogy a még »fajtaazonos« fák gyümölcse is rávall a talajra. Mindhárman az első világháború előttben gyöke- [A folytatás hiányzik]”.

Ott van az. Végig, nagyon pontosan, ott van.

Csak nagyon figyelmesen kell olvasnunk, legfőképp ott, ahol a mives filológus, Horváth István sem tart velünk. Épp csak jelez valamit lehetőségeinkről; jelez arról, hogy a mives, szövevényes líra avagy széppróza is nagyon erős belső logikán épül fel; követni s értelmezni kell tanításait. Nem árt, de nem mindig jó, ha elfogódottság és pátosz hat át bennünket, a múlt egy-egy tanulságába botolván. Példám erre egy pillanat kettőssége. Illyés Mária eligazító, szép és megrendítő előszavában van egy különös mozzanat. „A legmaradandóbb esemény számomra azonban apám egyik szűkszavú, de életre szóló leckéje”, írja. „November volt már, amikor egy hajnalban fölébresztett: – Öltözz föl – szolt. (...) fölvitt a padlásra. (...) A még koromfekete ég alatt jól látszottak a pesti hídfőn álló tankokból kilőtt világító lövedékek, ahogy a budai várba csapódtak. Ahol célt értek, ott lángok csaptak föl.” A következő sorok egy tűzharc érzékletes képét formálják, később ezt olvashatjuk: „Majd apám a kigyulladt épületre mutatott és azt mondta: – Az ott az Országos Levéltár.” Nos, anélkül hogy kételkednénk a színes kép valóságában, moccan bennünk valami tünődésféle. Arról, hogy a koromfekete ég alatt lángoló épület pontosan beazonosítható-e? Illyés november 6-án kelt bejegyzésében aztán rálelünk egyfajta feleletre: „Este

– a hídról az orosz tankok a Bécsi kaput lövik, ott magyar tankok mozognak: tüzelnek vissza. Kigyullad a levéltár jobbszárnyának felső emelete, kiég. A padlásról nézzük sötétedésig.” Lám, a dolgok olykor roppant egyszerűek; a lírai költő, meglehetősen metaforaként adja tovább érzései lenyomatát, olykor nem is alkotásban, csupán alkotó dialógusban, ám mindig rábukkanhatunk az eredeti képre, a lenyomat valóságára. Ránk bízgatik, hogy mit hogyan értelmezzünk, s mit viszünk tovább, múltunkból, történelmünkéből, történeteinkből.

Ami – ott van. Végig, nagyon pontosan, ott van, s ott marad, velünk.

Ott volt 1983-ban is, Balatonszárszón. Egy különleges napon. Tulajdonképpen arra sem emlékszem egészen pontosan, hogyan is kerültem, kerültünk oda? Persze nagy vonalakban összeállt az emlék, Kopré József kapacitált, kivel addigra több irodalmi esemény, egyesületalapítás és kiállítás szervezés kapcsán hozott össze a sors; különös, fura emberke volt, aki ismerte, ma is emlékszik rá, aki nem, annak ma már szinte elmesélhetetlen az egyénisége, megjelenése, habitusa. Az ő révén ismertem már addigra Obersovszky Gyulát, aki Gáliról mesélt, no, ezt nem csupán a lap szerkezete miatt mesélem, szövegem ide; vagy mégis?

Hívtam, hívtuk barátaimat is, legyetek ott, fiatalok, kapacitált Kopré Jóska, s mentünk, így Gátfalvi István is, ki addigra költőként már összecimborált Kopréval, de a széles olvasóközönnyel ez idáig sem. Jött, most fotografálni, de mert képeivel elégedetlen volt, s mert nem mert előrukkolni velük Bérci László „árnyékában”, aki a ’43-as találkozó híres fotósa volt, s mert egyéb, családi gondok is szorították, a képei sokáig szalagon maradván, negatívként szorongtak, dobozba s fiókba zárva. Egy-két éve kerültek elő, amolyan „nézzük, mit tudtok még, régi negák” alapon, s most, amikor a képösszeállítást készítettem, mint régi film, peregtek előttem. Olyan régi, ugráló némafilmkockákként. Tűnődtem, hogy megbontsam-e ezt a filmet képaláírásokkal, de nincs hozzá szívem; fussuk inkább át csak így, amolyan előzetesként: mit is látunk majd? A vasútállomást, az esemény napján, s a busszal érkezők első pillanatait. Ahogy sorra egymásra ismernek régi barátok, és bemutatkoznak a közös ismerősök révén az újak, s ahogy alig lép le s indul a társak felé Fekete Gyula (4. sz. kép), máris ráköszön Kopré József (5. sz. kép). Majd elindul a tömeg a régi helyszín felé, talán a régi ritmusra lépkedve, fülükbe odaszűrődik a hangoló zenekar; célba érkezve a korabeli Szárszó emlékezetes arcai villannak elénk, a negyedik oldal két felső képén, sorrendben Hartványi István, Kopré József, Fekete Gyula és Fitos Vilmos, az alsón, még háttal, érkezik Bérci László. A találkozó lassan felveszi a megszokott ünnepi események ritmusát, ívét, hallhatjuk a Forrás-kör nagyszerű versmondóit, Medvigy Endre vezetésével, élvezhetjük a táncosok varázslatait, nagy tetszéssel hallgatja-nézi azt Pozsgay Imre is, aki beszéde végén magasba tartja az „új kenyeret”? A tegnapi volt, vajon? Vagy még-már a holnapi elősütése? Hát erre (is) próbált választ lelni a lapszámban olvasható néhány írás s ez a hetvenöt év az 1943-as Szárszói Találkozó óta. Talán.

Tamási Orosz János

Gátfalvi István*

Utazás

mert mi értelme lehet a dacnak?
 szemrehányás kényszere – torz varázs –
 lám – várt rád a sárga homlokú
 gumival, acéllal bélelt *agygarázs*...
 hiába tudod, mi hír a tájon s hogy
 kemény próbát is kiáll e lét - - -
 lassan rád borul homályos léted
 kinek tartozol? hogyan? hol? miért?!
 a jó főnéni vigyáz placebódra
 de veled vagyok a sárga házban
 bárkit hívnál: kit ismertél és ismert
 vagy 36 fokos lázban
 a költőt, ki csak áll leeresztett szívvel
 mikor a szerelvény nyílt pályára tér

Késői órán

*„Szép a tavasz és szép a nyár is,
 de szebb az ősz s legszebb a tél,
 annak, ki tűzhelyet, családot,
 már végképp másoknak remél.”*
 József Attila

Éjfél van, szobámban fény vacog;
 égve hagyott sok tegnapom.
 Elhamvadt vágyak, felperzselt élet.
 Már csak egyet kíván a test s a lélek:
 eljutni asztaltól ágyig,
 eljutni tisztos halálig.

* Gátfalvi István (1951) versei szinte szervesen kapcsolódnak az eddig olvasottakhoz, pedig semmi sem köti össze őket, csupán a megörökölt haza. A gyász, a lemondás, az örök-ködkéig tartó leszázalékolt pótszabadság. Avagy, Bibó szavával, félszabadság. A szerzőt korábbi (2018/4) lapszámunkban már bemutattuk, most közölt versei ugyanúgy elsőként látnak nap(út)világot, tartalmukon felüli külön apropót az ad hozzá, hogy e lapszám színes mellékletén szintén ő szerepel az 1983-as szárszói emlékkonferencián készített, mindmáig publikálatlan felvételeivel.

In memoriam Hervey Gizella

kell-e csinálni nyarat a télből
s az őszből hazudni tavaszt?
győzelem-é az ilyen együttlét
ha már a jelenlét sem ugyanaz?

*aki lábon hordja ki a halált
sebesültekkel szövetezik
megsebeztél álnokul minket
s most e szövetség megméretik*

s egyre mélyül a régről új haza
a zsíros ősi föld új kopjafát terem
alatta hitünk: megszentelt fegyverünk
felette újkori országnyi félelem

persze: határok szögesdrótok
de ilyen honfoglalást – muszáj?
kérdőre vonnálak Uramisten
de vacog a lélek beroskad a száj

Eli eli lama sabaktani

Uram! Ki vagy – ha vagy –
ki számomra csak voltál
– magamra hagytál.
Tied maradt a dicsőség,
enyém az átok.
De nem haragszom.
Mit kell:
magamnak én majd megbocsátom.

Epilógus

Fájok, tehát: élek.
 Ne gondold azt, hogy félek.
 Azt hihetnéd, csak játszom.
 (A fájdalomtól nem is látszom.)
 Mi az, amit még remélek?
 ;hogyzáll belőlem a lélek.
 Ez! amire vágyom, nagyon.
 S ha eljön az idő: hagyom.

Statika

– 1 –

kedvenc hidam kábelkötege
 próbálj meg *így* megfeszülni

– 2 –

felüljáró acélcsontja
 most

n
 y
 u
 g
 o
 d
 t
 a
 n

Szeredi Pál

Gondolatok a Szárszói Konferencia utóéletről

Az 1943-as Szárszói Konferencia a nemzetépítő demokrata mozgalom történetének egyik fontos állomása volt. Sokan és sokféleképpen emlékeztek meg róla, idézték fel eseményeit és következményeit. Mértékadónak azonban – úgy vélem – azt a megközelítést kellene tekintenünk, amit Somodi István, az 1943-as találkozó egyik résztvevője 1980-ban mondott a Hazafias Népfrontban szervezett, a találkozón részt vettek emlékező összejövételén:

„Áttekintve történelmi közelmúltunk eseményeit, mindannyian feszengve érezzük, hogy ezeket valamiféle sablonok gondosan osztályozták. Egyesek méltó tekintélyt élveznek, mások valami okból mérsékelt jelentőségüket meghaladó súlyt kaptak. Ismét mások, úgy tűnik, csak szigorú ellenőrzés mellett juthatnak néhanapján egy rövid sétához a napfényben, soha szabatosan meg nem fogalmazott módon, nyilvánosan nem ismertetett indokok alapján. Szárszó sorsa csaknem az utóbbi.

Látva-hallva-tapintva az emberöltőnyi szilenciumot, amelyre Szárszót kárhóztatta az akart vagy spontán feledés, a tengernyi gondolat közül nálam elsőnek az nyomul előtérbe, hogy miben vagyunk szellemének adósai. Azt hiszem, sokkal. Ezek közül szeretnék néhányra rámutatni.

Mindenütt, ahol élve eltemetett gondolatok dörömbölnek, első feladatunk: felfeszíteni a kriptaajtót. Ha a gondolat egészséges, életet igénylő, kiszabadítani. Ha torz, rosszindulatú, kivonzolni a világosságra, diagnosztizálni és átadni az erre szentelt közgyűjteménynek.

Míg élünk, feladatunk Szárszót a maga valóságában megmutatni a magyar társadalomnak, kortársaknak és most induló fiataloknak. Misztifikációk nélkül, nosztalgiák nélkül, de hazug átírás, hangfogók és korlátok nélkül is. Az egyikre nincs rászorulva – a másikat nem tűrheti.

Szárszó ügye nem „engedély” tárgya. Szárszó volt, van és lesz. Helyre kell állítani, újra kell teremteni tisztességét. Ha tehát valamit tervezünk ügyében, azt a Széchenyi megkövetelte nyíltsággal, tartózkodással és a mumusoktól való félelem nélkül kell tenni.

Alapelvként ajánlom, hogy amit lehet, minden további nélkül végezzük el magunk. Kutassuk fel, szedjük össze, írjuk le, bocsássuk közre, amit csak tudunk. Ehhez csak a magunk fáradó akaratán kell erőt venni. Ha valahol segítségre, közreműködésre van szükség, meg kell keresni az intézkedésre jogosult személyeket, intézményeket. Konkrét javaslatot, indítványt kell tenni, ha kérni kell valamit, akkor kérni, ha jogszabály úgy rendelkezik, hogy valamihez valakinek a hozzájárulása kell, akkor fel kell kérni, hogy adja meg. De nem félénken, az életfunkciók gyakorlásához is engedélyt kérő kiskorú vagy gyanúsított pozíciójából, hanem annak a biztonságával, aki teljes jogkörrel, cselekvőképességgel gyakorolja törvényes jogait. És ha valaki a »hatalom

bűvöletében» nem ismerné jogai törvényes korlátait, fel kell világosítani. Tekintse szerencséjének, hogy ez idő szerint ő ül abban a székben, ahonnet a magyar történelem eme pirosbetűs ünnepének kultuszához hozzájárulhat.¹

Somodi István egész életében nyitogatta az 1943-as Szárszói Konferencia gondolatait elrejtő „kriptaajtó” zárját. Nem kétséges, hogy most, 75 évvel a találkozó után is, vannak olyan elemei az 1943-as találkozásnak, melyeket érdemes lenne tisztábban látni, amint az is feladata a nemzeti demokrácia iránt elkötelezeteknek, hogy következményeit, a magyar politikai életre gyakorolt rövid és hosszú távú hatásait is elemzés alá vessék.

Én most utóéletéről ejtek pár szót – kiemelten az 1983-as esztendő eseményeiről –, mert a szárszói gondolat – 1943 óta – a magyar politikai élet szinte minden mozzanatában felfedezhető, és a nyolcvanas évek közepének sorsfordító időszakában különösen inspiráló szerepbe került. Írásomban természetesen központi hely jut Püski Sándornak, a Magyar Élet, majd Püski Kiadó vezetőjének, mivel az 1943-as tábor szervezőjeként és szellemi koordinátoraként nevéhez és tevékenységéhez kötődik mindaz, amit e konferencia jelképez a szellemi életben.²

Érdemes bevezetésképpen áttekinteni, hogy a Szárszói Konferencia és szervezője, Püski Sándor miképpen jelenik meg a második világháborút követő évek szellemi életében. Tisztázzuk mindenekelőtt, hogy a konferencián nem a baloldaliak, s végképpen nem a kommunisták játszották a főszerepet, amint az is közismert, hogy a nemzeti demokratákat, a népi írókat és műveik kiadóját, Püskit, a baloldalon elhelyezkedő politikusok hatalmuk teljes időszakában a legádázabb ellenfelüknek tekintették. Már 1945 elején érzékelti lehetett ezt, amikor a csak éledező magyar közélet egyik híre az lett, hogy Debrecenben újra elindult Püski Sándor könyvkiadója. A Népszava, a szociáldemokraták lapja, 1945. április 19-én így számolt be az indulásról: „Csodálkozva látjuk, hogy Sinka István, Sértő Kálmán, Tatay Sándor, Erdélyi József és Féja Géza, Németh László, Kodolányi János kiadója a porondra merészkedik, még akkor is, ha ő adta ki a szárszói diákkonferenciának jegyzőkönyvét, melyen kissé szabadabb megnyilatkozások is elhangzottak 1943 nyarán. Még akkor is, ha ő adta ki Veres Péter és Nagy István műveit, mert bennük csak a népi írókat támogatta és nem a szocialistákat. Remélhetőleg Püski doktor vagy kiadóvállalata nem tervezi Erdélyi József gyűjteményes verseinek újabb kiadását.”³ Látható, hogy Püski bűne elsősorban a népi írók műveinek megjelentetése, s bár az 1943-as „diákkonferencia” pozitív tettei közé sorolódik még, de személye már akkor sem kívánatos a közéletben.

A következő támadássorozat az igazolási eljárások során érte Püskit. A Magyar Élet Kiadó igazolási eljárására 1945 júniusának elején került sor. Erdei Ferenc már 1945 januárjában megemlítette Püskinek, hogy az írók egy része ellen megindult a propagandakampány. Püski Sándor igazolása során vádként

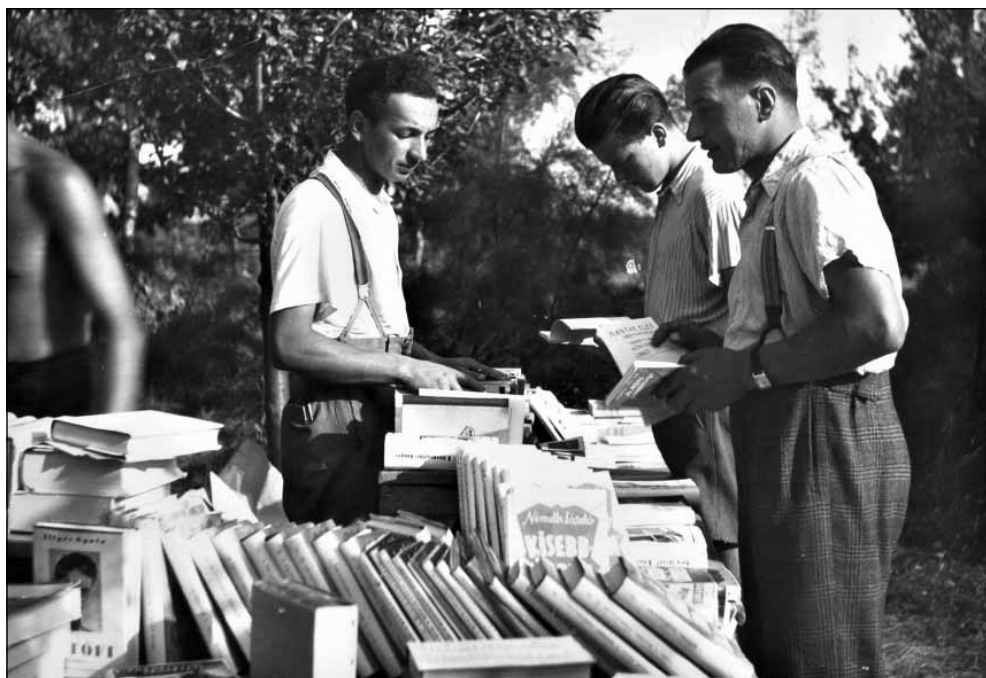
¹ A szárszói konferencia négy évtized távolából, Forrás, 1983. 8. szám, 40–41.

² Kevés szó esik róla a feldolgozásokban, ezért itt is felhívom a figyelmet arra, hogy Püski Sándor hozzászólását, előadását az 1943-as konferencián érdemes lenne újra elővenni és elemezni. Püski politikai pályaképe megtalálható: Szeredi Pál, Püski Sándor – politikai életrajz, Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt, 2016.

³ Dr. Püski Sándor Magyar Élet könyvkiadó vállalata ismét működik Debrecenben, Népszava, 1945. április 19., 6.

fogalmazódott meg, hogy kiadta Erdélyi József, Sértő Kálmán könyveit, akiket az új rendszer fasisztabarát szerzőknek minősített. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete alapján a Magyar Élet által kiadott kötetek közül betiltották Erdélyi József *Emlék* című 1943-ban kiadott verseskötetét, Féja Géza *Magyar irodalomszemlélet* című és Sinka István *Fekete bojtár vallomásai* című 1942-ben kiadott könyveit. Sértő Kálmán Püskinél megjelent kötete például nem is szerepelt a betiltott művek listáján. Valójában nem is ez volt az igazi vád Püski ellen, inkább az, hogy tömegével jelentette meg a népi írók műveit, egzisztenciális biztonságot teremtett számukra, s nem volt hajlandó elfogadni azokat az új kiadói elveket, melyek elhallgattatni tervezték a népieket. 1945 áprilisában, a Nemzeti Parasztpárt központjában Püski kérte Veres Pétert és Illyés Gyulát, hogy álljanak ki mellette, mert érezte, hogy bajok lesznek igazolása során. A Parasztpárt vezetőségében azonban egyre mélyebb lett a megosztottság, a párt egységes nyilatkozatot nem fogadott el Püski Sándor oldalán, ám Veres Péter írt egy levelet az igazoló bizottságnak 1945. április végén, amelyben kiállt Püski mellett.

„Tudomásunkra jutott, hogy dr. Püski Sándor a Magyar Élet könyvkiadó vállalat vezetője rövidesen igazolás elé kerül. Legutóbbi vezetőségi összejövetelünkön szóba került a dr. Püski igazoltatása és a vele való gazdasági viszonyunk is. Arra a megállapodásra jutottunk, hogy függetlenül attól, hogy a jövőben adunk-e ki nála könyveket, a leigazoltatását a magyar könyvkiadók között természetesnek tartjuk. Ha az igazoló bizottság erre vonatkozóan, a döntés előtt bővebb tájékoztatást óhajtana, elmondhatjuk, hogy olyan könyvkiadónak és kereskedőnek tartjuk, aki az általa kiadott könyvekkel a dolgozó magyar nép érdekeit szolgálta. Mint minden könyvkiadó, ő is többféle könyveket adott ki, amelyeknek a művészi és politikai értékén lehet vitat-

kozni, az azonban nem vitás, hogy azok a nacionalista és kommunista írók, akiknek a könyveit kiadta, és akikért a felelősséget a legnehezebb időkben is vállalta, akkor sehol másutt nem juthattak volna szóhoz. Közismert dolog, hogy Veres Péter, Darvas József, Kovács Imre, Nagy István legsúlyosabb könyvei itt jelentek meg és az Erdei Ferencét is csak a cenzúra akadályozta meg.⁴ Azt is kijelenthetjük, hogy anyagi nehézségei ellenére az íróknak mindig megfizette a szerződésben megállapított díjakat és ezek nem voltak kisebbek, mint más kiadóknál szokásos honorárium. Végezetül még annyit, hogy ezek a könyvek, amelyeket dr. Püski Sándor kiadott és azok az írók, akik ezeket a könyveket írták ma már nem csak a magyar irodalomtörténet, hanem a magyar történelem értékei és a mai időkre és ezeknek az időknek az embereire rossz fényt vetne, ha dr. Püski Sándort megakadályoznák bátor és nehéz munkájában. Ez a kívánságunk teljesen független attól, hogy a jövőben az ő vállalatánál jelentjük-e meg könyveinket. Ő ugyanis soha nem kötött velünk egész életre szóló lebéklőző szerződéseket és az írók szabadságát ezen a téren is tiszteletben tartotta” – fejezte be levelét Veres Péter. Később Veres Péter mellett Illyés Gyula, Jócsik Lajos, Darvas József és Erdei Ferenc is láttamozta a Püski mellett kiálló nyilatkozatot.

Az igazoló bizottság ülésén Püski ellen azt hozták fel vádként, hogy jobboldali szerzők műveit is megjelentette. Püski azzal érvelt, hogy a betiltott könyvek listáján csak 3 kiadványa szerepel, s tételesen próbálta igazolni a könyvekben foglaltak nemzeti, de semmiképpen nem irredenta vagy antiszemita megnyilvánulásait. A tárgyalás második napjára beidéztek a Püski mellett kiálló írókat, ám közülük csak Veres Péter és Jócsik Lajos jelent meg az ülésen.

Az igazolási eljárás 1945. június 13-án befejeződött, Püskit szóbeli feddésben részesítették, de nem tiltották el a könyvkiadói, könyvterjesztői tevékenységtől. Az indoklásban azt állapították meg, hogy „...több jobboldali, sőt közöttük teljesen nyilas érzelmű író művét megjelentette, így Kádár Lajos, Kodolányi János, Sinka István, Erdélyi József, Féja Géza, Németh László írók műveit is kiadta, de ezenkívül Feldmann Ferenc könyvkereskedő ellen⁵ 1940 évben rosszhiszemű beadványt intézett az Igazságügyminiszterhez”. A határozatot a kommunista párt által delegált Cserépfalvi Imre mint a bizottság elnöke és a szociáldemokraták által delegált Horváth Zoltán mint a bizottság tagja aláírta. Ugyanakkor, miután a határozat megszületett, mindketten lemondtak az igazoló bizottsági tagságukról, mert helytelenítették Püski igazolását.

A Püski elleni igazolási eljárás sokkal inkább a népi írók ellen szólt, semmint a könyvkiadó ellen. Püskivel szemben kísérletet lehetett tenni arra, hogy eltiltva őt a könyvkiadástól, egyben megbélyegezzék az általa megjelentetett könyvek szerzőit is, s visszaszorítsák szerepüket a közéletben. Érdekes egyébként, hogy Németh Lászlónak a Nemzetgyűlésbe történő delegálása is szóba

⁴ Erdei Ferenc *A magyar társadalom* című kötetére Püski adott megrendelést Erdeinek, sőt fizette is neki az 500 pengős előleget, de mire elkészült, már bevonultak a németek Magyarországra, s a megmerevedett cenzúra nem engedélyezte a mű kiadását.

⁵ Püski nem vádló volt ebben az ügyben, hanem csatlakozott a Pulitzer Zsigmond és társa könyvterjesztő egy beadványához, melyben el kívánta érni, hogy a sikkasztásért elítélt Feldmann Ferenc ne lehessen könyvterjesztő.

került, miközben a könyvkiadók igazoló bizottsága „jobboldali”, illetve „teljesen nyílt érzelmű” írónak minősítette őt.

Az igazolási eljárásban a szárszói tanácskozás nem merült fel vádpontként. Amint Németh Lászlóval, úgy az 1943-as konferenciával sem tudott mit kezdeni a politika. A konferencia antifasiszta jellege, a kommunista Nagy István és a baloldal felé tájékozódó Erdei Ferenc előadásai beilleszkedtek az új rendszer gondolatvilágába, ezért az egyelőre nem került megtámadásra.

1947-ben végérvényesen magukra maradtak a nemzeti demokraták. Erdei Ferenc *Az összeesküvők politikája és a harmadik út ideológiája*⁶ című írásában történeti áttekintést adott a népi mozgalom különböző szakaszairól, s végkifejletnek azt tekintette, hogy a „bizonytalan és romantikus ideológiai elemeket” is magába ötvöző harmadikutas népi irányzat elvált a parasztság radikális, osztályharcos politikájának képviselőitől, azaz a kommunistáktól. „Ebben a sajtóságos, ellentétekből összetevődő, bizonytalan és laza egységben Németh László harmadik útja volt az egyik leghatározottabb és legszuggesztívabb erejű rendszeralakítási törekvés. Németh László elvont és írói megfogalmazásában a harmadik út elképzelése egy határozott és egységes rendszer formáját öltötte fel. Ez a harmadikutas ideológia sem elméleti alapjaiban, sem politikai konzekvenciáiban nem volt ugyan egy szorosan zárt szemléleti és világnézeti rendszer, azonban Németh László színes és szuggesztív előadásában mégis ilyennek hatott. Ezért lett Németh László fogalmazásának az a következménye, hogy a népi értelmiség széles körei a magukénak fogadták el, a maguk ideológiáját ismerték fel benne – folytatta Erdei Ferenc a népi mozgalom politikai felelősségét firtató okfejtését. – A harmadik út olyan ideológiai-szellemi mozgalom, amely politikailag nem kötötte le magát és nem határolta el magát félreérthetetlenül. Emiatt érvényesülhetett az a részben külsőleges, részben belső rokonság, ami a harmadik út népi ideológiája és a horthysta politika némely változatai között fennáll. Bizonyos pontokon pozitív ez a rokonság, főképpen a nemzeti tudat és érzés bizonyos elemeiben, erősebb és határozottabb azonban egy negatívumban: a munkásság, a munkásmozgalom és a marxizmus irányában való barátságtalan, kételkedő, sőt itt-ott ellenséges magatartásban.”

Erdi Ferenc ezzel mintegy saját maga mondta ki az ítéletet a nemzeti demokrata mozgalom felett. Mivel Erdei elhatárolódott a szárszói gondolati körtől, ezért a szárszói konferencia körüli mítoszt is el lehetett temetni.

Az elkövetkező években kétféle megközelítése volt a szárszó tanácskozásnak. Azt egyik a hallgatás, azaz az elfelejtésre ítéltetés. Mind Püski, mind a Konferencia témája csak akkor került elő, amikor a nemzeti demokraták ellen valamilyen támadáshoz kellett indokok, így például a népi írókról szóló 1958-as állásfoglalás kapcsán. Az elhallgatás időszaka másfél évtizedig tartott. A politika általános ítélete az volt: Szárszón nem történt semmi lényeges 1943-ban, felidézése felesleges. Igaz, elítélését sem szorgalmazták.

A másik megközelítés rendszeresen megkísérelte a tanácskozást ifjúsági összejövetelként értelmezni, ahol részt vettek munkásifjak is, és tulajdon-

⁶ Erdei Ferenc, *Az összeesküvők politikája és a harmadik út ideológiája*, Forum, 1947. 2. sz., 93–104.

képpen az ő fellépésük alapján ezek a szárszói táborozások a kommunista ifjúsági szervezkedések elindítói, az antifasiszta összefogás, a népfrontpolitika egyik színtere voltak. A hamis beállítások egyik fő ideológusa Pintér István történész, aki már 1968-ban, a Konferencia 25. évfordulójára emlékezve leírta egy tanulmányában: *„Szárszó, mint a náciellenes erők útkeresésének és tömörülésének fontos politikai állomásaként vonult be a magyar ellenállás történetébe.”*⁷ A törekvés az volt, hogy a Szárszói Konferenciát az antifasiszta ellenállás szerveződésének egy eseményeként értelmezzék, melynek főszereplői a baloldali fiatalok voltak. *„Már önmagában az is nagy eredmény, hogy kommunisták, a népi baloldal képviselői sok száz ifjú előtt viszonylag szabadon fejthetik ki nézeteiket, szabadon vitázhatnak. A kommunista párt azzal küldte képviselőit, a fiatal kommunistákat, újságírókat e találkozóra, hogy a Hitler-ellenes nemzeti összefogás szükségességének felismerésére és megértésére összpontosítsák a figyelmet. Hogy megismertessék a résztvevőkkel az ifjúság demokratikus követelésein túl a kommunista párt Hitler-ellenes, antifasiszta programját”* – írta Pintér. Ekkoriban volt előkészületben a Párt-történeti Intézet kebelében az a kötet, amely az antifasiszta népfrontpolitika történetét volt hivatva összefoglalni. A hetvenes évek végére elkészült kötet az egész szárszói gondolatot olyan beállításban tálalta, mintha az a kommunisták kezdeményezésére, szervezésében került volna megrendezésre, és a Márciusi Front megalakulásától kezdve a baloldali szervezkedés állt volna a nemzeti demokrata rendezvények mögött, azaz a nemzeti demokraták valójában nem is léteztek, pusztán a baloldal társutasaiaként volt szerepük.⁸ Az 1943-as találkozó számos résztvevője még élt, a hamis beállítás cáfolatára azonban senki nem vállalkozott.

Tartózkodásuk megérthető, különösen annak fényében, amit Darvas József mondott az 1973-as, a találkozó 30. évfordulójára rendezett emlékezésen. Darvas nem csak résztvevője volt a Szárszói Konferenciának, hanem egyik vezetője az 1945 után megalakult Nemzeti Parasztpártnak, a nemzeti demokraták politikai szervezetének. Az 1973-ban Balatonszárszón, a Konferencia emlékének megörökítésére elhelyezett emléktábla avatásán elmondott beszédében hangsúlyozta ugyan a találkozó jelentőségét, ám annak szerepét a szocializmus előkészítésében találta meg. *„A személyi kultusz éveiben letagadták ennek az eseménynek a haladó voltát is – mondta többek között Darvas József –, ma pedig vannak túlzó vélemények, melyek szerint, ami itt készült, az lett volna az igazi népi Magyarország. Az igazság az, hogy a tanácskozásnak megvoltak a maga ellentmondásai, többféle vélemény képviselői vitatkoztak itt. Hogyha ma valaki kézbe veszi a konferencia jegyzőkönyvéből készült kötetet – melyet még 1943-ban kiadott a Püski-féle Magyar Élet könyvkiadó –, elcsodálkozik azon a bátor hangon, mellyel a tanácskozók összessége világosan abból indult ki, hogy a németek már elvesztették a háborút, és amellyel az előadók, hozzászólók többsége a független szocialista Magyarország megteremtésének módjait kutatta. A szárszói konferencia nagyjelentőségű progresszív megmozdulás,*

⁷ Pintér István, *Emlékezés a „szárszói találkozóra”*, Magyar Nemzet, 1968. augusztus 25., 9.

⁸ Lásd: Pintér István – Szabó Bálint, *A népfrontmozgalom Magyarországon*, Kossuth Könyvkiadó – Hazafias Népfront, 1978.

történelmi tett volt.”⁹ Árulkodó volt már az előadás címe is, mely a találkozót a németellenes ifjúsági szervezetek összjöveteleként tüntette fel. Darvas szavai-
val évtizedekre visszamenően és előremutatóan kijelölte a Szárszói Konferencia
helyét a magyar politikatörténetben, eltitkolva annak lényegét, meghamisítva
céljait és törekvéseit. A Konferencia betagozódott a magyar munkásmozgalom
történetébe, és csak nagyon ritka alkalom volt, amikor néhány volt résztvevő
ennek ellentmondva fel merete vetni a találkozó valódi céljait.¹⁰

A találkozó emlékét a volt résztvevők természetesen egészen másképpen
őrizték. A baráti társaságok rendszeresen felidéztek az eseményeket. A refor-
mátus egyház – mivel a ’43-as találkozó egyik szervezője a Soli Deo Gloria
református ifjúsági szervezet volt – évről évre megemlékezett a találkozóról,
hiszen – bár csak a helyszínt adta – ezáltal részesévé válhatott a munkásmoz-
galom antifasiszta szervezkedésének.

Ennél sokkal jelentősebb volt a népi írók, a nemzeti demokrata mozgalom
szárszói gondolatot ébren tartó munkássága. Bár a Szárszói Konferencia konk-
rétan kevés írásukban jelent meg,¹¹ ám a találkozó gondolata, a sem kelet, sem
nyugat felé nem elkötelezett, a „harmadik út”, vagy inkább „saját út” törekvé-
seit megfogalmazó politikai célrendszer folyamatosan jelen volt írásaikban.
A népi írók első, nagy nemzedéke az 1970-es évek első felére elhunyt, ám
helyüket átvette a nemzeti demokraták második generációja, Csoóri Sándor,
Csurka István, Fekete Gyula, majd pár évvel később a harmadik nemzedék,
Lezsák Sándor, Csengey Dénes, Nagy Gáspár.¹²

A Szárszói Konferencia megítélésében áttörést az 1970-es évek vége, az
1980-as évek eleje hozott. Kétségtelen, hogy ebben az egyik inspiráló tényező
az volt, hogy Püski Sándor másfél évtized múltán engedélyt kapott Amerikába
történi kiutazására, ahol gyermekeivel ismét megszervezte kiadóját, így újra
nyilvánosságot tudott teremteni a nemzeti elkötelezettségű irodalom és köz-
életi írások megjelentetéséhez. Bár kiadójának könyvei leginkább a magyar
emigráció körében terjedtek, ám a baráti kapcsolatok révén sok példány jutott
magyarországi olvasókhoz is. Borbándi Gyulának a népi mozgalom történeté-

⁹ Darvas József, *Szárszó, 1943. Emlékező beszéd a 30. évfordulón (A németellenes ifjúsági szervezetek találkozója Balatonszárszón, 1943. augusztus 23–29.)* Élet és Irodalom, 1973. 36. sz., 3–4.

¹⁰ Ilyen próbálkozás volt például: Havas Gábor – Ohati Nagy László – Sebestyén László, *A ’43-as szárszói találkozó előzményeihez*, Valóság, 1973. 8. sz.

¹¹ Természetesen voltak olyan művek, melyek a személyes érintettség okán is a valóságnak megfelelően igyekeztek ábrázolni a találkozó jelentőségét. Ilyen volt például: Veres Péter, *Szárszó*, Magvető Kiadó, Budapest, 1971; Sipos Gyula, *Szárszóról – 25 év után*, Magyar Hír-
lap, 1968. szeptember 2.; Nagy István, *Szemben az árral*, Kriterion, Bukarest, 1974; Balogh Edgár, *Szolgálatban*, Kriterion, Bukarest, 1976; Borbándi Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Püski Kiadó, New York, 1983.

¹² A Szárszói Konferencia gondolatát ébren tartó írásaikból néhány példa: Csoóri Sándor, *Vendégségben Veres Péternél*, Alföld, 1975. 12. szám, 3–8.; Medvigy Endre, *Sinka István szárszói útja*, Alföld, 1984. 12. szám, 60–75.; *A szárszói konferencia négy évtized távlatából. Tizenkét résztvevő vallomása, tanúságtétele*, sajtó alá rendezte: Gyórfy Sándor, Forrás, 1983. 8. szám, 20–45.

ről készült monográfiája alapvetően változtatta meg a nemzeti demokratákról, és ezen belül a Szárszói Konferenciáról kialakult képet. Borbándi adatokban gazdag, ezért aztán bizonyító erejű összefoglaló műve részletesen ismertette a népi mozgalom saját útját, megcáfolva a hazai történészek által folyamatosan hangoztatott népfrontos koncepciót.

Püski Sándor kiadói munkássága mellett Magyarországon is elindult a történészek-irodalomtörténészek egy bizonyos körében az a vizsgálódás, mely elvezetett a felismeréshez; a népi-nemzeti demokrata mozgalom a huszadik század magyar történetének egyik fontos, megkerülhetetlen politikai tényezője, áramlata volt. Mindenekelőtt Salamon Konrád és Tóth Pál Péter írásait kell megemlítenünk. Salamon Konrád 1971-től kezdődően foglalkozott a falukutató mozgalom történetével, és 1978-ban készült el a Márciusi Frontról szóló kandidátusi értekezése,¹³ mely szögesen ellentétes értelmezését adta az addig sulykolt nézeteknek. A kötetben is megjelent írása komoly vitát gerjesztett, de még inkább a Forrás folyóiratban 1983-ban megjelent, a Szárszói Konferencia céljairól és az ott megfogalmazott törekvésekről szóló tanulmánya.¹⁴ Tóth Pál Péternek az 1983-ban megjelent, a Márciusi Front és a Turul mozgalom összefüggéseit vizsgáló¹⁵ kötete és az Alföld 1985. júniusi számában megjelent fontos és részletes elemző tanulmánya¹⁶ járult hozzá a tisztázó folyamathoz.

Az 1983-as év, a konferencia 40. évfordulója szokatlanul nagy érdeklődést váltott ki. Ennek egyik indoka az előzőekben jelzett történészi vizsgálódások megerősödése, illetve a nemzeti demokraták fokozódó tevékenysége, de inspirálta a politikai vezetésben teret nyerő új szemléletű fiatal generáció fogékonysága is.

Pozsgay Imréről és a környezetében dolgozó fiatal értelmiségiekről van szó, akik egy része baráti kapcsolatot tartott fenn, sőt eszmei sorsközösséget vállalt a nemzeti demokratákkal, mint például Bíró Zoltán, Szakolczay Lajos. Pozsgay 1969-ben került be a politika központi közegébe, előbb az MSZMP KB sajtóelosztályának vezetője, 1971–1975 között a Társadalmi Szemle főszerkesztője, 1975-től kulturális miniszterhelyettes, 1976–1980 között kulturális, majd 1982-ig művelődési miniszter, 1982 és 1988 között a Hazafias Népfront főtítkára volt. Mentora, Aczél György segítségével gyorsan tudott tájékozódni a kulturális élet ellentmondásairól, gondolkodása azonban már más volt, mint Aczélé. Hamar felismerte a nemzeti demokrata mozgalom törekvéseinek tömeghatását, a szellemi mozgalom erejét, és ez érdeklődését annak múltja felé terelte.

Munkatársai részletesen beszámoltak neki az 1979-es, Lakiteleken megrendezett fiatal írók találkozásán felmerült gondolatokról, figyelemmel kísérte a vidéki folyóiratokban a nemzeti demokratáktól megjelent írásokat. Mint kulturális miniszter tudott a Hazafias Népfrontban 1980-ban megrendezett, a Szárszói Konferencián résztvevők számára szervezett emlékező beszélgetésről, az ott

¹³ Salamon Konrád, *A Márciusi Front*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

¹⁴ Salamon Konrád, *Szárszó, 1943*, Forrás, 1983. 8. sz., 3–19.

¹⁵ Tóth Pál Péter, *Metszéspontok, a Turultól a Márciusi Frontig*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1983.

¹⁶ Tóth Pál Péter, *Szárszó – 1943*, Alföld, 1985. 6. szám, 75–78.

felvetődő Szárszói Baráti Kör megalakításáról.¹⁷ 1980-tól működött a Fényes Szellők Baráti Kör, melyben számos Szárszón is jelen volt akkori fiatal tömörült. Minden hónap első csütörtökjén tartottak egy-egy eszmecsere-t az V. kerületi népfrotházban. Az 1980-ban Magyarországon tartózkodó Püski Sándort felkérték, hogy júniusi összejevetelükön vegyen részt. Több mint százan gyűltek össze és emlékeztek meg, többek között a Szárszói Konferencia gondolatainak időszerűségéről is. Püski egyébként korán felfigyelt Pozsgaynak a népi gondolat iránti fogékonyságára, 1980-ban már kérelmezte nála, hogy készüljenek közös kiadásban könyvek a Magvető Kiadó és a New York-i Püski Kiadó gondozásában, illetve hogy a nyugati magyar könyvtermést szívesen bemutatná Püski Sándor a Magyar Könyvhéten. Pozsgay ekkor még egyik kérdésben sem tudott segítségére lenni Püskinek, ám a levelezésben elindult kapcsolatot megpecsételő személyes találkozó során már sok mindenről szót tudtak váltani, mely elképzelések az elkövetkezendő években valósulnak meg. A nyugati magyar irodalom hazai kiadásában rövidesen jelentkeztek eredmények. Püski javaslata meghallgatásra került. Előbb *Vándorének* címmel jelent meg egy nyugat-európai és tengerentúli magyar költők verseit tartalmazó antológia 1981-ben a Szépirodalmi Kiadó gondozásában, majd Cs. Szabó László két kötete is napvilágot látott Budapesten.

Pozsgay 1982-ben járt Amerikában, s találkozott személyesen is a Püski családdal. Ekkor váltották le – elsősorban az Aczél Györggyel folytatott vitája miatt, éppenséggel a nemzeti demokrata mozgalom megítélésében megmutatkozott nézetkülönbségük okán – miniszteri tisztségéből, és lett a Hazafias Népfront vezetője. A Püski házaspárral való találkozásáról, az amerikai magyarokkal folytatott beszélgetéseiről évekkel később is azt mondta, hogy jelentős mértékben hozzájárultak szemléletváltozásához.

Püski és Pozsgay megegyezett abban, hogy a Szárszói Konferencia 40. évfordulójának ünnepeit közösen fogják megszervezni. Pozsgay a Hazafias Népfront mellett az Írószövetség bevonását is javasolta, amit Püski elfogadott, és Fekete Gyulát, a szövetség alelnökét ajánlotta kapcsolattartónak.

Püski számára elsősorban az volt fontos, hogy a konferencia jegyzőkönyve megjelenhessen Magyarországon. Igaz, 1943-ban, közvetlenül a találkozó után kiadta a jegyzőkönyvet, ám abból már alig voltak példányok.¹⁸ Püski remélte, hogy a konferencia jegyzőkönyvének újabb kiadásával saját rehabilitációjában is előrelépést tud elérni, illetve a nemzeti demokrata mozgalom is előnyt tud kovácsolni. Mivel a New York-i kiadója nem kapott engedélyt magyarországi kiadóval való közös megjelentetésre, ezért elfogadta Pozsgay érvelését, és a Kossuth Könyvkiadót jelölték meg a jegyzőkönyv megjelentetésére. Püski ragaszkodott hozzá, hogy a saját maga által készített jegyzőkönyv kerüljön kiadásra, abból ne húzzanak ki semmilyen hozzászólást vagy részletet, és azt is igényelte, hogy a korabeli dokumentumokat, újsághíreket is mellékeljék a jegyzőkönyvhöz, illetve az élő résztvevők emlékezéseiből is adjanak egy válogatást. Gyórfy Sándornak az 1980-as emlékező gyűlésről összeállított tanulmánya alkalmasnak látszott erre.

¹⁷ A Szárszói Baráti Kör végül majd csak 1983 decemberében alakulhatott meg, amikor már Pozsgay a Hazafias Népfront főtitkára volt.

¹⁸ *Magyar Szárszó. Az 1943. évi Balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszélés-sorozata*, Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1943.

Püski másik javaslata és igénye az volt, hogy a 40. évforduló kapcsán kerüljön sor egyhetes tábor megtartására, az eredeti időpont környékén, azaz augusztus végén. Püski elképzelése szerint az 1943-as Konferencia fő mondanivalóját kellene a tábornak szolgálnia, azaz csak az első nap legyen a visszaemlékezések és méltatások napja, a többi napon az ország akkoriban égető sorskérdéseire keressenek megoldásokat a résztvevők. Püski azt is felajánlotta, hogy a nyugaton élő egykori szárszói résztvevőket is meggyőzi, hogy vegyenek részt a magyarországi találkozón.¹⁹ Pozsgay felismerte, hogy ez a találkozó lehetőséget adhat egy olyan csoport megszerveződésének, mely a nemzeti sorskérdések megvitatásával saját maga számára is politikai hátországot jelentene, ezért vita nélkül elfogadta Püski kéréseit.

Hazatérve egyeztette a 40. évfordulóra tervezett eseményeket a pártvezetéssel, személyesen Aczél Györggyel is. Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága 1983. február 22-i ülésén még egy állásfoglalást is elfogadott az 1943-as balatonszárszói konferencia negyvenedik évfordulójával kapcsolatos feladatokról. A hirtelen felfedezett legendás találkozó azért vált ilyen fontossá, mert *„hazai szellemi életünk egy részében és a nyugati magyar emigrációban erős törekvés érzékelhető Szárszó átértékelésére, egy burkoltan vagy nyíltan nacionalista »folytonosság« kiemelésére”*.²⁰ Az állampárt tehát érzékelte, hogy a szárszói gondolat a nemzeti oldalon megfogalmazódó rendszerkritika erejét növelheti, ezért – tiltását már nem tehetette meg – törekedett annak saját céljai szerinti megrendezésére.

Mivel Pozsgay különösebb ellenvetést nem tapasztalt, ezért felkérte a Kossuth Kiadó szerkesztőségét, hogy kezdjék meg az egyeztetést Püskivel a kötet kiadásáról. Figyelmeztető jelzés lehetett volna a tervezett találkozó szervezőinek a Kossuth Kiadó által követett eljárás. A jegyzőkönyvet valóban nem csonkították meg, csak két hozzászólás maradt ki belőle – Gombos Gyula és Marosi Péter felszólalása, mert nevezettek nem járultak hozzá elmondott szövegük közléséhez –, ám a kötethez írtak egy bevezető tanulmányt, mégpedig azzal a Pintér Istvánnal, aki már az 1960-as évek végétől kezdődően folyamatosan a baloldali ellenállás rendezvényének próbálta feltüntetni a Szárszói Konferenciát. Pintér nem tagadta meg önmagát, a bevezetőben például ezt írta a konferencia szervezéséről: *„Szárszó annak a kemény küzdelemnek egyik fontos állomása, amelyet a magyar demokratikus erők a '30-as évek közepétől a kommunisták és a velük szimpatizáló erők kezdeményezésére – és a legtöbbször irányításával – a fasizmus, a háború ellen, majd 1941-től a háborúból való kilépésért, a hitleri Németországgal való szakításért, az ország függetlenségének helyreállításáért és az ország demokratikus átalakításáért folytattak.”* Tetézték még a kiadó szerkesztői ezt a csúsztatást azzal is, hogy olyan, a kommunistáknak az antifasiszta ellenállásban betöltött szerepét méltató dokumentumokat is betettek a kötetbe, melyeknek semmi köze nem volt a szárszói tanácskozáshoz.

¹⁹ Kiss Sándor, Gombos Gyula és Vatai László neve merült fel. A megnevezettek hazalátogatása még 1983-ban is viszonylag jelentős eseménynek számított volna, hiszen a hazai politikai vezetést nevezettek nem ismerték el, és még az olyan mértékű közösködést sem voltak hajlandók vállalni, hogy magánemberként hazautazzanak.

²⁰ MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága 1983. február 22-i ülésének jegyzőkönyve, MOL M-K5. 288. f. 41/404. ó. e.

Nyilvánvalóan arra szolgált volna a kötet megjelentetése, hogy a baloldali, azon belül a kommunista mozgalom antifasiszta harcát egy újabb dokumentummal legalizálja a pártvezetés.

Püski – aki a szerkesztőbizottság tagjaként folyamatosan figyelemmel kísérte a kötet előkészítését – komoly dilemma elé került. Végül úgy döntött, hogy a kötet kiadását nem tiltja le a nyilvánvaló eltorzítás miatt (a jegyzőkönyv kiadásának joga Püski kezében volt, tehát döntése esetén azt nem jelentethette volna meg a Kossuth), ugyanakkor kilépett a kötet szerkesztőbizottságából, és megtiltotta, hogy neve a könyv impresszumában szerepeljen. Püski úgy vélte, nagyobb lesz a haszna, ha a könyv megjelenik, mert bízott abban, hogy a sorok között olvasni tudnak azok, akik kézbe veszik a jegyzőkönyvet, és persze azzal is tisztában volt, hogy sokkal több emberhez juthat el a jegyzőkönyv, ha azt a Kossuth adja ki itthon, s nem a Püski Kiadó New Yorkban.

Az 1983 augusztusára tervezett összejövetel ügye is folyamatosan változott. A pártvezetés előbb háromnaposra, majd egynaposra redukálta a konferencia programját. Püski tiltakozott ellene, egyre inkább körvonalazódott, az egész megemlékezés arra fog irányulni, hogy abból egy, a kommunista ellenállást méltató propagandarendezvény legyen, ám még mindig fontosnak tartotta, hogy a kötet megjelenjen, illetve hogy a visszaemlékezések kapcsán az egykori résztvevők – így ő maga is – elmondhassák a Konferencia valódi céljait. 1983. június 30-án azonban Püskit behívták a New York-i magyar konzulátusra, ahol a főkonzul külügyi utasítás alapján megkérte arra, hogy 1983-ban Püskiek ne látogassanak haza. Püski nem illegálisan, hanem legális engedéllyel hagyta el Magyarországot, magyar állampolgár volt, kiterjedt üzleti kapcsolata volt a magyar kulturális szervezetekkel, számtalan itthon megjelent könyv és kulturális termék nyugati forgalmazását végezte. Évente több hónapra, esetenként akár kétszer is hazautazott, hogy az üzleti kapcsolatokat rendezze. Mindezt persze saját költségén. A főkonzul azonban az 1983-as évben történő utazása lemondására kérte fel. Értsük helyesen, nem utasította, hanem kérte, bár Püskinek nem lehettek illúziói, hogy ellenkezése esetén is módot találnak arra, miképpen tarthatják távol a tervezett találkozóról. A főkonzul egyébként meg is indokolta, hogy miért nem kívánatos Püski az évi utazása. Az ok Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvének New York-i megjelentetése volt, mellyel Püski megsértette a Magyar Népköztársaság szövetségi és külügyi érdekeit.

Az eset előzménye még 1982-re nyúlt vissza. 1982 nyarán – mikor Püski Magyarországon járt üzleti ügyeit intézni – Csoóri Sándor találkozót kért a Keleti Károly utcai Rózsadomb vendéglőbe Püski Sándortól. A vendéglőben megismertette őt a Pozsonyból érkezett Duray Miklóssal, aki megmutatta Püskinek a szlovákiai magyarság saját önállóságáért folytatott küzdelmének történetéről készült könyve kéziratát. Ilyen átfogó, a magyar kisebbség sorsát megrázó erővel bemutató könyv még nem született a háború utáni időkben. Kiadót persze nem talált hozzá Duray, Csoóri javaslatára, Püski segítségét kérni érkeztek a találkozóra. Püski gondolkodás és a kézirat ismerete nélkül igent mondott a felkérésre. A kézirat egy példányát kicsempészték Amerikába, s Csoóri összel, Amerikában tett látogatása alkalmával, New Yorkban írt hozzá egy előszót, Püski felkérésére.

Püski Sándor 1983 tavaszán adta ki New Yorkban *Kutyaszorító* címmel Duray Miklós önéletrajzi ihletésű könyvét. Már maga az a tény, hogy a felvidéki magyar-

ság sorsáról, elnyomásáról, jogainak csorbításáról kötetnyi bizonyíték, igazolás jelenik meg, elég lett volna ahhoz, hogy a hazai kulturális élet vezetői felvonják szemöldöküket, ám a Csoóri által írt előszó olyan állításokat is tartalmazott, amelyek már nemcsak a szomszédos államok magyarsággal szembeni politikája bírálatát, hanem a hazai politikai hatalom tehetetlenségét is leleplezték.

„Magyarországon mind a mai napig, mint fenyegető evidencia, az a háború utáni megállapodás maradt érvényben, hogy a nemzetiségek ügye: belügy, így aztán történhetett bármi a szomszédos országokban élő magyarokkal, a csitító szólam mindig ugyanúgy hangzott: ne szóljunk, ne lázadozzunk, egyetlen kukkal se tiltakozzunk a szomszédainknál, mert arcizmunk rándulásával is a náluk élő magyarok helyzetét nehezítjük. Ez a kormányzati elv kezdetben meggyőzőnek hatott, a tisztesség súlyos parancsának, de időközben kiderült, hogy a mi tapintatos taktikánk egy fabatkát sem ér, mert a kisebbségi magyarság helyzete – a magyar kormány viselkedésétől függetlenül – egyre csak romlik” – írta Csoóri Kapaszzkodás a megmaradásért című bevezető esszéjében. Durayt Csehszlovákiában ekkor már letartóztatták tevékenysége miatt, s bár ismerték a könyv kéziratának sorsát is, annak megjelenését megakadályozni nem tudták. Csoóri és Püski is számolt azzal, hogy a könyv kiadása botrányt fog okozni, de végre ki kellett mondani mindazt, amit évtizedeken keresztül elhallgatott a magyar politika.

A magyar kisebbség sorsáról írott Duray-mondatokat még talán elnézte volna a magyar pártvezetés, ám Csoóri rendszerkritikáját már nem. Csoóri levezette ugyanis, hogy a kisebbségek üldözése a szocializmus torz rendszeréből következik. Az egész eszmerendszert és gyakorlatot végiggondolatlanak és félresikerültnek minősítette. Tévedésnek tartotta az egypártrendszer gyakorlatát, a magántulajdon megszüntetését, az egyházak hitéletének megroppantását. A szocialista politika tartópilléreit vette célba. A visszavágás nem maradhatott el. Durayt elmegyógyintézeti kezelés alá vetették Csehszlovákiában, Csoórit több hónapos szilenciummal sújtották, Püski pedig egy éven keresztül nem kapott beutazási engedélyt Magyarországra. Mind Csoóri, mind Püski „visszaeső bűnösnek” számított, mivel Csoóri évekkorálalább aláírta a Charta '77 mozgalom tiltakozó memorandumát, Püski pedig kiadta Borbándi Gyulának a népi mozgalomról szóló monográfiáját.

A főkonzul közlése nagyon megrázta Püskit, hatalmas tervekkel készült a szárszói találkozóra. Még aznap este levelet írt Pozsgaynak:

*„Dr. Pozsgay Imre úrnak, a Hazafias Népfront főtitkárának,
Budapest, Belgrád rkp. 24. Hungary 1056
1983. június 30.*

Kedves Imre!

Az itteni magyar főkonzul útján megkértek, hogy az idén ne menjek haza, mert a Duray Miklós: Kutyaszorító c. könyve kiadásával megsértettem Magyarország külügyi és szövetségi érdekeit.

Azt korábban sem vártam, hogy nyilvánosan megdicsérjenek a könyvért, de erre – mégha néhány mondatot illett volna is megfésültetnem benne – a legrosszabb álmaimban sem gondoltam. Ui. a fésülés nem változtatott volna

a lényegen: a valóságos magyar nemzetiségi sérelmek kijajgatásán. Nem én teremtettem azt a helyzetet, amelyben magyarok milliói bajlódnak s nem is kívántam ezt a bábáskodást, amint nyilván Csoóri Sándor sem kívánta, de foglalkozásunkból eredően ki sem térhattünk előle. »Így hozták a körülmények.«

Mindezt csak azért írom Neked, mert a fentiek legkeservesebb következményeként nem lehetek ott augusztusban Szárszón, s Te vagy ennek az ünnepségnek és konferenciának a hivatalos gazdája.

A Szárszó-kiadvány új változatáról már írtam a szerkesztő Sipos Attilának. Kértem néhány javítást, de a sok bele nem illő politikai anyag közlése és az én írásom lényeges megcsonkítása miatt kivétem a nevem a szerkesztőbizottság névsorából. Akkor még megvolt az a reményem, hogy Szárszón legalább szóban elmondhatom a lényegét, hiszen bárki kétségbe vonhatja mostani illetékességemet, de azt, hogy 1943-ban mi mit, miért és miképp cselekedtünk, mégis én tudom a legjobban. S mindezt otthon szerettem volna elmondani, úgy, ahogy illő és szükséges. Nem lehet vitás, hogy a kinti nyilvánosságot már régen megkaptam volna rá. Sajnálom, és arra kell gondolnom, hogy milyen jól jött a Duray-könyv a Szárszót félremagyarázni kívánó történészeknek és emlékiróknak.

Nem kívánok ennek az ügynek a mindenképp szükségesnél nagyobb nyilvánosságot adni, s ezért szeretném, ha Te tájékoztatnád erről Fekete Gyulát, mint a társrendező írószövetség képviselőjét, mert azt sem vállalhatom, hogy valamilyen álürüggyet adjak vagy adjanak távolmaradásom okául.

Tisztelettel üdvözlö: Püski Sándor“

Püski levelében nem kért bocsánatot a Duray-könyv megjelentetése miatt kialakult helyzetért, s egyértelművé tette, hogy annak kiadása a hazai kiadóknak is kötelessége lett volna, ő maga csak azért vállalta, mert senki más nem tette meg. Bármennyire is fáj neki, hogy nem lehetett ott a szárszói rendezvényen, a *Kutyaszorító* című könyv kiadása kárpótolta az elvesztegetett lehetőségért, hiszen végre tehetett valamit a kisebbségi magyarság, s nemcsak a szlovákiai, hanem az erdélyi, a délvidéki, a kárpátaljai kisebbségért is.

Püski Sándor idézett leveléből is kitűnik, mindezek ellenére bizakodott, mert a levél megírásakor még érvényes volt az évforduló megünneplésére vonatkozó utolsó előtti terv, az egynapos konferencia. Ám a külföldön élők egyikét sem hívták meg, az Írószövetség a kialakult helyzet miatt lemondott a társszervezői szerepről, s végül a Népfront szervezésében zajlott le az egynapos találkozó. Annyit tennék még hozzá a történethez, hogy a végül augusztus 20-án megrendezésre került emlékezésen részt vevő volt szárszóiak, Fekete Gyula kezdeményezésére, közös levelet írtak a kényszerűen távol maradó Püski Sándornak: „Kedves jó Püski Sándor! A nagy szárszói konferencia 40. évfordulóján összegyűlték jó szívvel emlékeznek vissza fáradhatatlan aktivitásodra, amellyel a népi irodalmat közkinccsé ttedd, az írókat és az olvasókat összehoztad. Sajnáljuk, hogy nem lehetsz közöttünk, de tudjuk, hogy lélekben ve-lünk vagy és lélekben mi is Veled vagyunk. Balatonszárszó, 1983. augusztus 20.“²¹ A levelet több mint 100 egykori táborozó írta alá.

²¹ Püski István – Gulay István, „Magyar ügyben mindenkivel szóba állunk“, Püski Kiadó, Budapest, 2016, 218.

Az 1983-as emlékezésről mások részletesen megemlékeznek másutt, ezért én a Szárszói Konferencia egy másik vonulatáról szeretnék még pár szót leírni. Ez pedig az úgynevezett *Amerikai Szárszó* terve, gondolata és sorsa.

Püski Sándor az 1970-es kitelepülését követően, mind az emigrációban élőkkal, mind az itthoni könyvszakmai szervezetekkel és a politikai közelet szereplőivel egyre szorosabb kapcsolatot alakított ki. Évről évre hívtak meg előadókat, művészeket Amerikába, ahol bemutatkozó körutat szerveztek számukra. Mondhatjuk nyugodtan, hogy a magyar kultúra amerikai nagyköveti szerepét töltötték be Püski Sándorék.

Az 1980-as évek elején felvetődött, hogy az 1943-as Szárszói Konferencia mintájára meg kellene rendezni Amerikában az új szárszói tanácskozást, ahová meghívást nyernének az egész világon szétszórva élő írók, művészek, s természetesen az itthon és a környező országokban alkotók is.

Az 1980 júniusában egyre konkrétabb formát öltő elképzelés eredetileg az Itt-Ott konferencia²² nyári táborához kötődött volna, ám azt sajnos megvétózta egy kisebb Püski-ellenes csoport, akik még mindig azzal vádolták Püskit, hogy Kádár-bérenc, s a találkozóval is a nyugati emigráció egységét akarja megbontani. Püski Sándor úgy tervezte, hogy az általa elképzelt amerikai szárszói találkozón csak ürügy, jelkép és példa lehetne az 1943-as tanácskozásra történő visszaemlékezés, fő értelme a magyarság aktuális sorskérdéseivel való szembenézés lenne. Püski 1981-ben is ugyanúgy a vélemények szabad fórumát szerette volna megteremteni, mint negyven évvel korábban. Elképzelése szerint az első napon szót kapott volna Kiss Sándor, Gombos Gyula, Kovács Imre és Vatai László, akik az 1942-es, 1943-as találkozók mindegyikén, vagy legalább egyikén ott voltak, s felidézve azok hangulatát és értelmét, kellő módon tudnák megvilágítani, miért lenne szükség egy új „Szárszóra”.

Püski úgy gondolta, hogy meghív minden nyugati kiadót, szerkesztőséget, szellemi műhelyt, könyvtárat, iskolát, irodalmi és egyházi kört, a Magyar Házak képviselőit, de az erdélyi, a délvidéki és a felvidéki magyarság delegátusait is. Természetesen vendégei között szerepeltek volna a magyarországi előadók is, akik egyrészt részt vettek a Szárszói Konferencián, illetve akik kellő alaposággal tudtak volna beszámolni a magyarországi állapotokról. Irodalmi, de talán annál szélesebb körű lett volna ez a találkozás. Püski szerette volna, ha a jelenlévők egyeztetnek egymás terveiről, közös irodalmi programot, kiadói megegyezést dolgoznak ki, de a mögöttes tartalom is fontos lett volna, azaz a magyar helyzet megismerése.

Kiss Sándor egy összefoglalóban kétségeit fejezte ki a konferencia megrendezhetőségével kapcsolatban. *„Megérett-e az idő, és kitisztult-e a légkör annyira, hogy bonyolult és kontroverzális kérdéseket fel lehessen vetni és ezekkel kapcsolatban kifejezésre lehessen juttatni akármilyen konzervatív vagy radikális színvonalas véleményt?”* – tette fel a kérdést. *„Nem kelt-e féltékenységet, gyanút, és ellenállást azoknál, akik évek óta hasonló célú találkozók szerveztek?”* – folytatta kétségei sorát. Kiss Sándor kérdései teljes mértékben jogosak voltak. Az 1980-as évek elején sem az Itt-Ott szervezői,

²² Az Itt-Ott találkozók az amerikai magyar emigránsok 1967 óta évente megrendezett táborozása volt.

sem más egyesületek, társaságok nem lelkesedtek egy ilyen összejövetel iránt. Az emigránsok szembenállása a magyarországi rendszerrel felülírta a konzulációban rejlő lehetőségek elfogadását.

Az „Amerikai Szárszó” csak 1984-ben valósult meg a Magyar Baráti Közösség²⁵ keleti csoportjának szervezésében. A majd 100 résztvevő előtt Püski felidézhetette az 1943-as találkozó emlékeit, s talán számára is elégtétel lehetett, hogy 1984-ben, a Michigan-tó partján előadást tarthatott az amerikai fiataloknak Budapestről Salamon Konrád történész, Göncz Árpád, a későbbi köztársasági elnök, egykori 1956-os elítélt és Benda Gyula budapesti történész. A konferencia összefoglalójában azt állapították meg, hogy *„felelősséggel elemző szinten értett szót e találkozón egymással különböző nemzedékek különböző országokban élő és különböző szakmákat művelő népi és urbánus alapállású magyarja a közös gond: a világ 15 milliónyi magyarságának nemzeti kultúrája, emberi szabadsága és demokratikus jövője érdekében”*. Bár nem Püski szervezte, de tartalmában azt nyújtotta ez a konferencia, amit elképzelt. Nemegyszer előfordult már, hogy javaslatait mások valósították meg. Elégtételle legalább az lehetett, hogy megrendezték, s az emigráns körökben tervezett szárszói mintájú találkozó ötlete nem merült a feledés homályába.

Alig pár év elteltével pedig sor került az 1987-es lakiteleki találkozóra, melyet mind Püski, mind a nemzeti demokraták az 1943-as Szárszói Konferencia méltó utódjának tekintettek, s amely elindította Magyarországot a rendszerváltoztatás útján.

²⁵ A Magyar Baráti Közösség volt az Itt-Ott találkozók szervezője.

Sinka István három szárszói verse

Sinka, a fekete bojtár a nomád pásztortársadalom megkésett hírnökeként, a partiumi pászták nincstelenjei közül emelkedik a magyar irodalomba. Hűen az otthon maradtakhoz, ő a legszegényebb paraszti rétegek szószólója, hivatott népi énekes. Néhány vadhajtását nem tekintve költészete társadalmi jellegű, népi-nemzeti elkötelezettségű, lázadó indulata szociális eredetű. Munkássága az egyetemes magyar irodalom és a népi írói mozgalom elidegeníthetetlen része. Költői indulásától fogva számíthat a református társadalom támogatására. Útja nem véletlenül vezet Balatonszárszóra. A negyvenes évek első felében a református ifjúsági szervezetek és a népi szabadcsapat számos nagyrendezvényén szerepel, szerte az országban. 1943 júniusában, a Magyar Élet folyóiratban *Két kő között* címmel harmadikutas jellegű publicisztikai írást tesz közzé. Az említett cikk szerzőjeként a történelmi jelentőségű tanácskozás eszmei előkészítői közé tartozik.

A népi írók 1943-as szárszói beszédei a korabeli és az 1983-as kiadású dokumentumkötetekből közismertek. Sinka István ugyanott elhangzott forradalmi verseit ez idáig nem tartalmazták a Szárszó-kötetek.

Este a tábortűznél a hallgatóság kívánságára Sinka István három forradalmi versét olvasta fel: a *Magyar hatodosokat* (Tiszaladány!), *A pór megszólal a magyar úriszék előtt* című taborci monológot (Szabadka!) és *A vádló hangját*. Bevezetésül, a nyomaték kedvéért azt is elmondja, hogy a királyi ügyész az elhangzó versek terjesztését tiltja. A lázadó felolvasás után, azt tetézve, Sinka a rebellis eszmékre fogékony fiataloknak megengedi, hadd másolják cenzor törölte költeményeit. A diákok, a paraszt- és munkásfiúk, minden rend- és rangbeli hallgatók kapnak az alkalmon és körmölnek. Többek között Bartha András költő, Bognár Imre diák, a muraszombati gimnázium tanulója, Cseh Miklós jogász, Gubucz Gáspár nádasi kereskedő, Somodi István szolnoki lakos, egyetemi hallgató, Viski Károly kárpátaljai (rahói) parasztfiú írja le a verseket. Fontos számunkra, hogy a három inkriminált költemény, a több évtizedes lappangás, majd a debreceni Alföld (1984. 12.) folyóirat kurta nyilvánossága után végre itthon kiadott Szárszó-kötetben lásson napvilágot, együtt, újra a Napútban. (*Medvigy Endre*)

Sinka István
Magyar hatodosok

*Az én kedves jó Móricz Zsiga bátyámnak
ajánlom szeretettel, egy hajdani hatodos
és tizenegyedes...*

Senki báróéknál
hatodos tengeri,
a jó Isten jó és
mégis megengedi.

Bagóért, pitykéért
másra kardot rázni?
A tizenegyedik
kedvért csatázni?

Hatodos tengeri!
De ha apellálunk,
törvénytől törvényig
bolond útat járunk.

Százezrünknek ingyen
messzi sírba bukni?
Másik százezrünknek
Kanadába futni?

Megcsalt hatodosok,
korpából felesek
s búzából kijátszott
tizenegyedesek.

El nem sírni soha
siratnivalókat?
Etetni, itatni
vazul-vakítókat?

Aratáskor pedig
nemde úgy illenék,
hogy ne muzsikáljon
könnyedén a kerék.

Ezért kellett nekünk
magunkat tagadni?
s minden győzelmünkben
vesztesnek maradni?

Bizony a mi ügyünk
régén nem egyenes –
sóval, vízzel, könnyel
elegyes a leves.

Népek Istene, ha
te vagy az Istenünk,
lépj a történelem
lángjaiba velünk!

Ezért kellett nekünk
más földjít rontani?
Senki báróért a
vérünket ontani?

Senki báróéknál
hatodos tengeri –
a jó Isten jó és
mégis megengedi?

1941

A pór megszólal a magyar úriszék előtt

Hol is kezdjem?... megszülettem,
majorok rongyosa lettem
s halásza a tiltott tónak –
nappal meg a búzát hordom
pallására Csevics grófnak.
Van is a fejemnek gondja,
őszül is korán a lombja.

S ha elfogok egy kis nyúlat,
családom csak titkon múlat,
Úristen! mert jön a zsandár,
s rossz hátamon lánkol a sors,
s szegény két kezemre vas vár.
Azért álltam elébetek,
hogy erről beszéljek véletek.

Meg akarom végre tudni:
mért is lehet engem rúgni
azoknak, kik idegenül
élnek itt, míg véretek, én,
ezer éve sírok belül?!
Értük, ugye, szaladtatok,
s engem magamra hagytatok.

S mennyi vérem folyt el ingyen
s hasztalan folyt... Néhány ingen
más vette meg a jussomat
– hagytátok, hogy rétjeimre
fanyelvű urak fussanak!
Hópillájú szőke grófnók
hangos pereputtyai ők.

Mert ti néktek grófnő kellett,
s annak úri fara mellett
köptétek az ősi vásznat:
illatos kis bugyogókért
bérbe adtatok a szásznak,
a görögnek, a zsidónak,
teljes értelmén a szónak.

Hogyha nem igazat mondok,
üsetek le, mint bolondot:
eltűröm az úriszéktől:
se virágom, se országom,
visszaállok az egésztől.
De én tudom, mért jár a szám,
akárhogy is bámultok rám.

Elvettétek kaszálómat,
jogaimat, a hálómat,
s el az arcomról a mosolyt,
hurok minden szavatok és
törvény, ami lassan megfojt.
Falum mögött, az út felén
a temető se az enyém.

Mert ha épp úgy akarjátok,
legázolja a gulyátok.
De lépjen át csak egy bornyam
gyepütökön... kereshetem
igazamat fenn a holdban.
Tietek itt a kis hal is,
síromon a kakukk-jaj is.

Tietek vérem tizede,
csirkéim s barmaid fele,
tietek a szabadságom,
szőlőm, kotlóm és a piros
almám fönn az almafámon;
zacskó lencsém, a sajtárom,
s még a léc is a pajtámon.

Fiam is és az ereje,
sárházamnak az eleje,
gyufám lángjából egy kicsi,
szekerem és jányom is, ha
a tejet eladni viszi.
S tietek kosaim gyapja,
kutyámnak jó futós fattya.

Az ősz minden vadlibája,
s kecském síró kis gidája,
tíz juhom után két bárány,
tallómon a nyúl... és fönt a
nagy vaskapu Buda várán.
Ezzel szemben ott van az én
bánatom. Az mind az enyém.

S enyém fele vad-ibolya,
Szent Mihály fekete lova,
s enyém, amikor vérbe fül
a szabadság... és enyém, mikor
dalolva jön a föld alúl –
enyém az új forradalom:
a magam jussát csak nem hagyom!

1941

A vádló hangja

Tallótlan seregek
tallózó ezrei,
tudjuk, miért hányódtak
Amerikába ki.

Mert kinn, Vizesfáson
Nádasdy grófnőnek
pusztáján kell a hely
száz kövér göbőnek.

Fekete-Éren meg
a nagy fehér kastély
mindig több könnyet és
kisebb kenyeret mér.

Ahol a Korhány foly,
kinn, a vize mellett
Gyanté is rúgást ad
ölelések helyett.

S akármerre nézünk,
csak a szívünk hül el,
hogy a kasznár mind Brüll,
az erdész meg Müller!

De a hóviharba
disznót makkoltatni
Kondás Ferkét küldik
szívére bút rakni.

Kenyértelen ünnep,
pendelytelen gyerek –
s ezer éve fogy a
vereckei sereg.

Ezért vádol értük
bűnében is tisztán,
mielőtt lehull a
sírba Sinka István.

1942

Medvigy Endrét vezeti Sinka egykori útjain
Berta Árpád (Bérci László felvétele)

Medvigy Endre

Nem múltba vesző mozzanat

Valamikor a hatvanas években Czine Mihály irodalomtörténész előadásaira jártam vendéghallgatóként az ELTE Bölcsészettudományi Karára, az egykori Piarista Rendház épületében. A remek előadótól mindenekelőtt választékos, szép magyar beszédet lehetett tanulni. Ő volt minden idők legszebben beszélő irodalomtörténésze. Szíves örömet szólt az erdélyi magyar irodalom értékeiről és a népi irodalom jeles szerzőiről. Nemegyszer ajánlotta hallgatóinak, hogy ismerjék meg minél alaposabban az Erdélyi Szépmíves Céh és a Dr. Püski Sándor vezette Magyar Élet Kiadó könyveit. A jogi karról hazafelé menet útba ejtettem a Múzeum körüli antikváriumokat, ahol portyáim során egyre teljesebb sorozatot gyűjtöttem mindkét jeles könyves cég kiadványaiból, de a Püski-féle *Szárszó* dokumentumkötetet éveken át hiába kerestem. Végül a hetvenes évek második felében a budai Corvin téren, a régi könyvek boltjában Forgách Bélától, az idős antikváriustól tudtam meg, hogy a közelmúltban adott el egy szép példányt a ritka kiadványból. Az öreg boltos szíves eligazítását követően vettem fel a kapcsolatot a szerencsés vevővel, Lisztóczy László irodalomtörténésszel, aki nem zárta ki telefonbeszélgetésünkben a csere lehetőségét. Másnap felkerestem Egerben. Eszmét és könyvet cseréltünk, életre szóló barátságot kötöttünk. Így lettem az 1944-ben közreadott *Szárszó* kötet boldog tulajdonosa.

Az 1943-as balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadásait és megbeszélés-sorozatát tartalmazó könyv minden várakozásomat felülmúlta. A nagyhatalmak között őrlődő magyar nemzet háború után várható sorsát, társadalmi berendezkedését, történelmileg, geopolitikailag meghatározott útját taglaló beszédek és polémiák atmoszférája magával ragadott. Ámulatba ejtett az egyenes beszéd, a szabadon szárnyaló gondolat, az öncenzúrától mentes, okos, felelősségteljes szólás. A lassan erodálódó egypárti diktatúrában ekkor még nem volt általánosan elterjedt a nyílt vita, az egymásnak feszülő, őszinte vélemény társadalmi gondokban, sorskérdésekben. Nemzedéktársaim közül sokan úgy látták, hogy a Szárszói Találkozó nem lehet a lezárt múlt feledésre ítélt fejezete, hanem az újabb időkre is érvényes modell, követendő példa. Most kellene hasonló tanácskozást szervezni megválaszolatlan társadalmi és nemzetpolitikai kérdéseinkről. Ezt a gondolatot az új nemzedéknél határozottabban képviselték a régi szárszói táborozók.

Felmerül a kérdés, hogy volt-e esély a Szárszói Konferencia negyvenedik évfordulójához közeledve egy hasonló, parázsló vitáktól hangos nagy rendezvény megszervezésére az évtizedek óta megszállt, szovjet érdekszférába tartozó, pártállami berendezkedésű Magyarországon? A kádári diktatúra vajon betilt vagy kisajátít egy ilyen kezdeményezést?

Az új Szárszói Találkozó megrendezésének gondolata Budapesten és New Yorkban egymástól nem egészen függetlenül, közel egyszerre merült fel. 1980. június 5-én a magyar fővárosban a Hazafias Népfront József nádor téri székházában, a Fényes Szellők Baráti Kör szervezésében került sor az 1943-as Szárszói Találkozó egykori résztvevőinek baráti találkozására. (A helyszín nevezetes, korábban itt a koalíciós időkben a Nemzeti Parasztpárt, 1956-ban a Petőfi Párt irodája, egyik székháza volt.) A történelmi jelentőségű tanácskozás veteránjai közül tizenketten szólaltak fel és tettek tanúságot Szárszó maradandó értékei és időszerűsége mellett. Az emlékezők közül megemlítem Fitos Vilmost, a Magyar Élet folyóirat szerkesztőjét, Jócsik Lajos közgazdászt, Dr. Püski Sándort, a népi írók kiadóját, a '43-as találkozó szervezőjét, Sebestyén László újságírót, a Soli Deo Glória Szövetség Kabay Márton Körének egykori tagját és Somodi Istvánt, a 600 táborozó közül a legfiatalabbak egyikét. A rendezvény levezető elnöke Györffy Sándor történész, a Munkásmozgalmi Múzeum tudományos munkatársa. Egykori résztvevőként ő is emlékező.

Püski Sándor itt mondta el, hogy rövidesen befejezi a Magyar Élet Kiadó történetének megírását, készülő kéziratában a Szárszói Találkozón elhangzottakat is értékeli. A tanácskozás megrendezéséhez senkitől sem kért engedélyt, erre nem is volt szükség. A csendőrség nem mutatott érdeklődést az elhangzottak iránt, és a cenzúra sem akadályozta a jegyzőkönyv megjelentetését.

A Fényes Szellők Baráti Körben a minden megalkuvást, rossz kompromisszumot elutasító felszólaló, dr. Somodi István, a Martonvásári Mezőgazdasági Kutatóintézet politikai okokból kegyvesztett, kutatási lehetőségeitől megfosztott munkatársa emlékezett és emlékeztetett, mindenki számára érthető programot fogalmazott. „Szárszó ügye nem engedély tárgya. Szárszó volt, van és lesz. Helyre kell állítani, újra kell teremteni tisztességét. Ha tehát valamit tervezünk ügyében, azt a Széchenyi megkövetelte nyíltsággal, tartózkodás és mumusoktól való félelem nélkül kell tennünk.”

Somodi István pontokba foglalta javaslatait, ha szókimondó stílusát tekintjük, mondhatjuk: követeléseit. Lássuk ezek rövid summázatát: a Hazafias Népfrent keretében alakuljon bizottság a találkozó negyvenedik évfordulójának előkészítésére, az egykori szervezők és résztvevők bevonásával. Írassék meg a konferencia teljes és igaz története. Az egykori konferencia anyagának közzététele újságokban, folyóiratokban. A konferencia teljes jegyzőkönyve új kiadásának előkészítése, az 1944-ben megjelent jegyzőkönyv csonkult szövegeinek rekonstruálása, beillesztése az egykori hozzászólók segítségével. Megjelenés legkésőbb 1983 könyvnapjára.

A negyvenedik évfordulón legyen nagyszabású tudományos konferencia Budapesten, majd másnap zárandoklat Szárszóra. A konferenciával egy időben nyíljon *Szárszó, 1943* címen dokumentációs emlékkiállítás, fotókiállítás és a konferencia sajtóanyagának kiállítása. A bizottság dolgozzon ki tervet a konferencia helyszínének megőrzéséről, jövőjéről, méltó emléktábla hirdesse emlékét. A nyári egyetem, az ifjúsági tábor, az irodalmi, képzőművészeti alkotótábor megvalósításának tervbevétele is része a javaslatnak. (A felszólalás teljes szövege megjelenik dolgozatom mellékleteként.)

Mint láttuk, a hazajáró Püski Sándor nem csupán jelen volt, de fel is szólalt az említett összejövetelen, a József nádor téren, a HNF-ben. A magyarországi tapasztalatok bizakodóvá tették Püskit, és visszatérve Amerikába, New York-i könyvesboltja emeleti nagytermébe 1980. június 28-ára tanácskozást hívott össze az új „Szárszó” konferenciák rendezési tervének kialakítására, megvitatására. Beszámolt Szárszó ügyének magyarországi állásáról: „A volt népi kollégisták minden hó első csütörtökén összejárnak az V. kerületi Népfrent helyiségében, a még élő közösségük múltját, jövőjét, jelenét tárgyalandó. A júniusi összejövetel tárgya kedvünkért a szárszói táborozás volt. Összejöttek vagy százan és a megjelentek fele a volt szárszóiak közül került ki. Györffy Sándor adott tájékoztatót a 43-as konferencia mai megítéléséről, felszólaltak az egykori előadók közül László Gyula és Jócsik Lajos.”

Az itt megszakadt, csonka szöveg folytatásában az új, amerikai „Szárszó” konferencia tervéről beszélt. Előadónak az akkor még Amerikában élő Gombos Gyulát, Kiss Sándort (1982. szeptember 22-én Washingtonban halt meg), Kovács Imrét (1980. október 27-én New Yorkban halt meg) és Vatai Lászlót szeretné meghívni, akik 1942-ben vagy 1943-ban, netán mindkét alkalommal ott voltak Szárszón. A második és harmadik napon nyugati magyar irodalmi és szellemi műhelyek képviselőinek tanácskozására kerülne sor, majd további előadókat javasolna az elszakított területekről, Erdélyből, Délvidékről és a Felvidékről. A Budapesten 2002-ben megjelent *Könyves sors – magyar sors* című könyvében levél, dokumentum tanúsítja, hogy Szárszó már 1980-ban napirenden volt Amerikában. Legfeljebb az volt a kérdés, hogy önálló rendezvény legyen-e, vagy ráépüljön az Itt-Ott konferenciák sorozatára, bevonva a Magyar Baráti Közösséget.

Nemcsak a viták, kételyek akadályozták az amerikai Szárszó mielőbbi megvalósítását, hanem lassította azt a hazajáró Püski Sándor optimizmusa: hátha otthon, Magyarországon meg lehetne valósítani a Szárszói Konferencia szép lassan összeálló tervét, jó esetben otthon újra meg lehet jelentetni az 1943-as szárszói tanácskozás jegyzőkönyvét. Látni fogjuk, hogy az amerikai Szárszóra

mégiscsak szükség volt az itthoni felemáság és kudarc miatt, így arra 1984. június 29-e és július 1-je között került sor South Egremontban.

Pozsgay Imre 1982 júliusának derekán nem önszántából vált meg művelődési miniszteri pozíciójától, hanem elmozdították onnan. Kárpótlásul hamarosan megválasztották a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtitkárává. Még minisztersége idején meghívták az Amerikai Egyesült Államokba 1982 szeptemberére. Bergold, az USA magyarországi nagykövete közölte Pozsgay Imrével, hogy a meghívás nem a miniszternek szól, hanem a magyar politikusnak. A meghívott, mielőtt átvette volna új hivatalát, a meghívásnak eleget téve elutazott Amerikába. A Püski Kiadónál 1993-ban megjelent *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban* című könyvében erre így emlékezik: „Legnagyobb élményem New Yorkban a Püski házaspárral való találkozásom volt. Püski Sándor történelmi szerepét, sorsfordító kezdeményezéseit ismertem, feleségének, Ilus néninek kitűnő főztjeiről már hallottam. De a Második Sugárúton lévő könyvesboltjuk és kedves otthonuk baráti légköre minden várakozásomat felülmúlta. A vendégek között volt Gombos Gyula, akit az emigrációban írt és csempész úton hozzám jutott könyveiből jól ismertem, de személyesen itt találkoztunk először. Az első perctől úgy éreztem, kölcsönös rokonszenv támadt köztünk. Püski Sándorral azon az este megállapodtunk abban, hogy a negyvenedik évfordulóra 1983-ban Budapesten kiadjuk az 1943-as Szárszói Találkozó jegyzőkönyvét.” Ez nagy segítségnek ígérkezett Püski Sándor számára, mert magyarországi megjelenés híján Borbándi Gyula *A magyar népi mozgalom története* című, előkészületben lévő könyvével együtt ő adta volna közre a jeles alkalomra a dokumentumkötetet. Valószínűnek látszik, hogy Püski és Pozsgay egy itthon megrendezendő szárszói konferenciáról is beszélgettek, és talán ebben az ügyben is megegyeztek.

Az 1983 augusztusára tervezett, a Hazafias Népfront és a Magyar Írószövetség oltalma alatt megvalósíthatónak vélt, mégis megemlékezéssé redukált Szárszói Találkozó előadóinak névsoráról, tematikájáról a legutóbbi időig vajmi keveset tudtunk. Az egyhetesre tervezett találkozó vázlatát, szűk körben forgó előzetes tájékoztatóját először a Püski Kiadóban, a kiadó vezetőjénél, Püski Istvánnál kerestem, hiába. Nincs meg édesapja hagyatékában, talán meg sem küldték neki. Bíró Zoltán, Pozsgay Imre barátja és minisztériumi munkatársa még csak nem is hallott az 1983-as Szárszó gondolatáról. Somodi Istvánhoz, a szárszói tanácskozás 1943-ban ifjú résztvevőjéhez fordultam, akinél megvolt a tervezet. Ő bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte. *Tématerv az 1983-as Szárszói Konferenciára. Javaslat az előadókra és a felkért hozzászólókra. Rendező szervek: Hazafias Népfront – Írószövetség. Az első oldal hátán Somodi István írása olvasható: „Feljegyzés saját használatra. A tervezetet 1982 ősz körül kértem el Györffy Sándortól, amikor a jubileumi konferencia terve szóba került. Megkérdezte, akarnék-e inkább a mezőgazdasági vitában felszólalni; ezt elhárítottam. (Az előadásoknál terveztem témánként hozzászólást, és ha ez nem lesz lehetséges, a programban szereplő tábornúzi emlékezés alkalmasabbnak látszott egy átfogóbb expozé elhelyezésére.)”*

Magát a dokumentumot meghökkentőnek találtam. Mi tagadás: bennem visszatetszést keltett. A tervezet kerete elvette a kedvemet. Az első nap Kádár János köszöntő levelének felolvasásával kezdődött volna, majd a hetedik na-

Tájékoztató az 1943-as Szécsényi Konferenciáról
 Javaslattal előadókra és felkért hozzászólókra
 Rendező szervek: Magyar Népfront - Ir-szervezettség

1. nap: Előadás az 1943-as Szécsényi konferenciáról
 Kéző János: Közszolgálat
 Kállai Gyula: A Népfurcsai Fronttól a Szécsényi konferenciáig
 Köszöntők: Balogh Edgár, Pécsi Sándor, Tóth Károly, Kildy Zoltán
 Felkértek: Danca János, Erdélyi Lejlaht Jolán, László Gyula, Felcsúti Mihály, Göncz Ferenc, Vattai László, Virkonyi Imre, Zsuzsanna Vince
 d.u.
 Sípós Ottó: A Szécsényi Konferencia történeti áttekintése
 Pintér István: A Népfurcsai és a Szécsényi Konferencia
 Sebástyán László: A magyar munkásság, parasztság és értelmiség szervezettségének szorgalmazása
 Györffy Sándor: Szécsény négy évtizede szöveg

2. nap: Négy évtized emléke - 1943-1983
 Balogh Edgár: Kelet - Közép-Európa négy évtizede
 Berend T. Iván - Bogáts József - Csécséri László - Göncz Gyula
 Kovács András - Lévai András / Szabó József / - Németh György
 Szűcs Mátyas - Turcsell Lajos / Rozsnyó / - Tóth Károly
 d.u.
 Huszár István: A magyar t. szabadok négy évtizede
 Barla Csaba László - Bihari Ottó - Hegedűs András - Heszter Tibor
 Kulcsár Kálmán - Kolnár János - Újhelyi Szilárd - Szabó Balint

3. nap: A magyar gazdaság és a társadalom problémái 1983-ban
 Fekete Gyula: Iródszámok a magyar szocialista nemzeti
 szervezkedésről
 Bata Imre - Bata Mihály - Csécséri Sándor - Fekete Sándor
 Jovanovics Miklós - Király István - Páncs Pál
 d.u.

d.u.
 Nyers Róbert: Iródszámok és munkásságunk
 Apró Antal: Fock Jenő - Csécséri Sándor - Keszler János -
 Korin Imre - Marosán György - Szabó Kálmán - Szabó Gyula

4. nap:
 Csizmadia Ernő: Munkásságunk és parasztságunk
 Konráth Ferenc - Gyenge Antal - Keszler János - Márton János
 Romány Pál - Szabó György - Szabó István
 d.u.
 Kornács Mihály: Tudományunk - kultúránk - értelmiségünk
 Pitos Vilmos - Jancsó Miklós - Kovács Géza - Kócsai Béla -
 Peták Ferenc - Pál László - Tóth Ottó - Vitézy Irén

5. nap: Olvasó nap - emlékező beszélgetés
 Kolnár Zoltán: Az olvasó szövegben eredményei és problémái
 Csák Gyula - Pécsi Sándor - Fodor András - Hegedűs Géza -
 Horváth László - Juhász Róbert - Kőrösi János - Kristó
 Nagy István - Nagy Csécséri - Rédey Pál - Tóth Áron
 / d.e. - d.u. /

6. nap: "Egy északon"
 Hegedűs László: A magyar népfurcsai-szervezet négy évtizedének
 emlékei és új feladatai
 Gosztányi János - Halász József - Havas György - Kildy
 Zoltán - Kanyar József - Pál József - Varga Károly -
 Vitézy Mihály
 / d.e. - d.u. /

7. nap: Szécsényről - Szécsényre
 Pozsgai Imre: A szocialista nemzeti egyesület - Felkértek-
 nek a magyar állampolgárok emlékeire, 2001-re
 Berecs János - Fajta György - Hubai Miklós - Illyés Gyula -
 Lékay László - Kildy Zoltán - Szabó József - Tóth Károly
 Aczél György: Szécsény

irodalmi és szövegi anyagok, visszamenekedések, versek a táborból

Rendező Bizottság: Bata Imre - Fodor Jenő - Györffy Sándor -
 Jancsó Miklós - Kanyar József - Kertész Lajos - Kovács András -
 Rédey Pál

Nóták a táborból: Batta Péter - Benedek Árpád - Göncz Ferenc -
 Csizmadia György - Kálmán Lajos - Kócsai Sándor - Kócsai Jolán -
 Rétey Lajos - Vass Lajos

Visszamenekedések a táborból: Birczi László - Bottyán János -
 Csaba József - Hirs Ernő - Jenke György - Kolnár Sándor -
 Földi Béla - Gyenge Zoltán - Horváth Lajos - Jancsik Áron -
 Jobbágy Károly - Juhász Sándor - Kontra György - Kovács Berna -
 Kovács Róbert - Kutyas Csilla - László György - Marosán Péter -
 Pócsai László - Kolnár István - G. Nagy László - Nyikos Katalin -
 Havas János - Rétey Lajos - Szondi István - Székely András -
 Tóth Antal - Varga György

Javasolt napirend: 8 óra reggeli
 9-13 eszaki-nyugati-nyugati délelőtti előadások,
 13-15 hozzászólások, vita
 15-19 ebédszünet, fürdő
 19-20 délutáni előadások, hozzászólások, vita
 vacsora
 20 irodalmi est, nóták, tábori
 / váltakozva időjárástól függően /

Rendezőbizottság:
 Magyar Népfurcsai: S. Hegedűs László, Juhász Róbert, Horváth László
 Ir-szervezettség: Fekete Gyula, Nagy Csécséri
 MSZMP Társadalomtudományi Intézet: Huszár István
 MSZMP Parttörténelmi Intézet: Pintér István
 Munkásságunk Múzeuma: Györffy Sándor / kiállítás feloldó is /
 Szécsényi veteránok: Kócsai Sándor, Sebástyán László
 Olvasó Nép szervezettség: Kolnár Zoltán, Pécsi Sándor, Tóth Áron
 Rozsnyó megye: Kanyar József, Varga Károly, Virkonyi Imre
 Szervezettség: a tanácselnök, Rédey Pál / szállásfeloldó /

pon Aczél György zárszavával fejező-
 dött volna be a konferencia. Az én ol-
 vasatomban ez már eleve megadja a
 rendezvény irányát, jellegét. Egy túl-
 méretezett találkozóról van szó, amit
 egy elfogadhatatlanul szélesre vett
 „népfurcsai-gondolat” jegyében szer-
 kesztett Györffy Sándor. Úgy vélte,
 hogy egy konferenciába, amelynek
 14 előadó, 9 emlékező, 4 köszöntő,
 77 felkért hozzászóló, 9 táboriúti
 nótázó, további 28 táboriúti mellett
 visszaemlékező szereplője van (ez
 összesen 141 fő), beleférhet min-
 den és mindennek az ellenkezője is.
 Olyan politikusok is a meghívandók
 között voltak, akik elküldték a meg-
 bocsáthatatlan ösbűnt: felelőségük
 van az 1956-os forradalom leverésé-
 ben és a véres megtorlásban. Apró

Antalra, Marosán Györgyre és Kállai Gyulára gondolok. Erről a levitézlett gár-
 dáról a nemzeti kommunista Szűcs Mátyas *Szűk volt a mundér* című könyvé-
 ben 2013-ban így ír, különös tekintettel a hatvanas-hetvenes évekre: „[...] az
 MSZMP akkori vezérkara Kádár mögött többnyire olyan személyekből tevődött
 össze – Münnich, Marosán, Apró, Kiss Károly, Kállai Gyula, Biszku, Dögei és
 így tovább –, akik ha akarták volna sem lettek volna képesek megújítani az ún.

létező szocializmus rendszerét, ráadásul a titkosszolgálatokban is nagy volt a befolyásuk.”

A konferencia ékesszólói között ott vitézkedett volna Fejti György, az MSZMP KB Ifjúsági Bizottságának titkára, a rendszerváltás hajnalán a kerekasztal-tárgyalások lassítója, hátráltatója, és Berecz János, a Népszabadság akkori főszerkesztője, az *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* című könyv szerzője, ötvenhat későbbi átértékelésének akadályozója. A kommunista szakszervezeti világmozgalom élén elhíresült Gáspár Sándor, az 1968 januárjában bevezetett új gazdaságirányítási rendszer ellenzőinek és ellehetetlenítőinek egyike mint fontos ember nélkülözhetetlen lett volna Szárszón, 1983-ban.

Persze a mérleg másik serpenyője sem maradt volna üresen, a furcsa terv alapján meghívták volna Püski Sándor magyar állampolgárságú amerikai könyvkiadót és két emigráns szerzőjét, Gombos Gyulát és Vatai Lászlót. Ott lett volna Vásárhelyi Miklós, Nagy Imre miniszterelnök 1956-os sajtófőnöke és Nagy Gáspár költő, az Írószövetség titkára, aki 1983-ban már megírta Nagy Imrét és a forradalom vértanúit elsirató versét: *Örök nyár: elmúltam 9 éves*. (Egy évvel később, 1984-ben jelent meg az Új Forrásban.)

A népi kollégistákat többen képviselték volna, jobbára korreferátummal. Közülük megemlítem Barla Szabó Ödönt, aki egykoron a Márciusi Front vonzaskörébe került, Gosztonyi Jánost, a Magyarok Világszövetsége főtitkárát, Gyenes Antalt, a Nagy Imre-kormány begyűjtési miniszterét, aki a forradalom idegen erőkkkel való leverése után is szót emelt Nagy Imre mellett, Keserű Jánost, a kiemelt állattenyésztési és takarmányozási programok igazgatóját, Szűcs Ferencet, aki tábornoki rangig emelkedett, és Tőkés Ottót, aki 1956 őszén részt vett a NÉKOSZ újrászervezésében. Végül idesorolom Somodi Istvánt. Ő a népfelkelés idején a Földművelési Minisztérium Forradalmi Bizottságának elnöke volt, '83 körül melőzött agrárgazdász. A martonvásári ellenzéki Brunszvik Klubot ő alapította.

A meghívandó előadók, felkért hozzászólók közül Havas Gábor és Sebestyén László ifjúságában a Soli Deo Gloria Szövetség Kabay Márton Körének aktív tagja volt. Mindketten kutatták a református ifjúsági mozgalmak és a szárszói találkozóok történetét, minderről publikáltak is. A népi írók mozgalmának maradandó hagyományaiban is otthon voltak, Sebestyén László a koalíciós időkben a Nemzeti Parasztpárt budapesti titkára, 1956-ban a Petőfi Párt sajtóosztályának vezetője.

Az 1983-as Szárszó felettébb szélesre álmodott népfrontjába a rend, vagy inkább a látszat kedvéért kiscgazdára is szükség volt. Bognár József pályája akkor kezdett igazán emelkedni, amikor a hithű kiscgazdák számára bealkonyult (per a Magyar Közösség ellen, Kovács Béla elhurcolása, Nagy Ferenc emigrációja). Volt ő a kiscgazdapárt főtitkára, ügyvezető elnöke és jó néhány kommunista kormány minisztere. Ezzel szemben Futó Dezső a meghurcolt, bebörtönzött valódi kiscgazdák közé tartozott.

A nemzeti kommunisták: Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás, továbbá a reformkommunisták: Fock Jenő és Nyers Rezső is ott lettek volna. Három leköszönt magyarországi miniszterelnök és legalább öt akadémikus is megjelent volna Szárszón.

A tervnek megvolt a diszkrét bája, ahogy a tüzet a vízzel vegyítette volna, az egymáshoz sehogyan sem illő embereket egy szekcióba, egymás mellé szán-

dékozott ültetni. Nagy Gáspár költő a Fényes Szellők Baráti Kör rossz szellemével, minden idők legnagyobb titkos jelentgetőjével, Kristó Nagy Istvánnal együtt szerepelt volna az „olvasó nép – művelődő nemzet” nagyobb dicsőségére.

Fekete Sándor és Nonn György egyaránt beillett a különös tervbe. Fekete Sándor író, irodalomtörténész ebben az időben, 1983-ban az Új Tükör szerkesztője. Ő 1958-ban Hungaricus álnéven írt könyvet *Az 1956-os felkelés okairól és tanulságairól* címmel, ezért börtönbüntetést szenvedett. Nonn György Erdélyből áttelepült munkásmozgalmi harcos, a háború után Magyarországon vezető politikus, 1958-ban Vadai György álnéven vett részt az *Ellenforradalom Magyarországon 1956* című pártos tanulmánygyűjtemény első kötetének megírásában. 1983-tól ő a Kossuth Kiadó új igazgatója. Itt jelenik meg még ebben az évben a *Szárszó 1943* című dokumentumkötet.

A nagy tekintélyű, népi körökben különösen becsült Illyés Gyulának is szabad lett volna Szárszón egy korreferátumot tartania, ha előbb, 1983. április 15-én meg nem hal. Elhunytá nagy veszteség volt hűséges olvasói és a népi ellenzék számára. Az általa is támogatott szép terv: a Hitel megjelentetése és a Bethlen Alapítvány létrehozása életében nem valósulhatott meg.

Bata Imrét, az Élet és Irodalom főszerkesztőjét, Köpeczi Béla művelődési minisztert és Romány Pált, a Bács-Kiskun megyei MSZMP első titkárát is meghívták volna. A későbbiek megmutatják, hogy ez a sors fintora.

Ugyanígy várták volna a konferenciára a korszak tabuit egyre bátrabban döntögető Csoóri Sándort, Fekete Gyulát, az Írószövetség alelnökét és Hubay Miklóst, az Írószövetség elnökét, előadást, illetve korreferátumot is tarthattak volna. Mégis az az érzésem, hogy ezt a szedett-vedett névsort, ezt a téves tervet nem egyeztették sem Püski Sándorral, sem a Magyar Írószövetséggel, sőt a Fényes Szellők Baráti Körben sem tűzték ki a vitáját. Az Amerikában könyves szolgálatot teljesítő Püski Sándor hazavágyott ugyan a szárszói konferenciára 1983-ban, de azt nem tudta, hogy ott milyen program fogadná, nem érné-e kellemetlen meglepetés. Úgy hiszem, hogy a népi irodalom hívei, a régi Szárszói Találkozók résztvevői is nagyot csalódtak volna. 1943-ban Szárszó az önszerveződések, a civil társadalom és a kormánytól, pártoktól független népi írók szabad fóruma volt, döntő többségében fiatalok részvételével.

Az 1983-ra tervezett találkozó az előadók, a felkért hozzászólók névsorát tekintve nem kis zavarodottságot tükröz, a programot már nem is tekintve. Pártállami jellege a benne érvényesülő, ezzel ellentétes tendenciák ellenére vitathatatlan. Kidolgozójában, a szíve mélyén mégiscsak népi elkötelezettségű Gyórfy Sándorban nem bíztak az állampárt vezetői. Titkosszolgálati megfigyelés alatt állt (*Dr. Zétényi Zsolt közlése*).

Tejes „névsorolvasást” nem volt szándékomban tartani, már csak azért sem, mert a *Tématerv az 1983-as Szárszói Konferenciára* című, Somodi István által megőrzött javaslat dolgozatom mellékleteként megjelenik a Napútban.

Egy eltorzult, a korábbinál is rémesebb „közmegegyezés” felé hajló Szárszó nem fért össze Püski Sándor merészebb kiadói tervével és azok megvalósításával. 1983-ban jelent meg a pozsonyi Duray Miklós *Kutyaszorító* című kisebbségi, tényfeltáró könyve, Csoóri Sándor előszavával. Ez a kiadvány a New York-i Püski Kiadó kiemelkedően fontos könyvei közé tartozik, méltó a patinás könyves műhely klasszikus programjához, Szabó Dezső, Németh László és

Kodolányi János esszéinek közreadásához, a meghurcolt Sinka István balladás verseihez.

Duray Miklós könyvében a szlovákiai magyarság jogfosztottságának történetét írta meg önéletrajzi jelleggel, öninterjú formájában: saját sorsát, kisebbségi jogvédelmi küzdelmeit tárja elénk a szerző. Érveiből kitűnik, hogy a felvidéki magyarság elnyomása, erőszakos asszimilációja Csehszlovákia megalakulása óta folyik. Elveti a sokat emlegetett, egyesek által példaképnek tekintett, marxizmusba hajló Sarló hagyományát (Balogh Edgár, Jócsik Lajos...), de leleplezi Csehszlovákia kommunista pártjának nacionalista jellegét és bemutatja a felvidéki magyar nemzetrész ellenállási módszereit. Ismerteti a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának tevékenységét, a magyar iskolák bezárása elleni határozott lépéseit.

Csoóri Sándor a *Kutyaszorító* előszavában a kommunista rendszert nemcsak bírálja, hanem alapjait is megkérdőjelezi. A nemzetiségi elnyomás egyik okát az egypártrendszerben látja. A másik ok a magántulajdon megszüntetése vagy komoly korlátozása. A harmadik a kisebbségeket védő egyházak megroppantása, a kommunista állam egyházellenes politikája. Csoóri Sándor bátor, szókimondó előszavának retorziója: hosszabb, egyes források szerint egyéves szilencium. Durayt még könyve megjelenése előtt, 1982-ben meghurcolták, perbe fogták, bebörtönözték. A nyilvános tárgyaláson jelenlétével demonstrált a magyar íróársadalom három kiválósága: Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós. 1983 februárjában Duray Miklóst saját kérésére és a tiltakozások hatására engedték szabadon. Ők ketten, Csoóri és Duray méltó előadói lehetnek volna egy szabadon megrendezett, új Szárszói Találkozóznak. Ugyanez mondható el a mellettük kiálló írókról is.

A kiadó nem kerülhette el a retorziót. 1983. június 30-án Püski Sándor ezt megírta Pozsgay Imrének: „Az itteni magyar főkonzul útján megkértek, hogy az idén ne menjek haza, mert a Duray Miklós *Kutyaszorító* c. könyvével megsértettem Magyarország külügyi és szövetségi érdekeit.

Azt korábban sem vártam, hogy nyilvánosan megdicséjrenek a könyvért, de erre – még ha néhány mondatot illetet volna is megfésültetnem benne – legrosszabb álmaimban sem gondoltam. Ui. a fésülés nem változtatott volna a lényegen: a valóságos nemzeti sérelmek kijajgatásán. Nem én teremtettem ezt a helyzetet, amelyben magyarok milliói bajlódnak, s nem is kívántam ezt a bábáskodást, amint nyilván Csoóri Sándor sem kívánta, de foglalkozásunkból eredően ki sem térhetünk előle. Így hozták a körülmények.

Mindezt csak azért írom Neked, mert a fentiek legkeservesebb következményeként nem lehetek ott augusztusban Szárszón, s Te vagy ennek a konferenciának a hivatalos gazdája. [...] arra kell gondolnom, hogy milyen jól jött a Duray-könyv a Szárszót félremagyarázni kívánó történészeknek és emlékiróknak.

Nem kívánok ennek az ügynek a mindenképp szükségesnél nagyobb nyilvánosságot adni, s ezért szeretném, ha Te tájékoztatnád erről az ügyről Fekete Gyulát mint a társrendező Írószövetség képviselőjét, mert azt sem várhatom, hogy valamilyen álürügyet adjak vagy adjanak távolmaradásom okául.” (Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*, Püski, Bp., 2002.)

A fenti fejlemények következtében az Írószövetség mint az egyik konferenciaszervező visszalépett. A rendezvényből a Népfront égisze alatt valami kevés

mégiscsak megmaradt: az egyhetes találkozó visszaminősült egynapos megemlékezéssé.

1983. augusztus 20-án, Szent István napjának reggelén a Hazafias Népfront Belgrád rakparti székháza elől buszok vitték a meghívottakat Balatonszárszóra. Délelőtt 10 órakor az 1943-as konferencia színhelyén kezdődött a kicsit öszvérre sikerült „ünnepi nagygyűlés”, ami legalább annyira alkotmány napi volt, mint a Szárszói Találkozón történeteket felidéző. *Himnusszal* kezdődött, *Szózat* tal végződött. Pozsgay Imre elég szerteágazó, oda nem illő témákat is érintő beszédéből idézem a Szárszóra vonatkozó rész fontosabb elemeit. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkáráként így értékelte a történelmi jelentőségű tanácskozást: „Szárszó a kiútkeresők nemzeti egységének kifejezője volt, de mégis olyan fórum, amelynek résztvevői közül az előrelátók a felszabadulás utáni demokrácia és szociális haladás programját is felvázolták. Az 1943-as szárszói konferencia a társadalmi és nemzeti önismeret gyakorlótere, egyben próbatétele volt. A találkozón hatszázán vettek részt. Ott voltak a Soli Deo Gloria Szövetség, a Györffy kollégium, az Egyetemi Diákegység Mozgalom, a Parasztszövetség, a Magyar Élet és Magyar Út lapok szerkesztői, de mások is: különböző felekezetek papjai, tanárok, mindenféle foglalkozású értelmiségiek, egyetemista és középiskolás fiatalok, és kisebb számban a paraszt- és munkásfiatalok.” Itt egy olyan kijelentés következik, amit történész vagy irodalomtörténész semmiképpen sem mondhatna, de szorongatott politikustól adott helyzetben elmegy: „A konferencia előadásait Kodolányi és Erdei Ferenc tartotta. [14 előadás hangzott el 1943-ban Balatonszárszón, köztük Németh Lászlóé.] Hozzájuk referendummal kapcsolódott Jócsik Lajos, Karácsony Sándor, Németh László. A vita résztvevői között volt Asztalos István, Darvas József, Dobi

István, Nagy István és Veres Péter, stb. A 40 éve lezajlott Szárszói Konferenciáról négy évtizede tartanak politikai és szaktudományi vitákat. Ami eldőlt abban, azt maga a történelem döntötte el. Ami ezután is vitatható, az legyen továbbra is a politika és a szaktudomány dolga.” Pozsgay Imre itt a kecskeméti Forrás 1983 augusztusában megjelent Szárszó-számára és Salamon Konrád ott közreadott, Németh László beszédét és a harmadik utat méltató tanulmányára is utalt, ideértve a szerző ellen irányuló újságírói és történészi támadásokat. Talán ezért foglalta beszédébe fenti mondatait.

1983-ban a megemlékezésen többeknél volt egy-egy példány a Forrás említett számából. Jó néhányan örömmel és büszkén fogták kezükben a folyóiratot, de volt, aki bűnjelként mutogatta.

A továbbiakban Pozsgay Imre felidézte a konferencia általa fontosnak vélt vonásait: „A találkozó résztvevői a társadalmi haladás útját járták. Elutasították az igazságtalan, feudális földbirtokrendszert, a szegénységet, a tömegek politikai és kulturális elnyomását. Valódi, népi demokratikus fejlődést akartak. Ez a közös szándék sem takarhatta el a résztvevők közötti nagy ideológiai és politikai különbséget.” A beszédet követően Sellei Zoltán előadóművész szavalta el József Attila *Hazám* című versét, majd a *Szózat* közös elénekelésével zárult az emlékező rész, az „ünnepi nagygyűlés”.

A szünet után, 11 órakor kezdődött az évfordulóhoz illő program. Előbb egy népi táncsoport, a Kis-Balaton együttes, majd a meghívóról lemaradt, az Egyetemi Színpadról ismert Forrás Kör következett. A fiatal előadóművészekből és népdalénekesekből álló Forrás Kör a tanácskozás jegyzőkönyve alapján megszerkesztett *Szárszó 1943* című dokumentumműsorának őszi bemutatójára készült, ebből adott elő egy montázst. A szervezők nem kértek szöveggönyvet vagy műsorvázlatot, de egy kikötésük mégis volt: Németh László szárszói beszéde még részleteiben se kerüljön be a megszólaltatandó összeállításba. Az irodalmi műsor, a dokumentummontázs szereplőit Bérci László fotóművész, a '43-as Szárszó és a népi írók megörökítője fényképezte. Felvételei alapján mondhatom, hogy Ambrus András, Csoóri Sándorné Marosi Júlia, Erős József, Galán Géza, Homolya Attila, Léka Géza, Szabó András és Torday Ferenc szólaltatta meg az előadások és a viták szemelvényeit, József Attila és Sinka István verseit. Marosi Júlia erdélyi és moldvai magyar népdalokat énekelt. A műsort magam szerkesztettem és vezettem be. Szokásomhoz híven rögtönöztem, így azt sok év után nem tudnám már felidézni.

Bérci László *Szárszó '43* című fotókiállítása ekkortájt sokat utazott az országban, számos helyen, egyetemi klubokban, művelődési házakban, könyvtárakban volt látható. A megemlékezés napján, délután a nagyközségi tanács épületében volt megtekinthető (Hősök tere 1.). Itt lehetett megvásárolni a kiállítás katalógusát.

A résztvevők 60 Ft ellenében a SZOT csárdában ebédelhettek. Itt hangzott el Somodi István emlékezetes pohárköszöntője: „Barátaim! A mai nap története úgy alakult, hogy előzetes várakozásainktól eltérően most csak ünnepelni jöttünk Szárszóra. Ez a körülmény meghatározza találkozásunk jellegét, maradjunk hát az ünnep korlátai között. Köszönjük meg mindazoknak, akik mellénk álltak a megemlékezés igényében, meggyőzték a továbbra is hatni tudó – és a világosságra továbbra sem kívánczó – ellenzőket, és legalább az egymást

láthatás jogát kieszközölték megfigyelt táborunknak. Fogadják érte elismerő kézsorításunkat.”

Somodi István máig ható, érvényes modellnek tekinti Szárszót, és ennek hangot ad köszöntőjében: „Szárszó nem egy múltba vesző, megszervolt mozzanat újkori történelmünkben, hanem maradandó modell, gyakorlati példa minden idők magyar társadalmá számára: úrmutatás, hogyan kell megállapítani a bajt és keresni a cselekvés módzatait, ha a haza sorsáról van szó.”

A pohárköszöntő az új konferenciák felé vezető utat is bátran megmutatta: „[...] sokan vagyunk, akik úgy gondoljuk: azt a régi tanácskozást az élő nemzet javára csak egyféleképpen lehet megidézni: egy időről időre összeülő másik,

harmadik konferenciával, Szárszón, vagy akár Budapesten, Kecskeméten vagy Debrecenben, ahová ugyanúgy eljöhét minden hazánkfia, mint oda, és ahol ugyanúgy megvitatjuk gondjainkat, mint akkor.”

Somodi István feltételeesen beszélt, mintha valami jövőbeli, de elkerülhető csapás veszélyére figyelmeztetne, valójában azonban az 1983-as jelenről szól: „Lemoshatatlan szégyen lenne, ha a mostani Magyarországon nem lehetne annyit megtenni, mint akkor, a régi világ ezerszer elítélt viszonyai között, a megszállt Európa kellős közepén.”

A kecskeméti Forrás Szárszó-száma

A szárszói megemlékezés és konferenciaterv előkészületeivel párhuzamosan indult a kecskeméti Forrás 1983. augusztusi számának, a Szárszó-émlékszámnak a megtervezése, az anyaggyűjtés, a szerzők felkérése. Ebben az időben Hatvani Dániel volt a szépirodalmi, szociográfiai és művészeti folyóirat főszerkesztője. Küzdelmeiről, kínjairól, az irodalompolitika elvtelen irányítóival folytatott harcairól Hatvani a *Tilalomfák árnyékában. Egy irodalmi főszerkesztő emlékiratai* című könyvében számolt be (Püski, Bp., 1997). Még 1983 februárjában a Művelődési Minisztériumban, a főszerkesztői értekezleten az eligazításon maga Köpeczi Béla művelődési miniszter tett arra javaslatot, hogy folyóiratunként legfeljebb egy-két írás lásson napvilágot az 1943-as Szárszói Találkozóóról. Nem sokkal az értekezlet után a minisztérium főosztálya írásban kérte a lapszám tervének mielőbbi beküldését. Hatvani egyik munkatársával közösen fogalmazta meg a választ: „Tanulmányt, értekezést, illetőleg emlé-

kezést kértünk a következő szerzőktől: Salamon Konrád kandidátus, főiskolai tanár: Szárszó, tanulmány; Monostori Imre irodalomtörténész, az Új Forrás főszerkesztő-helyettese: tanulmány, Győrffy Sándor, a Munkásmozgalmi Múzeum főmunkatársa: 1980-ban fölvetett emlékezések; Dömötör Sándor, Balla Péter volt résztvevők [és előadók], ny. néprajztudósok: visszaemlékező írások. Bérci László fotói (1943, 1980).“

Választ nem hozott a posta, de egy minisztériumi osztályvezető telefonos nyomásgyakorlása következtében egy szárszói írást mégiscsak vissza kellett küldeni. Hogy melyiket, azt a szerkesztőség dönthette el. Hatvani Dániel Monostori Imre dolgozatát juttatta vissza a szerzőnek. Így Köpeczi Béla kívánsága is megvalósult: Szárszóról bőven elég két opus. A szerkesztőség Hatvani Dániel irányításával tovább végezte a munkáját. A népi irodalom kiválóságairól készült tanulmányok egészítették ki a Szárszó-blokkot, és bekerültek az emlékszám minden részébe Bérci László fotóművész 1943-ban, a találkozón készített archív felvételei. (Fényképet csak szabad közölni.) Az áprilisban elhunyt Illyés Gyulára Szekér Endre tanulmánya emlékezett: *Illyés Gyula kései költői testamentuma*. Tüskés Tibor *Nem menekülhetsz* című alapvetésében *Illyés Gyula és a népi írók mozgalma* kapcsolatrendszerét összegezte.

Erdélyi József *Villanyél* című elfelejtett forradalmi versét Hartyányi István, a Turul Kiadó egykori vezetője, a kiváló bibliográfus küldte a szerkesztőségnek. Nevére illik emlékezni. Jómagam 1981-től kapcsolatban álltam Hatvani Dániellel és folyóiratával. Megfordult már nála *Sinka István, a lángoló cselédházak és az ügyészség* című dolgozatom a pásztorköltő számos versével, de ő azt túlságosan apologetikusnak találta, így javításra, tompításra visszaküldte. A szükséges igazítást elvégezve hamarosan a Forrás Szárszó-számának szerzőgárdájában találtam magamat. Ekkor már készen volt *Sinka István szárszói útja* című tanulmányom, szerencsére nem ezt postáztam Kecskemétre. Hatvani Dániel bizonyára visszaküldte volna mint a Köpeczi Béla megszabta szűk keretbe bele nem férő, renitens írást.

Győrffy Sándor történész *A szárszói konferencia négy évtized távolából* című, Somodi István kezdeményező felszólalása miatt már említett összeállítása is nagyobb figyelmet érdemelne. Mind a tizenkét egykori szárszói résztvevő – köztük három előadó is van – úgy tekint vissza, hogy emlékezésében nem kevés az olyan elem, ami segíti az 1943-as találkozóról való teljesebb kép kialakítását. Példaként említem László Gyula régészprofesszor vallomását, aki elmondta, hogy a Szárszói Konferencián, talán annak egyik szünetében Sinka Istvánnal sétált egyszer. Ekkor a pásztorköltő azt találta mondani: Gyuszikám, „egyetlen sorom többet ér, mint az előadások sorozata”. Sebestyén Lászlónál az ragadott meg, amikor Németh Lászlóról beszélt: „Biztosan emlékeztek rá, hogy Németh Lászlónak milyen aszkéta-arca van a konferencia előadói pulpitusánál. *A Homályból homályba* című kötetéből tudtam meg, olyan fokú vérhasban szenvedett a héten, hogy orvosi tudása szerint tulajdonképpen a halálra várt, és teljesen kétséges volt, hogy eljön-e oda. Ez az úgynevezett »ihletettségi állapotot« tulajdonképpen egy fiziológiai állapot volt, annak is volt valamiképp hatása a megjelenésére: a csontig lesóványodott és ereje fogytán lévő ember felágaskodása volt.”

Rétei Lajos tanúságtételét is érdemes a pontosabb kép kedvéért felidézni: „[...] a balatonszárszói konferencia után egy cserkész táborban kiállítást is ren-

deztünk a népi írók munkáiból. A Püski Kiadó könyveit raktuk ki sorba, és mint a legjelentősebb élményt: középre raktuk ki a Szárszó-könyvet. Egyik újságíró ismerősünk, aki eljött a táborozást meglátogatni, alaposan meg is mosta fejünket utána, hogy mit keres ez a könyv ott, mert hiszen erről ilyen meg olyan hangokat lehetett hallani. De ez minékünk az érdeklődésünket annál jobban fölkellette a könyv iránt. *Bibliánk* volt ez a könyv.”

Az 1983 augusztusában napvilágot látott tematikus Forrás-szám legnagyobb szenzációja Salamon Konrád *Szárszó, 1943* című tanulmánya volt, amellyel a hatalmat gyakorlók köreiből nagy vihart támasztott. Tudományosan megalapozott, szakszerű dolgozatában Erdei Ferenc és a találkozói többi baloldali előadójának beszédeit, hozzászólásait igen alaposan elemezte. Nem volt részrehajló, ugyanilyen ügygonddal vizsgálta a harmadik utat képviselők szárszói szellemi megnyilvánulásait, különös tekintettel Németh László előadására. A *Futóhomok* szerzőjéről elmondta, hogy nem a politikai holnapról, hanem a holnaputánról beszélt, hallgatóit a marxizmussal, materializmussal és a proletárdiktatúrával riogatta, ezzel akadályozta meg a náciellenes összefogást. Rámutatott a munkásmozgalom szektás, dogmatikus hibáira, balos elhajlásaira, például arra, hogy körükből néhányan Németh Lászlót az ország jövőjéből könnyű szívvel kizárták volna. Salamon Konrád ezt a kirekesztő magatartást nem csupán elfogadni nem tudta, hanem nyíltan kiállt a harmadik út és Németh László szárszói beszédének igaza mellett. Körüljárta és elfogadta a jövőt megsejtő nagy író kétségeit a társadalom erőszakos átalakításával szemben. Tegyük hozzá, hogy Németh László apokaliptikus látomásait beteljesítették a sztálini diktatúra borzalmai.

Hiába az árnyalt, finoman cizellált fogalmazás, a rendszer éber őrei a népi írók harmadikutas szemléletével rokonszenvező Salamon Konrádot a kommunista ideológia és társadalomépítési kísérlet megkérdőjelezői közé sorolták, akárcsak Csoóri Sándort és Duray Miklóst.

Állításom nem tűnik túlzásnak, ha elolvassák Darvasi István főszerkesztő *Nincs perújrafelvétel!* című destruktív írását a Magyar Hírlap 1983. augusztus 17-én közreadott számában. Darvasi egyformán elmarasztalta a történész dolgozatát és a Forrás főszerkesztőjét: „Salamon Konrád tanulmányában nemcsak az a meghökkentő, hogy Szárszó negyvenedik évfordulóján Németh László nézeteit ismerteti *egyetértőleg*. Az olvasót az döbbeneti meg és háborítja fel, amit e nézetekről gondol és ír. Meg az, hogy ez a gondolatmenet szerkesztői jóváhagyással nyomtatásban megjelent.” Hasonló szellemű kurzuscikket írt az Élet és Irodalomba Ránki György történész: *Igazolható-e Németh László próféciája?* Ránki szerint Németh László tévedett, és Salamon Konrád írását „több történetírói módszertani hiba jellemzi”. Az ÉS főszerkesztője ebben az időben az egykoron népi elkötelezettségű Bata Imre irodalomtörténész volt, aki az 1983-as Szárszói Találkozó elvetélt tervében a meghívandók között előkelő helyen szerepelt.

Hatvani Dániel, a Forrás főszerkesztője a Darvasi-cikk igaztalan megállapításai miatt kinyíltában az Újságíró Szövetség etikai bizottságához fordult, bár sok reményt nem fűzött beadványához, mégis ellentámadásba lendült: „Darvasi úr cikkéből úgy tetszik ki, elítéli az ötvenes évek elejének hibáit, bűneit, de ő maga is szívesen él annak eszközeivel. Ezek legaljasabbika, amikor lapunkat szovjetellenességgel vádolja.” Néhány héten belül megérkezett a válasz. A Dar-

vasi írásában foglalt kifogásolt megállapítások nem sértik az Etikai Kódexben meghatározott elveket.

Évek múltán, a rendszerváltás idején, 1990. augusztus 13-án leleplező, megszégyenítő interjú jelent meg Darvasi Istvánnal. Mint megtudtuk, a volt főszerkesztő már 15-20 évvel korábban látta, hogy a kommunista rendszer működésképtelen. Elpanaszolta szomorú sorsát, hogy őt mindenhol kirúgták. Az ÁVH-tól éppen úgy, mint a pártközpontból és a Magyar Hírlaptól. Ez talán némi elégtételt jelentett az amúgy nem kárörvendő Hatvani Dániel és szerkesztősége számára.

A Forrás 1983. őszi kálváriájának stációit hosszasan felidézhetném, de elég, ha a megyei lapban, a Petőfi Népében szeptember 14-én megjelent újabb kellemetlenkedő cikkekre utalok, amelynek címében minden benne van: *Tiszta-e a Forrás?* A Bács-Kiskun megyei hajsza Romány Pál megyei első titkár sugalmazására indult. Ne felejtsük el, hogy őt is marionettfiguraként kötélén rángatták, felülről irányították. Természetesen ő is a tervezett Szárszói Konferencia meghívandó korreferensei közé tartozott. Ugyanez mondható el Köpeczi Béla művelődési miniszterről, aki szerényen a háttérből irányította az ügyben illetékes ambiciózus osztályvezető számonkérő akcióját.

Salamon Konrád történészt is érdemes lenne alaposan kikérdezni, hogy a főiskolán milyen retorziók érték Szárszó-tanulmánya miatt. Annál is inkább, mert már 1983. augusztus 20-án, a Pozsgay-féle népfreontos megemlékezésen, a népi kollégisták közül a hatalmi pozícióban lévő balosok éreztették vele, hogy nem ilyen tanulmányra vágytak. Szűcs Ferenc, aki akkor tábornoki rangban szolgált a néphadseregben, gúnyosan kérdezte tőle: maga állította össze azt a dolgozatot?

A református egyház megemlékezése

Az 1943-as Szárszói Találkozó negyvenedik évfordulóját a társrendező Magyarországi Református Egyház is megünnepelte. Nem készítettek megvalósíthatatlan, túlméretezett tervet, nem gondoltak kompromittálódott kommunista vezetők meghívására, hanem szerényen, visszafogottan, mégis méltó módon emlékeztek meg a történelmi jelentőségű eseményről. Az ünnepi esemény szervezője Merétey Sándor, a Kálvin téri Zsinati Levéltár igazgatója. Ő küldte ki az udvarias, személyre szóló felkérőleveleket az előadóknak. Az 1943-as Magyar Élet-konferencia kerek évfordulóján, 1983. szeptember 4-én, délelőtt 10 órakor került sor a balatonszárszói református templomban a hálaadó istentiszteletre.

Az istentisztelet és a megemlékezés Kovách Attila dunántúli püspök igehirdetésével kezdődött. A püspök úr a Zsoltárok könyvére hivatkozott, amelyben gyakran találunk felhívást arra, hogy emlékezzünk a múltra, tekintsünk vissza a magunk mögött hagyott útra.

Hálaadását szépen tagolta, pontokba szedte a püspök úr. Ezek közül az elsőt idézem: „Adjunk hálát mindenekelőtt azért, hogy a szárszói konferencia létrejött, mivel voltak azokban a nehéz időkben is a nép sorsát felelősséggel hordozó, utat kereső, elkötelezett emberek. És adjunk hálát azért is, hogy a református diákok mozgalma, az SDG felismerte – vagy legalábbis megsejtette –,

mire van az adott történelmi pillanatban szükség. Volt bátorsága egybehívni a szárszói konferenciát, és ezzel szerény, de talán nem jelentéktelen szolgálatot végezhetett egész népünk javára. Erre emlékezve hálaadó imádságként vesz-
szük ajkunkra az egybehívó református diákmozgalom nevét: Soli Deo Gloria.”

A fenti idézetből kitűnik, arról, hogy ki is rendezte meg az 1943-as Szárszói Találkozót, vita van. Ehhez nem kívánok hozzászólni. Az előadók közül erre a kérdésre Sebestyén László adta meg a helyes választ.

Merétey Sándor levéltári igazgató emlékező beszédét így kezdte: „[...] a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának jutott az a megtisztelő feladat, hogy többesztendő kutatómunka és anyaggyűjtés után, a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség Magyar Élet Konferenciájának 40 éves évfordulója alkalmából rendezett mai hálaadó ünnepséget előkészítse és azt sokak segítségével lebonyolítsa.”

Beszédében a Soli Deo Gloria Szövetség Szárszóval kapcsolatos érdekeit hangsúlyozta. Levéltári kutatásokra alapozott megállapításaiból kiemelek néhány mondatot: „A Szövetség tagjait a »prófétás idők« ihletik: imádkozók és progresszívek, bibliaolvasók és a szellemi társadalompolitikai és szociális felelősség emberei. A legmarkánsabban tükröződik ez talán a Kabay Kör munkájában.” Végül az SDG-t és az 1943-as tanácskozást így jellemezte: „[...] a Szövetség Balatonszárszón, az ősi magyar faluban lévő üdülőtelepén más kiutat keresőkkel kezdet fogva megrendezi az emlékezetes konferenciát. E konferencián kinyújtják kezüket a más gondolatvilágban élők, a más hitű és nem hívő fiatalok felé is a nagy kérdés miatt: *Mi lesz veled Magyarország?* Ekkor Szárszón a reménység kovácsol terveket; a háború utáni feladattejes időkre gondolnak: keresik az utat és az igazságot, s hangzik a zoltár és a magyar népdal.”

Denke Gergely egri református lelkész *A Szárszóhoz vezető útról* beszélt. A konferenciának otthont adó Soli Deo Gloria Szövetség alapításának rövid történetével kezdte beszédét: „Különös szereposztás történt 1921. június 11-én a siófoki színházban. A XC. zoltár éneklése közben 30, lelke mélyéig megrendült ifjú teológus lépett fel egymás után, hogy aláírja egy új református ifjúsági tömörülés, a Soli Deo Gloria Szövetség alapító iratát.”

Kitért rá, hogy az egyke terjedése ellen folytatott elszánt, életpárti küzdelem mennyire fontos, közösségformáló sorskérdés volt úgy az alakulófélben lévő népi írói mozgalom, mint a Református Egyház fiatal lelkészei számára, idegondolva a Soli Deo Gloria Szövetség ifjú tagjait is.

Beszélt az SDG és a népi szabadcsapat összefonódásáról, és nem feledkezett meg Püski Sándorról sem: „A népi írók mozgalma és az SDG Szövetség kapcsolatát elemezve talán nem is túlzás »összefonódásról« szólnunk. Püski Sándor a megmondhatója, hogy a népi írók általa kiadott könyveinek terjesztése, a népi irodalom népszerűsítése mily döntő mértékben az SDG Szövetség Kabay Márton Körének s a Szövetség országos »sejthálózatának« volt köszönhető.”

Végül leszögezte: „A szárszói 1943-as Magyar Élet konferencia is betetőzése volt valójában a Szövetségben régen elindított sajátos célú táborozássorozatnak.” Hittel vallotta: „a siófoki megalakulástól egyenes út vezetett Szárszóig”.

Sebestyén László újságíró mint az SDG Kabay Márton Körének egykori tagját, az 1943-as Szárszói Találkozó résztvevőjét és kutatóját hívták meg a Református Egyház megemlékezésére, hogy tanúságot tegyen. Előadásában

a tanácskozás számos apró, a nagyközönség előtt alig ismert vagy ismeretlen részletére hívta fel a figyelmet. Így elmondta, hogy Németh László Pestről Földvárra utaztában, a vonaton írta meg híres szárszói beszédét. Hivatkozott Bibó Istvánra, aki szerint „Szárszón a kérdésfelvetés Erdei és Németh részéről egyaránt helytelen volt. Csak az antifasiszta egység megteremtésére kellett volna koncentrálniuk.” Bibó a náciellenes összefogás széles társadalmi támogatást nem élvező tervére gondolhatott.

Sebestyén beszédéből kihallatszik, hogy nem fogadta el a népi írók megosztására, szétpolitizálására irányuló külső törekvéseket, egységes népi mozgalomban gondolkodik. Ennek megvilágítására egy különös példát hozott fel: „Békés város új rendőrkapitánya, Klein, beviteti az ott tartózkodó Németh Lászlót és Féját, a népi mozgalmi belügyminiszter Erdei Ferenc azonban tüstént odautazik és védelmébe veszi őket. De ezt teszi azonnal Veres Péter is. S ebben nem az ellenfél iránti lovagiaságról van szó, hanem a megbecsült harcostárs melletti kötelező kiállásról.”

Az ünnepi megemlékezés alaposan felkészült, tiszteletre méltó egyházi szónokai az 1943-as konferencia szervezői közül konok következetességgel kihagyták Püski Sándort. Ezt Sebestyén László tette szóvá: „Sándor Bátyánknak az egyik rendezőként való nyilatkozata alkalmat ad arra, hogy a rendezőről szóló, és igen ellentétes mai megnyilatkozásokat is érintsük. Az a helyzet, hogy még Püski Sándorral [kapcsolatban] sem egyértelmű a volt SDG-sek véleménye ebben. Mi úgy tudjuk, hogy a '43-as táborozás már valóban közös rendezés volt, nem is lehetett más. De Püskinek most jelentősebb szerepe volt, az íróelőadók szervezőjeként *bízást mondhatjuk őt a 43-as Szárszó főrendezőjének.*” [Kiemelés tőlem. M. E.]

Külön érdeme Sebestyén Lászlónak, hogy beszédében kitért a holtában is mellőzött kiváló pedagógiai szakíró, Karácsony Sándor munkásságára: „Karácsony Sándorról nemigen esik szó Szárszó mai értékeléseiben. Legfeljebb csak a nevét említik az előadók között. Mi azonban nem felejtjük, hogy a konferencia az ő nevelési elveinek és gyakorlatának a megvalósítását is feladatának tekintette.” Később látni fogjuk, hogy ez nem egészen így történt.

Az emlékezés és hálaadás utolsó előadója Zsebők Zoltán főgondnok, a Zsinat világi elnöke volt. Szárszón katonai szolgálata miatt nem lehetett jelen 1943-ban, de az ott történekről barátai: Veres Péter, Németh László, Erdei Ferenc és Jócsik Lajos segítségét igénybe véve tájékozódott. Nem tért ki rá, de felkészültsége arra enged következtetni, hogy azóta elolvasta a tanácskozás Püski Sándor által megjelentetett jegyzőkönyvét. Az egykori frontszolgálatos katona negyven év múltán így szólt a találkozóóról: „A szárszói konferenciára emlékezni a nemzeti egység gondolatkörére hivatkozva szükséges azért, mert az egyik nagy jelentőségű olyan alkalom volt az elmúlt fél évszázadban, amikor osztályhelyzetre, réteghez tartozóra való tekintet nélkül hívta egybe a református diákszövetség, a »Soli Deo Gloria« hazánk legjobbjai közül azokat, akikről úgy vélte, szívükön hordozzák a népnemzet sorsát, s azokat, akikről tudta, hogy van mondanivalójuk a jövőendő számára, akiknek szava, tanítása útmutató lehet a jövőben.”

Utalt a háborús évek Magyarországnak akkori elszigeteltségére: „Remélték a résztvevők a jó visszhangot, ám Európa nem akarta meghallani a hangjukat. Európa nem válaszolt!

Ha valakinek kétségei lehetnek az ún. Nyugat ez időbeli magatartásáról, olvassa el Juhász Gyula kitűnő tanulmányát az angol külpolitikáról a II. világháború idejében. Ott írva van, hogy többek közt az akkori angol külügyminiszter menyire nem tartotta fontosnak, hogy mi lesz Magyarország háború utáni sorsa.”

Végül Zsebők Zoltán egy szép, mottónak is beillő megállapítással fejezte be emlékezését: „Az ember csak annyit ér, amennyit használhat hazájának, nemzetének, úgy vélem, hogy a mai együttlétünkkel is hazánk javát szolgáltuk.”

A beszédek között a közös éneklést Balla Péter vezette. Az emlékezés és hálaadás a balatonszárszói református templomban a *Himnusz* közös eléneklésével zárult. Minderről bővebben olvashatnak a *Confessio* 1983/84-es számában.

Ugyanitt jelent meg Papp János *Bérci László fotóművész vallomásai képekben Szárszóról* című rövid beszéde, amely szeptemberben Budapesten, a Zsinati Levéltárban megrendezett kiállítás megnyitójaként hangzott el. Innen idézek egy személyes hangú bekezdést: „Bérci Lászlóról és Bérci Lászlónak szeretnék még egy szót mondani. Fotóművészete ismert és nagyra becsült közöttünk. Nagy hálával tartozunk Neki azért, hogy fotómasinájával végigkísérte a konferenciát. Éles szemmel fedezte fel az eseményeket, a mindennapiakat és a kiemelkedőket egyaránt. Élnek ezek a képek s ma, 40 év múltán is vissza-kapcsolnak bennünket azokba a forró napokba, melyeknek ha nem is lehetünk mind személyesen részesei, e képek szemlélése során ott érezzük magunkat az előadók, vitázók izzó, lelkes hangulatában, a bibliakörök csendjében, a tábortüzek varázsos világában. Köszönjük Bérci Lászlónak, hogy gondosan megőrizte ezt a hatalmas anyagot, aminek csak töredékek kerülhetett ide a táblókra. Köszönjük, hogy Szárszó és a népi írók emlékét azóta is ápolja, járja velük az országot előadásokkal, kiállításokkal.” Magam is szívesen emlékszem rá, kedves ismerősöm volt.

Szárszó 1943 – dokumentumkötet a Kossuth Kiadónál, 1983

Püski Sándor és Pozsgay Imre 1982 nyarán New Yorkban megegyezett, hogy 1983-ban Budapesten közösen kiadják az 1983-as Szárszói Találkozó jegyzőkönyvét. A szálak ennél régebbre, legalább 1980. június 5-ig, a Szárszói Konferencia résztvevőinek a Hazafias Népfront József nádor téri székházában megrendezett baráti találkozójaig vezetnek vissza, ahol Somodi István emlékezetes beszédében a konferencia jegyzőkönyvének új kiadását kezdeményezte, alaposan előkészített kritikai kiadásra gondolt, a kimaradt beszédek pótlásával, a megcsonkult szövegek kiegészítésével.

Az előzmények és a visszhang összegyűjtése elkezdődött, az előkészítő munka több szálon futott. Az egykori résztvevők egyike, Györffy Sándor történész a Munkásmozgalmi Múzeum főmunkatársaként kezdte meg a dokumentumok összegyűjtését. Sebestyén László az SDG Kabay Márton Körének tagjaként lelkesen, ambiciózusan kutatott. Nemcsak az egyházi anyagokat kereste, a népi irodalom legalább annyira érdekelte. Sipos Attila, a Kossuth Kiadó fiatal munkatársa is részt vett az előkészítő munkában, hiszen a tervek szerint kiadójára

lehetett számítani a könyv megjelentetésében. Magam Sinka István verseinek összegyűjtésén dolgoztam és azok mielőbbi megjelentetését terveztem, így sokat jártam az Országos Széchényi Könyvtárba és az Országgyűlési Könyvtárba. A Sinka-kutatás mellett Szárszó sajtóvisszhangját is gyűjtöttem. Erre Püski Sándor is biztatott, ha hazajött látogatóba, már csak azért is, mert nem zárta ki, hogy a magyarországi tervek megghiúsulása esetén mégiscsak ő lesz kénytelen Amerikában kiadni a Szárszó-kötetet. Püski Sándor mellett az általam gyűjtött cikkeket, dokumentumokat Gyórfy Sándor és Sebestyén László is megkapta, hátha mégis itthon jelenik meg a várva várt kiadvány.

A könyv első vázlatát, előzetes tervét Somodi István őrizte meg, ő kérte el annak idején Gyórfy Sándor történéstől. Összeállítóként Gyórfy Sándor, Sebestyén László és Sipos Attila neve szerepel a tervezeten. A felső állami és pártvezetés, úgy látszik, bizalmatlan volt az anyag összegyűjtőivel és szerkesztőivel szemben, így fölējük kívántak ejtőernyőzni bizalmukat élvező, szaktekin-télynek számító történést vagy történészeket. Felmerült, hogy M. Kiss Sándor és Vitányi Iván legyen a kötet főszerkesztője, hiszen szerencsés kézzel nyúltak az 1944-es nemzeti ellenállás Szárszótól sem idegen témájához, jó tollal, a kötelező sallangokat mellőzve írták meg *A magyar diákok szabadságfrontja* című könyvüket.

„Pártunk és kormányunk” máshogy döntött, egy keményvonalas marxista történész, Pintér István lett a megjelenés előtt álló kötet főszerkesztője.

Ekkorra a gyűjtés, válogatás és szerkesztés munkájának dandárját Gyórfy Sándor, Sebestyén László és Sipos Attila már elvégezte. Ezt bizonyítja a Somodi István tulajdonában lévő, Pintér István főszerkesztői kinevezése előtt készült kötetterv.

A keményvonalas Pintér vitézül cenzúrázott és oda nem illő munkásmozgalmi dokumentumokkal „dúsította fel” a kéziratot. Püski Sándor a Magyar Élet Kiadó történetét 1982 nyarára hosszabb tanulmány formájában írta meg, a kötetterv három összeállítójának felkérésére. Pintér István kihúzta a tanulmány felét, *A népi mozgalom elvei és a harmadik út, a Magyar gettó!*, az *Emlékezés a „szárszóiak” sorsáról...* és *A népi mozgalom és a harmadik út érvényessége 1982-ben* című fejezeteket, mintegy tíz oldalt. Ugyancsak törölte Karácsony Sándor *Magyar nevelés* című, 1943-ban Szárszón elhangzott, a hármak tervében még fellelhető előadását.

Mellesleg Karácsony Sándor szárszói beszéde a tanácskozással közel egyidejűleg megjelent, 1944-es Szárszó kötetből is hiányzik. A hivatkozás szerint nem tudták kibetűzni a gyorsírást jegyzőkönyvből az előadást, és azt a szerző sem adta le írásos formában a kiadónak. Azonban ez nem ilyen egyszerű, mert világnézeti kérdésről van szó. A tanácskozás marxista, materialista előadóinak jelentős része ellenszenvet érzett a hívő Karácsony Sándorral szemben (Erdei Ferenc, Darvas József, Jócsik Lajos, Nagy István). A Magyar Útban 1944. február 17-én megjelent, *Amiről csak hatszáz ember tud* című cikk szerint Kovács Imre szárszói viselkedése visszatetszést keltett már csak azért is, mert arra próbált rávenni néhány fiatal, hogy fullasszák botrányba Karácsony Sándor előadását.

Nagy István 1943-ban, a *Mérték* antológiában *Ami kiderült egy népi konferencián* címen számolt be a Szárszói Konferencián történekről. A találkozót „kudarcának” okait keresi. „Magyarázható [...] azzal a vallásos neveléssel is,

mely Karácsony Sándor konferenciabezáró előadásából tűnt ki, vagyis az értelmiségi ifjúságot teljesen érzelmi beállítottságúvá gyúrta, és beidegeztette vele, hogy végső soron úgylis minden hiába, ha nem vagyunk tökéletesen egyik Krisztussal.”

A sarlós múltú Jócsik Lajosnak hasonló fenntartásai vannak. Ezt bizonyítja 1980-ban, a szárszóiak baráti beszélgetését követően Somodi Istvánnak írt levele: „Az ellenoldal nem Németh László volt. A harmadik oldal később dagasztódott kifolyó tésztává. Az ellenoldal Karácsony Sándor volt. Ha ott voltál, láthattad, hogyan rohant hozzá a fél tábor az előadás után! Volt olyan is, aki térdre rogyott előtte és kezét csókolta, bár Magyarai intézetében váltotta a magyar létformát. S ebből az »éljen Jézus Krisztus« örületből most ott láttam néhányat, akik Szárszó jegyében kívánnak fölmagasztosulni.” Hasonló szellemű kijelentést Jócsik 1943-as beszámolójából idézhetnénk, a *Sorsunkból*.

Karácsony Sándor *Magyar nevelés* című előadása a jegyzőkönyv olvashatatlansága és az ellenérdekű felek aknamunkája ellenére 1944-ben egy 32 oldalas füzet formájában, a jegyzőkönyvet kiegészítve mégiscsak megjelent a Magyar Élet Kiadónál.

A holtában is sokáig mellőzött Karácsony Sándor megérdemelte volna, hogy kallódó előadása bekerüljön az 1983-as felduzzasztott Szárszó-kötetbe. A keményvonalas marxista Pintér István történész mint főszerkesztő máshogy határozott.

A Jócsik Lajos szerint „kézcsókos” Kiss István, az Országos Táj- és Népkutatató Intézet munkatársa, Magyar Zoltán professzor tanársegédje Szárszón az állam életéről tartott előadást. Nem akarta sem reformokkal, sem forradalommal megváltoztatni a magyar állam berendezkedését. Hívó volt, céljait szárszói beszédében így fogalmazta meg záró gondolataiban: „Megvalósítani Krisztus királyságát, az igazság és élet királyságát, a szentség és kegyelem királyságát, igazságosság, szeretet és béke királyságát.” Társadalomszemlélete és vallássossága már a kötetterv három összeállításának sem tetszett, nemhogy Pintér Istvánnak.

Györffy Sándort és Sebestyén Lászlót jól ismerem. Gubucz Gáspár, Somodi István és még néhány szárszói veterán szíves segítségével megállapítottam, hogy Sinka István 1943-ban, a Szárszói Találkozón este a tábortűznél ügyesség tiltotta forradalmi verseket olvasott fel. A három vers: a Móricz Zsigmondnak ajánlott *Magyar hatodosok*, *A pór megszólal a magyar úriszék előtt* című tiborci monológ és *A vádló hangja*. A lázadó énekeket az österv három összeállítója is megkapta. Nekik sem kellett, nem kerültek be a kötettervbe. A Sinka-rehabilitáció nem ment olyan gyorsan, hogy Szárszó-kötetben, 1983-ban a *Fekete Bojtár* inkriminált verseit közöljék.

Gombos Gyula és Marosi Péter nem járult hozzá 1943-as szárszói felszólalása közléséhez, így azokat hiába keressük a sokat emlegetett új kötetben. Nem kárpótolja ezért a hiányért az olvasót, hogy Pintér István a Békepart röpirataival gazdagította a nagyra duzzasztott könyvet.

A készülő kéziratba pótlásként bekerült Balla Péter Szárszón elhangzott, 1983-ig publikálatlan előadása: *Népdal-népzene, magyar műzene*. A forrásmegjelölés szerint a zenetudós egykori kézírata alapján közölték.

Püski Sándor végül dolgozatának megcsonkítása és az oda nem illő kurzusszövegek beillesztése miatt levetette nevét az 1983-ban a Kossuth Kiadónál megjelent *Szárszó 1943* című dokumentumkötetről, amelyben a *közel* teljes jegyzőkönyv megjelent. Nem akarta megakadályozni a torzult, cenzúrázott könyv közreadását, mert abban mégiscsak olvasható Németh László nagy hatású szárszói beszéde. A *teljes* beszéd!

Aczél György az utolsó pillanatig gyötörte Németh László leányait, hogy legalább az az utalás kimaradhasson édesapjuk legkiválóbb előadásából, hogy „Syloknak a szív kell”. A leányok azonban hajthatatlanok maradtak, nem mentek bele a csonkításba. Talán Püski Sándor nem egészen így adta volna ki ezt a ma is mozgósító erejű könyvet, de mégis sokak számára – ideértve az új nemzedékeket is – hozzáférhetővé vált az 1943-as Szárszói Találkozó jegyzőkönyve. Ez 1983 őszén történt a Kárpát-medence fővárosában, Budapesten.

Utóirat

A Forrás 1983 őszén, az Egyetemi Színpadon *Szárszó, 1943* című dokumentumműsorának bemutatására készült, gyakran voltak próbák. Budai Ilona és a Vikár Béla Népdalkör közreműködésére is számíhattunk. Vasy Géza, az ELTE Közművelődési Titkárságának vezetője diszkréten jelezte, hogy a Belügyminisztérium munkatársai ki-be járnak a titkárságon, és nyomást gyakorolnak rá, hogy mondja le a bemutatót. Ezt hallván felhívtam Pozsgay Imrét a Hazafias Népfrontban, röviden jeleztem, hogy milyen témában szeretnék vele beszélni. Másnap már fogadott a Népfront Belgrád rakparti székházában, az irodájában. Őszintén elmondtam neki a Forrás Kör gondját, és segítségét kértem. Ott, a jelenlétemben megtalálta a megoldást: vezesse be a helyettese, S. Hegedűs László, a HNF Országos Tanácsának titkára az estet. Ebben megegyeztünk. Így 1983. november 19-én mégiscsak sor került a *Szárszó, 1943* című dokumentumműsor bemutatójára, az Egyetemi Színpad, a Fényes Szellők Baráti Kör és a Magyar Írószövetség közös rendezvényére. A negyven éve elhangzottak ekkor megelevenedtek, új életre keltek. A legnagyobb sikere Németh László beszédének volt, Torday Ferenc előadóművész tolmácsolásában. Ötszázan tapsolták meg a találkozó jegyzőkönyve alapján összeállított dokumentumműsort. Ismétlésekre is sor került.

1983. augusztus 20-án Balatonszárszón a Szárszói Találkozó résztvevői elhatározták, hogy megalakítják a Hazafias Népfront keretében a Szárszó Baráti Kört.

1983. december 21-én a *Szárszó 1943* című dokumentumkötet megjelenése alkalmából tartott összejövetelükön megválasztották a Szárszó Baráti Kör vezetőségét. A tiszteletbeli elnökök: Balogh Edgár, Fekete Gyula és Püski Sándor. Az elnök Balla Péter lett. Nem írom ide a választmányi tagok végtelen hosszú névsorát. Azt azonban megdöbbenve tapasztaltam, hogy a tisztelt grémium tagjai között hiába kerestem Somodi István nevét. Ne várj halát, ha önzetlenül szolgálsz egy jó ügyet!

Somodi István

Kiúzni a kufárokat*

Kedves Barátaim! Megköszönve a megtisztelő felhívást, illő, hogy első sorban a még élő nagyok és az azóta elköltözött árnyak előtt hajtsuk meg fejünket azok nevében, akik az újkori magyar történelem egyik legnagyobb eseményében részeltettek bennünket, akkori fiatalokat. Nem emlékezni kívánok, főként nem mai fogalmaimat visszavetíteni annak a tizennyolc éves diáknak az eszmevilágába, aki akkor voltam. Generációnk feladatát abban látom (ebben a témakörben és másban is), amit régi dalunk ekképpen lobogtat: „Lépj te a helyükre, szítsad a lángot, / és döngesd bátran a falat...”, és megteremtésében az emlékezés olyan konstruktívitasának, amely rövidesen a mi helyünkre is zászlóvivő új generációt állít.

Áttekintve történeti közelmúltunk eseményeit, mindannyian feszengeve érezzük, hogy ezeket valamiféle sablonok gondosan osztályozták. Egyesek méltó tekintélyt élveznek, mások valami októl mérsékelt jelentőségüket meghaladó súlyt kaptak; ismét mások, úgy tűnik, csak szigorú ellenőrzés mellett juthatnak nagy ritkán rövid sétához a napfényben, soha szabatosan meg nem fogalmazott módon, nyilvánosan ismertetett indokok alapján. Szárszó sorsa csaknem az utóbbi.

Látva-hallva-tapintva az emberöltőnyi szilenciumot, amelyre Szárszót kárhóztatta az akart vagy spontán feladás, a tengernyi gondolat közül nálam elsőnek az nyomul előtérbe, hogy mivel vagyunk szellemének adósai.

Azt hiszem, sokkal; ezek közül szeretnék néhányra rámutatni.

Mint mindenütt, ahol élve eltemetett gondolatok dörömbölnek, első feladatunk felfeszíteni a kriptaajtót. Ha a gondolat egészséges, életet igénylő: kiszabadítani; ha torz, rosszindulatú: kivonszolni a világosságra, diagnosztizálni és átadni az erre szentelt közgyűjteménynek. Míg élünk, feladatunk Szárszót a maga valóságában megmutatni a magyar társadalomnak, kortársaknak és most induló fiataloknak. Misztifikációk nélkül, nosztalgiák nélkül, de hazug átírás, hangfogók és korlátok nélkül is. Az egyikre nincs rászorulva, a másikat nem tűrheti.

A napfényre hozatal szelleméhez és feladataihoz szeretnék most szerény javaslatokkal szolgálni.

Ami a vállalkozás, hogy így mondjam: hangvételt illeti, abban, gondolom, mindannyian egyetértünk: becsületes ügyről van szó. Idők során ugyanis kialakult egy furcsa etikett, amely megköveteli, hogy előljáróban mindenről állíttassék ki egy igazolás (más kérdés, igaz-e vagy mondvacsinált): a szóban forgó ügy „a haladást szolgálja”. (Azért nevezem ezt a felfogást betegesnek, mert torzszülött és éppen a haladást gátló minden olyan disztinkció, amely csak az eleve márkázott gondolatoknak ad szót. Induljon meg a vita, és majd eldönti az, haladó-e valami.) Ez az ügy, kétségek nélkül mondhatjuk, azok közé tartozik, ahol nincs szégyellni, ügyeskedni, köntörfalazni valónk. Hogy ehhez mégis

* Hozzászólás a Szárszó-vitához (Hazafias Népfőnt, 1980. június 5.)

fűzők egypár bátorító szót, azt nem ok nélkül teszem. Tapasztalhattuk, hogy a nyílt viták éltető napsugarába soha ki nem lépő erők-vélemények nemegyszer akadályoznak becsületes szándékokat közéletünkben. Esetünkben sem kizárt, hogy valakinek nyomorúságos tál lencséje, féltett pecsenyéje függ „az utolsó csatlós” döglődő históriájának életben tartásától, amellyel, nemde, torkig van társadalmunk. Hogy csak egy példát idézzünk, Szárszó ügye nem engedély tárgya. Szárszó volt, van és lesz. Helyre kell állítani, újra kell teremteni tisztességét. Ha tehát valamit tervezünk ügyében, azt a Széchenyi megkövetelte nyíltsággal, tartózkodás és a mumusoktól való félelem nélkül kell tennünk.

Alapelvként ajánlom, hogy amit lehet, minden további nélkül végezzünk el magunk. Kutassuk fel, szedjük össze, írjuk le, bocsássuk közre, amit csak tudunk. Ehhez csak a magunk fáradó akarátán kell erőt venni. Ha valahol segítségre, közreműködésre van szükség, meg kell keresni az intézkedésre jogosult személyeket, intézményeket; konkrét javaslatot, indítványt kell tenni; ha kérni kell valamit, akkor kérni; ha jogszabály úgy rendelkezik, hogy valamihez valakinek a hozzájárulása kell, akkor fel kell kérni, hogy adja meg. De nem félénken, az életfunkciók gyakorlásához is engedélyt kérő kiskorú vagy gyanúsított pozíciójából, hanem annak biztonságával, aki teljes jogkörrel, cselekvőképességgel gyakorolja törvényes jogait. És ha valaki „a hatalom büvöletében” nem ismerné jogai törvényes korlátait, fel kell világosítani: tekintse szerencséjének, hogy ez idő szerint ő ül abban a székben, ahonnan a magyar történelem eme piros betűs ünnepének kultuszához hozzájárulhat. Hangsúlyozom: mindent, amit teszünk, tegyünk egyenesen, vi-

lágosan, ugyanilyen választ várva. Aki a megkeresettek közül úgy találja, illetékes vagy illetéktelen, hogy neki egy ilyen ügyet akadályoznia kell, kényszerüljön csak arra, hogy világos tagadó választ kelljen adnia. Sohasem ártott a nemzeti egység ügyének, ha tudta a nép, kivel hányadán áll. Szeretném, ha mindenki megértené javaslatom értelmét: nem a per tangentem, ambulanter, alkalmilag elhelyezett tapogatózó kérdések technikájára gondolok, amelyekre a választ homályos kondíciókra, tekintélyekre való hivatkozással időtlen időnkig el lehet odázni. Egyáltalán nem. Boldogult Béla királyunk jókor bevezette az írásbeliséget. Kapjon minden illetékes, érdekelt szabatos megkeresést: közölje a lapjában, adjon neki helyet, intézkedjék stb. És kérjük fel, hogy adjon rá hasonlóan szabatos választ. Nagyon természetes, hogy a nemlegeset is szabatosan. Ennyit a munka javasolt stílusáról.

Ami a konkrét teendőket illeti, ezek summázatát abban látom, hogy Szárszó története a legrövidebb időn belül kapjon teljes nyilvánosságot. E feladathalmazt felfoghatjuk folyamatosan és köthetjük évfordulókhoz, mindenesetre addig, amíg egyáltalán akad visszaemlékezés. Úgy érzem, fel kell állítani egy olyan követelményt, hogy a negyvenedik évfordulóra kerüljön tető alá az ügy. A munka nem kevés, és megfelelő összefogás, program nélkül nehezen boldogulunk vele. Feltétlenül szükségesnek látom az alábbiakat:

1.) A Hazafias Népfront – ez klaszikusan neki való feladat – hozzon létre bizottságot a 40. évforduló előkészítésére. Tagjai közül ne felejtjük ki az egykori szervezőket és minden – hangsúlyozom: minden – részt vevő csoport reprezentánsát. A munkát a továbbiakban az koordinálná. Vigyázat: nem arra gondolok, hogy ezen a

címen valakik kontrollálják a munkát, hanem sok kétkarú emelőre.

2.) A Bizottság bocsásson ki sajtóközleményt, amelyben bejelenti a munka megkezdését és a szokásoknak megfelelően felhívja az egykori résztvevőket, rokonszenvezőket, jelentkezőket mielőbb. A továbbiakra kialakult sémát szolgáltat pl. a népi kollégiumok történetét felkutató gyűjtőmunka.

3.) Írassék meg és adassék ki – akár egy szerző tollából, akár szerkesztőbizottság által – a konferencia teljes és igaz története. Nem röviden, eleve agyonszorítva egy másfél íves terjedelem korlátai között, és nem kasztrálva semmiféle tekintetben. És legalább olyan példányszámban jelenjen meg, mint egy jól megtámasztott középszerű kiadvány napjainkban.

4.) Addig is, amíg ez napvilágot lát, meg kell kezdeni a konferencia anyagának közlését csorbítatlan szöveggel irodalmi és népszerű tudományos folyóiratainkban. Kapjon minden szerkesztőség szabatos megkeresést, amelyben az emlékbizottság felkéri: az egyik közölje Kodolányi János, a másik Németh László, a harmadik László Gyula, Jócsik Lajos előadását és így tovább. Kiváló alkalom arra, hogy a lapok kézzelfoghatóan hozzájáruljanak ama bizonyos haladó hagyományok ápolásához. Egy-két ív igénybevétele nem teszi tönkre az élő szerzőket. Bízom benne, hogy szeretettel fogadják az ötletet. Üzleti értelemben is javítaná az elkapkodás sebességét, ha lenne folyóiratainkban egy olyan rovat, amely rendszeresen közöl nehezen hozzáférhető régi dokumentumokat.

5.) Elő kell készíteni a konferencia teljes jegyzőkönyvének új kiadását. Ehhez rendelkezésre áll a régi kiadás. Ahol az valamilyen okból csak kivonatossan közölt valamit, rekonstruálni kell a szöveget. Elsősorban úgy, hogy

megkeressük a még élő hozzászólókat – hangsúlyozom: azokat is, akik hazájukon kívül élnek –, kíséreljük meg összekaparni régi mondottaikat. További vita tárgya lehet, hogy az egyszerű repetíció vagy kommentált kiadás legyen. Mindenesetre a kötetnek legkésőbb 1983 könyvnapjára meg kell jelennie, mert a nemzeti szégyennel lenne egyenlő, ha meg kellene állapítanunk: egy fél évszázad kellett ahhoz, hogy ez a dokumentum hozzáférhető legyen.

6.) A negyvenéves évfordulót nagyszabású tudományos konferenciával kell megünnepelni. Nem közömbös a megrendezés mikéntje. Két ok is javallja, hogy ez ne egy sablonos fürdőhelyi közebed formájában történjék. Az egyik, hogy minden szándék mellett is Budapest az ország, publicitása valaminek csak itt van. A másik: ki tudja, kinek lesz közülünk annyi ereje, hogy végigvánszorogja a helyszíni rendezés fáradalmait, különösen, ha nem protokollárisan fuvarozott vendég. Terjedjen az ünnepség legalább két napra: az első napon az egész napos budapesti konferencia, a második napon a szárszói zárándoklat. A budapesti konferencia a lehető részletességgel dolgozza fel a kérdés múltját és aktualitásait, színhelye pedig a Tudományos Akadémia vagy a budapesti egyetemek valamelyikének legnagyobb befogadóképességű előadóterme legyen. Ennyiben is legyen az ünnep a mindenkori magyar ifjúságé, ismerhesse meg legalább az unokák nemzedéke. A másnapi szárszói zárándoklat legyen az emlékezésé, a barátságé és az érzelmeké: mondjon el mindenki mindent, ami szívét nyomja, lobogjon a tábornút, szóljon a nóta, és egyesítsen bennünket a zöld gyep a bádogtányér és a deszkaasztal demokráciájában. Ha nem kellett volna annyi tehetetlenséget és lesipus-

kás rosszakaratot tapasztalni megmerevedett társadalmi formalitásaink közepette, legszívesebben egy új táborozást javasolnék. Ehhez azonban vagy a népi kollégista lendület feltámasztására lenne szükség, vagy arra, hogy egyszer végre rábízunk valamit tevőlegesen is a mai fiatalokra. Amit ajánlottam, úgy érzem, a minimum.

7.) A konferenciával egy időben egy rangos bemutatóteremben, múzeumban, tehát nem besuvasztva valami eldugott folyosósöngletbe, meg kell rendezni a „Szárszó 1943.” című dokumentációs emlékkiállítását. Fényképanyag, hála istennek van, ma már kincset érő: technikailag kibírja és megérdemli a tablóméretű nagyítást. A konferencia előadóinak korabeli írásai, egykorú kiadások összegyűjthetők, a konferencia sajtója megkutatható, kiállítható, a kor dokumentumanyaga, a történelmi körkép felvázolható. Szolgáljon tanulságul a

nézőnek, hogyan kell súlyos helyzetben a nemzet megmentése érdekében nemzeti összefogást produkálni, ha megköveteli a szükség.

8.) A Bizottság dolgozzon ki tervet a konferencia színhelyének megőrzéséről, jövőjéről. A szegycmenteljesen tényéri márványlap helyett, ami nem több, mint amit egy bajba jutott leányzó néhány forintért elkészített a kőfaragóval és hálából Szent Antal szobra mellé akaszt, állíttassék maradandó emlékmű, szoborsor a konferencia alakjaival. A kufárok ki kell úzni a templomból. Szerveztessék ott nyári egyetem, legyen ifjúsági tábor, irodalmi, képzőművészeti alkotóműhely.

Ha ennyit – legalább ennyit – megteszünk, keservesen megkésve ugyan, de a minimumot megtettük azért, ami mindennek a kiindulópontja: a társadalom, a ma élők szűkszavú informálása az ügyről. Az összes többi ezután következik.

A „szárszói gondolat” és a rendszerváltás

Dialógus Bíró Zoltánnal és Szeredi Pállal

A népi írók 1943-as Szárszói Konferenciája – ahogyan arról lapszámunk egyéb írásaiban már olvashattak – kétségtelenül történelmi jelentőségű. A kérdés az, hogy ezt a súlyt, jelentőséget, ha úgy tetszik, iránylatolgotást maga a történelem elfogadta-e. Tanulságos lehet erről tünődve újraolvasni Erdei Ferenc negyedszázaddal később írt visszaemlékezésének mondatait: „Hogy a néphatalom, és a szocializmus kivívása olyan dogmatizmus, voluntarizmus és személyi önkény torzulásait ölthesse, amint az bekövetkezett, arra nem voltak érzékszerveink, azért is lehettünk olyan vakok és bénák vele szemben.”¹ Ez a mondat (talán csak számomra²) karakteresen jellemzi azt a csalódást és azt az illúziót, amit a népi gondolat zászlóvivői éreztek és éreznek, s amely máig különös árnyékot vet a „szárszói gondolat” summázataira.³ Úgy éreztem, ez van s volt jelen számos tanulmányban, és ez jelent meg a negyvenedik évfordulón létrejött 1983-as konferencián. Erről próbáltunk beszélgetni Bíró Zoltánnal és Szeredi Pállal. Bár számos írásukat idézhetnénk dialógusunk tárgyát⁴ tekintve – ide jelenlegi munkahelyük kívánkozik, a *Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI)*, melynek Bíró Zoltán főigazgatója, Szeredi Pál pedig tudományos kutatója. Magunk, Filep Tamás Gusztáv művelődéstörténész és jómagam, e lapszám vendégszerkesztője, elsősorban az emlékezés személyes jogán vállalkoztunk kérdezésre. Mindketten ott voltunk ugyanis az 1983-as találkozón, s még a magunk benyomásai, emlékei, értékelései is eltérnek egymáséitól.

– tor – *Tulajdonképpen milyen akarat és szándék hívta létre a találkozót? Hordozott-e, s ha igen, akkor milyen természetű konfliktusokat?*

– szeredi – Az 1983-as szárszói konferencia, az 1943-as találkozóról szervezett tudományos megemlékezés több szempontból mindmáig viták kereszt-tüzében áll. Az alapvető ütközés '83-ban három síkon jelentkezett. Az egyik: Püski Sándor személyének és kiadójának megítélése. A másik a Pozsgay körül

¹ Erdei Ferenc, *Emlékezés Szárszóra*, Kortárs, 1968/8., 1299.

² A beszélgetést lejegyezte Tamási Orosz János

³ „Szárszó: a későbbi nemzedékek számára is biztos őrtorony és kilátó lehet. Bebizonyosult megint, hogy nemzetsorsunk megítélésében és jobbra fordításának vágyában a szellem, az irodalom rendre megelőzi a politikát, s hogy az igazi politika nem lehet más, mint a nemzet akarata (amelyet tehát csak igazi írók és igazi politikusok szoktak képviselni). (...) S ha a politika mégsem figyel a nemzet szellemi, irodalmi nagyjainak a szavára és méltatlan lesz saját nevéhez: abból pedig a nemzeti katasztrófa következik.” (Bertha Zoltán, *Harmadik út és kisebbségi magyarság*, Hittel, 2009/1., 64–65.)

⁴ A „szárszói gondolat” és a rendszerváltás(ok) kapcsolata(i). A címtől eltérő többes számmal jelezzük: a dialógus folyamán gyorsan kiderült, hogy a rész ezúttal sem ragadható ki az egészből.

kialakuló nemzeti vonulat „rárepülése” a kínálkozó helyzetre: a szárszói gondolat újraértékelése, kisajátítása. A harmadik pedig a református egyháztól indult ki, s annak hangsúlyozásában jelentkezett, hogy „Szárszó” az „övék volt”. Az emlékkonferenciát a Párttörténeti Intézet szervezte, ők voltak a lebonyolítás felelősei. A negyvenedik évfordulóra megjelentették az eredeti '43-as jegyzőkönyv csonkított változatát – a kihagyott részleteket Püski Sándor adta ki 1984-ben Amerikában –, közben Aczél György és a Párttörténeti Intézet (a Népfront bevonásával) azon mesterkedik, hogy a korabeli Szárszót nem mint református, de nem is Püski által szervezett, hanem közös (értsd: többek által szervezett) rendezvényként kanonizálják. Bekerül a köztudatba a Soli Deo Gloria eszmeköre. Havas Gáborék próbálnak így kigyúrn belőle egy „nemzeti” találkozót, amely elsősorban a református egyház patronálásával jött létre, és amelynek fő mondanivalója a Németh László és Erdei Ferenc közötti konfliktus.⁵ Tehát kigyomlálnak belőle – Karácsony Sándortól Veres Péterig – mindenki mást.

– *ftg* – *Ennek a beszélgetésnek a tárgya: van-e folyamatossága a népi irodalmi hagyománynak, a népi politizálásnak, illetve hogy ez a kettő – irodalom, politika – keveredik-e vagy elválasztható egymástól; hogyan jelenik meg ez a hagyomány az 1980-as években, és mennyiben készíti elő például az MDF-et. Láncszeme-e a folyamatnak a 40 éves évforduló, vagy nem? És ha láncszem, akkor tisztázódtak-e a tisztázatlanságok, ellentmondások, vagy pedig keveredtek. Ezek tehát a beszélgetés előzetes szempontjai. Mi ketten Jánossal nemrégén beszélgettünk erről; az évfordulón együtt voltunk Szárszón, s most kiderült, hogy egészen másképpen látjuk, vagy láttuk már akkor is.*

– *bíró* – *Az 1943-as szárszói találkozó következményei végigvonulnak az elkövetkező évtizedekben, egy percre sem kerültek ki a szellemi körforgásból. Ám az egész gondolkört – ami ott megfogalmazódott, akár a Németh László–Erdi vitában és azon túl bárki más hozzászólásában – visszaszorították. A jobboldal-baloldal tagolása is tudatos jobb- és baloldali irányzattá nyilvánítása annak, ami se jobboldali, se baloldali nem volt, hanem a kettő között vagy a kettő fölött – vagy a kettő ellenében – kialakult harmadikutas mozgalom, az első perctől kezdve. E vonulat történetéhez természetesen szervesen hozzátartozik az MDF létrejötte. Azért mondom, hogy természetesen, mert hiszen ezt akkor is kinyilvánítottuk, és most sem tudnék mást mondani. Három történelmi tényre hivatkoztunk döntően: az egyik a reformkori, a másik a '45 utáni, még demokratikusnak mondható koalíciós időszakban főképpen a kereszténydemokrata, a Barankovics-féle program, és legerőteljesebben a népi mozgalom – persze időben a kettő között. Ráadásul hivatkoztunk mindennek eredetére, az Ady-, Szabó Dezső-, Móricz Zsigmond-hagyományra. Az MDF ebből az eszmétörténeti vonulatból jött létre, szervesen kapcsolódik tehát a '43-as Szárszóhoz. Személyek révén is, hiszen Németh László volt az egyik ikon, a másik legfontosabb Illyés – aki ugyan nem volt ott '43-ban, de idekapcsolódik –, s Veres Péter a harmadik, aki mint parasztvezér a maga sajátos gondolatrendszerével mindig*

⁵ Borbándi Gyula megfogalmazásában ennek lényege: „Erdi az esélyek alakulásából már kirajzolódni látszó »szocializmus«, utóbbi a kapitalizmus és a szocializmus közötti »harmadik út« mellett érvelt. A résztvevők döntő többsége az utóbbival rokonszenvezett.” (Borbándi Gyula, *A magyar népi mozgalom*, New York, 1983)

benne volt a közgondolkodásban, a miénkben legalábbis. Tehát volt egy olyan erőteljes kapcsolódás, amit nem lehetett kiiktatni a szellemi életből. Vissza lehetett szorítani, lehetett nyesegetni, lehetett manipulálni, de megszüntetni egyetlen percre sem.

– tor – *Elhangzik, elhangzott tehát a visszatérés '43-hoz az MDF alakulásakor, de – már '48-'51 között – a '43-as mozgalom erősen átalakult. '83-ban – ezt már érintetted az előbb – misztifikáció keletkezett körötte, holott ha akkor figyelmesen hallgattuk a Pozsgay-beszédet, vagy akár most elolvassuk az ott elhangzott köszöntőt, hát az az egy-két évvel később születő Pozsgayból még szinte semmit nem mutat föl. Jelentkezett már abból a Pozsgay Imréről valaki, baráti körökben, akárhol, aki később eltér attól az állásponttól, ami a szárszói ünnepi beszédből hallható? A Szovjetunió bevonulásáról vagy a szocializmus szükségyszerű továbbéléséről olyan dicsőítő szöveget lök, hogy – hát én vagyok a cinikusabb alkat kettőnk közül, de inkább elmentem a szárszói találkozón, a beszéd alatt ismerkedni, mert ez a beszéd engem úgy igazán csak erre orientált.⁶ De azért volt ott valamiféle olyan mozgás, amiből akár már ott kinőhetett volna egy MDF, egy rendszerváltó hangulat, vagy csak az öreg veteránok gyűlteke össze és emlékeztek egy kicsit...?*

– szeredi – Ez két teljesen különböző tétel. Pozsgay Imre személyét, az általa képviselt gondolati kört és annak a lenyomatait egyes években, egyes helyszíneken elmondott beszédeiben, s azt, amit a nem nyilvános szerepléseiben tett, én elválasztanám. Nem szeretném, ha Szárszóhoz hozzákötődne – akár a '83-ashoz, akár a későbbiekhez – Pozsgay Imre neve, személye, beosztása stb. Lehetne erről is beszélni, ám inkább azt szeretném kiemelni, ami az eredeti kérdésed volt, hogy ez a bizonyos tartalom – inkább úgy mondom: szárszói gondolat – egy kicsit független is attól, hogy mi történt '43-ban. Azt a fajta toleráns, megértésre törekvő, helyzetértékelést felvázolni próbáló összefüggést, amely egy adott szituációban – ez ennek a konkrétsága 1943-ban, egy vesztes világháborúban, egy lokális helyzetben – a helyzet értékelésére vállalkozik, annak esélylatolgatására, hogy Magyarország hol helyezkedik el Európában, mit várhat, milyen szerepe van; s ez a tartalom egy olyanfajta párbeszédet tud megvalósítani, ami egyben kiutat, ha úgy tetszik, alternatívát mutat, nos, ezt a fajta szellemiséget túl kell emelni azon, hogy – „Szárszó 1943”. Viszont vannak kifejezések, amelyek önálló életet élnek. Tehát amikor a hetvenes, nyolcvanas, kilencvenes években arról beszélünk, hogy Szárszó, akkor már nem konkrétan a '43-as Szárszóról – akár a Németh- és az Erdei-előadásról, vagy ha úgy tetszik, ellentétéről – szólunk, hanem arról a fajta gondolatról, ami megismerni, megérteni akarja a helyzetet, tájékozódni akar, elemzést akar készíteni és alternatívát akar felmutatni. És ez az a fajta gondolat, amely független attól, hogy „Szárszó 1943” – bár ez így szó szerint is elhangzik 1987-ben az első lakiteleki találko-

⁶ Idézek, akár csak a magam mentségére, egy jellemző részletet: „...a felszabadulás és az azt követő nagy történelmi sorsforduló volt a szárszói gondolatok igazi próbatétele. Azzal, hogy a Szovjetunió győztes hadserege kiűzte a nácikat és hazai vazallusaikat az országból, nagymértékben megnövelte történelmi esélyeinket a társadalmi haladásra is. Ezzel az elévülhetetlen tettel a Szovjetunió megnyitotta a szociális haladás és a politikai fejlődés alternatíváit, amelyeket egy kapitalista megszálló hadsereg elzárt volna népünk elől.”

zón: megismerni, megérteni, elemezni a helyzetet, és belőle valamifajta kiutat mutatni; ez az, ami összeköti Lakiteleket Szárszóval. Teljesen más korban, teljesen más élethelyzetben. Ilyen értelemben Lakiteleknek nincs kapcsolata a '83-as negyvenedik évfordulós megemlékezéssel, csupán az ideával. Visszatérve arra, amit mondtál: ez a bizonyos gondolat viszont folyamatosan jelen van '48-ban, '51-ben, az ötvenes évek elején abban az írói körben, amelyik ennek az egész gondolatláncnak a gyökerét képezte, s amelynek tagjai továbbra is tartják a kapcsolatot egymással. Medvigy Bandi konkrétan feltárta: Sinka István ellenálló mozgalmat akar létrehozni az ötvenes években. A Rákosi-érával, majd '56 után a Kádár-korszakkal szemben mindvégig létezik az a fajta ellenállói attitűd, amely felismeri a rendszer intoleranciáját, a rendszer elzárkózását, a párbeszéd megfojtását, ellenvéleményt jelenít meg, s ennek révén szerveződik meg ellenállóként ez a kör. Már nem népi írói kör ez, hiszen a hatvanas évekre a népi írók nagyjai kiöregszenek, meghalnak, hanem a nemzeti gondolat letéteményese. A nemzeti gondolat: a Kárpát-medencei magyarság, a nyelv, az oktatás, a kultúra ügye jelenik meg itt. Nem szabad elfeledkezni arról: a hatvanas években ránk ömlik a nyugati kultúra a színházakban, a mozikban, a mindennapi életben. Persze a Szabad Európában tinédzserpartit hallgattunk, de itt nem ez a lényeg, hanem ez a kultúra rázúdul az akkori fiatalokra, és azok érzékeny, természetesen lázadó köreikben befogadják. Ezzel szemben jelentkezik, ahogy én nevezem, a nemzetépítő csoport, amely eredendően ugyanazt a népi írói gondolatot képviseli, s ebben a helyzetben megpróbálja megérteni, miért amerikai a téma, miért amerikai a termék, és megértetni a modernitás képviselőivel az ellentmondást: miért nem az a fajta nemzeti gyökér, nemzeti hagyomány a meghatározó alapelv, ami a mi nemzeti hagyományainkra utal? Miért nem azt szövik bele a modern feldolgozások az urbanizálódó világ által

jelentkező életérzésekbe, élethelyzetekbe? Példát hoznék: táncházmozgalom, népdal, pávakörök stb., amelyek ebből erednek, és úgy is jelennek meg az 1980-as évek közepéig, mint a szárszói párbeszédkereső konferencia hangvételének felélesztői. Egyúttal, mélyebb hatásaiban, az intoleráns elzárkózó rendszerrel szemben álló ellenállói mozgalomként. És megszólal ez a hang a nyolcvanas évek második felében, '87-től, az első Lakitelektől kezdve, ami ugyanúgy helyzetértékelést próbál adni, megismerni, megérteni, valamifajta programot, utat találni, ugyanúgy alternatívát kidolgozni akaró konferenciaként jön létre. Nem '83 folytatásaként, hanem annak az évtizedes párbeszédnek, útkereső gondolatkörnek, csoportnak a pregnáns megnyilvánulásaként, amely később majd Magyar Demokrata Fórumként a rendszerváltoztatásnak, ha úgy tetszik, motorja, mozgatórugója tud lenni. Nem elfelejtendő, hogy Szárszón ott voltak a szakszervezetesek, az illegális kommunisták stb., stb. Ugyanúgy Lakiteleken is ott voltak azok az emberek – különböző csoportok képviselői –, akik majd a később kibontakozó mozgalomnak, rendszerváltó erőnek a tagjai, vezetői lesznek. Szárszóról hiányzott a szélsőjobboldal, Lakitelekről hiányzott a szélsőbaloldal. A szélsőjobboldal is, bár az a szélsőjobboldal akkor nem artikulálta magát, hogy egyértelművé tegyék. Lakitelekről hiányzott a polgári radikalizmus, amit én egyesek szerint pontatlanul és nem történelmi megfogalmazásban szélsőbaloldalnak nevezek. Ahogy Lakitelekről hiányzott a polgári radikális kör, úgy Szárszóról hiányzott a szélsőjobboldali hang.

– tor – *Azért árnyaljuk még egy kicsit Pozsgay személyiségét. Én az 1983-as beszédét minősítettem az előbb. Ahhoz képest, ami – utólag visszaolvasva – abban a beszédben az akkori hivatalosságnak megfelelő fordulatokkal elhangzott, teljesen más politikus lép akár már '84-'85-'86-ban is a nagyközönség elé. Évtizedekkel később volt egy nagyon szép mondata, nem emlékszem pontosan, mikor, talán 10 éve, 8 éve: '82-ig neki Szárszó történelem volt, „valami, amiről nem is sokat tudtam, '83-ban a szívembe égett, és akkor szinte egy fordulat ment bennem végbe”. Tehát lehet, hogy a szárszói találkozó tényleg hatott fölfelé és rá is, azaz mégiscsak köthető oda valamiféle változás. Pozsgay egyfajta szélárnyékot adott, védőernyőt nyitott az MDF kezdeti időszakához – vagy ellenkezőleg: ti adtatok neki ösztönzést arra, hogy mikor mit mondjon?*

– ftg – *Hadd tegyek egy megjegyzést, tisztázandó, ami még nem tisztázódott. A beszélgetés 1983-ról, amiből kiindultunk, kezd átterelődni a nyolcvanas évek második felére, s úgy látszik, az a fontosabb. De a '83-as találkozó mai megítélése azért is érdekes, mert mi ketten Jánossal, bár együtt voltunk ott, utólag úgy látszik, (már) akkor (is) máshogy értékeltük az eseményt. Én 22 éves voltam, éppen leszereltem. A szárszói megemlékezés, akkor úgy tűnt föl, valaminek a kezdetét jelenti, történelmi esemény (lesz). János nem gondolta ezt, ő kíváncsiságból ment oda, meg mert régi barátai hívták. Amikor hazamentünk, már én is elgondolkodtam: történt-e valójában valami. Beláttam, hogy nem történt semmi – de azért jó volt, hogy ott voltunk. Valamiféle „ellenzékiesség”, más nyelvezet, más politikai hagyományokhoz való visszatérés mégiscsak megjelent ott – így értékelttem akkor, talán már aznap este.*

– bíró – *Pár szót akkor Pozsgayról. Először is azt tudnia kell az embernek, ha ítéletet alkot, hogy egy politikus esetében más a beszéd és más a cselekedet.*

Pozsgayra ez különösen jellemző, ő a beszédeiben többnyire igyekezett alkalmazkodni a pillanathoz. Mit követel meg most a helyzet, milyen lehetőségeim vannak kimondani bizonyos dolgokat, mi az, amit el kell hallgatni. Ugyanakkor a hetvenes évek második felétől nagy a váltás Pozsgay politikai gondolkodásában, és ez cselekvésekben nyilvánult meg, nem abban, hogy miket nyilatkozik, bár időnként abban is. A minisztersége idején nagyon taktikusan kellett megszólalnia, viselkednie, de azért nagyon kemény dolgokat is kimondott. Az oktatásügyben például. Le is tiltották. Az Élet és Irodalomban nyilatkozott, és Aczél letiltotta, nem jelenhetett meg a nyilatkozata. A közművelődési törvény miniszteri expozéjában nagyon határozottan körvonalazta azt, amit a kultúráról gondol, és ami teljes mértékben szembement az aczéli politikával. A Püski melletti kiállása akkor kezdődött, nem később. Tehát, ha ítélni akarok, akárkiről, bármelyik politikusról, akkor ezt a kettőt el kell választani, s úgy kell kezelni, mint ami egy politikus kényszerpályáján a legjobb szándékkal vagy a legrosszabb szándékkal is, de törvény. Nem lehet megkerülni. Ez az egyik. A másik: a népi mozgalommal kapcsolatban feltétlenül tisztázni kell, hogy különvállik az eszmei alapja, valóságos szellemi és politikai irányultsága attól, amit akkor mutat fel, amikor politizálni kell. Akkor megpróbálják a *modus vivendi* megtalálni. Ez történik '45 után is, '56 után is. Gondoljatok meg, például közvetlenül '45 után Bibó, aki kereste a baloldallal a kapcsolatot, el is határolódott – szerintem igazságtalanul, nagyon rossz gesztussal – a kisgazdától, de azért az élete végén a Valóságban közölt Németh László-tanulmánya egyértelműen bizonyítja az egyéb írásaiból is látszó óriási Németh László-hatást. És ő ezt ki is nyilvánítja. Tehát továbbviszi '45 után a Válaszban, de a gesztusaiban is. '56 után azzal vádolják a nemzetieket, hogy rossz kompromisszumot kötöttek, elárulták az ügyet azzal, hogy a Kádár-rendszerrel kibékültek. Nem békültek ki. A Kádár-rendszerrel is elkezdtek taktikázni – a túlélésért. Veres Péter '48-ban *A paraszti jövődöben* tételesen leírja, hogy egyetlenegy dologra kell törekedni: a túlélésre. Ugyanezen a nyomon, ugyanebben a gondolatsorban folytatják a politikájukat Illyés, Németh László és tulajdonképpen mindegyikük; valahogyan ki kell egyezni annak érdekében, hogy a gondolatot, a szellemi értékeket át lehessen menteni. Jön egy rendszer, amelyikről nem lehet tudni, hogy meddig tart. Ezt túl kell élni valamiképpen. Erre épül az összes politikainak mondható gesztusuk. Veres Pétert elmarasztalják annak idején, amikor elvállalja a honvédelmi miniszterséget. A kérdés nem az, hogy ez jó vagy rossz, hanem az, hogy abban a kényszerhelyzetben mit lehetett tenni. Ugyanez vonatkozik arra, ami a Kádár-rendszerben történik, hogy vajon le kellett-e ülnie Illyés Gyulának rendszeresen Aczél Györggyel? Hogy mennyi hozadéka volt annak, hogy leült vele, azt nem lehet patikamérlegen lemérni. Tudták, hogy Aczél hatalma mit jelent az adott helyzetben, megpróbálták részben önmagukat, önmaguk életművét, részben a következő generáció életművét valahogy átvinni ezen a helyzeten. Ez kikerülhetetlen volt. Egy mozgalom, amelyik arra összpontosít, hogy a nemzet egészét átvigye nehéz történelmi helyzeteken, nem engedheti meg magának azt, hogy csak nemet mondjon.

– *ftg* – *Amikor Aczél és a magyar írók kapcsolatát nézzük, olvassuk a naplót, más képet kapunk erről, mint amit akkor feltételezhettünk, amikor ezek a folyamatok lezajlottak. Én legalábbis – ha nem csal az emlékezetem – azt*

hittem, hogy a nála vacsorázó írók tudnak hatni Aczéla. Most egyre inkább azt látom, hogy Aczél tartotta őket „pórázon”. Felkészültebb, rafináltabb volt az íróknál, és jobban érvényesült az ő befolyása az írókra, mint amazoké rá. Tévedek?

– bíró – Hogy ő rafináltabb volt ezeknél az íróknál, az egészen biztos. Hogy az ő befolyása volt-e domináns az írókéhoz képest vele szemben, ezzel már nem biztos, hogy egyetértek. Én azt látom, hogy Aczél nagyon ügyes, okos politikus volt, nagyon jó érzékkel választotta ki azt, hol vannak azok az értékek, amelyekkel muszáj kapcsolatot teremtenie. Ez Illyés Gyulától Déry Tiborig tartott, és még tovább. A következő generációt is megcélózta. Tudta, hogy mit jelent Nagy László tekintélye, főleg morális tekintélye. És Csoórié. Tudta, hogy Csoórit valahogy kezelnie kell, mert nyugtalan ember, aki állandóan balhét csinálhat, tehát valamiképpen meg kell próbálni kézben tartani. Mészöly Miklóst is megpróbálta, csak Mészöly végképp nem volt domesztikálható. A folyóiratokkal kapcsolatban: 1986-ban, amikor a Tiszatáj „megbüntetése” van soron, a Politikai Bizottságban Aczél a folyóirat megszüntetése ellen szavaz. Nem azért, mert szívügye a Tiszatáj, hanem azért, mert tudta, hogy ebből megint olyan dolgok következnek, amik nem kívánatosak az ő akár kommunista, akár liberális vagy liberál-baloldali elgondolásainak. Rendkívül okos, politikai érzékkel megáldott ember volt, aki azonban teljesen mást akart, mint amit a magyar nemzeti érdek kultúrában, szellemi életben megkövetelt.

– szeredi – Szeretnék néhány dolgot hozzáfűzni. Azt, hogy Aczél hatott-e az írókra, és befolyásolta, de facto irányította őket, vagy az írók hatottak Aczéla, végképp nem lehet elkülöníteni. Tényekre szeretnék emlékeztetni. A hetvenes években a vidéki magyar folyóiratokban – a Tiszatájban, az Életünkben, a Jelenkorban, az Alföldben (érdemes lenne ezeket végigolvasni, a Tiszatáj is elérhető már az interneten) – megjelenő írások, melyek a magyar sorskérdésekkel foglalkoznak, az Illyés és Aczél között lefolytatott beszélgetések eredménye. Azt, hogy egyáltalán a határon túli magyar irodalom kérdése, itt és ott, bekerülhet a köztudatba, például Ilia Mihályék szerkesztői tevékenysége folytán, hogy az emberek tudomást szereznek arról, élnek és miként élnek Magyarországon kívül magyarok – emlékezzetek vissza Für Lajos cikkére arról, milyen nyelven beszélnek a székelyek –, azt is a diskurzusok hozadékának tekinthetjük. Nem azt mondom, hogy ez a hatás Aczél kultúrpolitikájára, vagy általában a politikára jelentős mértékű volt, csak azt akarom érzékeltetni, hogy ez a fajta gondolkodás: értékelni a helyzetet, valami alternatívát adni, ilyen apróságokban jelenik meg, mint az említett folyóiratokban közölt írások. Hadd mondjak még egy konkrét példát. Az Illyés és Aczél közötti párbeszédnek nyomom követhetők Illyés naplójából. Amikor Püski megjelenteti a Janics-könyvet, *A hontalanság éveit*, aznap találkozik Illyés Gyula és Aczél György, amelyik nap délelőttjén a Politikai Bizottság elfogadja azt a döntést vagy azt a határozatot, amelyik a Janics-könyvvel kapcsolatban váltást jelent az úgynevezett nemzeti ellenzékkel, vagy ahogy ők fogalmazzák, népi ellenzékkel kapcsolatban. A PB-ülésről megy el Aczél Illyéssel találkozni, előveszi azt a könyvet, amiről mi nem tudhattunk, amit New Yorkban Püski bácsi kiadott, Janics: *A hontalanság éveit*, és kéri Illyést, hogy Gyula, még soha nem dedikáltál nekem könyvet – Janics könyve Illyés előszavával jelent meg –, kérem, hogy ezt dedikáld. Holott előtte a

PB-ülésen az egész csapat elítéli a nemzeti ellenzékot vagy nemzeti mozgalmat amiatt, éppen amiatt, hogy Illyés előszót írt a Janics-könyvhöz. Az 1983-as találkozó kapcsán még egy dolgot hozzáfűznék. 1983-ban Püski Sándorral meg egyezés van arról, hogy kiadásra kerül a teljes szárszói jegyzőkönyv. De Csoóri előszót ír a Duray-könyvhöz, ami kint Amerikában nyilvánosságot kap, emiatt egyrészt jön a Csoóri-szilencium, másrészt az ezt a Duray-könyvet kiadó Püski Sándor nem utazhat be Magyarországra, és nem lehet jelen a '83-as szárszói találkozóon. Ezek azok a tények, amikről beszélünk. És arról, hogy 1983-ban már megjelenik a radikális polgári csoport, a Beszélő, illetve az a kör, amelyik keresi a politikai helyét. Az 1985-ös monori konferenciát is fel kell említenünk, hiszen sokan mondják azt, hogy Monoron ott van minden irányzat, és itt valami olyan dolog történik Donáth Ferenc istápolásával, ami Szárszóhoz kapcsolódik. Ám ennek semmi nyoma nincs a monori jegyzőkönyvben, ha átnézik, látni fogják, Monornak a szárszói gondolathoz nincs köze. Amiben majd visszatér, az a '87-es Lakitelek. Akkor, abban jelenik meg a szárszói gondolat, ami korábban már érlelődik a Tiszatájban közreadott tanulmányokban, az Illyés és Aczél közötti párbeszédben, a Csoóri és Aczél közötti párbeszédben. Ne feledkezzünk el egy nagyon fontos közszereplőjéről ennek a korszaknak, Kiss Ferenc irodalomtörténészről, akinek a Knopp Andrással, Aczélékkal való párbeszédei fontossá válhattak. Aczél például betéttette a Kritikába Kiss Ferenc százoldalas kritikai tanulmányát a magyar kultúrpolitikáról, az Élet és Irodalom irodalompolitikájáról, mert ennek a közreadása akkor már elkerülhetetlen volt. Szerves, folyamatos építkezés kicsi lépésekkel, kompromisszumokkal. Megalkuvásokkal esetleg, de az elvek fel nem adásával, s ez robban ki, kerül nyilvánosságra Lakiteleken, amit ez a kör szervezett, és nem pedig valaki más, s ez nem a Pozsgay Imre által istápolott vagy valakik által megengedett és engedélyezett robbanás volt.

– tor – Ha utólag belegondolok ezekben a kérdésekbe – visszavezethető-e a folyamat 1983-ra, kapcsolatban van-e Pozsgay személyével, ki kire hatott jobban, volt-e védőernyő –, néhány finomsággal kiegészítve én magam is felülírnám korábbi kételyeimet. Valami tényleg elindult Szárszón, ha nem is Pozsgay személyéhez kötötte. Emlékszem, milyen lelkesek voltak az előbb említett veteránok a találkozó után, az úton, amíg hazaértünk Budapestre, s később a Hazafias Népfront különböző irodalmi rendezvénynek meg kiállításnak nevezett összejövetelein – tényleg föltámadt bennük valamiféle remény, hogy mégis lesz változás. Elkezdődött – néhány ember részéről – az építkezés... Ehhez képest – talán csak számomra – egészen váratlanul jött a monori találkozó. A lakiteleki találkozó előzményei nem voltak meglepőek, a Lezsák Sándor által szintén Lakiteleken rendezett alkalmakra, például a fiatal írók ottani találkozására gondolok itt. Ez utóbbi volt talán az, ami az egészet elindította; én legalábbis úgy éreztem, hogy abból nőtt ki minden. Ez beleillett a sorba. A tényleg furcsa körülmények között, ahogy akkor láttuk, előzmények nélkül létrejött monori találkozó már kevésbé. Ott a két tábor összebékítésére történt volna kísérlet. A Szabad Kezdeményezések Hálózata meg az MDF viszont már szinte egymás tagadására jött létre, e csoportok direkt szerveződtek külön blokkba, föladva a Monor után remélt egységtörekvéseket.

– ftg – Én akkoriban, talán 1986-tól készítettem egy interjúsorozatot az ef-Lapokba veled, Zoltán, Für Lajossal, Kiss Gy. Csabával, akik később az MDF-et megalapítottátok, Nagy Gáspárral, aki szintén ebbe a körbe tartozott. Látszott már, hogy elég világos a különbség köztetek és a későbbi SZDSZ között, de nem volt még háború, úgy látszott, mindenkiben van megegyezési hajlandóság, sőt bizonyos tisztelet is egymás iránt. Egy Für Lajossal már a rendszerváltás után készült interjúmban szerepelt is, hogy egyszer azt mondta: most olvasta Kis János Vannak-e emberi jogaink? című könyvét, nagyon komoly tudományos munkának tartja, noha sok mindenben nem ért vele egyet. Az azonban nem baj, mondta, ha többfelől irritálják az embert, a baj az, ha diktálni akarnak. Nekünk, a klubmozgalomban, az egyetemi mozgolódásokban szereplő fiataloknak, akik valamiféle ellenzéki álláspontot képviselünk, a különböző csoportok szószólói egyaránt megjelentek az életünkben, előadóként a diáklklubokban, körökben, táborokban tartott rendezvényeken – nem gondoltuk, hogy hamarosan a végleges elhatárolódás szándékával kell választani közöttük, nem volt bennünk kizárólagosság, akkor sem, amikor már csatlakoztunk valamelyikhez. 1990-ben következett be a sokk, amikor ezek az irányzatok olyan élesen szembefordultak egymással, mintha egymást tekintenék legádázabb ellenfelüknek, nem a korábbi kormánypártot. Nem a tagolódást tartottam tragikusnak akkor, hanem az ocsmány vitastílust, az ekkor eluralkodó hangnemet, amelyik sok „mozgalmárt” vagy „aktivistát” kiábrándított a politikából, talán magából a demokráciából is.

– bíró – Ehhez azért hadd fűzzem hozzá, óriási félreértés volt a rendszerváltás éveiben, nagyjából 1985-től, hogy sokan azt képzelték: tulajdonképpen egy táborról van szó, hiszen mind a két csoport demokráciát, rendszerváltást akar, csak más hangnemben szólal meg. Valójában már akkor is kibékíthetetlen ellentét volt a két tábor között, de ez nem vált nyilvánvalóvá, mert egy-egy ügyben, egy-egy eseménysor kapcsán csakugyan közös álláspontot lehetett

kialakítani. Ez történt 1968-ban, a csehszlovákiai bevonulás időszakában, és ilyen volt a rendszerváltás időszaka, amikor mindenki azt remélte, hogy létrejön itt egy demokratikus rendszer, ami sok mindent meg fog oldani. Ők is ezt gondolták, mi is, akkor hát legalább ebben az ügyben fogjunk össze. Tulajdonképpen már 1987-ben, az első lakiteleki találkozó után azonnal elindult a támadás. Egész Európát telekürtölték azzal, hogy az MDF antiszemita, nacionalista és így tovább. Ez eleve olyan helyzetet teremtett, amelyben nem lehetett békülni, még csak átmenetileg sem lehetett ideális állapotot teremteni. Másrészt eleve elválasztott minket, mint ahogy a két világháború között is elválasztotta az úgynevezett népi és az urbánusnak mondott tábor a programbeli különbség. Az egyik a nemzet ügyeit vette sorra, azok mellé állt, azokat próbálta megoldani, a másik pedig egy absztrakt, nemzetek fölötti európeárság jegyében valamiféle sajátos radikális polgári vagy liberális eszmerendszerhez próbált kapcsolódni. Ez eleve lehetetlenné tette az együttműködést, de átmeneti gesztusokat hozhatott volna. Hozott is: Monor ilyen volt; egyébként kudarc lett a vége, nyilvánvalóvá vált, hogy nem tudunk szót érteni. Ha Csurka István, Für Lajos, Csengey Dénes beszédét összehasonlítom a másik oldal beszédeivel, akkor látszik, hogy ez az ügy reménytelen. Csurka próbálkozott még egy gesztussal, ő javasolta Vásárhelyi Miklósnak, hogy szervezzünk egy második monori találkozót, de kiderült, hogy a szervezési módszerekben sem lehet velük együttműködni. Az nem megy, hogy ők kitalálnak valamit, megcsinálják, aztán ráerőltetik a másokra. Fölhagytunk ezekkel a kísérletekkel, s eldöntöttük, hogy megszervezzük a magunk találkozóját. Akkor még nem tudtuk, hogy ez Lakiteleken lesz. Történelmi félreértésről volt tehát szó, amikor azt gondoltuk, hogy ezek az ellentétek kibékíthetők. A gyökereik is merőben mások voltak, a növekedési irányuk is egészen más volt.

– tor – *Egy kicsit konfrontatív megfogalmazásban: az, hogy volt-e ott két program, amit össze lehet egyeztetni vagy kibékíteni, számomra kérdéses. Mert a népi mozgalomnak, vagy ami ebből kinőtt, maradjunk ennél a nagyon tág megfogalmazásnál, ennek volt előzménye, következményei, rendszerezett lépéssorozata, elképzelése. Ehhez képest jött a Beszélő-kör, szamizdatkör Monorral, melyek gyakorlatilag két kérdés köré csoportosították az úgymond programjukat. Az egyik: Kádárnak mennie kell, utalok arra a bizonyos Beszélő-különszámra, a másik meg később: a Pozsgaynak mennie kell motívum a négyigénes választással. Tehát én nem látok elgondolt stratégiát arról az oldalról, amivel össze lehetett volna nektek békülni, vagy kiegyezni, vagy egy közös nagy, úgymond nagykoalíciót létrehozni; bár felmerülhet itt épp a Beszélőben közreadott átfogó program, de annak zárt struktúrája nem nagyon engedett teret a társadalmi csoportok kompromisszumának.*

– bíró – Természetesen nem volt. Sőt! Nekik is volt történelmi hagyományuk, ez Jászi Oszkár hagyománya lett volna, csak Jászi kultúrája nélkül. Ez nagyon jellemző volt rájuk. Semmi mást nem akartak, csak a hatalmat megszerezni. Az MDF volt annyira naiv, mértékletes, hogy a hatalom megszerzését az adott esetben tizedrangú kérdésnek tartotta, hiszen volt programja. Ezt a programot akartuk megvalósítani; tudtuk, hogy ehhez kell a hatalom, de nem ez volt a döntő. Ezért nem tudtunk szót érteni velük. Nem is lehetett, és különösen nem bizonyos etikai tartás nélkül. Tamás Gáspár Miklós végigloholta

Európát és kvázi följelentette az MDF-et, s amikor utóbb ezt számonkértük tőle, akkor letagadta. Ugyanakkor kihasználta azt a helyzetet, hogy a Jurta Színházban, amikor csak szólni akart, szót kapott; fél órát beszélhetett a meghatározott tíz perc helyett. A programbeli, illetve az ideológiai különbségen kívül volt egy mentalitásbeli, ízlésbeli különbség is köztünk. És talán ez volt a súlyosabb.

– *ftg* – Valóban azt gondolod, hogy például Tamás Gáspár Miklós nyugati körútjának komoly hatása volt az MDF ottani megítélésére? Azt hiszem, Nyugat-Európában az SZDSZ-t nem vették éppen annyira komolyan, mint ahogy akkor gondoltátok. Mint ahogy az MDF-et sem. A saját álláspontjuk volt eleve elutasító, a nyugati politikaalakítóké, legfeljebb ehhez kaptak itthonról támogatásokat, érveket.

– *bíró* – Tévedsz, ez a hatás közvetetten bizonyítható. A világlapok a New York Timestól a Washington Postig erről szóltak. Az első pillanattól kezdve, amikor idejöttek interjút csinálni velem, azzal kezdték, hogy van-e Magyarországon antiszemizmus, és az MDF antiszemita mozgalom-e. A végén már begurultam, megkérdeztem, honnan veszik ezt. Hát most jöttünk az SZDSZ-től – és meg is nevezték, akitől az információt kapták, már nem tudom, Kis Jánost vagy Tamás Gáspár Miklóst. Az amerikai nagykövetség, Mark Palmer és csapata egészében erre állt rá. Az egész amerikai külügyi lobbis ebből állt, már jóval Clintonék előtt. Ezzel a külpolitikai helyzetünket rendkívüli módon megnehezítették. Az öreg Bush látogatása után ez megváltozott, ami nyilván abból fakadt, amennyire ellenőrizni is tudtam, hogy az amerikai külügyben is szemben állt ez a két csapat. Tulajdonképpen ugyanolyan szembenállás volt ott is, mint itthon, csak korábban a domináns az az oldal volt, amelyet sikerült az MDF ellen hangolni. De a másik csoport is részt vett az előkészületben, az elnöknek a magyarországi útja előtti

felkészítésében. Tehát az SZDSZ részt vett a világpolitikában úgy, hogy mindenkinek sügött. Sügtak a lapoknak, a politikusoknak, és 1987-ben, de már előtte is elterjesztettek egy olyan ítéletet Magyarországról, ami eleve bélyeget jelentett az MDF-re nézve. Ha nem vigyázunk, belebukhattunk volna ebbe, nyugaton eleve nem viselik el az antiszemitizmust, még akkor sem, hogyha különben nem lettek volna ellenségesek velünk szemben, de hát ha még azok is voltak, akkor különösen nem. Ugyanez vonatkozott a nacionalizmusra, az irredentizmusra, a kisebbségekkel kapcsolatos és a Kárpát-medencei elgondolásainkra, tehát az egészben volt egy olyan támadási sor, ami az SZDSZ programját ki is merítette. Támadni, lerombolni, ugyanúgy, ahogy később Pozsgayval szemben és a négyigenes népszavazás kapcsán eljártak. Annyi volt a perspektívájuk, hogy megnyerjenek egy-egy pillanatot, és amikor a Parlamenthez érnek, ott megszerezzék a pozíciókat, amit sem a táboruk lélekszáma, sem a programjuk nem indokolt. Bele is buktak ebbe. Az Antall – Kis János paktum révén, Pető Iván révén annyit értek el az első választások után, hogy Göncz Árpádot sikerült köztársasági elnökké tenni, sajtóügyekben meg kompromisszumot kötni, amiben az MDF menthetetlenül vereséget szenvedett. Ez szükségképpen vezetett a teljes szembenálláshoz.

– *ftg* – Ez még a választások előtti helyzet, vagy átfolyik a másikba, a következő periódusba?

– *bíró* – Is, is. A választások előtti, ami aztán átfolyik, részükről szinte zavartalanul...

– *ftg* – Viszont akkor már az MDF képe is meglehetősen eltért a lakitelekitől. Én azt a mondjuk baráti kört (ott voltam Lakiteleken 1987-ben és 1988-ban is) a magaménak éreztem. Ma a népi mozgalomról, teljes hagyományának, különböző elágazásainak ismeretében valószínűleg már mást (is) gondolok, mint amit te, viszont ez a kör volt a miénk, és mikor az Antall-féle politika megjelent, majd egy polgárabb, városiasabb réteg került többségbe, ez nekem nem volt ugyan ellenszenves, csak nem volt a sajátom... Nem is léptem át a pártba a mozgalomból. Az eredeti szellemi kör háttérbe szorult, kezdett kikopni. Mi ennek a magyarázata? Valóban nem volt alkalmas a politikára ez a kör, mondjuk a lakitelekiek többsége, vagy rögtön elkezdett tagolódni, vagy pedig az uralomra került irányzat egyszerűen nem tűrte ezt a szárnyat?

– *bíró* – Nyilván több ok is volt, több magyarázatot lehet találni, de a hangsúlyos, a lényeges az, hogy egy nemzeti szemléletű kormányt nem tűrtek volna el, semmiképp sem. Egy olyan elkötelezettségű kormányt, amely megállítja a privatizáció örült, garázda tempóját, amely végrehajtja a legfontosabb számonkéréseket, és még sorolhatnám tovább – nem fogadtak volna el. Az Antall-kormány lényegében arra jött létre, hogy áthidalja ezt a helyzetet, hogy tudomásul vegyen bizonyos sarokpontokat. Ilyen a privatizáció szabadjára engedése, ilyen a tőkebeáramlás, de ilyen az igazságügyi rendszer is, amelyik nem veszi tudomásul, hogy bizonyos gyilkosságokért – gondolok itt az '56-os sortüzekről kezdve sok mindenre – legalábbis felelősségre kell vonni embereket. A Biszku-ügy nagyon jó példa erre. Tehát az Antall-kormányról azok számára is, akik eleinte hittek benne – Csoóri különösen, de Csurka is –, hogy Antall Józseffel majd megoldódik az MDF politikai irányításának az ügye, kiderült, hogy nem-hogy nem oldódik meg – ő más irányt teremt. Ezt a vonalat lehet nagy keservesen kategorizálni, hogy konzervatív-liberális, hogy a két világháború közötti úri

középosztály maradéka, sokféleképpen lehet jellemezni. Mindenesetre teljesen idegen volt attól, amit mi képviseltünk '87-től '90-ig. És ezt már '90-ben mindenki érezte, csak senki nem tudott tenni ellene semmit.

– tor – *Több, látszólag ezt igazoló emlékem van azokból az évekből. Hiszen, például, szinte hiábavalónak tűnhettek akár a Lakitelki Jegyzőkönyvben olvasható figyelmet keltő felszólalások a zsidó–magyar párbeszéd fontosságáról; ennek ellenére már a választás alatt s azt követően elszabadultak az indulatok s az ebből fakadó jelenségek. Vagy épp a tényföltárónak nevezett, mindenképp rosszul időzített történések. Gondolok itt akár arra a ma már feledésbe merült dokumentumfilmre, amelyet az osztrák televízió készített, neves írók közreműködésével, s a film képsoraival a pesti bérházak lépcsőházi korlátain fölfedezhető horogkeresztes motívumok megmaradásából azt a következtetést próbálták sulykolni, amire te is utaltál.*

– ftg – *Arra szeretném felhívni a figyelmet, arra szeretnék emlékeztetni, hogy a zsidózás valóban megjelent, voltak, akik zsidóztak, de pont nem a lakitelkiek közül. Tehát, mondjuk úgy, leegyszerűsítve: a népi mozgalom tagjai nem zsidóztak. Amikor az MDF-nek ez a polgári vagy városi vagy városi alsó rétegbeli szárnya teret nyert, akkor jelentek meg ilyen hangok, legalábbis az én tapasztalataim szerint. Megemlítek két furcsa történetet, két furcsa beszélgetést: beszéltem olyan SZDSZ-es csoportvezetővel – a választások idején plakát- és jelképfestő csoportot vezetett –, aki azt mondta, hogy az előttük járó, szintén SZDSZ-es csoport festett horogkeresztet a falakra. De olyan MDF-es csoportvezetővel is beszéltem, aki elárulta, hogy az ő emberei is festettek ilyen jelképeket, és ő nem tudta megakadályozni. Ez a kérdés is bonyolultabb, mint a mesékben és a politikai publicisztikákban.*

– szeredi – *Egyvalamit tisztázzunk. Szerintem a tűz és a víz összeegyeztethetetlen. Az, amit a nemzetépítő demokraták, a nemzeti demokraták évtizedeken keresztül folyamatosan építettek, tehát az a fajta sok-sok kis apró láng, az a sok-sok kis parázs, az a sok-sok kis ötlet, amiből létrejön egy nemzet, egy nemzeti politika, nem tud összeegyeztetődni egy olyan vízzel, amely rád önti s rádönti mind a politikára, mind a gazdaságra, mind a kultúrára a kizárólagos megoldást. Szárszó arról szólt, hogy beszéljünk egymással, mondjuk el, mit gondolunk, próbáljunk meg egyeztetni. Lakitelek erről szól. Nyissuk ki a kapukat. Próbáljuk meghallgatni, ki milyen megoldást, ki milyen utat ajánl. A nemzeti demokraták javaslata a saját út. Nem a harmadik út: a saját út. Amelyik nem a három út egyike – a saját út az egyetlen lehetőség. Saját nemzeti tőkével, saját nemzeti kultúrával, nemzeti oktatással és így tovább. A hatalom, a parlamentarizmus nem cél, hanem eszköz ahhoz, hogy a nemzetállamot felépítsd. Ezzel szemben jön nota bene a nem magyar tőke, a nem magyar pénz, és mint tudjuk – nem kell szégyenkeznünk, ha kimondjuk –, ez a zsidó tőke, ez a zsidó multinacionális pénzvilág, amelyik igényt tart az itthoni nemzeti kincsekre, nemzeti értékekre. És végül, az a fajta – itt perdöntő szempont – egyenszabás, amely mind a parlamentarizmus felépítésében, mind a működő politikai rendszer felépítésében, mind a gazdaságban, és lehet tovább sorolni, egyazon mintát követ, olyan bevált sémát, amely a nemzeti érdekek, vagy ha úgy tetszik, a nemzeti hagyományok háttérbe szorítását eredményezi. A kettő nem egyeztethető össze egymással. Eredmény? 1989 októberében–novemberében az úgynevezett szár-*

szói vagy lakiteleki gondolatvilág – a nemzetállam, a nemzeti út felépítése – viszsza- visszavonul. Nem hal el, csak elszundikál, mert olyan erőkkel, olyan törekvésekkel és olyan szövetségekkel találja szembe magát, amelyekkel szemben védtelen. Amikor a Magyar Demokrata Fórum elnökének az egyik nyugati vezető hatalom magyarországi nagykövete azt mondja, hogy itt Magyarországon csak olyan kormány jöhet létre, amelyben a két fél (a polgári radikális és a nemzeti demokrata) együttesen jelenik meg, mert nem vagyunk hajlandók engedélyt adni, vagy megakadályozzuk, hogy nemzeti kormány legyen, s ez az igény majd kitesztésül, megjelenik az 1990. májusi paktumban, s végül is meghatározza a kormányzást és az elkövetkezendő három évet. Tehát szeretném hangsúlyozni, itt a nemzeti út, a saját út és az a fajta polgári gyakorlat ütközik össze, az a polgári felfogás, amely a hatalmat célnak, és nem eszköznek tekinti. Ez az alapvető különbség, ami 1987-től végig jelen van, sokszor ütközve, máskor háttérbe szorítva. Csak egyetlenegy példát még. 1988. március 15-én, majd utána 1989. október 23-án az MDF azt mondja, hogy március 15-én ne az utcára vonuljunk ünnepelni, ne ütközzünk a rendszerrel, mert március 15-e a nemzetállam gondolata, a mi belső ünnepünk. Annak nem az a tartalma, hogy embereket vigyünk az utcára tüntetni, és ütközzünk a rendőrökkel. Tehát a Ráday-kollégiumban ünnepel az MDF. A másik oldal, a polgári radikalizmus, amelynek a célja a minél rosszabb, annál jobb, a hatalmat akarom, kiviszi a tízezer embert és ütközteti a rendőrökkel, merthogy ezáltal válik egyértelművé, kik vagyunk mi. Az ellenzék mi vagyunk. Tehát az a fajta nyugodt építkező erő, amelyik egy saját utat akart járni, és az, amelyik egy gyakorlatot, egy sémát akart bevezetni, ez a kettő ütközött egymással vagy tért el egymástól. '89 októberében-novemberében a saját utat járó erők nem eltűntek, hanem úgymond elszunnyadtak szerintem, és várták a lehetőséget, hogy újra érvényesülni tudjanak.

– tor – *Én egy gondolatot közbevetnék itt, mert... nem is kérdés ez záró kérdésem előtt. Vitázni akartam veled az imént, de azt gondolom, inkább csak ellenvéleményként jelenítem meg, hogy nekem egy dolog van makacsul a fejemben: én nem tudom, és nem is szeretnék egyenlőségjelet tenni a multikulturalizmus, a globalizmus, a nagy banki összefonódásokat említő gondolatok és a „zsidó tőke” közé. Tehát ez, nem tudom, te úgy fogalmazol, mondjuk, hogy a zsidó tőke beáramlása; én nem tudom... Nem mondom, hogy hosszú távon nem káros a multikulturalizmusnak a nemzeti kultúra határain, cezúráin átlépő betörése, aminek „rendesen” ittuk és isszuk a levét, erre azért föl kell készülni, de mindenképp összhang-kísérletekkel, és nem merev elutasítással. A globalizmust pedig önmagában szükségszerű velejárójának tartom a világpiaci jelenlétnek, de nem tudom, nem vagyok pénzember... azt gondolom, az ilyen sommásnak tűnő megállapítások sok konfliktus kiváltó okai.*

– ftg – *Én azt hiszem, hogy az igazi probléma nem is a multikulturalizmus vagy nemzeti kultúra vitája, hanem az általános kulturálatlanság, a kultúraellenesség kialakulása a társadalomban. Tehát nem is jelenik meg a terminus vagy a fogalom az emberek gondolkodásában. Szerintem mentálisan nagyon nagy bajban van ez a társadalom.*

– bíró – *Már melyik? A miénk, vagy általában?*

– ftg – *A miénk, az biztos, a többit nem ismerem eléggé.*

– bíró – *Én úgy gondolom, hogy a nyugati nagyobb bajban van.*

– *ftg* – *Ott nem járok.*

– *bíró* – De nem kell járni, lehet látni, lehet tapasztalni. A nyugati társadalmak az önfeladásnak olyan állapotába kerültek, amilyenbe mi még nem. Még mindig nem. Bekövetkezhet persze, hogy ugyanaz lesz a vége. És egyet azért hadd mondjak a tőke meg a politika összefüggéséről: az MDF nagyon határozottan a semlegesség álláspontjára helyezkedett annak idején. Egy pillanat alatt lehetlenné tették ezt, az MDF-hez tartozó emberek egy része és az MSZP felső vezetése azonnal teljes összhangban ment nyugat felé, a NATO-ba. A semlegességről szóló elképzelést, amit mi pártoltunk, hogy a nagyhatalmi garanciákkal ellátott semlegességet az egész térségre érvényesen meg kell valósítani, eleve elvetették. És miért? Azért, mert akkor ez a térség nem lett volna ilyen mértékben prédája a tőkének. A nagytőkének, illetve bizonyos politikai akaratoknak a prédája.

– *tor* – *Azért mosolyodtam el közben, mert az is feledésbe merül, hogy a NATO-ba való belépésünknek – beterjeszteni talán már nem volt lehetősége – az egyik leghangosabb követelője Horn Gyula.*

– *bíró* – Persze. Akárhonnan indulunk ki, akár a semlegesség kérdéséből, akár a privatizációból, mindig oda jutunk, hogy itt lényegében egy elhatározott folyamatról volt szó, annak a beteljesüléséről, amit nyugatról vezéreltek végig. Ahogy a Szovjetunió lebontását is onnan vezérelték le Gorbacsov révén, ugyanúgy ezt is, azzal a különbséggel, hogy a mi közegünk könnyebb préda volt, Magyarország pedig a legkönnyebb préda.

– *tor* – *Nem tudom, neked van-e még kérdésed, nekem már csak két felvetésem van. Bár Juhász Géza⁷ mélységéig egyikkel sem megyek el... Az egyik, nagyjából leírtátok, és beszélgetés közben utaltam is rá, hogy '93-ban megint csak egyfajta szomorúság lengte be a szárszói találkozózt. Az a fajta szomorúság, ahogy a '90–'93 közötti éveket, a kis csalódást az Antall-kormányban érzékeltétek, az jelent meg '93-ban. A politikai gyakorlat ismét felülírta az elképzeléseket, miképp (érintettük) '43 után, s miként '83 után is. '93-ra ismét ott a szomorúság, csalódottság árnyéka. És a reménykedés a jövőben ahelyett, hogy már íródnia kéne annak a '43-as jövőnek. Ezt így látjátok-e?*

– *bíró* – Én '93-ra vonatkozóan nem érzem azt, hogy nagyon nagy lett volna a reménykedés, ott amit korábban mondtál, a keserűség, a kiábrándultság, a csalódás hangjai jelentek meg döntően, és ez az érzés uralkodott inkább. Az Antall-kormánnyal szemben megnyilvánuló ottani magatartás pontosan abból fakadt, hogy nem érezte senki azt, hogy egykönnyen változtatni lehet ezen a tendencián. Tehát mindenki érzékelt többé-kevésbé, hogy olyan mértékben befolyás alatt áll az ország, hogy nem lehet egy igazi nemzeti demokráciát megteremteni. Lehet demokráciáról beszélni, liberális demokráciáról különö-

⁷ „A két ellentétes oldal közt, a szakadék alján ott hömpölyög az egységes magyar életakarat. Harmadik oldal? Én is úgy hiszem és vallom: ez a magyar oldal. Lélekben mindnyájan odatartozunk. Elsősorban az írók maguk. Az író, míg meg nem valósul az új, dolgozik érte, ragyogó képet fest róla. De mihelyt megvalósult, ha csakugyan író, azonnal ellenzékbe kerül vele: ahogy bírálta a régit, ugyanúgy kell bírálnia az újat is, kikerülhetetlenül. Minden rendszer egyoldalú, az író pedig a millióarcú életet ábrázolja, a teljes embert szolgálja. Kellemetlen ez a szolgálat a rendszernek, mégis magát ítéli szellemi elsorvadásra, ha lemond róla.” (Részlet az ő 1943-as szárszói hozzászólásából. *Szárszó, Magyar Élet* kiadása, 1943, 200.)

sen, de egy nemzeti alapú politikáról nem lehet. Ezt megint külön kell megteremteni, ahogy egyébként a Kádár-rendszer alatt is lényegében ez volt a program: külön megteremteni azt, mert a hatalmon belül és a hatalommal való szoros kapcsolatban nem lehet.

– tor – *A reményt én is a kincstári optimizmussal helyettesítem be inkább, mert gyakorlatilag a délutáni beszélgetésekben egy kérdés volt akkor, 1993-ban, hogy relatív vagy abszolút többsége lesz-e Horn Gyulának egy év múlva.*

– ftg – *Nem is csoportok jelentek meg ott akkor, hanem személyek, ha nem tévedek.*

– bíró – Igen. Azért azt hadd tegyem hozzá, ez is jellemző volt, hogy a kormány negligálta a '93-as találkozót, tehát nem engedte oda a minisztereit. Für Lajos ennek ellenére jött el, de majdhogynem titokban, és ő volt egyedül, aki meg is szólalt, Lezsák Sándor odajött ugyan, ő nem is volt kormánytag, de ő is pillanatok alatt eltűnt, és nem vállalta a nyilvánosságot. Egyszerűen nem vállalta, mert Antall letiltotta őket. Ennek ismertek a dokumentumai.

– tor – *Végezetül már csak egyetlenegy kérdésem lenne: a 2023-as szárszói találkozó milyen hangulatú lesz? Mi lesz a témája, lesz-e?*

– szeredi – Az én véleményem az, hogy lesz 2023-ban Szárszó, de az nem a szárszói találkozó lesz valószínűleg, hanem remélhetőleg, hogyha a remény hal meg utoljára, akkor egy nemzeti államnak, egy nemzetállamnak az eredményeiről szól majd. Ennek a másik véglete, hogy nem lesz 2023-ban szárszói találkozó, mert nem lesz nemzet.

– bíró – Én azt gondolom, hogy nemzet talán lesz, sok mindent túlélte már ez a nemzet, itt a kérdés inkább az: lesznek-e emberek, akik még emlékeznek arra, hogy mi volt az a szárszói gondolatkör; hogy mit lehet és mit kell feltétlenül vállalni ebből; hogy az új nemzedék egyáltalán hogyan jön, milyen arculattal jön létre. Ez dönti el. 2023-ról gondolkodni ma szerintem nem lehet.

A Cédrus Művészeti Alapítvány, a Napút folyóirat rendezvényeiből az őszi hónapokban:

Szeptember 18., kedd, Országos Idegennyelvű Könyvtár (V. Molnár u. 11.) –

A Latzkó Andor műfordítás-pályázat díjátadó ünnepe

Szeptember 27., csütörtök, Nádor Terem (Vakok Iskolája: XIV. Ajtósi Dürer sor

39.) – A „Mátyásnak váltig kelle...” című lapszám bemutatója s a hozzá kapcsolódó fotópályázat eredményhirdetése

Október 31., szerda, Nádor Terem – Az *Aj. romale...* című Napút-összeállításnak szentelt bemutatóest

November 9., péntek, Petőfi Irodalmi Múzeum – Húszéves a Napút. Ünnepeinek remélt rendezvény

Valamennyi est 17.30-kor kezdődik, belépődíj nincsen; a részletes meghívók s műhelyünk további rendezvényei rendre a naputonline.hu oldalon olvashatóak.

Mindenkit derűvel várunk!

Tamási Orosz János

Végzés és összegzés

Kertjeinktől a Borbándi-kertig

Közelítvén hatvanas éveimhez, s haladván e sorok írása óta immár a hetven felé, mind sűrűbben húzódok be házamba, kertembe, messze a nagyvárostól. A sors eddig nem tette lehetővé, hogy egészé, teljessé váljon ez az életvitel, de törekszem rá. Úgy is, hogy mindinkább tudatosan elkerülöm, tavasztól őszig, a kötés lazítását; nagyon erős történések kell ahhoz, hogy elutazzam innen, vissza, a nagyvárosba, idő előtt. Az elmúlt nyarak során nem is adódott ilyen elkerülhetetlen alkalom, hármat leszámítva. Az egyik Borbándi Gyula életműve előtti tisztelgésünk volt, a Szeredi Pál kitarató küzdelmének köszönhetően immár elektronikus formában is böngészhető, lapozgatható Új Látóhatár Archívum bemutatásának 2013-as ünnepzése,¹ majd 2014-ben a második zord életritmustörés: a főhajtással együtt járó búcsú Borbándi Gyulától. Pillantás a kertből a Kertbe.²

Úgy gondolom persze, mindenki a saját kertjét keresi, de én arra gyanakszom: sokaknál némileg szerencsésebb vagyok. A kert kérdésében. Hiszen vannak, akikben ez a döntés régi, gyerekkori reflexek alapján születik; a csöndesebb, „vidéki” létezés során ők visszatérnek egy ismerős, régen talán nem is szeretett közegbe. Nekem azonban szinte minden új volt; a csönd, amire vágytam, ezernyi más, nem tudott vagy eddig csak tudat alatt élő tanulságot hordozott, ismereteket közvetített. Egy ház, különösen, ha öreg s kicsit rigolyás, ezernyi dologra tanít. Egy kert – milliónyira. Egy csak nagyjából ismert korú családi ház folyamatos vizsgára készítet: hogyan is hárítsam el most még aprónak tűnő, de könnyen lehet, hogy súlyos kórrá váló betegségét? S mennyi ennél egyszerűbb történet. Miért kopik el, sisteregve, a fűrófej a vályognak mondott s ezért annak is vélt falban? Hol futnak benne a vezetékek? Ezt az ablakot, a kicsit, megfontoltan illesztette-e épp ide a régi-régi mester, vagy tényleg ennyire fakezű volt? Egy öreg ház is taníthat bennünket társadalomismeretre; évtizedek mindig provizórikus megoldásait végigkövetve felismerhetjük a habozás, a „ráérünk még”, a toldás-foldás nyomait és következményeit.

Hosszú életet szántunk-e a Háznak, s abban önmagunknak, vagy minden úgyszólván átmeneti állapot lesz itt?

És, mint mondtam, egy kert – még nagyobb csoda. Tudom, sokan megfogalmazták már egy kert – A Kert – élet-asszociációit, de engedtessek meg most nekem az ő nyomaikba szegődnöm. Amikor nekem új ismeretként mesélek arról a rengeteg megérteni való feladatról, amelyeken át – nem túlzok – az élet bölcsőjéig juthatunk. Példákat mondok, minden sorrend nélkül, hisz ebben nem is lehet ilyesmit felállítani, mert hát ott van mindjárt a drótkerítés és a kú-

¹ <http://mkdsz.hu/content/view/32063/202/>

² <http://mkdsz.hu/content/view/34973/210/>

szónövény kapcsolata. Amikor nekiesünk az utóbbinak a metszőollóval, hiszen benövi, s ha benövi, akkor földig húzza a kerítést. De hát húzzunk bele sokkal erősebb feszítőhuzalt, az megtartja, s lesz egy szép, organikus kerítésünk. Megtörténhet, hogy valahonnan, ki tudja, milyen hosszú utat megtéve, békák érkeznek a teraszra. Vagy páncélos bogarak, esetleg szöcske kezd énekelni a könyvespolcon, padlásunkra bagoly fészkel, virágainkat méhek surrogják körbe. Tűnődjünk el azon: egy-egy ilyen helyzetre hogyan reagálunk először, s hogyan a múltó évek tapasztalataival rendelkezve? Persze hogy először fegyverkezünk. Mérgek, csapdák, megannyi eszköze fajunk hatalmának. Az erőnek, amelynek birtokában fellépünk minden ellen, mi ártalmunkra lehet. Szép lassan kiderül, hogy nem fogynak. Majd az is nyilvánvalóvá válik: néha elég egy kicsit hátrébb lépni. És sokkal előrébb jutunk. Elég bölcsebben terjeszkedni, elég nem is terjeszkedni, és sokkal nagyobbra nővünk. Mert lelkünket, érzetünket teszi gazdagabbá az, ha a kert eldugott sarkában felfedezett vadméh-kaptárt nem perzseljük le, inkább megjegyezzük a helyét. Arra úgysem járunk, s szólunk vendégeinknek: ők is tegyenek ugyanígy. Értsük meg együtt: magam is vendég vagyok itt, ahová őket házigazdaként invitáltam. Mindannyian vendégek vagyunk; s együtt kell élnie embernek, bogárnak, kúszónövénynek.

Számos még a kertben rejlő példázat, nem szaporítom azokat, mondom csak summáját: igen, ez a kert, számomra, mint egy elfelejtett tudás felizzása, felidézte bennem az oly sokáig s annyira óhajtott polgári demokrácia képét, lényegét.

Tudom, hogy sokak számára ez a hasonlat annyira kézenfekvő, most csak mosolyognak rajtam. De azt is tudom: még többek számára ez a hasonlat – blaszfémia.

Furcsa ez. Évtizedekig akartunk polgári demokráciában élni, s most úgy dobnánk a sufniába, az elavult kacatok közé, hogy valójában egy kört sem mentünk vele. Idejétmúlt velocipéd, vetünk rá pillantást sem, és sietve térnénk vissza halaszthatatlan dolgunkhoz: még ma estig fel kell találnunk a kereket. Mondom – furcsa ez.

Meglehet, messziről érkeztem meg ide, de így talán sokkal érthetőbb a példa: nekem ezt a kertet, ezt a rendezőelvet, ezt a – ha úgy tetszik – társadalmi fázist Borbándi Gyula tanította meg.³ Tegyem hozzá: azon nagyon kevesek egyikéként, akik erre bárkit is taníthattak. Életem nagy ajándéka, hogy személyesen ismerhettem, járhattam nála, otthonában, és fogadhattam családi körben, otthonomban;⁴ mégis azt mondom: a leckéket jóval korábban elkezdte. Akkor, amikor kezembe kerültek, először csak véletlenül, aztán szorgos keresgélés után már tudatosan, az Új Látóhatár lapszámai, évfolyamai. A nyugati magyar

³ És néhányan nála kicsivel korábban s mások kicsivel későbbben, közülük többen szerepelnek e lapszám oldalain is, képviselvén azt az eszmét, azt az ideológiát, mely egykor hinni tanított az életben. Őket idézi ez a hetvenöt éves keretjáték, elsősorban Szárszó 75 természetesen, az a hét és fél évtized, mely mintát adott és reményt s amely – már kezdem hinni – ennél többet nem is tud. Csak mintát, csak reményt.

⁴ S olvashattam gyakran érkező levelezőlapjait, soha semmi nem maradt részéről visszajelzés nélkül, s nézzék, ideillesztettem kettőt lapjai közül, nézzék ezt a kézírást – tudunk mi még így, a klaviatúrákra „nőtt” ujainkkal...?

emigráció színe-javának⁵ szépirodalmi és politológiai eredményei, szakaszai és teljességei, mindama elképesztő érték és teljesítmény, amely leginkább a benne rejlő reflektív világnézettel taglózta le azt, akire – hatott. A szerzők, különösen azok, akik középkoruként sodródtak, kényszerültek emigrációba, még „hozott anyagként” alkalmazták mondataik formálása közben a szókimondással párosuló toleranciát, ám a fiatalabb alkotók esetében vajon honnan érkezett ez az észrevehetetlen többletjelentés? Azt gondolom, ez már az általuk friss tapasztalatként megélt s megszárt polgári demokrácia. Talán nem kell hosszan kifejtennem ezt, nem is az emlékezés közelebbi síkjához tartozó gondolat, mégsem érzem ide nem illőnek. Hogy arról beszéljek, amiről kevesebbet szoktak: hogy az Új Látóhatár – és általában a nyugati magyar emigráció – meghatározó személyiségei mennyi bölcsességet hordoztak magukban, mennyi harmóniát, mennyi összerendezettséget mindazzal, ami munkásságukat kísérte; az is, amit nem fogadtak el, nem építettek be szubjektív alkotásaikba, de amelyekbe ennek köszönhetően mennyire nem szüremlettek be indulati, zsigeri, alantas elemek, eszközök.⁶ Íze, zamata, ismeretlen lehelete volt valamennyi Új Látóhatárnak itt, a szocialista demokráciának nevezett társadalomban, amelynél kategorikusabban illiberális európai képződményt nehezen találhatnánk – már ha épp ilyesmit keresgélünk. Mert ez a szocialista demokrácia elemeiben még őrizte a diktatúra eszközeit, viselkedésében azonban annál is számítóbb, kegyetlenebb volt. Egy-két mondatnyit időzzünk el itt: mire is utaltam? A diktatúra például nem ismeri a mosolydiplomácia fogalmát. Rendelkezik, kinyilvánítja veled kapcsolatos tulajdonjogát, nem kelt illúziókat; rideg, kíméletlen. Az „emberarcú” szocialista demokrácia azonban igazság és hazugság kevercsében nevel, számos, máig sem cáfolható idealisztikus csapdába csal; s mire rájössz, hogy nem ezek a csapdák, hanem az a hazugság-ingovány, amellyel elszigeteltek azokat, mire rájössz erre, nagyon sokszor hiábavaló az ébredés.

⁵ Emeljünk ki egyet, nem is épp véletlenszerűen; Szabó Zoltánnal kezdtük ezt az utazást, nos, olvassuk, mit ír Borbándi és Szabó kapcsolatáról Balla Bálint a Magyar Szemlében: „Nemcsak az egész szabad világra, hanem a vasfüggönyön túlra is messze hatott a Szabad Európa Rádió, és közvetítette Szabó Zoltán hangját is. Az éter hullámaihoz hasonlítható szerepe volt a nyomtatott tájékoztatási eszközök között a Borbándi Gyula szervezte-szerkesztette (Új) Látóhatárnak. Felbecsülhetetlen fontosságú szellemi termékeket hozott ki, Szabó Zoltán tollából is. Ezek a munkák Molnár József Aurora nyomdájából kerültek ki. »Napjaink Misztótfalusiának« munkája nélkül bizony Szabó Zoltán életműve sem nyerhetett volna olyan tetszetős, áttekinthető formát és külalapot, mint amilyenek azt ma megismerhetjük.” (Új folyam XXI. 9–10. szám)

⁶ Amelyhez, persze, kellő önfegyelem útján jutottak hozzá, hiszen nem volt mindegy megszólalásaik hangneme. Borbándi Gyula megfogalmazása szerint: fontos feladatunk volt „a nyugati közvélemény befolyásolása”. „Mert hiszen mi szembenálltunk a kommunista rendszerrel, az egész szisztémával mindenestül, de ugyanakkor idegen környezetben, idegen nyelven, vagy idegeneket felvilágosítva a magyarországi rendszert úgy kellett bírálni, hogy az ne a magyarságnak vagy Magyarországnak a bírálata legyen. (...) Ügyelni kellett, hogy a bíráló, amit mi gyakoroltunk, ne Magyarország bírálata legyen, hanem a Magyarországon uralkodó hatalom bírálata.” Éger György, *Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal.* (EPMsz kiadványa, 1999, 194. [Borbándi Gyula, *A megálmodott Magyarország elvesztése*, 193–207.])

Boldogságosan fájó azonban, amikor elkezdődik. Talán épp az Új Látóhatár valamely számában lapozgatva; esetleg épp abban, amely tőlem közölt valamit, s ez – bárha véletlen – mégis misztikusan sorsszerű élmény. Legfeljebb ha összességében annyiként: nincsenek, mert erre tanít itt minden, de lám, mégis vannak párhuzamos világok. A bolygó légkörén belül is, bármennyire hihetetlen, és az ózonpajzs egyik legfőbb felelősét úgy hívják: Borbándi Gyula.

Remélem, érthetően beszélek.

Ha valaki negyven évig szerkeszt egy folyóiratot, úgy, hogy azt annak színvonala, tartalma, soha nem csökkenő igényessége kulturális örökségünk kincsévé, megkerülhetetlen részévé emeli, erről ennél többet nem nagyon mondhatunk.⁷ S ha valaki mindezt emigrációs életkörülmények között teszi, fáradhatatlan agilitással építve a valódi s nem csak metaforikusan emlegetett kontinensek közötti hidat – akkor még inkább fogynak a kimondható tartalommal rendelkező szavak. S amikor mindez együtt egy nyelvközösségetől elszakadt alkotó életművét teszi teljesebbé, reménytelibbé, ha ezt is végig-gondoljuk, akkor végképp csak gesztusokra futja. Mondjuk úgy: egyszer talán majd futja erre is. Hogy ezt az irgalmatlanul tanulságos értékegyüttest, amelyet Borbándi Gyula létrehozott, legyen kor, mely napi szinten, saját értékrendjébe építve tanulmányozza.

Eddig a folyóiratról szóltam, de hadd emeljem ki azt, ami – az én szubjektív megítélésem szerint – csúcsként emelkedik ki az életműből. A Borbándi-lexikon. Bővebben? A nyugati magyar emigráció lexikonjáról beszélek, egy alapos, átfogó, tökéletes bibliográfiáról, egy pótolhatatlan munkáról. A huszadik századi magyar emigráció tevékenységének minden alkotója, minden egyesülete, minden dokumentumának – legyen az szerzői kötet, újság, alkalmi tematikus antológia – forráshelye megtalálható ebben a kötetben; s ez a magyar kultúrtörténet kutatói előtt kifürkészhetetlenül emberfeletti⁸ teljesítmény. Mégis – borzasztóan emberi. Ismét azt írom – gondoljunk bele. Egy olyan ember teljesítményébe, aki, miközben folyóiratot szerkeszt, annak fennmaradásáért küzd, kutatja a lehetséges új szerzők munkáit, távoli kontinenseken nemritkán tucatnyi könyvmatos kiadványt lapozgatva fedezi fel őket, mondom, mindeközben létrehoz egy olyan lexikont, amely e néhányszor tíz példányban megjelenő munkák szerzőinek nevét megtartja az utókor számára. Megőrzi nevüket, kereshetővé teszi könyveiket, kutathatóvá a sokszor valóságosan is őserdőbbe vesző, egykor ott magyarul álmodó s író költők vers-sóhajait. Azt gondolom, hogy ezért Borbándi Gyulának múlhatatlan köszönet és hála jár az anyanyelv-hazától. Ahogyan a Szerkesztő Úrnak is... Aki nélkül, ahogyan ezt máshol, korábban már leírtam: „csonka és töredezett lenne irodalmi múltunk emléke; (...) Egy olyan negyven évé, amelyben a minimál-program az volt: jöjjön, szülessen

⁷ Legfőljebb a méltó társakat említhetjük meg, különösen azért, mert oly ritkák, mint a fehér holló. Kérem, senki ne tekintse udvarias főhajtásnak azt a gesztust, mely itt kijár Szondi Györgynek, e lapfolyam – a Napút – immár két évtizede hasonlóan elhivatott főszerkesztőjének, aki a magyar kortárs és egyetemes kultúrkincs különleges kincsestárát halmozta fel e műhelyben utódaink számára.

⁸ Kevés hiányosságával s tévedéseivel együtt is, hiszen – ismételten hangsúlyozzuk – szinte egyedül hozta létre azt a jegyzetapparátust.

egy olyan kor, amelyben nem kell soha többé hazugságban élni. S a maximális program, mérce és elvárás, annyi volt: jöjjön el egy olyan kor, amelyben egyetlen igazság érdekében se kell többé hazudni⁹. Erről, ha jól meggondoljuk, csak erről szól az Új Látóhatár negyven évet felölelő évfolyam-repertóriuma; az a digitális archívum, melyről a legkevesebb szavunk az lehet csupán: keressék, kutassák, olvassák. Úgy, ahogyan azt kell.”

Esténként, a kertben ülve, az öreg diófa alatt, gyakran érzem úgy: felfakad a „szellem forrásvidéke”, fel, s a legjobban itt, a teremtmények összhangjában, küzdelmes harmóniájában. Ahol polgárként őrizzük s szolgáljuk a kert és önmagunk méltóságát, egyén és közösség szabadságra nem törő rendjét. Ezért, hogy párosul mellé egy másik érzés: vár ránk a munka a kertben. Példák előttünk, a kevesek, voltak s vannak. Mind közül az egyik leg – Borbándi Gyuláé.

1989. július 18.
Kedves János, alig hogy postára adtam lapomat, megköt - elgigi kéredeműsre, de lehet, hogy távollétem miatt - versesköteted és az Új népi című száma. Mind a kettőt halálom közöri. A verseskötetről hírt adtam az ÚJ-ban.
Baráti üdvözléssel
Borbándi Gyula

München, 1991. dec. 16.
Kedves János, szeretettel köszönök Katinak és Beked Kelleves Karácsonyt és áldásos, sikeres új esztendőjét. Köszönöm hírkötetedet, amelyet mindig beszemeltetek Karácsonyi ölményeim közé. Jó világi nép eredményeket a jövő évben! Sokkal tovább tudhattok: Borbándi Gyula

⁹ És kerekítsük le immár e lapszám időutazását: e hetvenöt év álmai is ezzel csengtek egybe. Mert hiszen hogyan is írja Borbándi Gyula az 1943-as Szárszói Konferenciáról? „Szárszó azt is mutatta, hogy egy demokratikus Magyarországnak nemcsak vázlatos elgondolása és terve volt kész, hanem egy olyan új nemzedék is színre lépett, amelynek nemcsak a nemzet állapotáról és lehetőségeiről volt világos ismerete, de hajlandó volt a felelősséget is magára vállalni.” Később így folytatja: „Egy amerikai történész, Paul Zinner szerint szembeszóló a hasonlóság Szárszó és az 1956 tavaszi Petőfi körü viték között. (...) Az amerikai történész szerint az 1956-os magyar forradalom nem érthető meg, ha nem ismerjük a szárszói konferencia vezérlő gondolatait és szereplőit.” Borbándi Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Püski, New York, 1983, 3434.

„Történelmi feladatot láttunk el, s megbűnhődtünk érte”

Beszélgetés Somodi Istvánnal*

Neve ma már csak az idősebbek emlékezetében él, a fiatalabb nemzedék legfőljebb megsárgult újságokból, színehagyott plakátokból ismerheti őt. Dr. Somodi István ugyanis már régóta nem él aktív politikai életet, közéleti pályája 1956-ban megszakadt – alighanem mindörökre. De mi történt addig? Csak címszavakban: Szegény-parasztcsalád fia. Középiskolás korától részt vesz a népi radikális mozgalmakban. Ott van a legendás balatonszárszói konferencián. 1945-ben földosztó miniszteri biztos Szolnok megyében, a Petőfi munkabrigád egykori parancsnoka, Veres Péter parasztpárti vezető titkára, majd pedig Erdei Ferenc földművelésügyi miniszteré. A két politikus mellett éveket tölt. A hatalom belső „bugyraiban” közvetlen közletről személheti az irányítás torzulását, az ország romlását. Beosztásából eredően a folyamatokhoz akaratlanul is asszisztál, csakúgy, mint mások, de egy idő után van bátorsága levonni a konzekvenciákat. Utána tönkremegy az élete.

– *Mielőtt leültünk beszélgetni, vázlatosan elmesélte ifjúkora izgalmakban bővelkedő történéseit. Ha megengedi, ebbe kapaszkodom. Okmányai fénymásolatát böngészve az ellenállási mozgalomban való részvételéről szóló írás akadt a kezembe.*

– Ezek régi, megfakult dolgok. Érettebb fejjel, évtizedek távlatából megítélve: egykori magatartásom nem sokkal több egy demokratikus ellenzéki tevékenységnél. Emellett ezt a témát rengeteg szomorúság terheli: az együtt induló későbbi meghurcoltak és pribékekké vált társaik véres árnyai. Az okmányt elraktam az íróasztalom fiókjába. Amikor megkaptam a felhívást, lépjek be abba az egyesületbe, amely a kor hasonló szereplőit tömöríti, azzal utasítottam el a lehetőséget, hogy nem ülök le egy asztalhoz Rajk és más magyarok hóhéraival. Tisztelettel gondolok azokra, akik az életüket tették kockára a haza szabadságáért, de lesújtó tény, hogy a régi garnitúra soraiból sokan váltak egyetértő vagy valóságos gyilkosokká is. Ezek az élmények engem és másokat is távol tartanak attól, hogy a kornak valamiféle kedvezményezettjei lehessünk.

– *Mégis hadd akadémkoskodjam: mivel érdemelte ki ezt az elismerő okiratot?*

* Elvész-e a „szárszói gondolat” nyoma az időben, mércévé vált-e ebben a hetvenöt esztendőben? Ha választ nem is tudunk adni az évforduló kapcsán, néhány kérdést talán pontosítottunk. Segítségünkre volt s van ebben Somodi István, aki átélte, végigélte ezt a hét és fél évtized illúziót, össze is foglalta, amennyit addig lehetett, 1989-ben. Utazásunkat 1949-ben kezdtük, a kezdődő kiábrándulással, íme annak az embernek a vallomása, aki közletről élte át ezt is. A beszélgetés, amit itt és most előástunk, első és mindmáig utolsó megjelenési helye: Új Tükör, XXVI/14. 1989. ápr. 2. p. 6–8., lejegyezte Jurkovicz János, megtalálható: <http://www.kosakaroly.hu/vendegoldal/somodi/jurkovicz.html>

– Esetemben a Győrffy-kollégium politikai tevékenysége a magyarázat, és más, kollégiumon kívül zajlott akció, amelyet már régen betemetett a hó. Nincs mit beszélni róla. Nézze, az én generációm sok olyan dolgot követett el vagy volt kénytelen asszisztálni hozzájuk, amelyek, úgy érzem, nem adnak morális alapot arra, hogy az idők végezetéig emlegessük a régi érdemeiket. (Ha nem, hát nem. De azért említsük meg, hogy 1944 nyarán munkaszolgálatosként Somodi István Győrffy Sándorral, a MADISZ későbbi egyetemi titkárával és másokkal a Kárpátokban megszervezte az emlékezetes gyergyótölgyesi táborláza-dást. Erről az Ifjúság című lap 1946. évi karácsonyi száma írt.)

– *Az országban 1945 tavaszán megkezdődött a földosztás. Az egykori iratok tanúsága szerint önt miniszteri biztossá nevezték ki.*

– Amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakult, a Győrffy-kollégistákat is Debrecenbe hívták. Úgy emlékszem, hogy egyszerűen elosztottak bennünket a politikai pártok. Én azt kaptam feladatul, hogy miniszteri biztosi minőségben Szolnokon és környékén készítsem elő a földreform megkezdését, aztán később csináljam is végig. Valamennyi idő múltán a Nemzeti Parasztpárt Szolnok megyei titkárságát is rám ruházták. Azt mondják, én voltam a legfiatalabb a földreformot lebonyolító miniszteri biztosok között. A földosztást sok helyütt Győrffy-kollégisták irányították. Nem állítom, hogy a gyakorlatiasság túlságosan jellemző lett volna ránk. Legtöbbünk egy krajcárt sem kapott, még a költségekre sem. Egy rossz hátizsákkal a vállunkon, benne a földreform rendelet példányaival (egyikünk-másikunk egy madzagon lógó puskával, amihez vagy volt, vagy sem egy-két töltény) indultunk útnak. Szabó Pál az Isten malmaiban örökíti meg ezt a kort. A szó szoros értelmében éjjel-nappal dolgoztunk a földreform végrehajtásán, boldogok voltunk, hogy íródeákjai lehettünk ennek a mozgalomnak. Nyilvánvaló volt az is, hogy nem mindenki ért egyet a földreformmal. A demokratikus pártok igen, de az a tömb, amelyet sommásan és helytelenül reakciónak szoktak nevezni – nem. Egy ízben a szolnoki piactéren vágtam keresztül másodmagammal, amikor egy ismerős, aki az ellenlábasunk volt, megszólított bennünket: „Halljátok az ágyúszót?” (A Dunántúlról ugyanis még gyakran erre hozta a szél.) „Ha a németek visszajönnek, lógni fogtok!” Ez afféle hirtelen harag és ijesztgetés volt, de mutatja a légkört, amelyben mindez lezajlott. Micsoda lendülettel fogtunk hozzá annak „az ezeresztendő álomnak” a realizálásához, amely a parasztság földhöz jutását jelentette! A pártharcok és az egymást késelő indulatok közepette is olyan egysége létezett a nemzetnek, amelyet én most sokunkkal együtt boldogan elfogadnék.

– *Lezajlott a földosztás. Hogyan alakult az élete?*

– A háború után egy sajátos ifjúsági mozgalom bontakozott ki Európának ezen a részén. Mindenekelőtt a háborús károk helyreállításának igénye alakította ki azt a sodró lendületű mozgalmat, amely az önkéntes ifjúsági munkabrigádok kora néven vált ismertté. Tízezres, százezres nagyságrendű tömegek gyűltek össze ifjúsági brigádoknak nevezett egységekben, s vállalták el egy-egy nagyobb objektum megépítését. Ezért semmiféle munkabért nem kaptak, kizárólag a hazaszeretet és az új ország felépítésének a lelkesedése hajtotta őket. Jómagam 1947-ben kaptam azt a megbízást, hogy Jugoszláviába, a samac-szarajevói vasútvonal megépítésére tartó Petőfi brigád parancsnokaként induljak el. Ez kétszáz tagú brigád volt, amely elismerésre méltó módon képviselte

a magyar ifjúságot ezen az építkezésen, és a fiatalok őszinteségével gyógyította az egymásnak okozott korábbi sebeket.

– *Mégsem hepienddel ért véget ez az ifjúsági mozgalom ...*

– 1948-ban, amikor a magyar kormánykörök úgy látták, hogy az ország helyzetének bizonyos mérvű javulása már lehetővé teszi nagyobb objektumok vállalását, megindult a Duna–Tisza-csatorna építése Magyarországon. Ebben az esztendőben a mozgalom a csúcsára ért. (Kár, hogy a félbemaradt csatorna ma már posványos horgászvíz, amolyan modern Csörsz-árka.) Én ekkoriban társaimmal a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének azt a részlegét vezettem – az ifjúsági munkabrigádok főparancsnoka címmel –, amely ezeket a munkákat irányította. Azonban amilyen hihetetlen lelkesedéssel bontakozott ki ez a mozgalom, ugyanolyan gyorsan mészárolták le. A Tájékoztató Iroda Jugoszláviára vonatkozó határozata sorvadásra ítélte az egész mozgalmat. A külföldön dolgozók előbb csak gyanússá, később üldözöttekké váltak. Egy évtized múltán megindult az ifjúsági építőtáborok mozgalma, de annak már nincsen köze ezekhez a gyökerekhez.

– *Az építőtáborok mozgalmával párhuzamosan egy másik, a népi kollégiumoké is fellendülőben volt.*

– Hatalmas erővel tört utat magának a népi kollégiumi mozgalom. 1946 nyarán szerveztük meg az országban a népi kollégiumok hálózatát, s ez folytatódott az 1947–48-as esztendőben. Az első népi kollégisták, akik akkor már öregnek számítottak a mozgalomban, vállalták egy-egy népi kollégium vezetését. Ily módon én a budapesti főiskolás Dózsa György Népi Kollégium igazgatója lettem. Azután ezt a vállalkozást is megörölte a terrorista diktatúra malma.

– *Úgy tudom, a népi kollégium igazgatásával párhuzamosan más feladatot is kapott.*

– Igen, ugyanakkor kérdezte meg Veres Péter, hogy volna-e kedvem elmenni mellé dolgozni, titkári beosztásban. Ő abban az időben honvédelmi miniszter volt. (Nem azért, hogy különösebben lelkesedett volna, egyszerűen azért vállalta el, mert a koalíciós osztozkodás idején a parasztpártnak nem jutott más tárca.) Ezzel egyidejűleg, a Nemzeti Parasztpárt igen válságos korszakában a párt elnöke volt, és én mellette buzgolkódtam. Élmény volt vele dolgozni. Mindez életem hátralevő részében egyben súlyos keresztet is jelentett. Aki a huszadik századi magyar szellemóriásainak körében tanult társadalmi ismereteket, emberi, politikai tisztességet, annak a következő korszakban rendkívül nehéz volt az élete.

– *Mivel teltek a napjai?*

– Ha egyszerűsíteni akarom a helyzetet, akkor éjszaka kollégiumi igazgató voltam, napközben pedig az ifjúsági politika és a Parasztpárt elnökségének ügyeit intéztem. Ha olyan típusú vezető személyiségek mellett titkárkodik az ember, mint amilyenek az én kitűnő „gazdáim” voltak, elsősorban az ő ügyeik előkészítése, programjuk vitele, az ezzel kapcsolatos mindenféle adminisztratív és szervezési teendő teszi ki a munka jelentős részét: ügyfelek, parasztlevegációk fogadása, különféle anyagok, tájékoztatók előkészítése referátumra stb. Egy ilyen embernek hihetetlen mennyiségű postája, napi és hosszabb lejáratú ügye van, egymaga képtelen azt áttekinteni, elintézni. Ha csak annyit végzett el az ember, amennyit eddig felsoroltam, már az is kitöltötte a munkaideje

másfélszeresét. S hát emellett természetesen az örökös gyűlésezés. Ezek ma már ismeretlen dolgok, de az akkori forrongó politikai életben mindennapos tevékenység volt.

– *Ezek szerint a választási küzdelmekből is kivette a részét.*

– Hogyne! A Nemzeti Parasztpárt képviselőjében különböző helyekre küldtek ki. A választási hadjáratokat is végigcsináltam, volt úgy, hogy egyetlen nap alatt három-négy községben is megfordultam. Mindez rengeteg politikai és más tanulsággal járt. Egyszer például végignéztem egy zömében szociáldemokrata választási gyűlést Pápán. Külön érdekessége volt az alkalomnak, hogy a kritikus helyzetű Peyer Károly volt a szónok. Peyer megszokta már a régi világban is, hogy a fejéhez vágják jobbról is meg balról is, hogy elárulta a munkásosztályt, eladta Bethlennek a pártot. Tapasztalt politikus és szónok volt. Az opponensek annak rendje és módja szerint most is beépültek a tömegbe, majd egy adott időpontban megzavarták a szónok mondókáját. Peyer balkézről kontrázta a vádakát, tudta, hogy ezt kell tennie, különben menthetetlenül elvész. Ezek a divatok kimúltak a magyar politikai életből. Úgy gondolom, nem kell siratni. De kétségtelen, meg kell siratni azt a demokratizmust, amely akkor még valamelyest létezett, amely ugyancsak eltűnt a politikai életből.

– *... mint ahogyan a Nemzeti Parasztpárt is.*

– A mi tiszta hitű, naiv lelkeű pártunk a világ legcsodálatosabb pártja volt. Ekkora politikai naivitást és ekkora tiszta hitet együtt egy pártban én még nem találtam soha – hacsak el nem hiszem Marxnak és Engelsnek, hogy az Igazak Szövetsége valami ilyesmi volt annak idején. Itt olyan emberek gyűltek össze, akik az életüket tették fel a nép felszabadításra, a népjólét eszményére. A pártnak voltak tapasztalatai a napi politika sakkhúzásait illetően, de ezt határozottan és deklaratíve elutasította. Az asztalok alatt akkoriban olyan osztozkodások, olyan mocskos perzsavásár zajlott, hogy jobb nem beszélni róla.

– *Az emlékezetes fordulatot, 1948 júniusát követően hová vezetett az útja?*

– Az 1948-as esztendő az ifjúsági brigádokkal töltöttem, s ezzel tevékenységem az ifjúsági mozgalomban véget ért. Egyetemi tanulmányaim egyelőre befejeződtek; békésebb korokban még csak ilyenkor kezdődött a munka. Ez év őszén Erdei Ferenc meghívott titkárának, de akkor már nem pártszervezeti, hanem államigazgatási minőségben. Átrendeződött a kormány, Erdei államminiszter lett. A Parlamentben a bal oldali oroszán fölött volt egy szerény szobája, s annak az előszobája volt az enyém. Az átmeneti korszak a miniszterelnökségen néhány hónapig tartott; 1949 júniusában Erdei földművelésügyi miniszter lett, és vele mentem át én is a tér túlsó oldalára, a Földművelésügyi Minisztériumba, összesen négy esztendeig dolgoztam mellette, miniszteri titkárként. Ez kegyetlen munka volt, nem utolsósorban azért, mert Erdei imádott és tudott is dolgozni. Kevés olyan munkabírású emberre emlékszik a kortársak serege, mint ő. (Sokan sok mindenért felelősnek tartják, de aki a tragédiáját ismeri, az tudja, hogy egyre növekvő erőfeszítésekkel, élete végéig mentett mindent, amit menteni tudott.) Rengeteget éjszakáztunk, nem egy olyan alkalomra emlékszem, amikor ott virradt ránk. És emlékszem rettenetes dolgokra is, olyanokra, hogy a szemem kiszül utólag a korabeli vezetés helyett, hogy ilyen kiváló embert, mint ő, és egy ilyen – akkor még ütőképes – szervezetet milyen ügyekre használtak. Valakinek eszébe jutott például a pártapparátusban, hogy

ki kell dolgozni egy jogszabályt arra vonatkozóan, hogy mi történjék azzal a kulákkal, aki felgyűjtja a termelőszövetkezet szénáját. De minek kell nekünk ilyen jogszabálytervezetet kidolgozni, amikor van magyar jogrendszer, amelyben a gyűjtogatásról megtalálható egy büntetési tényállás? És egyáltalán és főként: ez az egész szégyenletes kulákügy!...

– Szóval a titkári poszt sem tűnt nyugdíjas állásnak ...

– Néhány esztendei munka után úgy ítélték meg, hogy luxus a miniszter részéről titkári minőségben tartani kiváló kádereket. (Ezt nem én mondtam!) Tessék elküldeni pártiskolára, és utána önálló munkakört bízni rá. Hogyha valaki ezt elvégezte, utána életbiztosításnak tekinthette a pályafutását. Sok más pártbelit átvett az MDP, ezeket is elküldték „marxizmust tanulni”. Ott aztán a sztálinizmust verték a hallgatók fejébe, annak is a legprimitívebb, legodaadóbb formáját. ÁVH-s katona állt az ajtóban, lélek se ki, se be. Reggeltől estig előadás, szeminárium, anyagfeldolgozás és sokfajta dolog, amelyet ma senki sem hinne el. Jó iskola volt: megismerni egy hihetetlen uralmi rendszer káderképző mechanizmusát... Az 1953-as esztendő már a minisztérium jogügyi osztályán talált. Nagy Imre érdeme, hogy megszűnt az az elképesztő munkastílus, amelyet említettem. Magában véve már az is hajmeresztő, hogy külön rendeletet kellett alkotni arról, hogy munkaidőn túl ne dolgoztassák az embereket. Megszűnt hát az éjszakázás, aminek egyébként sem volt értelme, hiszen lélektelen hivatalnokoskodás folyt már akkor. Hol voltunk a kezdeti idők lendületétől, elszántságától, lelkesedésétől?! Ez a korszak sok mindent kilúgozott az emberekből.

– A manapság sokat szidott ötvenes években az 1953-as esztendő voltaképp vízválasztónak számít...

– Mielőtt erre rátérnénk, engedjessék meg egy gondolat: azt hiszem, sokan vagyunk, akik személy szerint nem vesztették el emberi és politikai becsületüket. Mégis, az én generációm történelmi felelőssége abban van, hogy fiatal fejjel, tapasztalatlanul elhittünk sok mindent, ami ma a történelmi maszlagok múzeumi szekrényében található, és addig, ameddig a valóság meg nem győzött bennünket az ellenkezőjéről, ezt a politikát helyesnek vagy legalábbis elkerülhetetlennek tekintettük. Ha visszapillantok a földreformra, az új magyar értelmiség létrehozása körül végzett erőfeszítésekre, a népi kollégiumi mozgalomra, az országépítő brigádok tevékenységére, ezeket ma is tudom vállalni, s természetesen elutasítok mindent, ami már az ország szakadékba taszításának politikája volt. Ez a felismerés vitte generációmat azokba a vitákba, amelyek kutatták a kibontakozás útját. Később a Petőfi-körben kerestük ezt a perspektívát. Kortársaink színe-java benne volt, és, persze, megfordultak ott rangos helyezkedők is, akik megéreztek, hogy itt korszakváltás következik, és igyekeztek megváltani a belépőjegyet. A Petőfi-körben a parancsuralmi tekintélyt nem tisztelő viták zajlottak. Jómagam például a mezőgazdaság ügyében szólaltam fel egyszer, és nagyon egyszerű dolgokat indítványoztam. Az 1953-as kormányprogram a tönkretett magyar mezőgazdaság fellendítését irányozta elő különféle intézkedések formájában; ezen intézkedések kidolgozásában – minisztériumi minőségemben – ugyancsak részt vettem. A Petőfi-köri vitában egyszerűen azt kértem: határozza el a kormány, hogy végre óhajtja-e hajtani ezt a programot: ha igen, számoljon be róla az Országgyűlésben. Mert az non-

szensz egy civilizált országban, hogy kormányprogramot úgy valósítsanak meg, hogy közben tönkresilányítják, és a végrehajtásért alig tesznek valamit.

– *Az ön által felvillantott gondolatok nemigen illenek bele a Petőfi-körről kialakított „hivatalos”, mesterséges képbe...*

– Én a leghatározottabban visszautasítom azokat a demagógiákat, amelyeket a Petőfi-körre szórtak az elmúlt évtizedekben. Mert nem igaz, hogy ott valamiféle ellenforradalmat készítettek elő, hogy a magyar néppel és a magyar fejlődéssel szemben valamiféle aknamunkát folytattak! Becsületes szándékú emberek, közöttük sok kommunista gyülekezete volt az, pusztuló hazájuk sorsát tűzték napirendre, keresték a kibontakozás útját.

– *Feltételezhető-e valami féle gondolati kapocs a szárszói konferencia, amelyen ön ugyancsak részt vett, és a Petőfi-kör között?*

– Nem, mert 1956 eltérő szituáció volt, de maga a felfogás, hogy a „dolgozó nép okos gyülekezetében hányini-vetni meg száz bajunk”, ennyiben ez is egy olyan fórum volt.

– *És akkor jött 1956 ősze ...*

– ... amikor is mindenütt megválasztották az önkormányzati testületeket. A Földművelésügyi Minisztériumban is létrejött a forradalmi bizottság, amelynek elnökéül engem választottak meg. Néhány értetlen ember kivételével az egész minisztérium publikuma, beleértve a kommunistákat is, egyetértett a forradalom célkitűzéseivel. (Sztálinista barátaink ezt gondosan kódosítik és hamisítgatják még ma is.) Ugyanakkor a forradalmi bizottság – ebben, úgy érzem, nekem is részem volt – a legteljesebb mértékben igyekezett rendet és törvényességet tartani, s a magyar parasztság érdeme, hogy idejében fölismerete a történelmi helyzetben a tennivalót. Azzal együtt, hogy egyetértettünk a forradalom különféle követeléseivel, meggyőződésünk volt, hogy az országnak jövőre is enni kell. Végül is az őszi vetés ideje volt! Tehát azon az állásponton voltunk, hogy a munkásoknak megvan a magukhoz való eszük, politikai rutinjuk; ők végezzék a maguk dolgát, a mezőgazdaságban azonban a sztrájkot nemigen lehet szó szerint követni, hiszen éhen hal az ország. Következésképpen a forradalmi bizottság is végezte a maga dolgát, gyakorlati értelemben miniszteri feladatkörben, mert szegény Kovács Béla, aki akkor került haza a szovjet deportálásból, már nem tudta elfoglalni a földművelésügyi miniszteri széket. Úgy érzem, a rendkívül nehéz napokban a mezőgazdaság és a mezőgazdasági irányítás megtette azt – a körülményeket józanul mérlegelve – amit meg lehetett tenni.

– *Így virradt önökre 1956. november negyedike.*

– Megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Utána már nem sok szerepük maradt azoknak, akik megkísérelték ésszerű megoldások közepette irányítani az ország hajóját. Tulajdonképpen két lehetőség kínálkozott: csatlakozni az új konstrukcióhoz vagy elutasítani azt. Jómagam, azok után, amit ezekben az években tapasztaltam, és látva azt, hogy a levitézlett garnitúra egyszerűen belekövesedett a hatalomba meg az ezzel járó pozicionális előnyökbe, nem kértem az együttműködésből. Nem esküdtem fel a Kádár-rezsimre, mint oly sokan a régiek közül, velük nem kívántam egy lobogó alatt szolgálni. Egy darabig, ameddig a forradalmi bizottság működhetett (december közepén szüntették meg), megkíséreltünk befolyást gyakorolni az új vezetésre, hogy

legalább a törvénytelenégeket próbálja meg valamilyen módon feloldani. Értsd: a mezőgazdasággal és a magyar parasztsággal szemben elkövetett merényleteket. Semmi remény nem volt erre. Társaimmal együtt elbocsátottak a minisztériumból, következett a rendőri eljárások korszaka. Amikor diplomatikusan megkíséréltem tájékozódni, hogy a mezőgazdasági igazgatás területén – amely végül is akkori szakterületem volt – számíthatok-e egy darab kenyérre, elég pökhendi üzenet formájában azt a választ kaptam: „Nem. Dögöljön meg!” Erőm most már egyetlen célra koncentrálni kezdett: nem vállalni semmiféle becstelenséget, ha valóban elpusztulok is: bármilyen, a társadalom számára hasznos tevékenységet folytatva, vesztésként ugyan, de emelt fejjel megélni a magam emberségéből. Elmentem hát segédmunkásnak egy betonelemgyártó üzembe, ahol majdnem két esztendeig dolgoztam. Amikor fizikai értelemben tönkrementem, tisztességes emberek összefogtak, s annyit lehetővé tettek, hogy a mezőgazdasági kutatásban – Martonvásáron – egy legalacsonyabb értelmiségi munkakört kaphassak. Csak néhány napig élveztem ezt a helyzetet, mert a „fekete kéz” utánam nyúlt; megparancsolták a munkáltatónak, a Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Kutató Intézetének, hogy bocsásson el. Erőszakoskodások, huzavonák után végül nem kellett elmennem, de megfosztottak az értelmiségi munkakörtől.

– *Legalább „egyenesbe került” azután?*

– Soha többé. Egy évtized múltán nagy nehezen kutatói munkakört kaptam, miután a jog- és államtudományi diploma mellé megszereztem az agrármér-

Pillanatkép az 1943-as Szárszói Konferenciáról.

A padon ülnek, balról jobbra: Szabó Pál, Nagy Ferenc, Kovács Béla.

A kép bal sarkában, Szabó Pál lábánál, a földön ül Somodi István. (Bérci László felvétele)

női végzettséget is. És közben – munkaképes korom delén – végérvényesen tönkrement az életem. Ez három évtizedes kálvária, állampolgári jogaimat sértő, emberi méltóságomat megalázó intézkedésekkel, gondosan felügyelt mellőztetéssel, helyre nem hozható hátrányokkal, köztük a pálya újabb, végleges derékba törésével, a minimum alá szorított életviszonyokkal. Ily módon esetemben a minden törvényes alapot nélkülöző megtorlás most már mindvégig tart. Alkotó férfikoromat elrabolta egy soha szabatosan nem definiált penitencia kényszere, egészségemet szétroncsolták a lehetetlen körülmények, életem aktív szakasza értelem nélkül véget ért; vár az utolsó periódus nyomorúsága. A részleteket ne kívánja, nem kevesen vannak így kortársaim közül, az úgy hazánk és a kor szégyene, amelyet legjobb volna mindörökre elfelejteni.

– *Visszatekintve a harmincöt-negyven évvel ezelőtti eseményekre, hogyan összegezné közéleti szereplését?*

– Az én curriculum vitaeem nem egyedi eset. Olyan generációnak vagyok a tagja, amelyet egy társadalmi szükségszerűség dobott a magyar közélet felszínére. Történelmi feladatot láttunk el abban a válságos időszakban, amelyet kijelölt a sorsunk. A nemzedék tisztességes fele naiv idealizmustól vezetetten minden időben népének jobb jövőjét akarta szolgálni. Amikor megállapítottuk, hogy hamiskártyások eszközévé váltunk, akik a mi tiszta lelkesedésünket országpusztító céljaikra használják fel, szembefordultunk velük. Ebbe buktunk bele, és a tönkretett élet után jóvátételre nincs mód többé, öregségünkre nem marad más, mint várakozással tekinteni a kibontakozó demokratizálódás elé, amelyben a nép végre valóságosan is gazdája lesz hazájának.

E számunk szerzői

Bérci László (1909–1997) – fényképész

Bereményi Géza (1946) – író, filmrendező,
Budapest

Bíró Zoltán (1941) – irodalomtörténész,
politikus, Budapest

Dékány Károly (1920–1994) – költő

Domahidy Miklós (1922–2008) – költő,
író, borász

Filep Tamás Gusztáv (1961) – művelődés-
történész, Budapest

Gáli József (1930–1981) – író, műfordító

Gátfalvi István (1951) – költő, fotográfus,
Mezőkeresztes

Jurkovics János (1959–2013)

Márai Sándor (1900–1989) – író

Medvigy Endre (1948) – irodalomkutató,
szerkesztő, Budapest

Nyéki Lajos (1926–2008) – költő, nyelvész

Sinka István (1897–1969) – költő, író

Somodi István dr. (1925) – jogász, agrár-
mérnök, Budapest

Szabó Szekeres Zsuzsa (1943) – szerkesz-
tő, Párizs és Budapest

Szabó Zoltán (1912–1984) – író, faluku-
tató

Szeredi Pál (1955) – történész, Budapest

Tamási Orosz János (1953) – költő, újság-
író, szerkesztő, Budapest

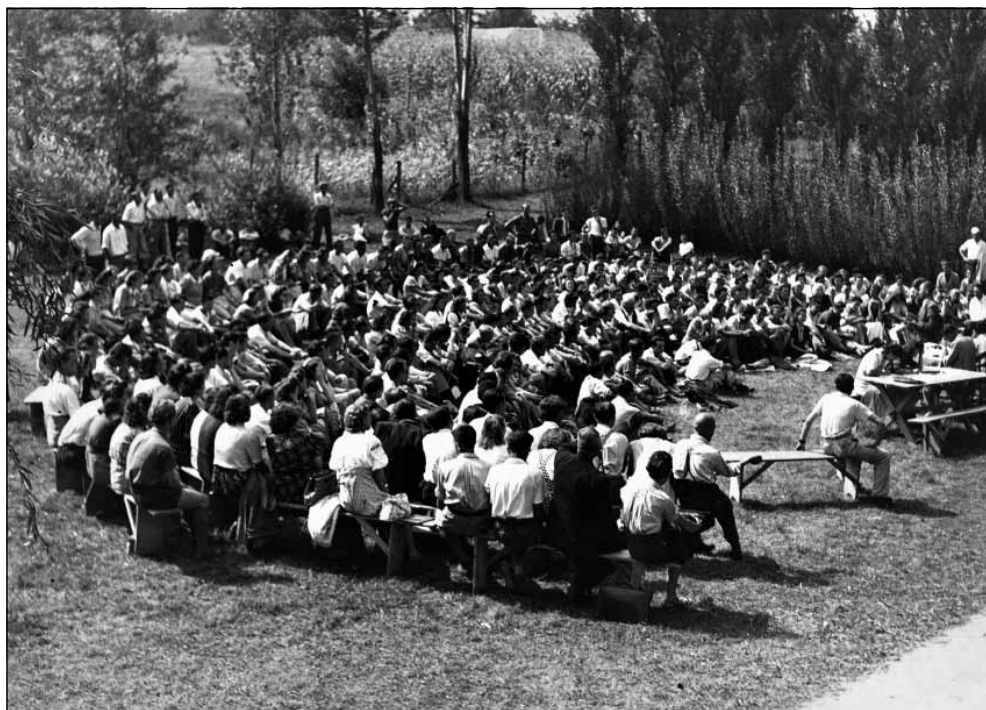
Töttös Gábor dr. (1954) – helytörténész,
Szekszárd

Varga László dr. (1910–2003) író, politi-
kus

Zsögödi Nagy Imre (1893–1976) festő,
grafikus

c. képes emlékfüzetet; az említettekről készült felvételt ebből is kihagyták.) A történelemhamisítás nem a mi kenyérünk. Emlékükre emelem a poharat, és azokra az élő barátainkra itthon és a nagyvilágban, akik ma nem lehetnek velünk; közülük is első-sorban Püski Sándor egészségére. Isten éltesen mindnyájunkat!”

Szavai talán áttörést jelentettek a hallgatás falán, de, meglehetősen utat nyitottak a plurális társadalom megvalósulása előtt. „Szárszói Gondolat”. Szárszó '43 – az első összegzési kísérlete egy nemzedék feladatainak. Szárszó '83 – az elveszett illúziók leltározása. Szárszó 75 – háromnegyed évszázad története; küzdelmek és csalódások. Tematikus összeállításunk ezt a gondolatot, és ezt a történetet foglalja keretbe, ahogy mondani szokták, persze: a teljesség igénye nélkül. (Köszönet az olvasónak! Tamási Orosz János, vendégszerkesztő.)

Szárszó 75

„Mint magyar, nem tudom kormányzó elvként elfogadni, hogy a magyarságból mindenki kiküszöbölendő, minden áron, mert balról nézve jobbrább áll. Ezen az úton eljuthatunk odáig, hogy a magyarságot egészében kell kiküszöbölni, ha egy adott helyzetben, amely nem tőle függ, eléggé baloldalinak nem látszik” (Szabó Zoltán)

„De ha ez a vész rászabadul Nyugatra, bármely rövid ideig is, nem tudjuk, nem rágnak-e szét mindent, ami eddig a kultúrát és műveltséget jelentette, nem nyálaznak-e be mérgükkel mindent, ami a világ pótolhatatlan értékei, nem falják-e fel az egyedülálló műalkotásokat, nem hagynak-e maguk után olyan dögvészt, ami a jövő életét is lehetetlenné teszi?” (Varga László)

„Egyetlen tér kínálkozik számára, a dráma. Illyés tehát – és ezt a megállapítást csak ma érezhetjük túlzásnak – életveszélyes helyzetbe került: vagy szakít korábbi s ekkor már gyanúsán szemlélt népies irányzatával, vagy önmagát meg nem tagadva, ezt felhasználva csattanós választ ad.” (Töttös Gábor)

„Vannak dolgok, tettek, amelyek csak jóval később, más dolgok vagy tettek hatására vesznek el eredeti minőségüket és válnak – létrehozóik legnagyobb bámulatára – saját ellentétükké. Csodából – csalássá.” (Gáli József)

„Lemoshatatlan szégyen lenne, ha a mostani Magyarországon nem lehetne annyit megtenni, mint akkor, a régi világ ezerszer elítélt viszonyai között, a megszállt Európa kellős közepén.” (Somodi István)

Ára: 1000 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

